PONTICA

XV

MUZEUL DE ISTORIE NAȚIONALĂ ȘI ARHEOLOGIE CONSTANȚA

PONTICA

1982

XV

MUZEUL DE ISTORIE NAȚIONALĂ ȘI ARHEOLOGIE CONSTANȚA

PONTICA

Vol. I	1968
Vol. II	1969
Vol. III	1970
Vol. IV	1971
Vol. V	1972
Vol. VI	1973
Vol. VII	1974
Vol. VIII	1975
Vol. IX	1976
Vol. X	1977
Vol. XI	1978
Vol. XII	1979
Vol. XIII	1980
Vol. XIV	1981

Redactor responsabil : **A. V. RĂDULESCU**

Secretari științifici :

C. CHERA-MĂRGINEANU

L. BUZOIANU

SUMAR

SOMMAIRE

STUDII ŞI COMUNICĂRI

ETUDES ET COMMUNICATIONS

NOTE

NOTES

STUDII CLASICE

ETUDES CLASSIQUES

CRONICĂ

CRONIQUE

STUDII ȘI COMUNICARI

CENTENAR
VASILE PÂRVAN

PREISTORIA ÎN PREOCUPĂRILE LUI VASILE PÂRVAN

M. IRIMIA

Într-o viață scurtă, de numai 45 de ani, Vasile Pârvan a desfășurat o activitate cu adevărat uimitoare, atît ca volum, cît și prin calitate, situîndu-se sub raportul metodei, erudiției și tenacității nu numai printre personalitățile de frunte ale culturii românești, ci și „egalul oricui în străinătatea cea mai cultă“ — după cum îl aprecia Nicolae Iorga [1]. Deși preocupările sale au atins domenii dintre cele mai diferite — filozofia, literatura, arta, istoria religiilor, științele economice — în toate spiritul său pătrunzător, original și expresiv realizînd contribuții de referință pentru cercetătorii de astăzi — putem considera fără să greșim, că el a fost înainte de toate unul dintre cei mai de seamă arheologi și istorici.

Marele om de știință, de la a cărui naștere se împlinesc 100 de ani, este cunoscut mai ales prin contribuțiile sale monumentale asupra arheologiei sau istoriei geto-dacice și greco-romane. Primele sale lucrări de istorie, începînd chiar cu „Cîteva cuvinte cu privire la originea provinciei Dacia Traiană“ și „Salsovia“ — ambele publicate în 1906, ori cu teza de doctorat din 1909 — „Die Nationalität der Kaufleute im römischen Kaiserreiche“, continuînd cu „Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman“, „Cetatea Tropaeum“, „Cetatea Ulmetum (I—III)“, „Descoperiri nouă în Scythia Minor“, „Zidul cetății Tomi“ ori cu multe altele, între care nu putem omite, desigur, volumele cuprinzînd rezultatele cercetărilor întreprinse la Histria (respectiv „Histria IV“ și „Histria VII“), ca și „Începuturile vieții romane la gurile Dunării“ poartă amprenta preocupărilor sale clasice.

Dar Vasile Pârvan a avut, în aceeași măsură, și meritul de a fi acordat de timpuriu „preistoriei“ locul ce i se cuvenea printre disciplinele arheologice. Nefiind, totuși, specialist și în acest domeniu, de la început el a încurajat mai ales eforturile făcute de colaboratorul

---

[1] N. Iorga, *Oameni cari au fost,* II, București, 1967, p. 234—235.

său, Ioan Andrieșescu, în cercetarea celor mai vechi perioade ale istoriei patriei. Astfel, în „Raportul general al direcției Muzeului național de antichități pe anul 1915", el înregistrează și rezultatele importante obținute în cercetarea și valorificarea prin muzeul amintit a descoperirilor aparținînd comunei primitive. Este atras tot mai mult de rezultatele colaboratorului său de la muzeu, I. Andrieșescu [2]. Se convinge de necesitatea studierii preistoriei pentru cunoașterea evoluției ulterioare a civilizației poporului român. V. Pârvan se străduiește și obține la Universitatea din București un post de preistorie, pentru I. Andrieșescu, care devine docent, apoi conferențiar. Pârvan însuși asistă un an întreg la cursurile de preistorie ale ajutorului său de la muzeu, alături de elevii săi [3].

În „Probleme de arheologie în România", vast plan de lucru privitor la întreg teritoriul românesc, publicat în revista *Transilvania*, Sibiu, 52 (1922), marele istoric insista asupra necesității cunoașterii prin cercetări arheologice specifice a tuturor epocilor — de la paleolitic pînă la formarea statelor feudale. Propune, de asemenea, crearea unui *Institut de arheologie* și a unei rețele vaste de muzee, schițînd totodată și problematica viitoarelor cercetări în toate regiunile țării.

Unele dintre lucrările sale publicate în acești ani, cum ar fi „Considerații asupra unor nume de rîuri scitice", „La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube" (1923), „Considérations sur les sépultures celtiques de Gruia" (Dacia, 1, 1924, p. 35—50), „L'âge du dépôt de bronzes de Suseni" (Dacia, 1, 1924, p. 359—362), lasă să se întrevadă preocupările tot mai numeroase ale savantului pentru unele perioade ceva mai vechi ale istoriei patriei ; totodată atenția sa era atrasă tot mai mult de civilizația geto-dacilor și de raporturile ei reciproce cu culturile popoarelor învecinate. În „Note complémentaire" (București, 1925, extras, p. 28—32) la un studiu al lui Ioan Andrieșescu asupra tezaurului de vase și alte obiecte de aur de la Vîlci-Trîn (R. P. Bulgaria) [4], Vasile Pârvan preciza că stilul și valoarea lui reprezintă o „splendidă mărturie a civilizației carpato-dunărene din ultimul sfert al mileniului II î.e.n.".

O importantă lucrare „La statue-menhir de Hamangia", apărută în anuarul „Dacia", 2, 1925, p. 422—429, valorifica o descoperire de pe teritoriul localității Baia (Hamangia), județul Tulcea. Cu ocazia lucrărilor efectuate pentru un rambleu de cale ferată a fost secționat un tumul de mari dimensiuni, descoperindu-se numeroase fragmente de vase, resturi umane, mobilier funerar și o mare statue-menhir. Statuia, care a reținut în mod deosebit atenția marelui învățat, a fost analizată prin raportare directă la alte monumente similare, cunoscute pînă la acea dată. Piesa, cu înălțimea de 1,95 m și lățimea de 0,95 m, expusă în prezent în noul muzeu al cetății Histria, înfățișează un personaj

[2] R. Vulpe, Studii — Revistă de istorie, 10, 1957, p. 27.
[3] I. Andrieșescu, *Vasile Pârvan*, București, 1927, p. 13.
[4] I. Andrieșescu, *Considerații asupra tezaurului de la Vîlci-Trîn lîngă Plevna*, Anal. Acad., Mem. secț. ist., s. III, t. 5 (1925), p. 1—33.

feminin ; este lucrată într-o tehnică primitivă, dar conținînd multe detalii realiste. La gîtul personajului era reprezentat un colier ; nasul și ochii erau puțin reliefați. Sînt prezentate brațele care pornesc din umăr și se odihnesc pe abdomen, centura, tălpile picioarelor etc. Schematic, pe spate, sînt reprezentate coloana vertebrală și patru topoare „de luptă". Statuia menhir cercetată de V. Pârvan este un monument funerar care înfățișează un personaj aflat în legătură cu credințele larg răspîndite în epoca bronzului pe un vast spațiu, din Siberia pînă în bazinul mediteranean și la Atlantic. Descoperirea a fost atribuită în ansamblul ei epocii bronzului sau cel mai devreme eneoliticului tîrziu.

Cercetări arheologice în movila amintită au putut fi întreprinse mai amănunțit abia în anul 1952. Cu acel prilej s-a precizat că fragmentele de vase publicate de Vasile Pârvan și atribuite inițial tot orizontului cultural marcat de statuia menhir, provin de fapt dintr-o așezare neolitică anterioară. Se identifica astfel o nouă cultură, pentru care, recunoscîndu-se și prioritatea cercetărilor inițiate de Vasile Pârvan, avea să fie adoptată denumirea de *cultura Hamangia*. Această cultură s-a definit ulterior ca cea mai veche cultură neolitică din Dobrogea [5] și creatoare a unor remarcabile reprezentări plastice, printre care și cea a cunoscutului „Gînditor" de la Cernavodă.

Astăzi se poate aprecia că statuia-menhir publicată de Vasile Pârvan, cu cele mai apropiate analogii în spațiul nord-pontic se datează la mijlocul mileniului II î.e.n., în plină epocă a bronzului [6]. Totodată, cultura Hamangia, cunoscută nu numai specialiștilor, ci și multor iubitori ai arheologiei preistorice, își are punctul de plecare tot în materialele ceramice prezentate de Vasile Pârvan în articolul amintit, chiar dacă el le atribuia la acea vreme, în mod greșit, epocii bronzului.

Dacă am insistat mai mult asupra acestui studiu, trebuie să precizăm că preocupările lui Vasile Pârvan asupra perioadei finale a bronzului și primei epoci a fierului (Hallstatt), numite la acea vreme „protoistorie", au fost aproape constante. Astfel, în 1926, publica în revista „Orpheus" articolul *„Dacii la Troia"*, în care făcea importante referiri la relațiile dintre civilizațiile din Transilvania cu Troia și Mykene. Discutînd celebrele descoperiri de la Troia, V. Pârvan avansa ipoteza implicării directe a populațiilor tracice din spațiul carpato-balcanic la importantele mișcări egeene cărora li se integra și războiul troian. Descoperirea relativ recentă, cu numai două decenii în urmă, a culturii Babadag [7] pe teritoriul Dobrogei, apoi a aspectelor culturale Cozia [8] în Moldova centrală și Pšeničevo [9] în zona Balcani-Marița, caracterizate mai ales prin ceramică neagră, lustruită, ornamentată cu

[5] D. Berciu, *Cultura Hamangia*, I, București, 1966 ; Vl. Dumitrescu, Peuce, 2, 1971, p. 3—9.

[6] S. Morintz, Pontica, 5, 1972, p. 57.

[7] S. Morintz, Dacia, NS, 8, 1964, p. 101 și urm.

[8] A. László, Arh. Mold., 7, 1972, p. 207—222.

[9] M. Čičikova, Thracia, 1, 1972, p. 79—100.

motive imprimate, a permis definirea unui complex cultural carpato-dunăreano-balcanic. Ceramica ce îl caracterizează, îndeosebi anumite elemente de tip Babadag I, găsite în stratul corespunzător, după cei mai mulți autori Troiei „homerice", (numerotat stratul VII b 2)[10], confirmă intuiția mai veche a lui Vasile Pârvan. Materialul ceramic tracic de factură hallstattiană din stratul Troiei „homerice" dovedea nu numai o anumită participare a tracilor la marile evenimente transmise mai apoi umanității prin cunoscutele poeme homerice, ci oferea în același timp arheologilor și elemente pentru încadrarea cronologică mult mai precisă a culturii Babadag.

În monumentala sa operă *„Getica. O protoistorie a Daciei"*, apărută în anul 1926, Vasile Pârvan va rezerva mai multe capitole Hallstatt-ului tracic[11]. După ce semnala studiile anterioare datorate lui Grigore Tocilescu sau altor arheologi, V. Pârvan aprecia în mod deosebit lucrarea lui Ion Andrieșescu, *Contribuții la Dacia înainte de romani*, în care autorul trata „amănunțit și conștiincios chestiunea neoliticului în România". Într-o notă amplă (Getica, p. 340) el insistă asupra necesității cercetării viitoare a neoliticului, ale cărui așezări din spațiul carpato-dunărean apăreau încă de pe atunci ca deosebit de bogate din punct de vedere arheologic.

După ce face scurte referiri la deplasările de populații indoeuropene de la începutul epocii bronzului, marele istoric consacră un amplu capitol cimerienilor și sciților. Un altul este dedicat istoriei geților din Carpați „de la Spargopeithes la Decebalus". Mai multe capitole tratează detaliat civilizația traco-getică și geto-dacică de tip Hallstatt și Latène, cu relevarea amănunțită a celor mai semnificative descoperiri arheologice. În mai multe rînduri, sesizînd insuficiența cercetărilor, Vasile Pârvan nu pregetă totuși să facă ample referiri și la perioadele mai vechi. Marele savant observa just că în vremea sa datările pentru unele epoci mai vechi, cum ar fi neoliticul ori chalcoliticul au fost realizate prea mult prin racordare la cronologia Europiei centrale ori la culturile egeice, fără a se ține seama îndeajuns de materialul local, „în special cel foarte modest, dar foarte autentic, ceramica" (Getica, p. 120). Referindu-se la civilizația geto-dacică, el analizează, desigur, și influențele pe care aceasta le-a primit — respectiv scito-iraniană, grecească ori celtică — nu înainte însă de a releva rădăcinile mai vechi, autohtone ale culturii lor și care au dus la „tipuri de forme și ornamente proprii regiunii noastre". Referindu-se de asemenea la geții secolului VI î.e.n., perioadă în care aceștia erau menționați deja în izvoarele antice, Vasile Pârvan preciza că ei se aflau „într-o stare de cultură diferită nu calitativ, ci formal de cea greacă" — cea mai avansată a epocii respective.

[10] Carl W. Blegen, *Troy and the Troyans*, p. 67.

[11] Analize recente, mai amănunțite, a „Geticelor", în lumina noilor descoperiri și interpretări ale istoriografiei actuale, de la indoeuropeni la geto-dacii din a doua epocă a fierului, au fost realizate de S. Morintz în SCIVA, 33, 1982, 3, p. 269—301 și Mircea Babeș în SCIVA, 33, 1982, 4, p. 359—364.

Acordînd importanța cuvenită preistoriei, Vasile Pârvan a îndrumat cercetările unora dintre elevii săi tocmai spre epocile mai vechi ale istoriei noastre, susținînd efectuarea săpăturilor arheologice în așezările neolitice de la Gumelnița, Boian, Sultana, Căscioarele etc. După ce la început încurajase numai activitatea de studiere a preistoriei, începînd din anul 1922 V. Pârvan participă direct la unele cercetări [12]. Se organizează cercetări de suprafață în Cîmpia Munteniei, identificîndu-se numeroase așezări neolitice, din epoca bronzului ori getice, a căror investigare va începe parțial chiar în timpul vieții sale, iar a altora, mai tîrziu.

Sub impulsul său s-a format în următoarele decenii o adevărată școală românească de arheologie preistorică, ai cărei reprezentanți au consolidat prestigiul cercetării istorice românești.

Pe drept cuvînt, putem aprecia astăzi, că și arheologia preistorică, ca întreaga cercetare arheologică românească, îi datorează lui Vasile Pârvan nu numai contribuțiile directe, ci și acel impuls care-i va marca întreaga sa evoluție ulterioară, cu rezultate atît de apreciate pe plan european și universal.

[12] R. Vulpe, *loc. cit.*

EVOLUŢIA ZONEI MAMAIA ÎN CUATERNARUL TÎRZIU

CARAIVAN GLICHERIE

Abstract. Datele de natură stratigrafică, mineralogică şi texturală, furnizate de studiul depozitelor interceptate de un foraj executat pe cordonul litoral Mamaia, au permis schiţarea etapelor de evoluţie a acestor zone în cuaternarul tîrziu.

Secvenţa marină cea mai veche s-a întîlnit la nivelul 26—22 m, cu faună marină tipică, fiind paralelizată cu „Stratele de Surojsk" (Popov, 1955 ; Scerbakov şi al., 1979).

După întreruperea sedimentării din timpul Würmului superior, marea revine în zona Mamaia, cînd se depune o secvenţă litologică corespunzătoare „Stratelor Marea Neagră".

1. *Introducere*

Cunoştinţele geologice privind evoluţia Mării Negre în cuaternar s-au îmbogăţit pe măsura acumulării de noi informaţii. Studiile întreprinse recent de cercetători americani şi sovietici au dus la corectarea vechilor scheme stratigrafice şi la îmbogăţirea lor (Ross, 1978).

Cuaternarul din Marea Neagră începe cu transgresiunea marină Acciagîl (Pretegelen ; 2, 6, 10^6 ani înainte de prezent), care a transformat vaste zone din sudul Uniunii Sovietice într-o mare puţin adîncă, unind Marea Neagră cu Marea Caspică şi cu Lacul Aral. Aceste condiţii au persistat circa 2 milioane de ani cînd, datorită variaţiilor climatice, ambianţele de sedimentare au alternat frecvent, de la condiţii marine, la cele lacustre şi salmastre.

Începînd din Cromerian (Vechiul Euxin) şi continuînd pînă în prezent, mai multe pulsaţii tectonice au cauzat o rapidă subsidenţă a bazinului ponto-caspic.

Stratigrafia Pleistocenului superior, la care se referă majoritatea schemelor cronologice existente, a fost revizuită de Scerbakov şi al.

(1979). Acești autori plasează înaintea orizontului neoeuxinian încă o secvență marină, pe care o numesc „Stratele de Surojsk", reluînd nomenclatura lui Popov (1955).

În lumina acestor noi informații vom analiza în continuare evoluția zonei Mamaia în cuaternarul tîrziu.

Zona lacului Siutghiol se suprapune pe contactul tectonic dintre Platforma sud-dobrogeană și Masivul Central-dobrogean, continuarea faliei Palazul (Mutihac, 1972) intersectînd cordonul litoral în jumătatea sudică.

Forajele executate de I. M. H. în anul 1971 au fost localizate în lungul a 4 profile perpendiculare pe cordonul litoral (pl. 1). Coloanele litologice construite după descrierea specialiștilor de la I. M. H. sînt ilustrate în planșa 2. Probele de material extrase din forajul F_6 (profilul Mamaia Nord) au fost analizate de autor din punct de vedere litologic, faunistic (fauna de moluște), textural și mineralogic. Zonarea stratigrafică elaborată pentru forajul F_6 (Mamaia Nord) a fost utilizată pentru corelări de-a lungul întregului cordon litoral Mamaia.

2. *Descrierea forajului F_6 (Mamaia Nord)*

2.1. Litologia și fauna de moluște

Situat pe plajă în zona backshore, forajul F_6 ajunge în baza sa la adîncimea de 52 m. Particularitățile litologice și conținutul malacologic au permis separarea mai multor zone stratigrafice (pl. 3).

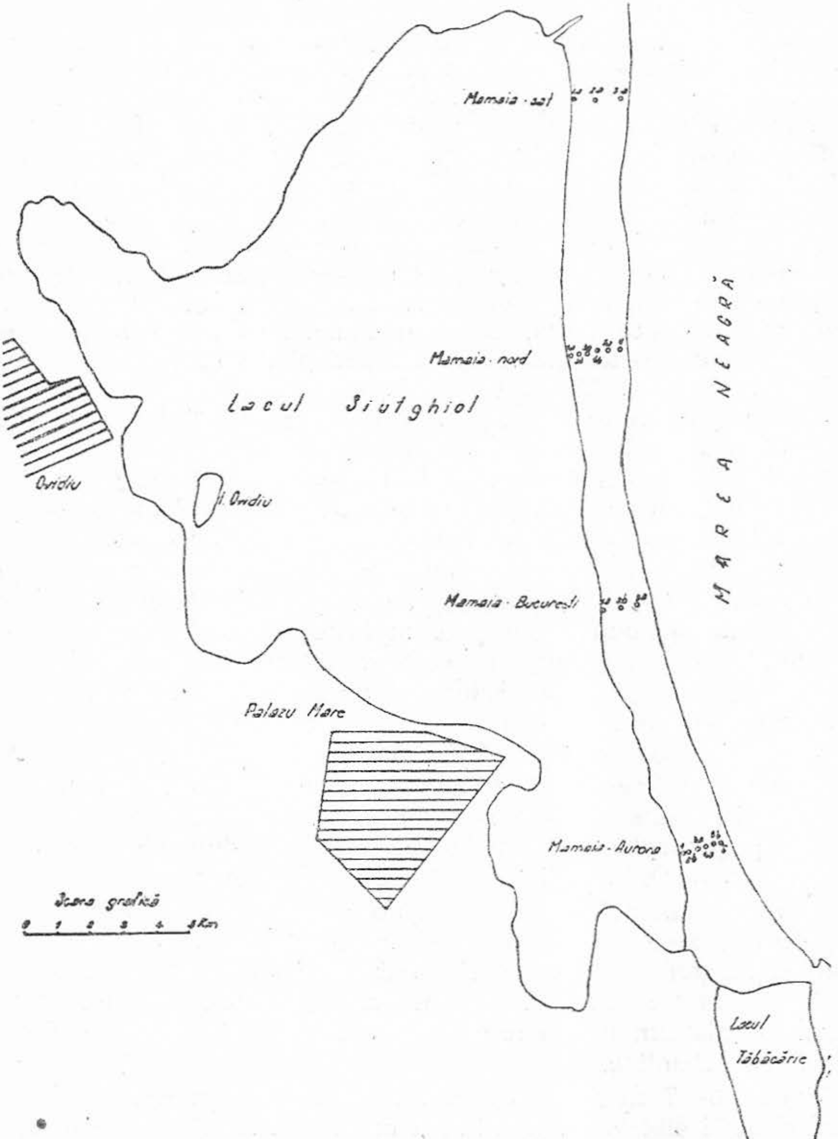
În baza forajului (zona A), la adîncimea de 52—48 m se întîlnesc argile plastice de culoare cărămizie, maronie, roșcată și gălbuie, cu elemente angulare de silexuri, sau bine rulate de cuarț incolor și roz. Apar foarte rare fragmente de cochilii aparținînd unor specii de apă salmastră și dulcicolă : Monodacna caspia caspia Eichw. și Dreissena polymorpha Pall.

În intervalul 47—44 m (zona B), constituit din argile de culoare cărămizie, fragmentele de cochilii nu apar decît la nivelul 44 m, fiind reprezentate prin exemplare mici de moluște marine : Rissoa splendida Eichw. și Bittium reticulatum Eichw.

Între adîncimile de 43 m și 39 m (zona C), în foraj apar argile siltice de culoare cărămizie și gălbuie cu elemente rulate de calcare și de cuarț. Fragmentele de cochilii lipsesc, cu excepția unui fragment de Dreissena polymorpha la adîncimea de 41 m. La acest nivel se constată prezența unei stratificații fine.

Începînd cu nivelul 38—33 (zona D_1), reprezentat prin argile siltice cafenii cu rare concrețiuni calcaroase, se observă apariția speciilor marine : Cardium edule L. și Mytilaster lineatus Gm. in L., alături de rare exemplare de Monodacna caspia caspia și Dreissena polymorpha.

În intervalul 32—31 m (zona D_2) se înregistrează o secvență lacustră, cu argile siltice cenușii, conținînd faună tipică cu Coretus corneus L.

Pl. 1. Localizarea geografică a forajelor executate de I.M.H pe cordonul litoral Mamaia.

În zona D_3 (nivelul 30—27 m) se întîlnesc argile siltice cenușii cu faună salmastricolă (Monodacna caspia caspia, Dreissean polymoepha, Hydrobia grimmi Clessin.).

În nivelul următor 26—24 m (zona D_4), reprezentat prin argile cenușii, se întîlnesc elemente de faună marină : Rissoa splendida, Cardium exiguum Gm. inL., Bittium reticulatum Eichw., Rissoa membranacea (Adams), Hydrobia ventrosa Mtg., Cardium edule L. etc. Această asociație de moluște se întîlnește astăzi pe șelful intern al Mării Negre la adîncimea de circa 15—20 m, în condiții de salinitate de 8—14‰.

La nivelul 23—22 m (zona E) se întîlnește un lumașel nisipos de culoare gălbuie, cimentat cu material calcaros. Speciile dominante sînt : Spisula subtruncata triangula (Renier), Paphia senescens (Cocconi), Paphia discrepans discrepans Mil., Mytilus galloprovincialis Lmk., Corbula mediterranea Costa, Cardium edule. Alături de acestea se întîlnesc : Bittium reticulatum, Nassarius reticulatus (L.), Donax venustus Poli, Rissoa splendida, Ostrea edulis (L.). Multe din aceste forme (excepție Ostrea și Paphia senescens) se întîlnesc și astăzi în depozitele de plajă ale Mării Negre.

Nivelul 21—19 m (zona F) este reprezentat prin argile siltice de culoare cenușie, cu filme ruginii și cafenii, cu rare elemente de faună salmastricolă : Hydrobia grimmi, Monodacna caspia caspia.

Urmărind în continuare coloana litologică întîlnim un pachet gros de 7 m nivelul 19—12 m (zona C) de nisipuri fine cuarțoase și micacee, de culoare gălbuie. Fauna de moluște dovedește instalarea unui mediu marin mai accentuat, în care se întîlnesc următoarele specii : Bittium reticulatum, Crisalida interstincta Mtg., Rissoa membranacea, Cerbula mediterranea.

Nivelul 12—10 m (zona H) este reprezentat prin nisipuri foarte fine, cu faună salmastricolă și dulcicolă, indicînd o îndulcire a apei. Dintre speciile salmastricole se întîlnesc : Monodacna caspia caspia, Dreissena polymorpha, Clessiniola variabilis, iar dintre cele dulcicole : Valvata piscinalis O. F. Müller, Coretus corneus L. etc.

La adîncimea de 9 m (zona I) apar depozite argiloase, slab nisipoase, de culoare cenușie, cu faună marină, asemănătoare celei întîlnită astăzi pe șelful Mării Negre la adîncimea de circa 15 m. Asociația de moluște conține, ca forme predominante, speciile : Cardium exiguum, Bittium reticulatum, Rissoa membranacea, Hydrobia ventrosa, Cardium edule, Rissoa splendida.

Nivelul 8—7 m (zona J) este format din depozite argiloase de culoare cenușie albicioasă. Cantitatea mare de material vegetal pe care o conține îi conferă caracter de turbă. Fauna de moluște este tipic palustră, cu Valvata piscinalis, Valvata pullchella Studer, Radix ovata (Drap.), Coretus corneus.

Deasupra pachetului de turbă s-au depus în continuare nisipuri de plajă cu numeroase cochilii de moluște și galeți calcaroși rulați.

Cochiliile aparţin următoarelor specii : Mytilus galloprovincialis, Donacilla cornea (L.), Corbula mediterranea, Cardium edule etc. (nivelul 6 m — zona K).

La partea superioară a coloanei sedimentare se întîlneşte un pachet de nisipuri fine de plajă, identice celor actuale (nivelul 5—1 m — zona L). Asociaţia de moluşte este dominată de Corbula mediterranea şi Hydrobia ventrosa.

După cum se constată, fauna de moluşte pune în evidenţă multiple variaţii ambientale, de la cele continentale la cele marine.

2.2. Textura

Analiza texturală a depozitelor din forajul F_6 (Mamaia Nord) s-a realizat prin combinarea cernerii (pentru fracţiunile mai mari de 0,063 mm) cu pipetarea (pentru materialul mai fin de 0,063 mm). Cu ajutorul percentilelor extrase de pe curba cumulativă, au fost calculaţi parametrii texturali ai lui Inman (1952).

Proiecţia valorilor procentuale ale conţinutului în pietriş, nisip, silt şi argilă în diagramele lui Shepard (1954) defineşte tipul textural al sedimentelor interceptate de forajul F_6 (fig. 1, 2).

Prezenţa elementelor de pietriş indică un mediu de transport energic. Acestea se întîlnesc în cadrul zonelor A (3,2—16%), C (1—6,7%), E (50%) şi K (16%).

Conţinutul în fracţiunea nisipoasă variază în limite largi. În nivelul A nisipul se găseşte în proporţie de 10,6—34%, iar în nivelul C proporţia este asemănătoare (1,7—20,80%). Zonele B, D, F şi I conţin o cantitate redusă de nisip (1,4—8,1%). Depozitele de la nivelele E, K şi L sînt tipice ambianţei de plajă, proporţia de nisip variind între 49,38% (nivelul B) şi 83—100% (nivelele K şi L). Predominant nisipoase sînt şi sedimentele zonelor G şi H (60,20—99,90%).

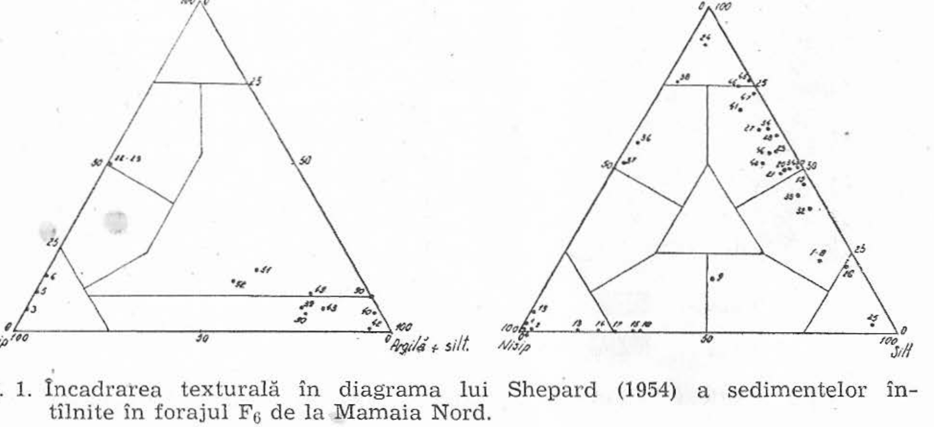

Fig. 1. Încadrarea texturală în diagrama lui Shepard (1954) a sedimentelor întîlnite în forajul F_6 de la Mamaia Nord.

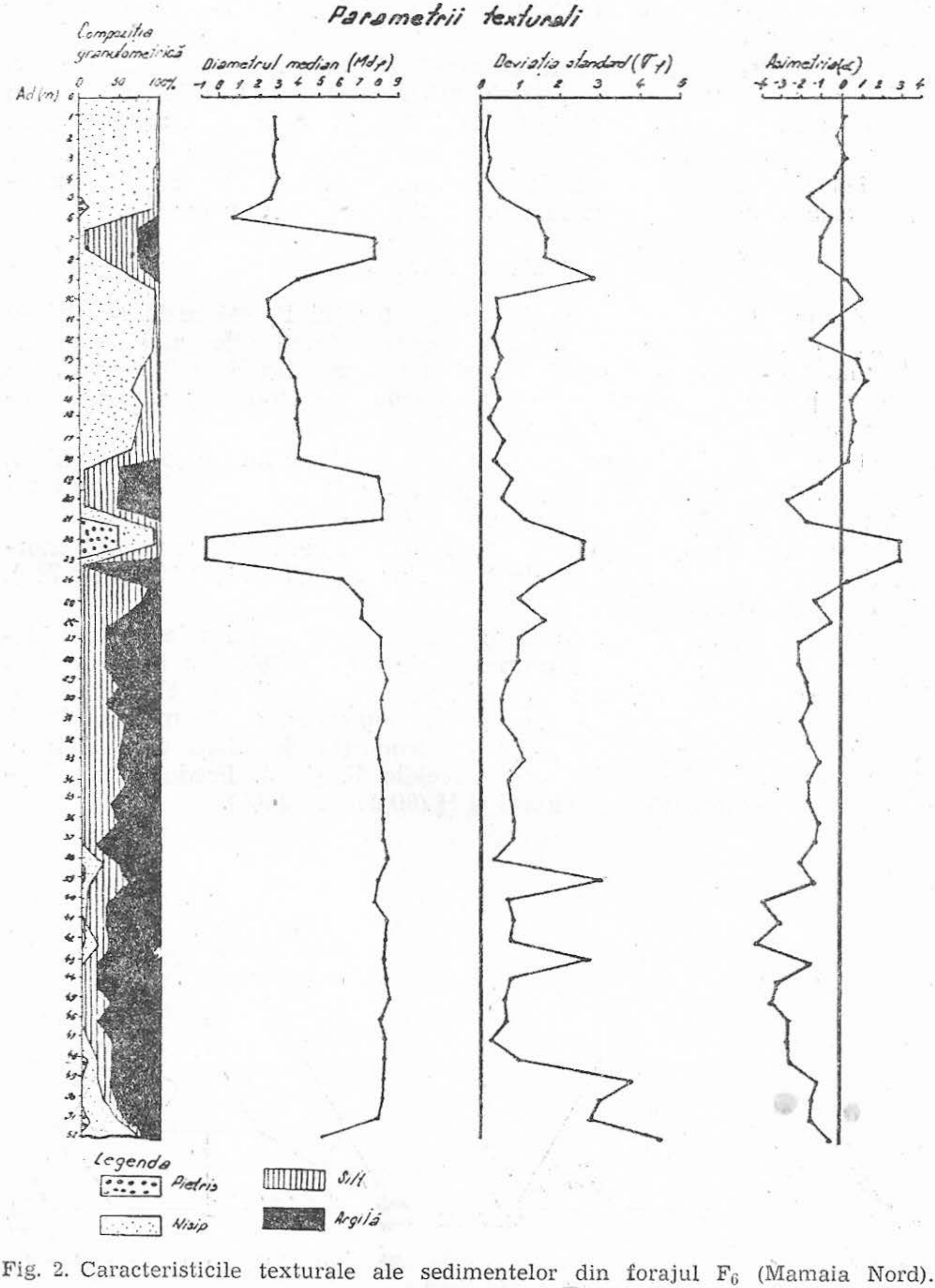

Fig. 2. Caracteristicile texturale ale sedimentelor din forajul F_6 (Mamaia Nord).

Fracțiunea siltică și argiloasă caracterizează depozitele din partea inferioară a coloanei sedimentare (din talpa forajului pînă la nivelul 24 m), precum și cele din zonele F și I (între 50% și 99%).

Diametrul median (Md ∅) variază în limite largi, de la —0,75 ∅ la + 8,40 ∅ (fig. 2). Se remarcă uniformitatea de granulație a depozitelor din jumătatea inferioară a coloanei sedimentare (între adîncimile de 27 m și 51 m) caracterizate prin predominarea particulelor fine argiloase (Md ∅ cuprins între 7,63 ∅ și 8,40 ∅ .În talpa forajului, la contactul cu substratul stîncos, prezența elementelor grosiere scade valoarea diametrului median la 5,10 ∅

Pe parcursul zonelor D_4—E se recunoaște o scădere a diametrului median, de la +8,10 ∅ la baza zonei D_4 la —0,75 ∅ în cadrul zonei E.

Depozitele zonei F sînt asemănătoare, prin valoarea diametrului median, cu cele din jumătatea inferioară a coloanei sedimentare (Md ∅ = 8,00 ∅).

Urmează o nouă scădere a diametrului median, la început mai bruscă (Md ∅ = 3,80 ∅ la nivelul 18 m), apoi mai lentă (Md ∅ = 2,35 ∅ la nivelul 10 m).

La nivelul 9 m, diametrul median crește la +4 ∅, pentru ca în cadrul zonei J (7—8 m) să atingă valoarea de 7,70 ∅.

Ultimele oscilații importante ale diametrului median apar în zona K (Md ∅ = +0,65 ∅) și la baza zonei L (Md ∅ = +2,50 ∅, rămînînd aproximativ constantă pînă la suprafață.

Deviația standard (δ_I, Inman, 1952) prezintă variații notabile pe verticala coloanei sedimentare, de la 0,15 ∅ la 4,50 ∅ (fig. 2). În partea inferioară a ofarjului se înregistrează valori moderate și relativ bune ale sortării, de uniformitatea cărora se detașează valorile extrem de slabe (mai mari de 2 ∅) întîlnite la nivelele 52—49 m, 43 m, 39 m. În zonele D_4—E, pe măsura scăderii diametrului median se constată o înrăutățire a sortării.

În partea superioară a coloanei sedimentare valorile deviației standard indică o sortare bună și relativ bună pentru depozitele zonelor F, G, H. La nivelul zonelor I, J și K valorile sortării sînt slabe și foarte slabe, după care (zona L) se revine la valori foarte bune ale acesteia (mai mici de 0,35 ∅).

Asimetria (α — Inman, 1952) are valori negative în jumătatea inferioară a coloanei litologice (nivelul 52—24 m), mai pronunțate fiind la sedimentele zonei C (α = —4,20). Valori negative apar și în dreptul zonelor F, H (excepție partea superioară), J, K (fig. 2).

O curbă de distribuție negativ asimetrică indică existența, în cadrul populației de particule, a unei cantități foarte reduse de particule cu dimensiuni phi mai mici (diametre mai mari) decît diametrul median. Se poate aprecia astfel, că valorile negative ale asimetriei pun în evidență existența unui material rezidual și (sau) a unor pulsații energice ale mediului de transport.

Asimetria prezintă valori pozitive la sedimentele zonei B (α = +2,80), G (α cuprins între +0,20 și +1,20) și partea superioară a zonei

H ($\alpha = +1{,}00$). Valori apropiate de zero (pozitive şi negative) ale asimetriei caracterizează curbele de distribuţie la sedimentele din partea superioară a zonei L, unde sînt deja instalate condiţiile actuale de sedimentare.

Diagrama CMd (Passega, 1969) defineşte condiţiile de transport a particulelor care alcătuiesc materialul sedimentar interceptat de forajul F_6 (fig. 3).

Tîrîrea şi rostogolirea (segmentul ONP din diagrama lui Passega) caracterizează modul de transport al sedimentelor din zonele E şi K, similar depozitelor actuale de plajă din partea de sud a litoralului românesc (Caraivan, 1981).

Suspensiile granoclasate (segmentul QR) sînt tipice zonelor G, H, I şi L. Condiţiile hidrodinamice litorale în care se formează suspensiile granoclasate se întîlnesc în zona de spargere a valurilor şi pe şelful intern al Mării Negre, unde acţionează curenţii de fund.

Suspensiile uniforme au determinat, se pare, formarea sedimentelor zonei D_4 (segmentul R-S).

În domeniul suspensiilor uniforme şi pelagice s-a desfăşuat procesul de depunere a materialului sedimentar din zonele A, B, C, D_{1-3}.

Diagrama Md/σ (fig. 4) relevă sortarea bună şi relativ bună a nisipurilor din zonele G, H şi L (partea centrală-inferioară a diagramei), precum şi a argilelor siltice, care reprezintă zonele B, D_{1-3}, F (partea stîngă-inferioară a diagramei). Zonele A şi C ocupă partea superioară din dreapta, argilele siltice fiind foarte slab sortate. Nisipurile grosiere slab sortate din zonele E şi K ocupă partea central-stîngă a diagramei. Sedimentele siltice, variind de la grosiere (zona I) la fine (zona D_4) şi foarte fine (zona J) scot în evidenţă o relativă îmbunătăţire a sortării pe măsura micşorării diametrului median.

2.3. Analiza fracţiunii grosiere

Studiul particulelor cu dimensiuni mai mari de 0,063 mm oferă informaţii utile privind sursa acestora. Din fiecare zonă delimitată pe principii faunistice şi texturale am analizat cîte o probă de material din punctul de vedere al conţinutului fracţiunii grosiere (fig. 5). Am efectuat, de asemenea, analiza gradului de rulare a cuarţului din fiecare fracţiune nisipoasă (fig. 6).

Fracţiunea grosieră a depozitelor din zona A este constituită preponderent din particule de cuarţ şi feldspat (40,77%) bine rulate, din fragmente angulare de silexuri şi din fragmente calcaroase. Acestea provin probabil din rocile sedimentare mai vechi expuse pe malul vestic al lacului Siuthghiol şi în apropiere. Lipsa rulării la elementele de calcare silicifiate indică agresivitatea mediului de transport, de tip torenţial.

Zona B se caracterizează prin depozite fine, continentale, formate în condiţiile unui nivel de bază destul de ridicat. Prezenţa fragmentelor vegetale sugerează existenţa unui mediu mai liniştit de depunere. Marea nu poate fi departe, întrucît se întîlnesc şi rare cochilii de mo-

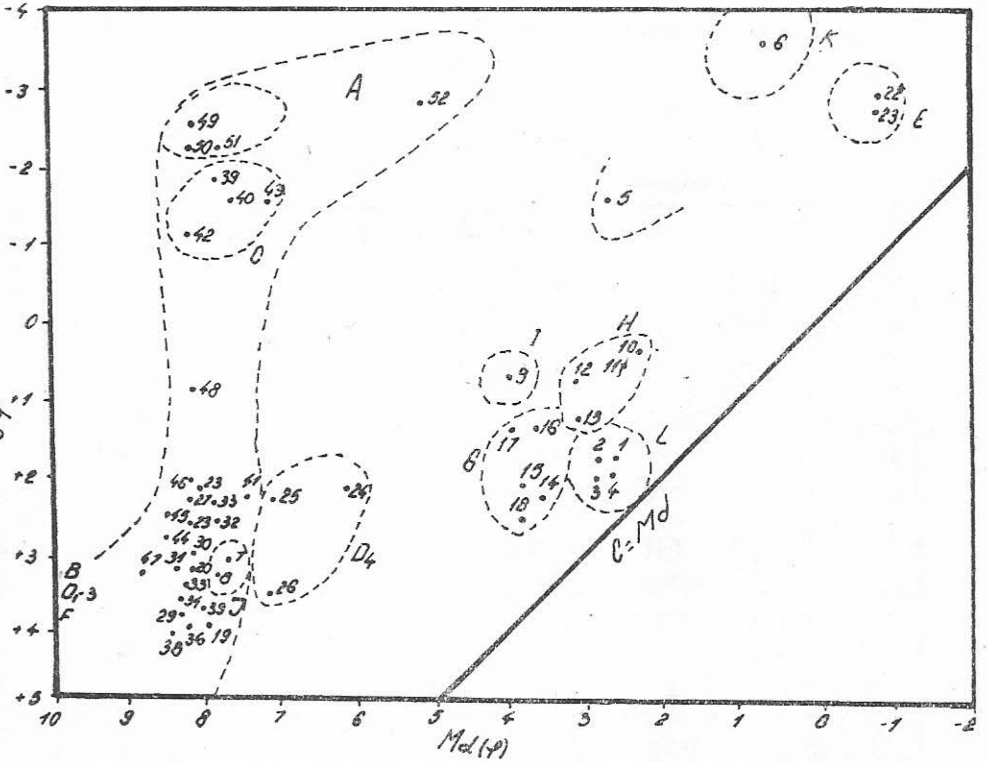

Fig. 3. Diagrama CMd pentru sedimentele interceptate de forajul F_6 (Mamaia Nord).

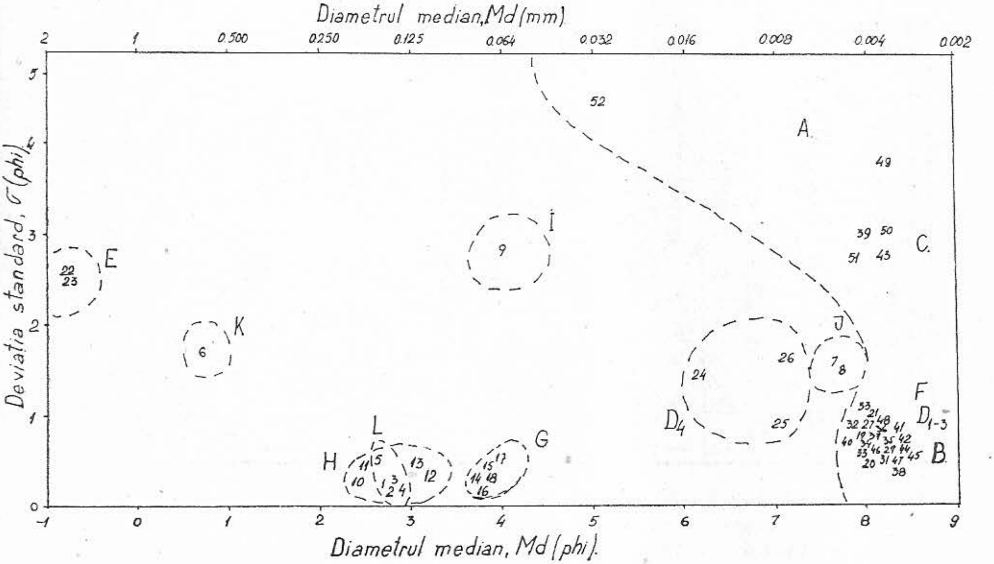

Fig. 4. Diagrama Md/σ pentru sedimentele interceptate de forajul F_6 (Mamaia Nord).

a.

Zona stratigrafică	Proba analizată	Compoziția granulometrică: >2 mm	2,00-0,063 mm	0,063-0,004 mm	< 0,004 mm	Componenții fracțiunii grosiere (>0,063 mm): Cuarț+feldspat	Muscovit	Minerale grele	Fragmente roci: Calcare	Concrețiuni calcaroase	Gresii	Cuarțite	Oxizi de fier și mangan (cruste)	Pirită autigenă	Material organogen: Cochilii de moluște	Foraminifere	Ostracode	Fragmente [illegible]
L	1.	-	100	-	-	72,72	3,66	19,19	-	-	-	-	-	-	33,6	1,01	0,60	-
K	6.	16	83	1	-	21,16	1,50	3,37	7,12	-	-	-	-	-	67,27	0,08	-	-
J	7-8	-	8,1	69,3	22,6	3,60	0,19	-	-	-	-	-	-	-	4,20	-	3,420	7,81
I	9	-	50	34	16	50,69	6,18	15,23	-	-	-	-	-	-	14,74	0,94	9,44	2,78
H	11	-	99,90	0,10	-	20,71	0,04	8,80	-	-	-	-	-	-	4,45	-	-	-
G	18	-	69,20	30,80	-	59,24	2,78	6,25	-	-	-	-	-	-	5,50	0,9	0,20	-
F	20	-	4,50	45,50	34,50	46,05	34,45	9,31	-	-	-	-	5,41	-	3,07	1,14	0,41	-
E	22-23	50	49,50	1,00	-	33,50	1	2,50	-	-	-	-	-	-	50	2	-	-
D_4	24	-	6,70	4,90	88,40	10,30	40,32	4,69	-	-	-	-	-	-	49,71	7,28	18,90	-
D_3	27	-	4,1	32,30	63,60	6,80	7,71	7,94	-	51,61	0,19	-	-	-	25,75	-	-	-
D_2	32	-	5	57	38	20,76	7,86	1,62	-	12,98	-	-	0,35	0,29	32,73	-	23,12	-
D_1	36	-	1,40	40,70	51,90	70,25	10,58	8,05	3,50	4,90	1,40	-	-	-	1,40	-	-	-
C	42	1	5,70	24,30	69	80,05	-	3,80	7,55	6,00	2,53	-	0,07	-	0,95	-	-	-
B	44	-	4,1	20,0	75	49,90	-	10,15	37,97	-	-	-	0,5	-	-	-	-	0,60
A	52	16	34	13,60	36,40	40,77	0,19	3,43	47,23	-	2,94	2,13	3,13	-	-	-	0,22	-

b.

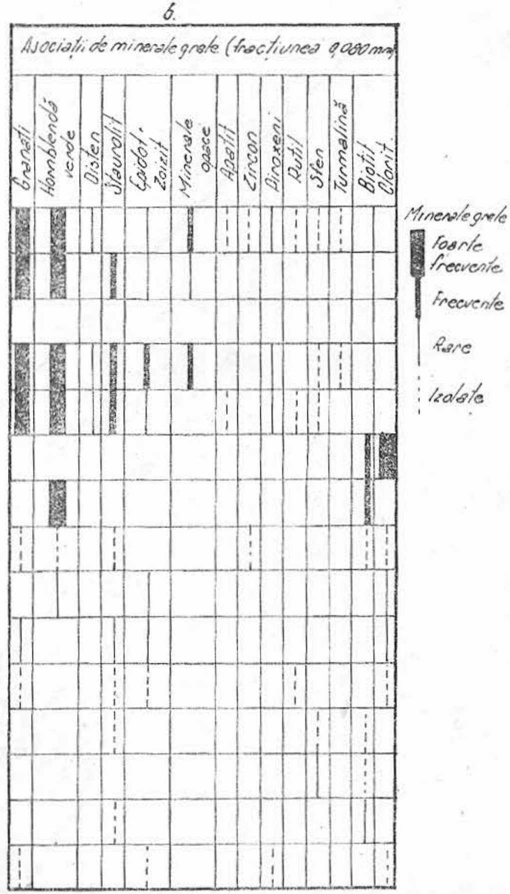
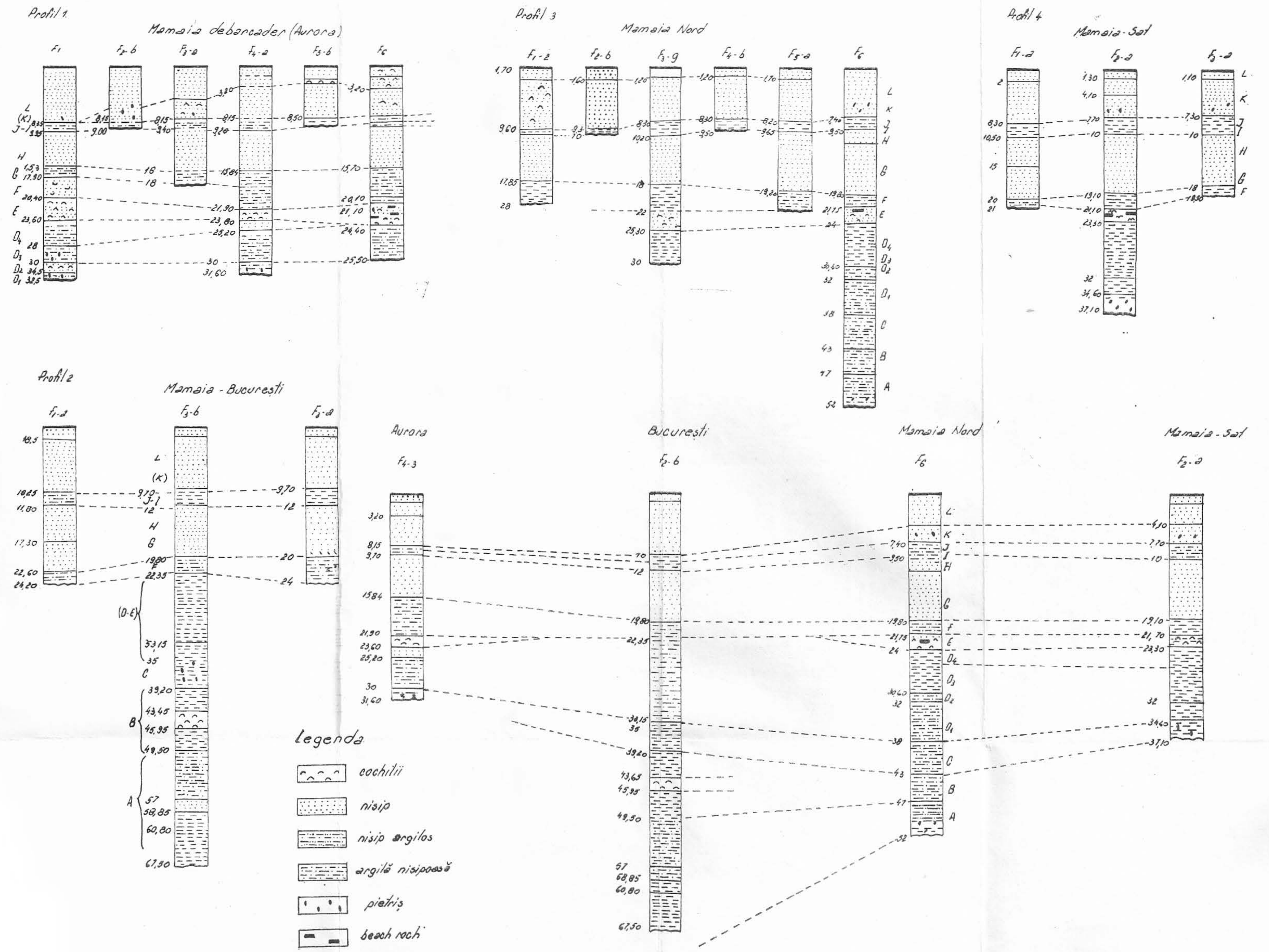

Fig. 5. Compoziția fracțiunii grosiere (a) și asociațiile de minerale grele (b) din sedimentele interceptate în forajul F_6 (Mamaia Nord).

Pl. 2. Coloanele litologice ale depozitelor interceptate de forajele executate de I.M.H. pe cordonul litoral Mamaia (localizarea în pl. 1).

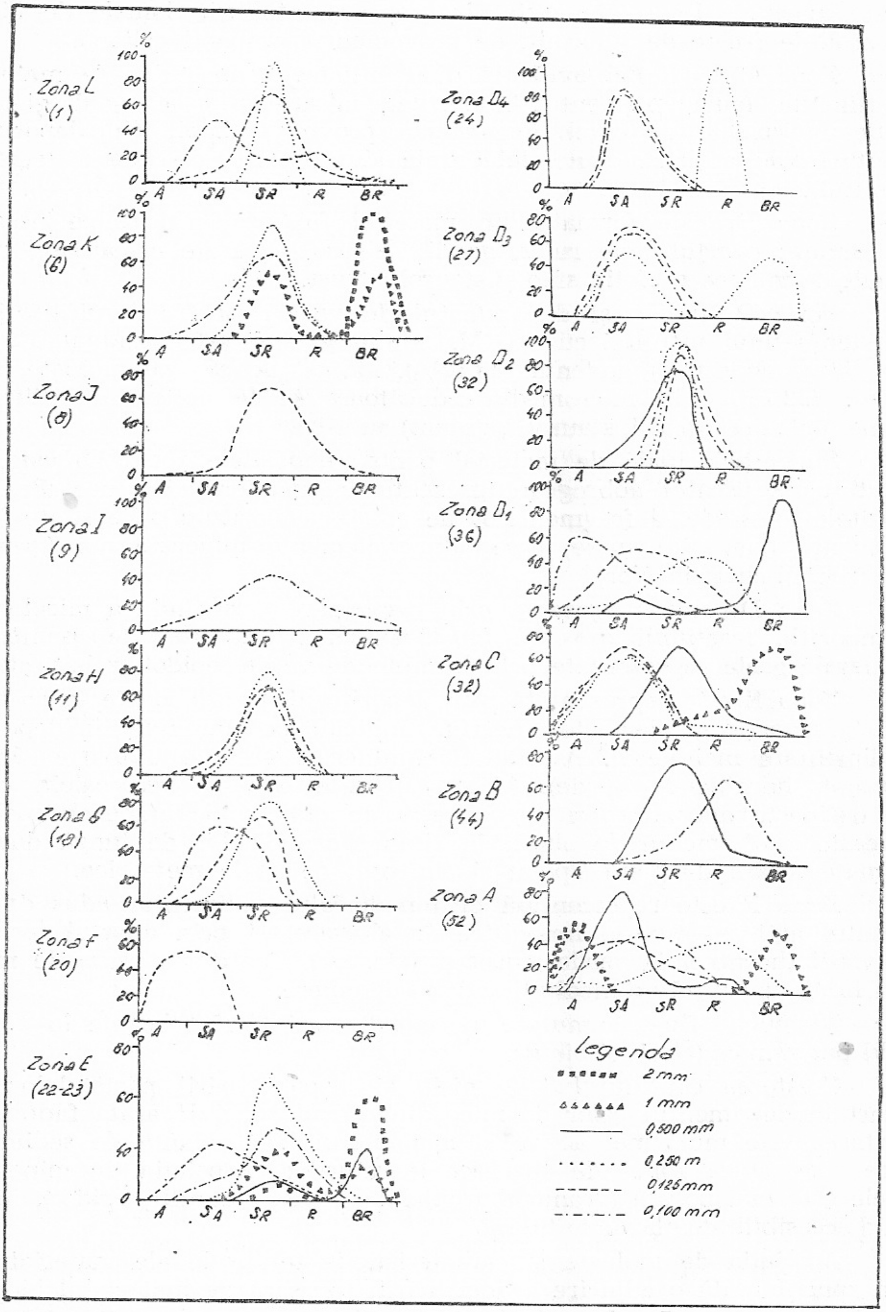

Fig. 6. Variația gradului de rulare a cuarțului din probele reprezentative pentru zonele stratigrafice stabilite pe coloana sedimentară a forajului F_6.

luște marine. Mineralele grele sînt reprezentate prin lamele de biotit și granule fruste de staurolit, de proveniență, probabil eoliană.

Zona C scoate în evidență o accentuare a aportului de material continental (cuarț pigmentat bine rulat, calcare cretoase, gresii glauconitice). Crustele de oxizi de mangan provin probabil din depozitele continentale apțiene. Mineralele grele sînt foarte rare (sfenul-frust și biotitul).

Zona D_1 este formată din material fin provenit de pe uscatul învecinat : cuarțul bine rulat, gresii, calcare, agregate calcaroase, particule de muscovit, biotit, sfen și staurolit-frust.

Zona D_2 indică și din punctul de vedere al fracțiunii grosiere existența unui mediu lacustru. Materialul grosier este rezidual. Fauna de ostracode este abundentă (23,12%), alături de cea de moluște dulcicole (32,73%). În micromedii reducătoare se forma pirita autigenă. Mineralele grele (rutil, staurolit, granat) au aspect frust.

Sursa principală de material pentru depozitele zonei D_3 este, în continuare, uscatul dobrogean (prezența agregatelor calcaroase din depozitele loessoide, a fragmentelor de gresii, a cloritului). Se simte însă influența unei alte surse, care aduce elemente minerale noi (granat, staurolit și cuarț incolor).

Zona D_4 este interesantă prin participarea crescîndă a micelor la compoziția fracțiunii grosiere (40,32%). Sînt prezente, de asemenea, minerale grele reprezentate prin hornblendă verde, epidot, zoizit, clorit.

Zona E este reprezentată prin depozite nisipoase bogate în cochilii (50%). Cuarțul grosier este bine rulat indicînd preluarea sa din depozite sedimentare mai vechi. Asociația de minerale grele este foarte săracă (granat, hornblendă verde). Materialul este cimentat cu calcit, ceea ce definește depozitul ca pe o gresie de plajă tipică („beach rock"). Aceasta se formează de obicei în timpul exondărilor de lungă durată a materialului de plajă, spălat și cimentat de apele meteorice.

Zona F este reprezentată prin materialul sedimentar adus de pe uscatul alăturat (cruste limonitice de alterare) și prin aportul terigen fluviatil (hornblendă verde, cuarț și feldspat). Cantitatea mare de mice (34,45%) sugerează un mediu liniștit de depunere.

Nisipurile fine acumulate în cadrul zonei G sînt bogate în cuarț, feldspat și mice (clorit și biotit).

Creșterea conținutului de nisip și a participării particulelor de cuarț în detrimentul celor de mice din cadrul zonei H arată faptul că sortarea este mult mai activă și mai energică. Ambianța de sedimentare este tipică zonei de spargere a valurilor. Asociația de minerale grele este mai bogată (granat, hornblendă verde, staurolit, epidot), indicînd accesibilitatea la sursa litorală.

Asociația de moluște și caracteristicile texturale ale materialului din zona I arată o adîncire a apei mării. În afară de materialul biogen (moluște, ostracode, foraminifere), fracțiunea grosieră este alcătuită dintr-o parte minerală dominată de cuarț și mice. Asociația de minerale

grele este reprezentată prin granat, hornblendă verde, disten, epidot și zoizit, staurolit și minerale opace.

Zona J pune în evidență participarea nesemnificativă a materialului terigen pentru depozitul de turbă de la acest nivel. Cochiliile de ostracode (84,20%) constituie cea mai mare parte, alături de fragmentele vegetale (7,81%), din fracțiunea grosieră. Mineralele grele lipsesc, ilustrînd izolarea bazinului de sedimentare de principalele surse de material terigen.

Depozitul de turbă al zonei J este acoperit de nisipuri și pietrișuri rulate, de plajă (zona K), bogate în cochilii de moluște marine (67,27%). Materialul terigen provine din prelucrarea intensă a calcarelor sarmațiene și a unor prundișuri cuarțoase foarte bine rulate. Asociația de minerale grele este reprezentată prin granat, hornblendă verde, staurolit, epidot, zoizit, minerale opace.

Zona L conține nisipurile de plajă actuale, alcătuite din cuarț și feldspat (72,72%), mice, minerale grele și fagmente de cochilii. Asociația de minerale grele este dominată de granat, hornblendă verde, epidot, disten.

2.4. Date de vîrstă absolută

În cadrul unui larg program de colaborare științifică româno-americană, au fost executate de către prof. J. Noakes și N. Hertz cîteva determinări de vîrste absolute prin metoda radio-carbonului pe cochilii culese din forajul descris mai sus (Caraivan G., Noakes J., Hertz N., în curs de publicare).

Una dintre probe a fost colectată din nivelul lumașelic de la 23—22 m adîncime, fiind compusă din cochilii aparținînd următoarelor forme : Spisula subtruncata triangula, Chione gallina corrugatula Paphia sp., Gafrarium sp., Donax sp., Abra sp., Cardium sp. Vîrsta absolută a acestui material organogen este de 26925 $\pm$ 690 ani înainte de prezent.

O altă probă a fost colectată din nivelul de la 6 m adîncime, fiind constituită din cochilii ale următoarelor forme : Cardium edule, Mytilus galloprovinicialis, Chione gallina corrugatula, Donacilla cornea, Donax sp., Ostrea edulis, Abra sp., Nassarius reticulatus, Theodoxus sp. Vîrsta absolută a acestui material organogen este de 3125$\pm$75 ani înainte de prezent. Caracterul morfologic al cochiliilor arată că aproape toate au fost resedimentate dintr-un strat inferior (probabil din nivelul de la 9 m).

3. *Interpretarea rezultatelor*

Zonarea stratigrafică a depozitelor din forajul F_6 (Mamaia Nord) oferă posibilitatea realizării unor corelări spațiale de-a lungul întregului cordon litoral de la Mamaia (pl. 2), avînd la dispoziție și coloanele litologice din rețeaua de foraje executate de I. M. H. Pe baza observațiilor făcute se pot descifra principalele etape din evoluția geologică recentă a zonei Mamaia.

Zona A corespunde unei perioade de sedimentare continentală. Regimul de transport era energic, de tip torențial, dovada unui nivel de bază foarte coborît. Sursele de material erau situate în imediata apropiere, fiind reprezentate prin rocile sedimentare vechi din Dobrogea Centrală și depozitele leossoide.

Dacă în forajul F_6 (Mamaia Nord), zona B conține doar vagi informații referitoare la originea marină a cochiliilor de moluște, în forajul F_{2b} (Mamaia Nord), secvența litologică paralelizată zonei B (pl. 2) poate fi divizată în două nivele de argile, separate printr-un strat de nisip cochilifer. Această secvență ar putea să corespundă unei perioade de ridicare a nivelului mării, ceea ce a dus la diminuarea eroziunii pe continent.

Zona C indică, ca și zona A, o reactivare a eroziunii continentale.

Zona D pune în evidență creșterea progresivă a nivelului mării și salinizarea treptată a apei. În zona D_1 întîlnim o ambianță salmastră, de mică adîncime, continuată printr-o fază lacustră-zona D_2, pînă în zona D_3.

O caracteristică generală a sedimentelor din zonele A, B, C, D_{1-3} este prezența în cantitate mare a materialului erodat din depozitele loessoide și din rocile sedimentare dobrogene.

Zona D_4 înregistrează o creștere rapidă a nivelului mării, la partea superioară a acesteia fiind deja bine reprezentat mediul marin de șelf intern.

Depozitele care formează zona E au caracteristici texturale și faunistice tipice ambianței de plajă. Se poate deduce astfel, că după un maximum atins în cadrul zonei D_4, nivelul mării începe să scadă (fig. 7);

Caracteristicile litologice și faunistice indică ca reper sigur marin zonele D_4 și E. Vîrsta absolută determinată pentru zona E plasează aceste depozite în timpul interstadialului würmian Arcy-Stillfrid. Pe baza acestor considerente, paralelizăm secvența marină reprezentată prin depozitele zonelor D_4 și E cu partea superioară a „Stratelor de Surojsk" (Popov, 1955; Scerbakov și al., 1979).

Considerăm, de asemenea, că această secvență marină a fost precedată de faze lagunare, cînd nivelul mării (salmastre) se găsea cu puțin mai jos decît nivelul la care s-au întîlnit în foraj depozitele respective (38—27 m sub nivelul actual al mării). În acest caz, pachetul de argile cafenii și brune din zonele A, B și C poate fi apreciat ca fiind de vîrstă Würm inferior (posibil și mai vechi).

Sedimentele de plajă ale zonei E, urmînd depozitele de șelf intern (zona D_4), anunță începutul unei regresiuni marine, corespunzătoare stadiului Würm superior (Neoeuxinian). Apreciem că în cursul acestei exondări îndelungate (circa 15000 ani) a avut loc cimentarea depozitelor de plajă ale zonei E sub influența apelor meteorice.

Zona F, care urmează, indică revenirea în apropiere a nivelului mării salmastre. Se depun în condiții continentale argile cenușii și cafenii cu faună salmastricolă. Considerăm că aceste depozite continentale

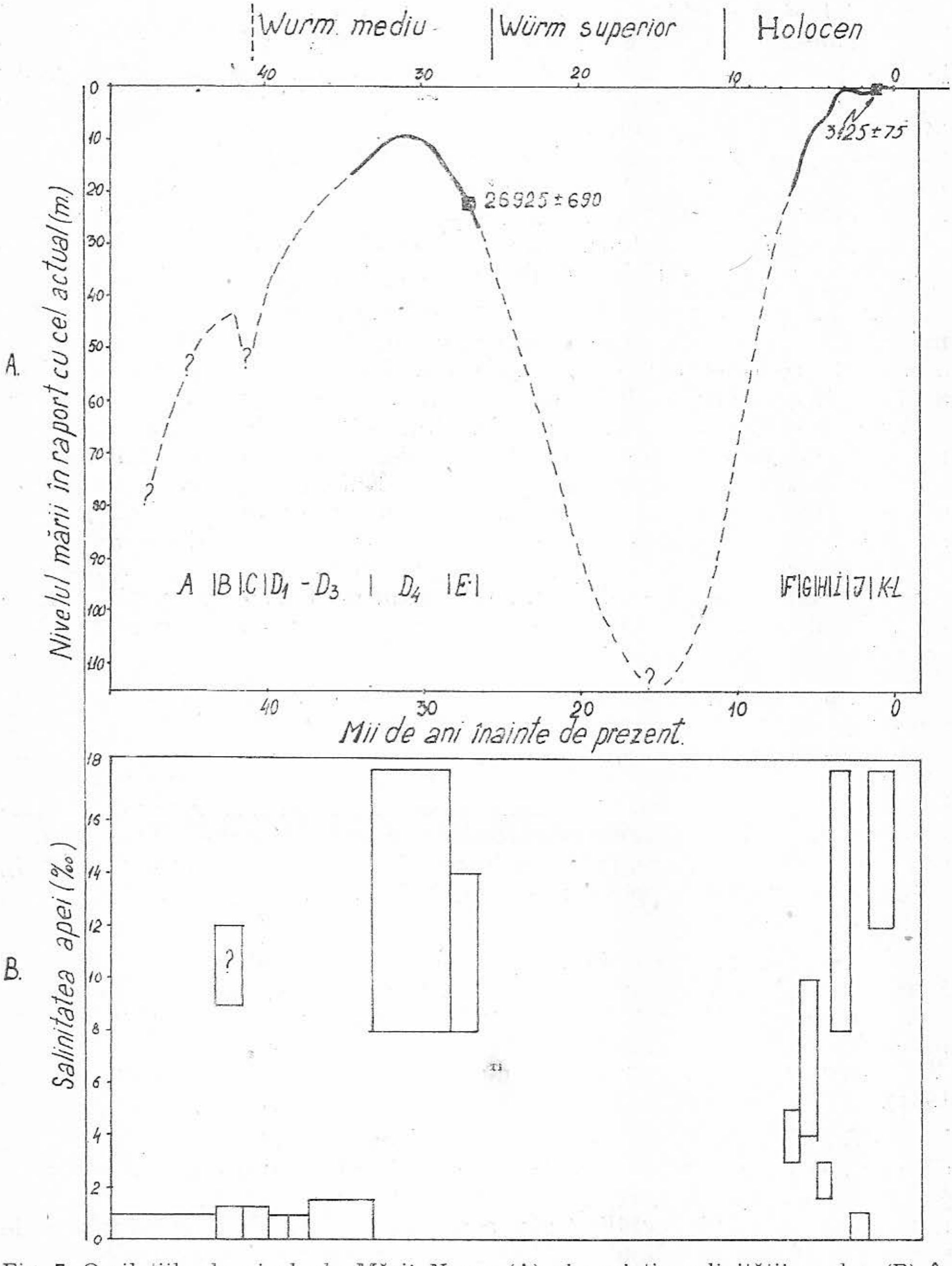

Fig. 7. Oscilațiile de nivel ale Mării Negre (A) și variația salinității apelor (B) în Cuaternarul tîrziu (zona Mamaia).

sînt sincrone „Stratelor de Bugaz", descrise de Nevesky și Pavlidis (1963) în golful Karkinit la adîncimea de circa 23 m.

Urmează o creștere rapidă a nivelului mării, timp în care se acumulează un nivel gros de nisipuri fine (zona G). Procesele sedimentare sînt dominate de acțiunea valurilor și a curenților litorali. Sursa de material detritic era similară celei actuale. Prin asociația faunistică și caracteristicile litologice, depozitele zonei G pot fi paralelizate cu „Stratele de Viteaz", descrise de Nevesskaia (1963).

În cadrul zonei H se depun nisipuri fine, bine sortate sub acțiunea valurilor de spargere. Paralelizăm depozitele zonei H cu partea inferioară a „Stratelor de Kalamit" (Nevesskaia, 1963).

Zona I materializează tendința de stabilizare a condițiilor tipic marine, prin depunerea unor sedimente siltice argiloase cenușii cu faună asemănătoare celei actuale întîlnită pe platforma continentală internă a Mării Negre, la adîncimea de circa 15 m. Întreaga suprafață ocupată astăzi de lacul Siutghiol era probabil un golf, ale cărui faleze au fost modelate de abraziunea marină. Paralelizăm depozitele din cadrul zonei I cu partea superioară a „Stratelor de Kalamit" (Nevesskaia, 1963), sincrone transgresiunii „Marea Neagră Nouă" (Fedorov, 1959), denumită de Coteț (1970) „transgresiunea dobrogeană", iar de Banu (1966) „transgresiunea neolitică". După opinia acestor autori, nivelul mării era superior celui actual cu 4—5 m. Ghidîndu-ne însă după profilul falezelor lacului Siutghiol deducem că nivelul mării era apropiat celui actual.

Urmare a unei mici regresiuni marine, asociată cu procesele de sedimentare litorală, care au dezvoltat limba de nisip formată la adăpostul capului Clisargic spre sud, în zona Mamaia se instalează o lagună închisă (zona J) în care se depun silturi argiloase cu caracter de turbă și faună de moluște palustre. Depunerea acestui nivel corespunde „regresiunii fanagoriene" (Fedorov, 1959), sincronă cu „regresiunea dacică" (Banu, 1966), sau cu „regresiunea histriană" (Bleahu, 1965 ; Coteț, 1966), datată pe baze arheologice între sec. VII—VI î.e.n. și sec. V—VI e.n. (Coteț, 1970).

Marea se retrăsese în acele timpuri la un nivel situat cu circa 1 m sub cel actual, dovadă fiind și fruntea terasei de abraziune de la adîncimea de 1—1,5 m în dreptul capului Singol și la Agigea. În această perioadă, fostul golf marin de la Mamaia a fost barat ca și astăzi de un cordon litoral, situat însă mai spre larg de cel actual (Caraivan, 1981).

Prin creșterea ulterioară a nivelului mării (zona K) vechiul cordon de nisip este inundat, iar sedimentele sale sînt intens prelucrate prin pasajul zonei de spargere a valurilor către uscat. Vîrsta absolută obținută pe materialul cochilier din acest nivel (3125±75 ani înainte de prezent — Caraivan, Noakes, Hertz, în curs de publicare), apreciem că este vîrsta depozitelor litorale Kalamit superioare și a primelor cordoane fanagoriene, supuse ulterior uzurii litorale.

Începutul transgresiunii, pe care o paralelizăm cu „transgresiunea nimfeană (Fedorov, 1959), cu „transgresiunea valahă" (Banu, 1960), sau cu „transgresiunea Razelmului" (Coteț, 1970) poate fi plasat cu circa 1500 de ani în urmă. Anterior, pe amplasamentul lacului Siutghiol, romanii construiseră un apeduct (Papuc, 1981), datat perioadei de maximă înflorire a orașului Tomis (sec. III—V e.n.).

Treptat, în zona Mamaia se stabilesc condițiile actuale de sedimentare, materialul aluvionar adus de Dunăre fiind purtat în lungul țărmului și depus la adăpostul capului Clisargic. Se formează astfel, depozitele actualului cordon litoral (zona L).

4. BIBLIOGRAFIE

Banu A. C. (1969), Preuves historiques sur les oscilations du niveau de la Mer Noire pendant les cinq derniers millénaires. Rapp. Comm. int. Mer Médit., 19, 4, 617—618.

Bleahu M. (1963), Observații asupra evoluției zonei Histria în ultimele trei milenii, Probleme de geografie, IX, 45—56.

Caraivan G. (1981), Studiul sedimentologic al depozitelor din zona de plajă și a șelfului intern din fața țărmului românesc între Portița și Tuzla (Rezumatul tezei de doctorat).

Caraivan G., Joakes J., Hertz N. (în curs de publicare), A new proof of Black Sea level raising during the median Würmian stage.

Coteț P. V. (1966), Litoralul Mării Negre între Eforie și Costinești (cu privire specială asupra lacului Techirghiol), Hidrobiologia, 7, 267—281.

Coteț P. V. (1970), Lacurile litorale dobrogene și raporturile lor genetice cu schimbările de nivel ale Mării Negre, Lucr. colocv. Limnol. fizică, Buc., 27—43,

Fedorov P. V. (1959), O kolebania urovnia Cernogo Moria v poslelednikovoe vremia, Dokl. A.N.S.S.S.R., 124, 5.

Ilina L. B. (1966), Istoria gastropod Cernogo Moria, Trudi Pal. Inst., 110, Moskva, 229 p.

Mutihac V. (1972), Probleme de nomenclatură și delimitare privind unitățile din vorlandul Carpaților Românești, St. cerc. geol., 17, 1, Akad. R.S.R., Buc.

Nevesskaia L. A. (1963), Opredeliteli dvustvorceatîh molliuskov morskih certverticinîh otlojenii Cernomorskogo Basseina, Izd. Akad. Nauk, S.S.S.R., 212 p.

Nevessky E. N., Pavlidis Y A. (1963), Nekotorîe certî stroenia transgresivnîh tolșci pribrejnîh morskih osadkov, in : Delitovîe i melkovodno morskie otlojenia, Izd. Akad. Nauk. Moskva.

Panin N. (1974), Evoluția Deltei Dunării în timpul Holocenului, St. teh. econ., H, 5, 107—119.

Papuc G. (1981), Despre apeductele Tomisului, Com. Ses. St. Pontica, Muz. Ist. Naț. Arh., Constanța.

Ross D. A. (1978), Summary of results of Black Sea drilling, in : D. A. Ross and Y. P. Neprocinov Eds. : Initial Reports of the D.S.D.P., XLII, 2, 1149—1178.

Shepard F. P. (1963), Submarine Geology 2nd Ed., Harper and Row Publ., New York, 557 p.

Scerbakov F. A. și al. (1978), Osadkonakoplenie na kontinentalinoi okraine Cernogo Moria, Izd. Nauka, Moskva, 210 p.

* * * Documentație rețea hidrogeologică — I.M.H. — C.N.A.

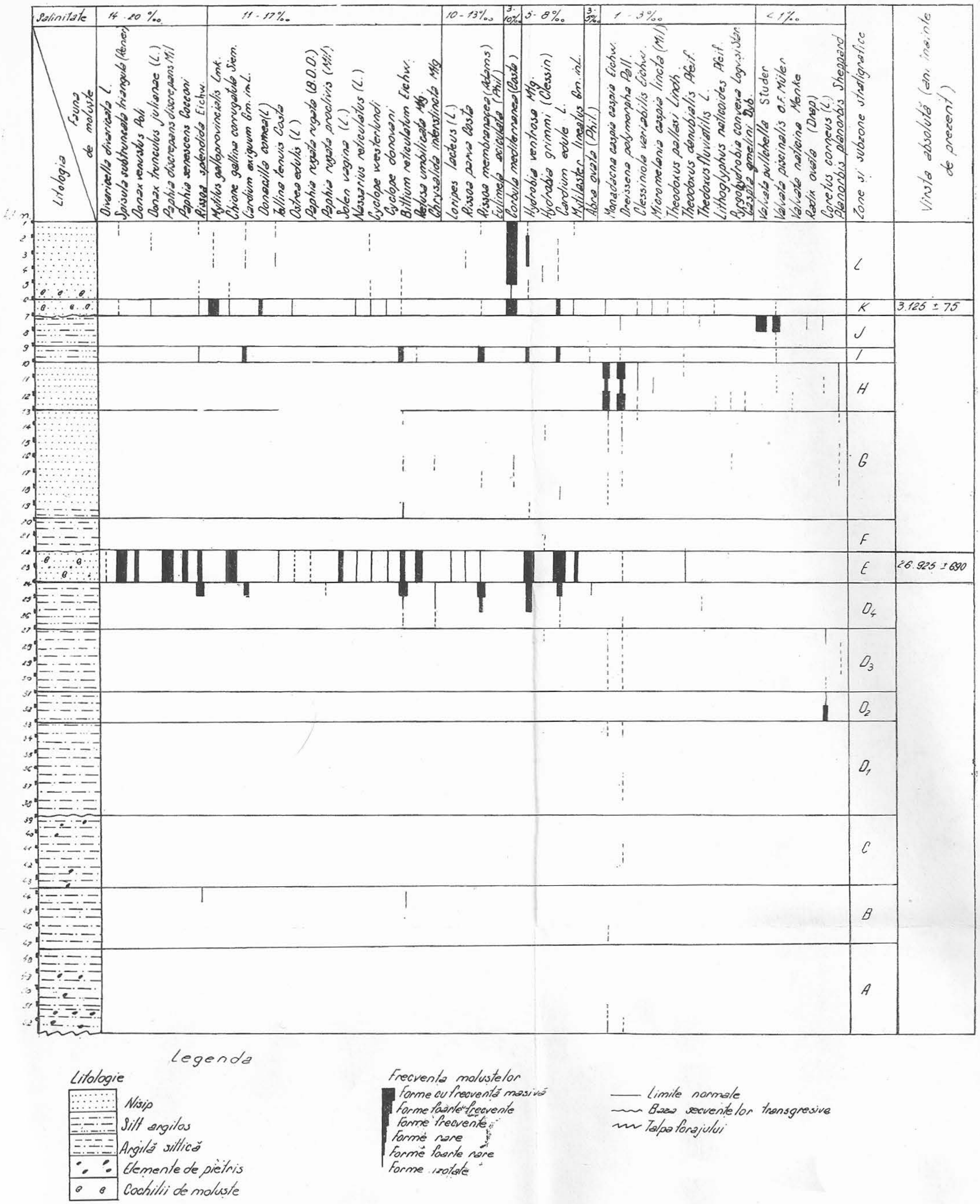
THE UPPER QUATERNARY HISTORY OF MAMAIA ZONE

Abstract

On the basis of lithological and faunistical study of the sedimentary column taken from a drilling placed on the Mamaia beach barrier, the paleogeographical environments were estimated.

The radiocarbon age of marine fauna taken from the 22—23 m level in the drilling (26925±690 y.P.B.), place them in the median Würmian interstage (Surojskian Strata). These data confirm the raising of the waters as well as the reinstalation of marine environment in the Black Sea bassin, during the median Würmian interstage.

The last Würmian regression induce a break in the sedimentary column, after that follows a lithostratigraphical sequence corresponding to the „Black Sea" epoch.

Pl. 3. Coloana stratigrafică a depozitelor cuaternare interceptate în forajul F_6 de la Mamaia Nord.

ASPECTE PRIVIND ÎNCEPUTUL EPOCII NEOLITICE ÎN DOBROGEA

PUIU HAŞOTTI

După cum se ştie, trecerea la neolitic — epocă de mari şi esenţiale transformări în istoria omenirii —, a fost un proces îndelungat şi complex, care s-a realizat prin migraţii succesive (valuri), din aproape în aproape, în căutare de păşuni. Ca urmare a acestui proces de migrare, s-a produs un contact între populaţii diferite — unele trăind în formele unei economii vechi, tradiţionale, bazate pe vînătoare, pescuit şi cules, altele ducînd o viaţă nouă, de cultivatori de plante şi crescători de animale.

Neoliticul dobrogean şi mai ales începuturile sale sînt relativ puţin cunoscute şi multe descoperiri aparţinînd acestei epoci au dat naştere unor dispute ştiinţifice, care îşi au cauza fie în insuficienţa, fie în neclaritatea unor descoperiri.

Dacă stratigrafia ar fi fost mai clară în peştera „La Adam" [1], s-ar fi putut argumenta suprapunerea imediată peste depunerile mezolitice de aici, a unui orizont-aceramic, pus în evidenţă de resturile osteologice ale unor animale domestice : oaie, cîine, porc. Descoperitorii au arătat că acest presupus nivel aceramic, este suprapus de un altul, care conţine elemente de inventar aparţinînd culturii Hamangia [2] şi aspectul cel mai interesant îl constituie faptul că la baza nivelului neolitic, s-au găsit unelte din silex care demonstrează o puternică tradiţie tardenoisiană, atît din punct de vedere al formelor cît şi al tehnicii de lucru. Vom vedea însă mai jos, că influenţa tardenoisiană se întîlneşte, este drept mai puţin, şi în faza evoluată (Ceamurlia de Jos) a culturii Hamangia. Întorcîndu-ne la peştera „La Adam", subliniem că aşa cum

---

[1] C. Rădulescu, P. Samson, *Zeitschrift für Tierzüchtung und Züchtungsbiologie*, 76, 1962, p. 282—370.

[2] *Ibidem.*

arăta prof. Vl. Dumitrescu [3], atîta timp cît în peşteră stratigrafia era deranjată, şi mai mult, diferenţa de nivel de la un capăt la celălalt al ei era de 9 m, interpretarea după care aici ar fi un nivel aceramic, atrage numeroase semne de întrebare, mai ales că un neolitic aceramic în această zonă a Europei, este greu de admis.

La ora actuală se ştie că cel mai vechi neolitic din Dobrogea este reprezentat de cultura Hamangia, dar studiul elementelor ei de conţinut şi mai ales al ceramicii, arată că începutul acestei culturi se poate plasa cel mult în prima perioadă a celei de-a doua jumătăţi a mileniului V î.e.n., deci în neoliticul mijlociu. Tendinţa încadrării culturii Hamangia în neoliticul vechi, a pornit de la faptul că, actualmente, din punct de vedere stratigrafic ea poate coborî mai mult, lucru necesar, dar nu şi suficient. De asemenea, luarea ca punct de sprijin a încadrării culturii Hamangia în marele orizont (compex) cardial [4], şi ca urmare coborîrea ei în timp, ni se pare că nu rezistă aceluiaşi studiu al ceramicii, care arată că decorul realizat cu ajutorul scoicii cardium nu era folosit de comunităţile hamangiene. Este drept că găsim cîteodată în decorul ceramicii fine o vagă manieră (influenţă) cardială, ce se manifestă însă numai cu un „ecou" al marelui coplex circummediteranean, fapt care nu poate atrage după sine şi o mare vechime a culturii Hamangia.

În sprijinul aceleiaşi concluzii, vin şi sincronismele culturii Hamangia cu cultura Boian. Nu vom stărui asupra acestei probleme binecunoscute, ci ne vom rezuma numai să arătăm că descoperirile de la Hîrşova[5], Coslogeni[6], Cernavodă[7], Bogate[8], relevă în mare sincronismul celor două culturi. Datele furnizate de cronologia cu C_{14}[9], vin să întărească observaţia de mai sus.

Mai dificilă se prezintă cronologia internă a culturii Hamangia şi găsirea fazelor sale de evoluţie. Pînă în prezent se cunosc aşezări care documentează în mare o singură fază a culturii, aşa încît succesiunea lor nu se poate face decît în urma unei analize tipologice a elementelor de conţinut ce o definesc. Un surplus de date ne-ar putea oferi urmărirea unei stratigrafii orizontale în aşezări şi, binenţeles, a uneia verticale, în situaţia în care vor apare aşezări care să permită observaţii stratigrafice verticale.

---

[3] Vl. Dumitrescu, *SCIV*, 2, 1970, p. 190.

[4] D. Berciu, *Cultura Hamangia*, Ed. Acad. R.S.R., Bucureşti, 1966, p. 11, p. 35 şi urm. ; *Idem, Zorile istoriei în Carpaţi şi la Dunăre*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1966, p. 55—66.

[5] D. Galbenu, *SCIV*, 2, 1962, p. 285.

[6] E. Comşa, *Istoria comunităţilor culturii Boian*, Ed. Acad. R.S.R., Bucureşti, 1976, p. 230.

[7] D. Berciu, Seb. Morintz, P. Diaconu, în *SCIV*, 6, 2, 1955, p. 152—154 ; D. Berciu, Seb. Morintz, *Materiale*, 3, 1957, p. 83.

[8] E. Comşa, *Op. cit.*, p. 231.

[9] Vl. Dumitrescu, *Op. cit.*, p. 197—198.

De la bun început, subscriem ideii după care cultura Hamangia are trei mari faze [10] : Golovița — cu două etape (prima la Coslogeni [11] și se pare la Medgidia-Satu Nou [12] a doua la Golovița) ; Ceamurlia de Jos (care poate avea trei etape, căci așezarea eponimă are tot atîtea nivele [13], etape încă neidentificabile) și, în sfîrșit, Mangalia — puțin cunoscută în urma descoperirilor de la Mangalia [14], Agigea [15], Cernavoda [16], Medgidia (Fabrica de ciment) [17], Varna [18] și probabil la 2,5 km nord-est de gara Medgidia [19]. În situația în care se admite, pe bună dreptate, că cele două culturi Hamangia și Boian, încep și sfîrșesc aproximativ concomitent, înseamnă că cele trei faze ale culturii Hamangia dureabă cît cele patru faze ale culturii Boian. Faptul ni se pare firesc, întrucît în diferite săpături (Hîrșova [20], Gura Dobrogei [21], Cheia [22], Cernavodă [23]) a apărut ceramică din faza Ceamurlia de Jos a culturii Hamangia, asociată cu ceramică din fazele Vidra și Spanțov ale culturii Boian, iar în alte (Coslogeni [24], Bogata [25]) s-a descoperit ceramică din faza Golovița a culturii Hamangia alături de ceramică din fazele Bolintineanu și Giulești ale culturii din cîmpia Munteniei. Aceste sincronisme ar putea face loc ipotezei după care sfîrșitul fazei Ceamurlia de Jos și faza Mangalia corespund din punct de vedere cronologic cu faza a patra (Spanțov) a culturii Boian. În cazul acesta, tabloul reprezentînd sincronismul pe faze al culturilor Boian și Hamangia, ar arăta în felul următor :

HAMANGIA		BOIAN
GOLOVIȚA	COSLOGENI	BOLINTINEANU
	GOLOVIȚA	GIULEȘTI
CEAMURLIA DE JOS	I ?	VIDRA
	II ?	
	III?	SPANȚOV
MANGALIA		

[10] E. Comșa, în *Rev. Muz.*, 5, 1977, p. 68.

[11] Seb. Morintz, N. Anghelescu, *SCIV*, 21, 3, 1970, p. 273—413 ; E. Comșa, *Istoria comunităților...*, p. 47 ; Al. Păunescu, *Evoluția uneltelor și a armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României,* Ed. Acad. R.S.R., București, 1970, p. 47.

[12] P. Hașotti, în *Pontica,* 13, p. 199—214.

[13] D. Berciu, *Cultura Hamangia,* p. 152—158, fig. 62—64.

[14] *Ibidem,* p. 41 ; V. Volschi, M. Irimia, în *Pontice,* 1, p. 55—58.

[15] H. Slobozeanu, în *Materiale,* 5, 1958, p. 735—750.

[16] D. Berciu, *Op. cit.,* p. 41.

[17] E. Comșa, *Materiale,* 4, 1957, p. 370.

[18] D. Berciu, *Op. cit.,* p. 40—42.

[19] La circa 2,5 km. N-E de gară, într-un mic sondaj de salvare efectuat de noi în 1979.

[20] D. Galbenu, *Op. cit.,* p. 285—290.

[21] N. Harțuche, *Pontica,* 9, p. 14.

[22] *Ibidem,* p. 18—19.

[23] D. Berciu, Seb. Morintz, *Op. cit. ; Idem, Materiale,* 5, 1959, p. 105.

[24] Seb. Morintz, N. Anghelescu, *Op. cit. ;* E. Comșa, *Istoria comunităților,* p. 230.

[25] E. Comșa, *Op. cit.,* p. 231.

Astfel stînd lucrurile și neluînd în discuție o „Protohamangie" [26] nu poate coborî decît cel mult pînă la prima parte a celei de-a doua jumătăți a mileniului al V-lea î.e.n. Bineînțeles, că această concluzie este valabilă pentru momentul de față, întrucît considerăm că este foarte posibil ca, mai ales în sudul Dobrogei (practic necercetat), să fie descoperit în viitor un aspect mai vechi al acestei culturi decît cel cunoscut pînă acum.

Reîntorcîndu-ne la încadrarea cronologică mai sus arătată a culturii Hamangia, se naște evident întrebarea : ce a fost în Dobrogea înaintea venirii aici a purtătorilor acestei culturi ? Se pot formula mai multe răspunsuri ipotetice cu mai multe sau mai puține șanse de a fi corecte.

1. Putem presupune (mai ales pentru sudul Dobrogei, puțin cercetat deoarece cultura Hamangia e posibil să se fi manifestat mai întîi aici) existența unui aspect mai vechi al acestei culturi, decît cel știut actualmente. Ipoteza se sprijină pe faptul că o serie de descoperiri din sud : Grădiștea-Coslogeni, unele vase de la Mangalia și cele două fragmente ceramice de la Canaraua Feteii [27], indică aspecte vechi ale culturii.

2. Într-o etapă mai veche a neoliticului dobrogean, ar fi putut să se manifeste unele influențe ale fazei tîrzii a culturii Starčevo-Criș. Avem în vedere faptul că purtătorii acestei culturi ajunseseră pînă la 90 km de Dunăre (Bonțești [28], jud. Galați). Comunitățile Starčevo-Criș locuiau în cîmpiile deschise și o pătrundere a lor în imediata vecinătate a Dobrogei, eventual poate chiar în interiorul ei, ar fi putut avea loc. Această penetrație se putea realiza și prin sud, amintind în acest sens că în Muntenia cultura Starčevo-Criș vine din Oltenia și că la Ţovevo (nord-estul Bulgariei) s-au surprins puternice influențe ale acestei culturi. Apoi, pentru nordul Dobrogei, subliniem influențele Starčevo-Criș în cadrul culturii bugo-nistriene, care cum se știe este mai veche decît cultura Hamangia. În acest fel teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră, este înconjurat la nord, nord-vest și sud de o gamă întreagă de influențe Starčevo-Criș, pe care nu este exclus să le găsim în viitor și aici, ele fiind incluse, posibil într-o cultură (aspect cultural), care să fie mai veche decît cea mai timpurie manifestare cunoscută în prezent a culturii Hamangia.

3. Pentru perioada neoliticului vechi din Dobrogea, se poate admite, tot în mod ipotetic, manifestarea unor influențe sau chiar viețuirea pe alocuri a comunităților culturii Dudești. Pentru înrîurirea acestei culturi asupra celei dobrogene, ar pleda asemănările formelor unor vase aparținînd celor două culturi (mai ales străchinile cu buza dreaptă sau ușor evazată, care reprezintă forma ceramică principală din cultura Hamangia ; se observă, totodată, asemănarea mai mare a străchi-

---

[26] D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România, în lumina noilor cercetări,* Ed. Acad. RPR, București, 1961, p. 76 și urm. ; *Idem, Cultura Hamangia,* p. 30, 101, 114.

[27] Descoperire pusă la dispoziția noastră de P. Diaconu ; îi mulțumim și pe această cale.

[28] Gh. Bichir, *Materiale,* 5, 1958, p. 260—262.

nilor de la Medgidia-Satu Nou [29] și Golovița [30], cu o serie de străchini din Dudeștiul tîrziu [31]. De asemenea, decorul cu pliseuri de pe unele vase din ceramică fină de la Cernavoda [32], seamănă cu cel întîlnit în cultura Dudești [33]. În această situație, asemănările dintre ceramica culturilor Hamangia și Vădastra 11 [34], pot fi explicate prin faptul că la baza ultimei culturi stă și cultura Dudești. Aceste observații nu sînt contrazise de cronologia și sincronismele general acceptate [35], rezumîndu-ne să arătăm în acest sens că sfîrșitul culturii Dudești coincide cu începutul culturii Boian (faza Bolintineanu), care la rîndul ei este contemporană cu începutul culturii Hamangia.

4. Alte influențe pe care le întîlnim în cadrul ceramicii culturii Hamangia, vin din partea culturii ceramicii liniare cu note muzicale, care, la rîndul ei, a pătruns pînă aproape de Dobrogea (exemplu — Coșereni [36]). Ca și pentru cultura Starčevo-Criș, opinăm că influențe ale culturii liniare se puteau manifesta de timpuriu în Dobrogea. Putem admite, însă cu mai multe rezerve, o locuire sporadică a acestor comunități în teritoriul amintit. O influență liniar-ceramică există în decorul unor fragmente ceramice de la Cernavodă [37] și Mangalia [38].

5. S-ar putea, mai ales în sudul Dobrogei, să fi viețuit comunități ale culturii Karanovo I, II.

6. La nivelul cunoștințelor noastre, un alt răspuns la întrebarea : ce a fost înaintea culturii Hamangia în Dobrogea ? este — supraviețuirea unei populații tardenoisiene tîrzii [39], care și-a păstrat economia de vînătoare, pescuit și cules, ca și uneltele sale microlite, și aceasta în ciuda faptului că populații neolitice se stabiliseră în vecinătatea lor. O atare situație a făcut posibilă transmiterea microlitelor culturilor neolitice care au intrat în contact cu comunitățile mezolitice locale. Aceasta ar putea fi și situația culturii Hamangia, care, sosită în Dobrogea, ar fi asimilat treptat fondul mezolitico-tardenoisian, de la care a primit însă și influențe, fapt ce se observă tocmai în utilajul din silex folosit de comunitățile culturii Hamangia. Trebuie arătat că existența uneltelor de mici dimensiuni, s-a surprins mai ales în așezările datate în faza timpurie a culturii Hamangia : Golovița [40], Grădiștea-Coslogeni [41], Med-

---

[29] P. Hașotti, *Pontica*, 14, p. 23.
[30] D. Berciu, *Cultura Hamangia*, p. 236, fig. 152 ; p. 258, fig. 153/2—5.
[31] M. Nica, *Dacia*, 20, 1976, p. 89 — fig. 11/9.
[32] D. Berciu, *Op. cit.*, p. 23 — fig. 11/3, fig. 12/3.
[33] M. Nica, *Op. cit.*, p. 89 — fig. 11 ; p. 93, fig. 14/1—7.
[34] C. Mateescu, *Materiale*, 5, 1959, p. 66 ; *Idem*, *Materiale*, 6, 1960, p. 111, fig. 2 ; *Idem*, *Materiale*, 7, p. 158, 161 ; Gh. Lazarovici, *Pontica*, 4, p. 34.
[35] Vl. Dumitrescu, *Apulum*, 12, 1974, p. 23—39, vezi și tabelul cronologic.
[36] D. Berciu, *Op. cit.*, p. 25.
[37] *Ibidem*, p. 22 — fig. 10/1.
[38] *Ibidem*, p. 22 — fig. 10/4, p. 28 — fig. 18/2 ; p. 67 — fig. 24/2, 4.
[39] H. Breuil, R. Lantier, *Les hommes de la pierre anciene*, Paris, 1959, p. 259—260 ; Al. Păunescu, *Op. cit.*, p. 24—35, p. 47 ; *Idem*, *SCIVA*, 30, 4, 1976, p. 507—526.
[40] D. Berciu, *Op. cit.*, p. 244—245, fig. 144/2, 4 — 13 ; Al. Păunescu, *Evoluția uneltelor...*, p. 47—48, 171.
[41] *Ibidem*, p. 170.

gidia-Satu Nou [42]. Procentul microlitelor din respectivele așezări este de circa 80% din totalul uneltelor de silex. Chiar în așezarea de la Ceamurlia de Jos, care aparține unei faze evoluate a culturii Hamangia, procentul de microlite este de 43% [43].

În urma cercetărilor din așezarea aparținînd culturii Hamangia de la Tîrgușor — punctul „Urs“, care ne-au oferit o ceramică diferită față de cea de la Medgidia-Satu Nou, pe baza căreia am și datat prima așezare într-o perioadă posterioară față de-a doua, am putut face și o diferențiere a utilajului din silex din cele două așezări. Astfel, dacă la Medgidia-Satu Nou uneltele sînt amenajate în special pe așchii, predominînd gratoarele și tehnica de confecționare amintește mai bine de tehnica tardenoisiană, la Tîrgușor — punctul „Urs“ uneltele sînt reprezentate în cea mai mare parte de lame și mai ales lamele.

În judecarea contactului dintre populația mezolitică și purtătorii unei culturi neolitice, a influențelor reciproce care au existat între aceste comunități, a penetrației culturilor neolitice, credem că nu trebuie omis faptul că tardenoisienii făcuseră reale progrese, iar ocupația lor de bază — vînatul — le asigura un trai îndestulător. Nu avem nici o dovadă certă după care tardenoisienii nu ar fi viețuit pînă la sfîrșitul mileniului VI î.e.n. și puțin chiar după această dată. Grupuri tardenoisiene ar fi putut viețui (bineînțeles, pentru foarte scurt timp), și după venirea unei culturi neolitice [44], „în zone izolate“ [45].

Trebuie însă avut în vedere și faptul că în difuziunea microlitelor (adaptate evident florei și faunei vremii respective) la culturile din neoliticul mijlociu (deci și la cultura Hamangia), nu trebuie exclus nici aportul culturilor Starčevo-Criș, liniar-ceramică și Dudești.

7. Recent Alexandra Bolomey a avansat o nouă explicație a lipsei neoliticului vechi din Dobrogea, pornind de la faptul că ar fi existat o transgresiune marină de circa 9 m [46], care ar fi acoperit aproape întreaga Dobroge. Însă din informațiile oferite de Caraivan Glicherie [46bis], cercetător la Institutul de cercetări marine Constanța, am aflat că în perioada 10000—5000 î.e.n. nu ar fi existat aici o trangresiune marină atît de puternică. Același cercetător ne-a specificat că Marea Neagră nu era în acea perioadă la un nivel mult mai redus decît cel de astăzi și transgresiunea, care, într-adevăr, a avut loc, a fost mult mai mică și nu a afectat decît bazinul Dunării pînă la Tulcea și puțin (în diferite zone joase) mai în susul fluviului. Chiar dacă Dunărea ar fi suferit o lățire pînă la Călărași (fenomen practic imposibil de admis), Dobrogea nu ar fi fost un teritoriu izolat, pentru că era legată de nord-estul Bulgariei și în plus comunitățile neolitice puteau trece fluviul cu ambar-

[42] P. Hașotti, *Pontica*, 13, p. 202—204, 212—214.
[43] Al. Păunescu, *Op. cit.*, p. 172.
[44] *Idem*, *SCIVA*, 30, 4, 1979, p. 523.
[45] *Ibidem*.
[46] Al. Bolomey, *Dacia*, N.S., 21, p. 5—8.
[46] bis Glicherie Caraivan, *Evoluția zonei Mamaia în Cuaternarul tîrziu*, *Pontica*, 15.

cațiuni (monoxila fusese descoperită încă din mezolitic). Se poate astfel, în continuare admite, în mod ipotetic, existența aici a unui neolitic mai vechi decît cel documentat astăzi. În plus, presupusa înălțare a mării cu 9 m în perioada amintită, nu este pusă în evidență de sedimente marine ce ar fi trebuit să fie găsite în interiorul Dobrogei și este contrazisă de o serie de așezări tardenoisiene situate pe terase joase [47].

O serie de date importante în problema care ne interesează, ne sînt oferite de studiul antropologic al scheletelor din necropola aparținînd culturii Hamangia de la Cernavoda, ocazie cu care s-a arătat că aici exista o populație destul de amestecată, cu elemente protoeuropoide, atlante, mediteraneene vechi, egeice (brahicefalice), predominînd însă elementele mediteranoide [48]. Din punct de vedere al formei craniului erau : dolicocranieni, mezocranieini, brahicranieni și dolimezocranieni [49]. Un tip dolimezocran prezintă analogii cu Iranul și Anatolia [50]. De fapt componenta predominantă era legată de regiunile Orientului Apropiat [51]. Cercetările de la Cernavodă sînt de o deosebită importanță, ele atestînd că aici s-a produs o penetrare a unei populații din Anatolia, ca și amestecul ei cu alte populații. Pe de altă parte, în necropola sus amintită, s-a documentat existența unor tipuri antropologice particulare, care își găsesc analogii doar în Anatolia și Cipru [52], alături de persistența unor grupuri mezolitice, fenomen surprins și în cadrul analizei unor practici rituale. Astfel, aici s-au descoperit cranii fără maxilarul inferior sau schelete umane îngropate alături de maxilare de animale — obiceiuri care, alături de cel al îngrămădirii de cranii, se întîlnesc frecvent în mezolitic [53]. Demn de remarcat este faptul că tradiții mezolitice asemănătoare se întîlnesc și în culturile mezolitice din Anatolia [54].

Începuturile migrării purtătorilor culturii Hamangia, ar putea fi puse în evidență de documentarea invaziei unei populații din nord-vestul Anatoliei care a distrus civilizația de la Haçilar și a adus o ceramică monocromă și o plastică stilizată. Invazia a fost plasată în perioada 5500 (5000) — 4000 î.e.n., corespunzătoare calcholiticului timpuriu anatolian [55]. Deci, în acste răstimp a avut loc o infiltrație în zona Haçilarului, spre nord [56].

---

[47] Al. Păunescu, *Op. cit.*, p. 541 — fig. 1.

[48] O. Necrasov, M. Cristescu, *Omagiu lui P. Constantinescu Iași,* 1965, p. 69—70.

[49] *Ibidem.*

[50] D. Berciu, *Op. cit.*, p. 85.

[51] O. Necrasov și colab., *Probleme de antropologie,* 4, 1959, p. 21—41 ; D. Berciu, *Op. cit.*, p. 83.

[52] J. Mellart, *The archeology of ancient Turkey,* London, 1976, p. 15—26.

[53] D. Berciu, *Op. cit.*, p. 83.

[54] *Ibidem.*

[55] D. A. French, *Expedition,* 5, 1965, p. 20.

[56] M. Garasanin, *III-è Congrès International d'études de sud-est europèene,* București, 1974, extras.

Din cîte ne putem da seama, ceramica descoperită în opt puncte din Anatolia de vest și publicată de D. A. French, seamănă cu ceramica culturii Hamangia, atît prin forma vaselor, tehnica de lucru cît și prin prezența slipului lustruit [57]. În mare parte, ea provine de la Morali. Zona respectivă ar putea reprezenta teritoriul de origine al culturii Hamangia, care, pînă să ajungă pe litoralul de vest al Mării Negre, a suferit și unele schimbări (contaminări), foarte greu sesizabile pentru momentul de față. Populația din vestul Anatoliei a migrat printr-un curent cultural de litoral, preluînd și transmițînd elemente de cultură. Astfel, credem că se pot explica și „ecourile" complexului cardial în ceramica culturii Hamangia.

Originea anatoliano-egeo-mediteraneană a culturii Hamangia nu trebuie să ducă automat la concluzia unei mari vechimi a ei. Unul din motivele pentru care această cultură a fost încadrată în neoliticul timpuriu al României este plastica cu totul deosebită, care individualizează cultura Hamangia mai mult ca orice element de conținut al ei. Studiul plasticii [58] a dus, pe bună dreptate, la concluzia originii sudice a purtătorilor celei mai vechi culturi neolitice documentate pînă în prezent în Dobrogea.

Găsirea rădăcinilor plasticii culturii Hamangia în Anatolia, și mai ales la Haçilar, nu trebuie să deterbine, din punct de vedere cronologic, plasarea acestei culturi în aceeași perioadă cu nivelul IX din localitatea amintită [59], nivel în care s-au descoperit statuete asemănătoare cu cele ale culturii dobrogene. Reprezentările plastice ale culturii Hamangia își au rădăcinile la Haçilar sau, mai bine zis în zona înconjurătoare, înțelegînd prin aceasta Anatolia și insulele egeice. Stratul IX de la Haçilar este datat la 5600—5500 î.e.n., dar datarea în sine nu este un argument decisiv în a atribui aceeași vechime și reprezentărilor plastice ale culturii Hamangia, și chiar prof. D. Berciu, arată că „este de la sine înțeles că nu putem atribui o vechime corespunzătoare culturii Hamangia" [60].

Analogii cu Orientul Apropiat pentru plastica culturii Hamangia se pot face nu numai la Haçilar. De exemplu la Ras Shamra [61], s-au descoperit figurine asemănătoare. Ele au spatele puțin curbat, în partea inferioară au săpată (incizată) o linie verticală pentru a sugera picioarele, brațele dispuse deasupra pieptului erau orizontale sau aduse pe pîntec [62], întocmai ca la figurinele culturii Hamangia. Se presupune că piesele de la Ras Shamra, făceau parte din inventare funerare, ele

---

[57] D. A. French, *Op. cit.*, p. 20, fig. 2—4.

[58] D. Berciu, *Dacia*, N.S., 4, 1960, p. 423—441 ; *Idem*, *Cultura Hamangia*, p. 86—108 ; *Idem*, *Contribuții...*, p. 510—529 ; Vl. Dumitrescu, *Arta neolitică în România*, p. 195—200 ; S. Marinescu Bîlcu, *Pontica*, 10, p. 34—43 ; R. Lungu, *SCIA*, 25, 1978, p. 201—209.

[59] J. Mellart, *Anat. Stud.*, 11, 1961, p. 39 și urm., pl. VII—VIII, fig. 12—23.

[60] D. Berciu, *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, p. 63.

[61] Denisa Schmandt-Bessrat, *Expedition*, 19, 3, 1978, p. 37.

[62] *Ibidem*, p. 38, fig. 16.

datîndu-se foarte timpuriu (6500—5500)[63]. Alte asemănări, în ciuda marii vechim ia unora dintre exemplare, ajungînd pînă la 8000—6500 î.e.n.[64], se pot face şi pentru o serie de figurine feminine „şezînd", descoperite la Tell Mureybat Haze III—IV, Tell Aswaad I—II, Ghoraifel, Tell Ramad II—III, Ras Shamra V, Tell Abu Hureyba, Tabut al Haman[65] şi în sfîrşit Jarmo[66].

În continuare, vom încerca găsirea elementelor ce fac posibilă încadrarea unei aşezări în cea mai veche fază a culturii Hamangia. Este, evident, vorba de cea mai veche fază documentată pînă acum. De la bun început subliniem că am luat în discuţie o serie de elemente principale care intră în analiza unei aşezări, şi anume : felul aşezării, tipul de locuinţă, uneltele, plastica, ceramica. Bineînţeles, că o serie de date obţinute din analiza respectivă, trebuie folosite cu rezervele cuvenite, datorate cunoştinţelor noastre lacunare. Dar, obţinerea unor repere, fie ele şi flexibile, aduc o anumită sistematizare a cunoştinţelor noastre despre cultură şi o mai precisă datare a ei.

În privinţa felului aşezării, putem spune că, în genere, purtătorii culturii Hamangia se stabileau în locurile deschise, pe pantele line ale dealurilor, în apropierea unor ape şi nu-şi fortificau aşezările.

În faza Goloviţa, cercetările de pînă acum au arătat că bordeiul era singura[67], sau cel puţin cea mai răspîndită formă de locuinţă[68]. El era săpat în pămîntul viu[69], diametrul variind între 2,50 m şi 4,25 m. În faza Ceamurlia de Jos, apar şi locuinţele de suprafaţă[70], care totuşi nu ocupă primul loc din punct de vedere numeric, bordeiul păstrîndu-şi prima poziţie. În plus, tot ca o diferenţiere între cele două faze, s-a constatat că în aşezările primei faze, bordeiele aveau un caracter mai risipit decît în aşezările fazei Ceamurlia de Jos[71].

Ceramica reprezintă principalul element de cultură materială în neolitic şi studiul ei ne poate oferi cele mai interesante şi importante date. În privinţa analizei ceramicii am folosit metoda tipologică — actualmente singura investigaţie posibilă, întrucît fie că nu există aşezări cu mai multe nivele de cultură[72], sau nu a fost posibilă surprinderea pe cît era de necesar a stratigrafiei aşezării[73], fie că materialele sînt din staţiuni cu descoperiri care au fost prezentate unitar, dar care totuşi provin din mai multe nivele (adică două la Goloviţa[74] şi trei la Ceamurlia de Jos[75]).

---

[63] *Ibidem*, p. 37.
[64] *Ibidem*, fig. 4.
[65] *Ibidem*, p. 40.
[66] *Idem*, *Expedition*, 16, 2, 1974, p. 14 ; J. Mellaart, *Earliest civilisations of the Near East*, p. 15—51.
[67] Constatare făcută de noi la Medgidia — Satu Nou.
[68] D. Berciu, *Cultura Hamangia*, p. 235—240.
[69] *Ibidem* ; P. Haşotti, *Op. cit.*, p. 200.
[70] D. Berciu, *Op. cit.*, p. 155—158.
[71] *Ibidem*, p. 138—158, 235—240.
[72] P. Haşotti, *Op. cit.*
[73] E. Comşa, D. Galbenu, A. Aricescu, *Materiale*, 8, 1962, p. 165 şi urm.
[74] D. Berciu, *Op. cit.*, p. 233—240, fig. 139.
[75] *Ibidem*, p. 122—151, fig. 62—64.

Pentru faza Golovița a culturii Hamangia, procentul ceramicii de xx uz comun este mai mare decît în faza Ceamurlia de Jos [76]. Ne raliem și noi părerii după care, organizarea într-un anume fel a barbotinei ca și inciziile de pe ea, nu ne oferă neapărat posibilitatea unei datări înalte [77]. În ceea ce privește ceramica de uz comun, cele două faze amintite ale culturii Hamangia, practic nu prezintă diferențe, nici între formele de vase (în general troneonice cu pereți arcuiți), și nici în felul dispunerii barbotinei. Cercetările de la Tîrgușor — punctul „Urs" și cele de la Medgidia-Satu Nou au scos în evidență acest lucru. Totuși, în prima așezare, vasele ceramice de uz comun au pereții ceva mai subțiri și barbotina mai fină.

În schimb, ceramica fină oferă posibilități și elemente de diferențiere între fazele culturii Hamangia. De exemplu, în privința formelor ceramicii fine de la Medgidia-Satu Nou, remarcăm bunele lor asemănări și chiar similitudini, cu o serie de forme de la Golovița. Străchinile de la Medgidia-Satu Nou și unele de la Golovița, au bine individualizate părțile componente (buză, gît, corp), care, înbinîndu-se, dau naștere unor unghiuri obtuze ; vasele bitronconice au o răspîndire apreciabilă în ambele așezări [78], pe cînd la Ceamurlia de Jos, forma bitronconică (este vorba de cea clasică, cu părțile constitutive aproximativ egale), este rară. În ultima așezare vasele bitronconice au o formă mai rotunjită, cu partea inferioară mult mai mică decît cea superioară [79].

Este de notat faptul că la Golovița apar străchinile (de exemplu, cele cu fund inelar, cu umărul ușor oblic, buza înaltă și ușor evazată [80]) și mai ales paharele, forme ceramice care fie că se întîlnesc și la Ceamurlia de Jos, fie că se leagă tipologic cu forme din ultima așezare. Tipurile de vase de la Golovița care nu există în așezarea de la Medgidia-Satu Nou, ar putea face parte din nivelul superior de la Golovița, corespunzător unei etape mai evoluate a acestei așezări, vecină în timp cu faza Ceamurlia de Jos. Ne rezumăm a semnala în acest sens o întreagă serie de pahare, cu siluetă mai înaltă, a căror evoluție începe la Golovița și care cunoaște apoi o mare inflorire la Ceamurlia de Jos. În schimb, paharele de la Medgidia-Satu Nou, în afară de cele bitronconice, sînt puține la număr și au o formă globulară sau tronconică și siluetă joasă. Aceste tipuri le întîlnim la Golovița dar nu și la Ceamurlia de Jos. De aceea, credem că din paharele bitronconice a evoluat întreaga gamă de pahare înalte, cu partea inferioară mai scundă, de la Ceamurlia de Jos [81]. La toate acestea mai adăugăm că procentul de pahare în cadrul ceramicii fine, este mai mare la Ceamurlia de Jos decît la Golovița, pe cînd la Medgidia-Satu Nou acest procent pare

[76] *Ibidem*, p. 246.

[77] Gh. Lazarovici, *Op. cit.*, p. 34—35.

[78] D. Berciu, *Op. cit.*, p. 259, fig. 154/3,7 ; p. 260, fig. 155 ; p. 261, fig. 156/1—5, 7—15 ; p. 262, fig. 157 ; p. 263, fig. 158/1—3 ; p. 264, fig. 158/1,3,7.

[79] *Ibidem*, p. 201, fig. 103/1 ; p. 203, fig. 106/1,3.

[80] *Ibidem*, p. 256, fig. 152/1,2 ; p. 257 ; p. 267, fig. 161/4.

[81] *Ibidem*, p. 214, fig. 188, 199/3 ; fig. 120/7,8.

a fi cel mai mic. Cele de mai sus ar putea indica o creștere în timp a procentului și tipurilor de pahare, pe parcursul evoluției culturii Hamangia.

Un element de o deosebită importanță în studiul ceramicii fine și al încadrării ei cronologice într-o anumită fază a culturii Hamangia, îl constituie decorul. El conferă culturii o originalitate deosebită. În cadrul decorului ceramicii fine de la Ceamurlia de Jos și Golovița sînt a serie de similitudini, fapt firesc de altfel, întrucît este vorba despre aceeași cultură și mai mult, de două faze vecine în timp. Dar la ceramica fină de la Golovița, se observă o serie de decoruri mai simple [82], cît și decoruri asemănătoare sau chiar identice cu cele de la Ceamurlia de Jos [83], care sînt mai variate și mai bogate. Această observație este valabilă pentru forme comune celor două așezări. Motivele decorative ale ceramicii fine de la Medgidia-Satu Nou, sînt cele mai simple, ele întîlnindu-se, bine documentate, și la Golovița. Dar în ultima așezare există și o altă serie de decoruri pe care nu o întîlnim la Medgidia-Satu Nou. S-a observat că motivele decorative mai bogate de la Golovița, le avem și la Ceamurlia de Jos, unele identice, altele evoluînd aici spre forme mai complexe. Din studiul comparat al decorului ceramicii fine de la Golovița, Ceamurlia de Jos și Medgidia-Satu Nou, s-a remarcat o îmbogățire și o acuratețe mai mare la Ceamurlia de Jos față de Golovița și la Golovița față de Medgidia-Satu Nou, ceea ce duce la concluzia că decorul a evoluat de la forme simple la forme din ce în ce mai complexe. Astfel, dacă la Golovița, întîlnim, este drept mai rar ca la Ceamurlia de Jos, benzi drepte sau meandrice în care sînt încadrate grupe de linii care formează alte benzi, triunghiuri, meandre etc., dispuse cît se poate de variat, la Ceamurlia de Jos ele sînt dominante, iar la Medgidia-Satu Nou, practic, inexistente. Decorul meandric de la Golovița este înlocuit, în mare parte, la Ceamurlia de Jos, cu decorul spiralic, care este mai complex [84]. La ceramica fină de la Medgidia-Satu Nou, chiar și meandrul este foarte rar.

Indicii de datare pot oferi liniuțele, punctele și triunghiurile — elemente de decor atît de răspîndite în ceramica fină a culturii Hamangia. S-a observat că distanțarea mai mare între elementele de decor ca și tehnica exciziei, mai răspîndită la Golovița decît la Ceamurlia de Jos [85], indică o fază mai veche de cultură.

Fără să susținem o distincție netă între formele și motivele decorative ale ceramicii fine de la Medgidia-Satu Nou, Golovița și Ceamurlia de Jos, se poate avansa concluzia provizorie după care motivele decorative inexistente la Medgidia-Satu Nou, dar pe care le întîlnim la Golovița, aparțin ceramicii din nivelul superior din cea de-a doua

---

[82] *Ibidem*, p. 256, fig. 152/2—5 ; p. 258, fig. 153/2—4 ; p. 260, fig. 155/1,4 ; p. 263, fig. 158, etc.

[83] *Ibidem*, p. 255, fig. 151/6 ; p. 256, fig. 152/1 ; p. 258, fig. 153/1,5 ; p. 259, fig. 154/5 ; p. 262, fig. 167/4—6.

[84] *Ibidem*, p. 268.

[85] *Ibidem*, p. 271.

aşezare. Această ceramică prezintă unele elemente comune cu cea de la Ceamurlia de Jos. Observaţiile de mai sus au un caracter provizoriu, aşteptînd ca viitoarele cercetări să aducă noi şi mai clare elemente de periodizare a culturii Hamangia.

Uneltele din silex reprezintă un alt element ce poate face posibilă încadrarea cronologică internă a unei aşezări hamangiene, dacă ţinem seama de o serie de criterii : procentul de microlite (care este mai mare în aşezările timpurii), tehnica de lucru şi principalele tipuri de unelte. Judecarea microlitismului trebuie făcută şi în funcţie de flora şi fauna respectivă. În plus, s-a observat că la unele culturi, microlitele sînt întîlnite în fazele vechi, pentru ca apoi să reapară spre sfîrşitul culturilor respective (exemplu cultura Starčevo-Criş [86]).

Uneltele din piatră descoperite în aşezările culturii Hamangia sînt puţine şi o clasificare tipologică clară a lor, pe faze de evoluţie ale culturii, cel puţin în acest moment este greu de realizat. Totuşi s-a făcut un studiu care propune o evoluţie tipologică şi procentuală a uneltelor din piatră şlefuită din cadrul culturii Hamangia [87]. De o deosebită importanţă în aducerea de noi esenţiale date în privinţa uneltelor de piatră şlefuită, ar fi publicarea necropolei de la Cernavodă ; aici, în majoritatea mormintelor erau depuse, în mod ritual, lîngă craniul [88], sau, mai ales lîngă mîna dreaptă a defunctului [89], astfel de unelte. Intensificarea folosirii uneltelor din piatră şlefuită în faza Ceamurlia de Jos se poate explica prin procentul de trecere tot mai accentuată la modul de trai sedentar al comunităţilor culturii Hamangia [90], care, după tipurile de unelte (dălţi, tesle, topoare) se încadrează în neoliticul mijlociu [91].

Anumite constatări legate de tipurile de unelte folosite fac posibilă încadrarea unei aşezări într-o anumită fază a culturii Hamangia [92] : 1) procentajul mai mare al teslelor şi o nediferenţiere accentuată între anumitele categorii de unelte — tesle, dălţi, topoare — în faza Goloviţa ; 2) creşterea procentuală a topoarelor, o diferenţiere tipologică mai clară a uneltelor şi o individualizare mai mare a dălţilor în faza Ceamurlia de Jos.

Cercetările mai recente au adus încă un element de încadrare cronologică în faza Goloviţa a unei aşezări aparţinînd culturii Hamangia, în funcţie de plastica antropomorfă cu capete asemănătoare capetelor celebrelor statuete de la Cernavodă — „Gînditorul" şi „Femeie şezînd". Pe scurt, arătăm că la Grădiştea-Coslogeni (jud. Călăraşi) [93] şi

---

[86] J. Mellaart, *Op. cit.* ; Gh. Lazarovici, *Op. cit.*

[87] E. Comşa, *Peuce*, 6, p. 5—11.

[88] D. Berciu, *Op. cit.*, p. 62.

[89] D. Berciu, Seb. Morintz, P. Roman, *Materiale*, 7, 1961, p. 50.

[90] E. Comşa, *Op. cit.*, p. 9.

[91] *Ibidem*.

[92] *Ibidem*, p. 10—11.

[93] Seb. Morintz, N. Anghelescu, *Op. cit.*, p. 377 ; R. Lungu, *Op. cit.*, p. 201—202, fig. 6, 7.

la Medgidia-Satu Nou[94], în așezări unde avem documentată numai faza Golovița, au apărut capete de statuete asemănătoare cu cele ale perechii de la Cernavoda. Acest tip de plastică, specific culturii Hamangia, a fost datat de prof. D. Berciu spre sfîrșitul evoluției culturii[95]. Se știe că descoperirea „Gînditorului" și a „Femeii șezînde", s-a făcut în condiții stratigrafice neclare[96]. Avînd în vedere cele de mai sus, putem spune că acest gen de plastică ori este mai vechi decît s-a crezut pînă acum, ori este prezent în cultura Hamangia de la începutul evoluției ei. A doua ipoteză pare mai probabilă dacă ne gîndim că motivul „Gînditorului" se va transmite în mediul culturii Precucuteni[97]. Descoperirea la Cernavoda a celor două statuete asociate cu pahare bitronconice cu decor simplu — formă și decor răspîndite mai ales la Golovița și Medgidia-Satu Nou, vine să pună sub semnul întrebării datarea exclusiv tîrzie a „Gînditorului" și a „Femeii șezînd". Considerăm că aceste descoperiri nu trebuie plasate spre sfîrșitul culturii Hamangia pe considerentul unei evoluții a plasticii de la forme inferioare la realizări (forme) superioare. Faptul că ele apar în așezări datate în faza veche nu trebuie să surprindă, cîtă vreme cultura Hamangia, fiind de origine sudică, a venit în Dobrogea cu o plastică care are puternice rădăcini în Anatolia. Pe de altă parte, tradiția sudică, egeană, era mai puternică la începutul culturii Hamangia, decît în fazele ei tîrzii.

În concluzie, arătăm că bordeiul, densitatea lui mai mică în așezări, procentul mai mare de ceramică de uz comun, anumite forme și motive ornamentale ale ceramicii fine, procentul mai mare de microlite și de anumite unelte, eventual chiar plastica antropomorfă cu capete asemănătoare celor ale „Gînditorului" și „Femeii șezînde", reprezintă elemente ce pot face posibilă încadrarea unei așezări în faza veche a culturii Hamangia, putînd să ofere totodată și indicii de delimitare a fazelor de evoluție ale acestei culturi.

ASPEKTE, DEN BEGINN DER NEOLITHISCHEN EPOCHE IN DER DOBRUDSCHA BETREFFEND

Zusammenfassung

Die vorliegende Arbeit versucht, die frühe Neusteinzeit in der Dobrudscha in Diskussion zu bringen. Nachdem aufgrund des Keramikstudiums und der Sinchronismen gezeigt wird, dass die Hamangia-Kultur nicht in die frühe Neusteinzeit eingereiht werden kann, werden eine Reihe von Hypothesen aufgestellt, die den

[94] P. Hașotti, *Op. cit.*, p. 210—211.

[95] D. Berciu, *Contribuții...*, p. 519 ; *Idem, Dacia*, N.S., 4, p. 425 și urm.

[96] D. Berciu, Seb. Morintz, *Materiale*, 5, 1959, p. 105 ; D. Berciu, *Contribuții...*, p. 512.

[97] S. Marinescu Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, Ed. Acad. București, 1974, p. 98, 204, fig. 73/7.

Beweis eines Kulturaspekts ermöglichen würden, der sich in der Dobrudscha vor dem Beginn (dem jetzt bekannten) der Hamangia-Kultur, entwickelt hätte. Diese Hypothesen sind :

1. Ein noch nicht bekannter, älterer Aspekt der Hamangia-Kultur.
2. Einfluss oder ein Kultur-Aspekt der Starcevo-Criş-Kultur.
3. Stellenweise Einflüsse oder Siedlung (weniger möglich) der Gemeinschaften der Dudeşti-Kultur.
4. Einflüsse oder Siedlung (weniger wahrscheinlich) von Gemeinschaften der Linearkeramik-Kultur.
5. Im Süden der Dobrudscha könnte die Karanovo II — Kultur noch bestanden haben.

Gleichzeitig bemerkt man hinsichtlich der Kieselsteinwerkzeuge der Hamangia-Kultur einen tardenoisianen Einfluss. Das Auffinden der Wurzeln der Hamangia-Kultur-Plastik in Anatolien und besonders in Hacilar muss für die Kultur in der Dobrudscha nicht unbedingt dasselbe Alter bestimmen.

Im zweiten Teil der Arbeit wird bewiesen, dass die Erdhütten, deren geringere Dichte in den Siedlungen, der grössere Prozentsatz der Haushaltskeramik von der Gesamtheit der Keramik, bestimmte Formen und Verzierungen der Feinkeramik, der grössere Prozentsatz der Mikrolithen und Steinwerkzeuge, die anthropomorphe Plastik mit denjenigen des „Denkers" und der „Sitzenden Frau" ähnlichen Köpfen, Elemente sind, die die Einreihung einer Siedlung in die Goloviţa-Phase der Hamangia-Kultur ermöglichen.

A PROPOS DE LA COUCHE PRÉCOLONIALE DE MÉSAMBRIA

PETRE ALEXANDRESCU et SEBASTIAN MORINTZ

La tradition historique concernant la fondation de Mésambria est conservée dans quelques sources littéraires, et récemment mises en évidence par G. Mihailov, IGB I-, pp 255—56. Le texte principal est celui de Ps. Skymnos, v. 742 (GGM 1, p. 255, Müller) : ὅτε ἐπί Σκύθας Δαρεῖος ἐστρατεύετο, cf. Anon. Peripl. P. Eux. v. 13—15. On peut supposer une date vers 519, si l'on accepte la nouvelle chronologie de l'expédition scythique de Darius, sur la foi de la lecture de l'inscription de Bisutun donnée par G. Cameron, Journal of Cuneiform Studies 5, 1951, p. 53 suiv. ; cf. W. Hinz, ArchMittIran N.S. 1972, p. 245 suiv., avec les conclusions de J. Balcer, HarvardStClPhil 76, 1972, p. 99 suiv., et de G. Cameron, Acta Iranica 4, 1975, p. 77 suiv. Mésambria reçoit une nouvelle vague d'émigrés en 493, par suite de l'echec de la révolte grecque d'Asie Mineure, selon Hérodote VI, 33, cf. Kr. Hanell, *Megarische Studien*, Lund 1934, p. 122. Fondée donc par les Chalcédoniens en association avec leur métropole de Mégare, Mésambria fut renforcée ensuite par d'autres groupes de colonistes de Chalcédoine et de Byzance en 493.

Le caractère mélangé des colonistes semble resortir du fait que la ville de Chalcédoine elle-même n'était purement mégarienne, comme le pensait Kr. Hanell, *op. cit.* p. 122—23. La participation de Chalkis d'Eubée à la fondation de Chalcédoine, indiquée par certaines sources tardives, telle que Hésych, *Scrip. orig. Const.* I. 9 ; Dionys, Per. v. 764 et 803, ainsi que par l'étymologie du nom de Chalcédoine, ne sauraient être écartés tout simplement, comme propose Kr. Hanell, *loc. cit* (voir maintenant G. Camassa, AnnPisa 1980, X 1, p. 25 suiv.). La céramique eubéenne géométrique tardive a été récemment reconnue à Histria et à Berezan par J. N. Coldstream, *Greek Geometric Pottery,* Londres, 1968 p. 379, notes 7 et 8 ; cf. Petre Alexandrescu, *Histria,* IV, Bucarest, 1978, p. 21, note 15, suggérant l'intérêt des marchands

eubéens pour le bassin pontique, dès la première moitié du VIIe s. L'écriture ionienne était déjà en usage à Chalcédoine depuis le VIe s., selon L. Jeffery, *Local Script of Archaic Greece,* Oxford, 1961 p. 366. „Kalchedon presumably received this alphabet from the Milesian colonies round her", pense L. Jeffery, mais on pourrait tout aussi bien y reconnaître la part de l'élément eubéen. L'emploi du *sampi,* „unmistakable Ionic" d'après Jeffery, dans la légende des plus anciennes monnaies de Mésambria témoigne probablement de l'influence ionienne par le biais de Chalcédoine. La seconde cité ayant participé à la fondation de Mésambria, Byzance, fut elle aussi érigée par les colonistes de plusieures villes, y compris de Milet, comme c'était le cas de la plupart des colonies mégariennes du Pont Euxin et de la Propontide.

La péninsule qui ferme au Nord le golf controllé à l'époque par Apollonie, choisie par les colonistes, offrait beaucoup d'avantages pour l'installation d'un port. Nous ne sommes pas renseignés sur la manière dont les appoloniates les avaient acceuillis (l'histoire plus récente revèle certains conflits guerriers entre les deux villes, à propos du site d'Anchialos, situé sur la rive septentrionale du golf, et tout près de Mésambria, voir D. M. Pippidi et Em. Popescu, Dacia, NS., 3, 1959, p. 11 suiv ; J. et L. Robert, BullÉp 1961, p. 195—198). Cette péninsule était-elle occupée par les Thraces au moment de la colonisation grecque ? Y avait-il un établissement indigène, qui avait dû être éliminé par les colonistes pour s'installer à leur tour sur la même place ?

D'après l'opinion unanime des historiens et des philologues, la ville de Mésambria s'est développé sur un site thrace, lui faisant en quelques sorte suite. Cette conclusion s'est imposée par l'anayses étimologique du non de Mésambria. Déjà Strabon, 7, 6, 1, avait donné une explication : Μεσημβρία, Μεγαρέων ἄποικος, πρότερον δὲ Μενεβρία, οἷον Μένα πόλις, τοῦ κτίσαντος Μένα καλουμένου, τῆς δὲ πόλεως βρίας καλουμένης θρᾳκιστί, cf. Steph. Byz. 446, 15. Pour Strabon βρία signifiait en grec πόλις (cf. D. Dečev, *Die thrakischen Sprachreste,* Vienne, 1957, p. 86, s.v. I. Russu, *Limba traco-dacilor,* Bucarest, 1967, p. 96, s.v.). Il me semble utile de retenir aussi, pour cette discussion, la glose de Hésychios : βίαν τὴν ἐπ' αγροῖς κώμην un élargissement sémantique de ce mot, qui aurait pu recevoir aussi le sens de „site agricole", sinon de „village" : voir l'état des questions chez G. Mihailov, IGB, I², p. 307. Récemment, les fouilles faites par les archéologues bulgares dans la couche précoloniale de Mésambria, publiées dans le volume 2 de la série *Nessèbre,* Acarémie Bulgare des Sciences, Institut Archéologique, Éditions de l'Académie Bulgare des Sciences, Sofia 1980, nous offrent l'occasion de reprendre cette discussion.

Le volume *Nessèbre 2,* publié sous la direction de Velizar Velkov, comprend une substantielle série d'études, concernant l'histoire de la ville, depuis l'époque précoloniale jusqu'au XIIe s. Après un *Avant-Propos* de Velizar Velkov, Ivan Venedikov présente, dans le chapitre intitulé *Mésambria thrace,* la céramique recueillie dans la couche pré-

coloniale, lors des fouilles pratiquées du côté Nord-Ouest du rempart grec et byzantin. Suivent deux chapitres concernant la muraille grecque, les parties Nord-Ouest et Nord, et la fortification attribuée aux Thraces, rédigés par I. Venedikov et Ljuba Ognenova-Marinova (recherches subaquatiques). Les deux études font suites à la partie dédiée au système défensif du côté occidental de la ville, publiée dans *Nessèbre* 1, Sofia 1969, par I. Venedikov, L. Ognenova-Marinova et L. Petrov. Glanons toujours de ce riche sommaire les autres études sur les documents grecs, tout en saluant la publication des beaux monuments du haut Moyen Age, qui donne aujourd'hui le charme inégalable à ce site pittoresque : I. Venedikov, *Trois reliefs surprenant de Mésambria,* dédiée à la publication des célèbres reliefs „des stratèges", restés pratiquement inconnus aux savants étrangers, L. Ognenova-Marinova, *Tuiles et terres-cuites architecturales,* importante analyse et catalogue des tuiles courantes, tuiles de rive, couvres-joints de rive, simas et terres-cuites architecturales d'époque grecque, et le catalogue des timbres amphoriques de M. Lazarov, (pièces de Thasos, Héraclée Pontique, Rhodes, Cos, Sinope, Paros et centres indéterminés). Nous souhaitons à nos collègues et amis de poursuivre cette belle et laborieuse tâche, la série étant prévue en 5 volumes.

La découverte d'une couche archéologique précoloniale, nettement délimitée par rapport à la stratigraphie superposée, représente, en effet, une importante découverte, dont il faut féliciter nos amis bulgares. L'épaisseur assez considérable (entre 0,60 et 1,00 m) témoigne de l'intensité de l'habitat précolonial, bien que les différents niveaux n'y aient été définis. Selon les observation de I. Venedikov, la couche semble couvrir toute la moitié occidentale, sinon la péninsule toute entière (p. 7). Les sondages qui ont percé jusqu'à cette couche n'ont pas atteint les restes d'habitations. Un fragment de courtine en maçonnerie sèche et *emplekton* de terre a été attribué à l'habitat précolonial (p. 75—80). Ainsi donc, cette couche, dont la céramique serait, selon I. Venedikov, des XIIe—VIe siècles av.n.è., aurait appartenu, avec le rempart, „à la population thrace établie dans la péninsule qui a donné le nom de la ville de Mésambria... Lors de leur établissement à Mésambria, les Doriens ont détruit le site" (p. 22).

Mon ami Sebastian Morintz, qui vient de terminer le second volume de son ouvrage *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii (Contributions archéologiques à l'histoire des Anciens Thraces)*, ayant comme titre *Prima epocă a fierului în spațiul carpato-balcanic (Le premier Age du Fer dans l'espace Carpato-Balkanique)*, a accepté d'examiner les matériaux publiés par I. Venedikov, et de noter ses observations :

I. Venedikov présente les découvertes faites dans la couche qui précède la colonie grecque de Mésambria. Les fouilles, pratiquées dans plusieurs endroits, ont découvert une couche de couleur noir, 0,60—1,00 m d'épaisseur, avec des fragments céramiques thraces. Selon l'opinion de l'auteur, la couche précoloniale existe sur la plus grande

partie de la péninsule. On ne trouve dans l'ouvrage ni plan, ni profil indiquant le rapport stratigraphique entre les couches thrace et grecque, et l'auteur ne présente aucun complexe archéologique (habitations, foyers, fosses ménagères etc.) de la période thrace. I. Venedikov publie fragments céramiques isolés, récoltés dans différents endroits de la cité. L'analyse des documents est uniquement typologique, les pièces étant groupées par technique et motifs décoratifs.

Le groupe céramique **à décor incisé** comprend les fragments illustrés à la fig. 1—3. Les pièces fig. 1/1—3 ont des analogies dans les civilisations d'une grande partie de la péninsule balkanique à l'époque du Bronze final et du début de l'Age du Fer. I. Venelikov signale certaines parallèles avec la céramique de Babadag, datée XI—VIII^{e}s. Les fragments fig. 2/4—6 et 3/7—8 sont attribués, par analogie avec Troie VII b 2, à la période la plus ancienne du premier Age du Fer, c'est dire XII^{e}s. Il faut noter cependant que l'ornement de la fig. 2/4 se retrouve aussi dans la phase II de Babadag (X^{e}—IX^{e}s.), et que celui de la fig. 2/6 est spécifique à la civilisation de Pšeničevo. Le fragment de vase **à proéminence et ornement incisé** fig. 3/9 a été daté, toujours par analogie avec Troie VII b 2, de la période la plus ancienne, donc du XII^{e}s.

Les fragments céramiques fig. 4/11—16, 5/17—21, 6/22 sont décorés d'ornements variés **imprimés.** Les motif le plus fréquent est celui des files de **S.** L'auteur considère que ces éléments décoratifs subsistent depuis l'Age du Bronze, et que les motifs apparus sur les fragments de Mésambria seraient contemporains avec Troie VII b 2. Ces motifs pourtant, notamment celui composé de files de **S**, pas du tout spécifiques à Babadag, sont en échange fréquents sur la céramique de la civilisation de Pšeničevo, de la Bulgarie centrale et orientale, apparentée et contemporaine, après avoir été utilisés à l'époque du Bronze final non pas dans l'aire de la civilisation de Pšeničevo, mais plus au Nord-ouest, dans Žuto Brdo — Gîrla Mare (Novo-Selo).

Les parallèles avec Troie VII b 2 pour les vases avec **cannelures** parallèles, horizontales sur le col et obliques sur la panse, comme sur la fig. 7/24—26, indiqués par l'auteur, ne sont pas en effet les plus proches, comme d'ailleurs celles á Mediaş, dans un milieu culturel trop différent. I. Venedikov date cette céramique des XIIe—IX^{e}s. Et pourtant il aurait pu en trouver des plus proches, sinon identiques, plus près, dans les civilisations de Pšeničevo et de Babadag, et qui auraient permis de dater les fragments de Mésambria des XIe—VIII^{e}s.

La fig/ 8/27 présente un fragment de vase dont la panse est décorée d'un ornement combiné de cannelures avec impressions. Selon l'auteur, il ne saurait être postérieur au XIIe s., en dépit des similitudes frappantes avec le fragment fig. 11/30, décoré de cannelures et de bandes imprimées sur la panse. Pour des parallèles à cette dernière pièce, l'auteur nous mène jusqu'en Bosnie et en Dalmatie, bien que les analogies se trouvent beaucoup plus près, dans la phase Babadag II, éventuellement à la limite avec la phase III, donc aux IXe—VIII^{e}s.

Les écuelles au rebord tourné vers l'intérieur, ayant la face extérieure décorée de cannelures, fig. 12/34—37, ont été datées par l'auteur,

d'après certaines parallèles de Transylvanie, des Xe—IX^{e}s. Ces vases sont assez communs dans toutes les civilisations hallstattiennes anciennes de l'espace carpato-balkanique. Au Sud-Est de la Roumanie et à l'Est de la Bulgarie, ils datent des XIe—VII^{e}s., les analogies avec Ferigile proposées par I. Venedikov n'etant à leur place dans un milieu culturel hallstattien moyen, comme celui de Mésambria.

Les grands vases de facture grossière, décorés d'un ou de deux **cordons à alvéoles,** fig. 13/38—46, 14/47—55, 15/56—60, ont été fabriqués tout le long du second millénaire et aussi à Troie VII b 2, comme justement observe l'auteur, mais ils ont continué a être produits non seulement à l'époque hallstattienne jusqu'au milieu du premier millénaire, mais aussi durant toute la civilisation daco-gète [1].

Quelques centaines d'autres fragments, la plupart non décorés, ont été également trouvés dans cette couche, mais aucun fragment de vase grec. Les Thraces, qui auraient habité la péninsule jusque vers 520—510, n'avaient donc eu le moindre contact avec les Grecs des cités voisines comme Apollonia et Odessos, bien que celles-ci fussent déjà fondées à la deuxième moitié du VII^{e}s.

La plus grande partie de la céramique, et certainement la plus spécifique, provenant de la couche précoloniale et publiée par I. Venedikov, date, selon notre opinion, du début du XI^{e}s. jusqu'au VIII^{e}s. Il n'y a guère d'éléments significatifs pour indiquer le VIIe et encore moins le VI^{e}s. Certaines pièces, plutôt atypiques, comme par exemple fig. 15/60, 17, pourraient être dater d'une période plus récente, éventuellement contemporaine avec la couche hellénique.

I. Venedikov insiste trop sur les rapports entre certaines pièces de Mésambria et celles de Troie VII b 2, qui devient pour l'auteur le support d'une chronologie „longue", depuis le XII^{e}s. Pourtant les parallèles avec Troie ne sauraient garantir la chronologie de la phase la plus ancienne de Pšeničevo et de Babadag. Car les matériaux de Troie VII b 2 ne proviennent pas d'une seule civilisation balkanique. On peut, en effet, identifier parmi les pièces de cette couche des vases de type Zimničea-Plovdiv (Čerkovna [2]), Coslogeni phase finale [3], Babadag [4] et Pšeničevo phase ancienne [5]. Il faut donc supposer une pénétration à plusieurs étapes des populations balkaniques, aux cours des XIIIe, XIIe et XI^{e}s. Les matériaux Babadag I de Troie sont évidemment plus récents que les pièces de type Coslogeni phase finale, et ne sauraient être antérieurs au XI^{e}s. Cette conclusion est affermie par les étapes de la formation des groupes hallstattiens thraces.

[1] Nous ne saurons indiquer de parallèle d'époque hallstattienne pour le vase fig. 16.

[2] Hubert Schmidt, *H. Schliemann's Sammlung trojanischer Altertümer*, Berlin, 1902, p. 176, n° 3618.

[3] *Ibidem*, p. 176, n°s 3620 et 3603 ; C. Blegen, *Troy*, IV, 2, Princeton, 1958, pl. 218/844, 283/27, 285/7.

[4] C. Blegen, *Troy*, IV, 2, pl. 260/37.1013 a-b, 261/36.1180, 282/12, 17.

[5] *Ibidem*, pl. 282/15.

En effet, l'aire primordiale des civilisations hallstattiennes de cet espace se trouvait vers le Nord-Ouest, du côté du bassin de la Tisza. C'est là que les civilisations hallstattiennes avaient pris naissance, toutes à la même époque, environ vers les années 1200 av.n.è., dans une zone riche en traditions locales de l'époque du Bronze, et sous l'influence des populations habitant du côté du Moyen Danube (Hügelgräberkultur). Elle ont connu ensuite une diffuson vers l'Est jusqu'au Dniestr, et vers le Sud-Est jusqu'aux Balkans, y compris le littoral occidental de la Mer Noire, depuis le Delta du Danube jusqu'au Sud-Est de la Bulgarie. A l'intérieur de cet ensemble culturel, se détachent deux grands complexes : l'un septentrional à céramique cannelée, l'autre méridional, depuis le Sud de la Roumanie jusqu'au Sud-Est de la Bulgarie, ayant une céramique cannelée avec aussi des motifs variés imprimés. Les différentes civilisations à l'intérieur des deux complexes ont été colorées par les éléments spécifiques hérités depuis le terrain local.

Ce vaste processus, qui aboutit à la naissance des groupes culturels thraces hallstattiens anciens sur le territoire de la Bulgarie, a été bien mis en évidence par H. Todorova [6]. La civilisation spécifique de la période hallstattienne ancienne de Bulgarie, nommée Pšeničevo, a été définie par Maria Čičkova [7], à laquelle elle a également attaché les complexes de la zone littorale. H. Todorova a considéré les découvertes de la zone de la ville de Varna comme variante de la civilisation de Pšeničevo. B. Hänsel a formé avec les découvertes de la zone maritime un groupe indépendent, sans pourtant négliger les rapports avec Pšeničevo [8].

La civilisation de Pšeničevo, ainsi que celle de Babadag, semble être plus récente que les premières civilisations hallstattiennes du bassin de la Tisza. C'est la raison pour laquelle nous datons la première étape Babadag et Pšeničevo du XI^{e}s, ainsi que les découvertes afférentes de la couche Troie VII b 2. Bien que les pièces découvertes à Troie soient fortement apparantées à Babadag et à Pšeničevo, elles sont toujours dépourvues de traits spécifiques aux civilisations hallstattiennes balkaniques. Il s'agit en espèce de la céramique noire aux reflets métalliques, richement décorée de cannelures, et représentée par les urnes élégantes bitronconiques et les écuelles aux rebords tournés vers l'intérieur. Il faut postuler l'existence d'un groupe culturel pas encore identifié, situé quelques parts dans la zone europeénne de la Turquie, plus lié, sinon identique à celui de Troie.

Le problème de la disparition des civilisations de Babadag et de Pšeničevo, y compris du groupe culturel maritime de la Bulgarie dont font partie les matériaux de Mésambria, nous semble à l'heure actuelle des plus ardus. Au Sud-Est de la Roumanie à l'époque halls-

---

[6] H. Todorova, *Thracia*, 1, 1972, p. 67—77.

[7] M. Čičikova, *ibidem*, p. 79—100.

[8] B. Hänsel, *Beiträge zur regionalen u. chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau*, Bonn, 1976. Une riche documentation arhéologique à la connaissance de l'Hallstatt Ancien au Nord-Est de la Bulgarie est offerte par Gorana Tončeva, *Chronologie du Hallastatt Ancien dans la Bulgarie du Nord-Est*, Studia Thracica, 5, Sofia, 1980.

tattienne moyenne (VIIIe—VII^{e}s.), la civilisation de Babadag passe à la phase III. Vers la même époque une grande partie de notre pays était occupée par la civilisation de Basarabi. A l'état présent de la recherche, il est encore impossible de préciser soit la date, soit les circonstances de la disparition de ces deux civilisations de la région istro-pontique (Sud de la Moldavie, la Plaine Valache, la Dobroudğa). De toute façon, elles cessent d'exister au cours du VII^{e}s. Pour la Bulgarie, nous ne savons pas encore si la civilisation de Pšeničevo a continué son évolution jusqu'à l'époque du Hallstatt Moyen, ni quelle a été la date de sa disparition. Des contacts entre l'étape finale de Pšeničevo et de Basarabi, qui occupait le Nord et surtout le Nord-Est de la Bulgarie, n'ont pas encore été signalés. Certains complexes funéraires Pšeničevo (par exemple celui de Mladinovo et autres au Sud-Est de la Bulgarie), ayant des vases similaires à ceux de la civilisation de Basarabi, semblent suggérer au moins un parallèlisme chronologique partiel entre une étape finale Pšeničevo (non identifiée) et Basarabi. De cette façon pourrait-on concevoir le prolongement de Pšeničevo à l'époque du Hallstatt Moyen. Pourtant, même en ce cas, il nous serait impossible de préciser si en effet la civilisation de Pšeničevo, qui montre une période de stabilité et d'intense densité, surtout au centre et au Sud-Est de la Bulgarie, aurait pu durer jusqu'au VII^{e}s.

Les découvertes de type Pšeničevo de la zone maritime commencent à s'accumuler. Les matériaux de la couche précoloniale de Nessèbre lui appartiennent. Les fragments céramiques publiés par I. Venedikov datent de la période des XIe—VIIIe s. La phase ancienne (XIe—X^{e}s.) de la couche semble concentrée du côté de l'angle Nord-Ouest du rempart gréco-byzantin (fragments n° 4, 6, 7, 10, 14), tandis que les matériaux de la phase plus développée proviennent de toutes les parties fouillées.

Le dossier concernant les circonstances de la fondation de Mésambria reçoit, grâce aux matériaux publiés par I. Venedikov et à l'analyse de Sebastian Morintz, une importance exceptionelle et devient, en quelque sorte, exemplaire pour les autres cités grecques de la côte gauche du Pont Euxin. Je me permets d'en dégager quelques idées.

1. La couche précoloniale[9] — qui recouvre la plus grande partie de la péninsule est non seulement antérieure à la fondation de la cité,

---

[9] La chronologie des deux remparts pourrait être rabaissée. Le premier, indiqué comme „thrace", pourrait être la plus ancienne fortification de la ville grecque, à structure polygonale. Quant au rempart nommé „hellénique" et daté du V-e première moitié du IV^{e}s. (nous regrettons l'absence d'un plan d'ensemble de toute la muraille grecque), certaines courtines, surtout à l'ouest du quai (fig. 39, 40, 43, 44, 57) montrent une maçonnerie pseudoïsodome, de type „Header and Stretcher", spécifique à l'époque hellénistique (cf. F. E. Winter, *Greek Fortifications*, Toronto, 1971, 81 ; A. W. Lawrence, *Greek Aims in Fortifications*, Oxford, 1979, p. 237 suiv.), dont l'exemple le plus proche est la muraille d'Histria, errigée vers le début du III^{e}s. av.n.è. (C. Preda et A. Doicescu, dans *Histria*, II, Bucarest 1966, p. 297 suiv., fig. 66, 70, 73, 75).

mais doit être antérieure à l'apparition des premiers colonistes hellènes sur les rives occidentales de la Mer Noire, et surtout du golf de Bourgas, du moment oú elle est **complètement dépourvue de céramique grecque.** Or, si l'on admet une date vers 610 pour la fondation d'Apollonia (cf. G. Mihailov, IGB [2], p. 344 : sources littéraires ; P. Alexandrescu, dans *Les céramiques de la Grèce de l'Est et leurs diffusion en Occident,* Paris-Naples, 1978, p. 53, note 4 : sources archéologiques) voici un premier *terminus ante quem* pour cette couche.

2. Les fragments céramiques les plus spécifiques qui figurent dans le chapitre *Mésambria Thrace* de I. Venedikov, ont été attribués par S. Morintz à la civilisation de Pšeničevo, qui ne semble pas avoir duré après le VIII^{e}s. Aucune pièce, selon S. Morintz, ne saurait être datée avec certitude après la date finale de Pšeničevo, sinon quelques fragments, qui appartiennent probablement aux niveaux d'habitations grecs. Le site thrace fut donc abandoné ou deserté longtemps avant l'arrivée des Grecs.

3. Le toponyme Mesāmbria/Mesēmbria qui comprend au moins un élément thrace, —βρία (d'après G. Mihailov le nom tout entier serait thrace, IGB[2], p. 309 : „nomen utriusque *Mesembriae* -il s'agit aussi de la ville de la périaia de Samothrace portant le même nom — Thracicum esse apparet, sed eius prior pars explicationem expectat"), ne saurait être expliqué uniquement comme nom d'une place occupée auparavant par les Thraces, qui ont du être chassés par les Hellènes. Le hiatus d'environ 3 siècles entre l'abandon du site hallstattien et la fondation de la cité dorienne semble plutôt faire obstacle à une tradition locale toponymique. L'élément -βρία signifiant πόλις ou *oppidum,* selon la plupart des auteurs anciens, aurait eu aussi le sens de village ou de site agricole. Il serait donc également possible d'admettre un transfert toponymique d'une place portant un non avec l'élément -βρία, et se trouvant quelque part aux environs de la future fondation dorienne. Il me semble, aussi pour Mésambria Pontique, comme pour d'autres cités grecquees ayant dans son nom l'élément βρία (p. ex. Sélymbria ; voir D. Dečev, *Sprachreste,* p. 86), qu'il n'est plus nécessaire de supposer l'implantation grecque dans, ou sur, un site thrace, dont elle a pris son nom.

4. Une couche précoloniale, précédant immédiatement l'arrivée des colonistes grecs, n'est attestée dans aucun site hellénique du littoral occidental de la Mer Noire, soit cité, soit habitat agricol. A Histria, oú les fouilles systématiques se poursuivent depuis presque 70 années, et oú il n'y a pas de telle couche, une dizaine de fragments céramiques significatifs, mis au jour soit par les travaux de S. et M. Lambrino, soit au cours des excavations d'après guerre, peuvent être attribués à la civilisation de Coslogeni de l'époque du Bronze final, à celle de Babadag I et II (aucune pièce spécifique Babadag III), enfin à la civilisation de Basarabi (un tesson). Ces découvertes indiquent l'existence de sites hallstattiens aux environs de la place choisie par les Milésiens. Dans le site du Cap Dolşman, de la *chora* histrienne, datant de la fin du

VIIes. a.v.n. jusqu'à l'époque byzantine, quelques fonds de cabanes de Babadag II (et. III ?) se trouvent sous la stratigraphie grecque, mais pas en contact avec elle (M. Coja, BMI, 1972, 2 p. 33, et les informations récentes de notre collègue). Sur le site même de Babadag, la couche hallstattienne la plus récente (III) est complètement dépourvue de céramique grecque, tandis que tout près du site un modeste habitat indigène du VIes. a.n.è. est dépourvué de céramique de type Babadag (selon les informations de S. Morintz et d'E. Oberländer). Il n'y a guère de contact entre le Hallstatt Moyen de la Dobroudga et le matériau grec le plus ancien, dont l'apparition semble avoir eu lieu après la disparitions des civilisations hallstattiennes moyennes [10].

[10] Les archéologues soviétiques ont abouti à des conclusions significatives à cet égard, concernant les villes du côté septentrional de la Mer Noire. Dans les actes du second Colloque de Tskhaltubo en Géorgie, *Demografičeskaya situaciya v Pričernomor'e v period velikoj grečeskoj kolonizacii,* Tbilissi, 1981, p. 429, O Lordkipanidze en a fait le point : „by the start of colonization of the area in question (i.e. the Southern Boug area) the Greeks apparently had excellent informations on the ecological niche ; this let to the complet assimilation of the territory *which they found uninhabited* (souligné par P.A.) : a result, a micro-region of Greek civilization appeared here" ; voir dans le même sens Y. Vinogradov, *Actes du VIIe Congrès International d'Épigraphie grecque et latine,* Bucarest-Paris, 1979, p. 293 suiv. Pour Berezan, les données de L. V. Kopeïkina, dans les actes de Takhaltubo, p. 416 : „there are no traces on the island of an aboriginal occupation immediatly antedating the Greek settement", et pour Kerkinitis, A. S. Golentsov, ibidem, p. 419 : „The view of a number of scholars on the existence of a pregreek settlement on the site of Kerkinitis evolved on the basis of finds in the area of hand-modelled polished pottery of the Kizil-Koba type ; the view in question was supported by an erroneous interpretation of the city's name as being barbarian. An analysis of the indicated pottery and contextual material has shown that it is datable to the end of the 6th to mid 3d centuries B.C., and that it belonged to the barbarian, apparently Scythian, element residing in the Greek polis of Kerkinitis". Des conclusions analogues ont été obtenues pour toute la partie Nord-Ouest de la Crimée, selon les recherches d'O. D. Dashevskaya, ibidem, p. 418 : „Archaeological study of the Nord-western Crimea over the past years has demonstrated the absence of Scythian settlements in the area by the time of its colonization by the Greeks... The earliest Scythian burials, placed within kurgans, date back to the end of 6th—5th c.B.C.". La situation archéologique sur le littoral septentrional de la Mer Noire ressemble de façon frappante à celle de la côte occidentale.

Par contre, en Colchide, les Grecs ont du faire face à une ambiance écologique et historique différente, selon les observations d'Othar Lordkipanidze, ibidem, p. 429 : „From the beginning, the Greeks in Colchis were apparently not so much interested in developing their agrarian economy as in local natural resources, primarily in metal and timber". Comme sur les côtes de la Méditerrannée Orientale, ils y ont découvert un pays pénétré par l'influence des anciennes civilisations caucasiennes et du Proche Orient. „The character of Greek colonization did not lead to a transformation of local culture on the Greek pattern ; hence no Greek micro-region emerged here : the littoral zone remained an inalienable part of Colchis".

DATE PRIVIND CULTIVAREA VIȚEI DE VIE LA TRACO-DACI (SEC. VI Î.E.N. — SEC. I E.N.) ÎN LUMINA CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE

MARIA COMȘA

Problema cultivării viței de vie și a preparării vinului pe teritoriul țării noastre, în diferite epoci istorice, a fost studiată încă din secolul trecut pe baza datelor lingvistice de B. P. Hașdeu [1], apoi această problemă a intrat în preocupările unor istorici ai agriculturii sau ai viticulturii (Ion Ionescu de la Brad, A. Urbeanu, Ioan C. Teodorescu, D. Bernaz, T. Marti, Gh. Anghel, C. Botez, M. Popescu-Spineni [2]; a unor geografi (I. Simionescu) [3]; etnografi și etnologi (F. Damé, N. Al. Mironescu, Nicolae Dunăre, Paul Petrescu, Ion Vlăduțiu, Valeriu Bu-

---

[1] B. P. Hașdeu, *Originile viniculturii la Români*, Columna lui Traian, 4, București, 1874 și în ed. mai nouă B. P. Hașdeu, *Scrieri istorice*, II, Ed. Albatros, București, 1973, p. 74—94.

[2] Ion Ionescu de la Brad, *Agricultura română în județul Putna*, 1869; A. Urbeanu, *Istoricul băuturilor alcoolice în România*, București, 1901; Entz Ferenc, Málnay Ignác, *O szőlőszet-borászat Erdélyben*, Vácz, 1870; I. C. Teodorescu, Bul. Agricol-viniviticol-horticol, an V, 1929, nr. 5—6; Idem, *Pe urmele unor vechi podgorii ale geto-dacilor*, București, 1964; Idem, *Activités viticoles sur le térritoire dace*, București, 1968 și bibl. indicată acolo; I. C. Teodorescu, St. C. Teodorescu, G. C. Mihalcea, *Vița de vie și vinul de-a lungul veacurilor*, București, 1966 (unde sînt și numeroase referiri la viticultura și vinicultura pe teritoriul României în diferite epoci istorice, cf. mai ales p. 437—438; T. Martin, *Viticultura*, București, 1960, cap. introductiv; D. Bernaz, *Varietățile viței de vie proprii podgoriilor românești*, București, 1935; Gh. Anghel, C. Botez, *Cronica Cotnarilor*, 1971 ș.a.

[3] I. Simionescu, *Țara noastră. Oameni, locuri, lucruri*, ed. a II-a, București, 1938; Idem, *Țara noastră*, București, 1939; Marin Popescu-Spineni, *Podgoria Română. Considerațiuni antropogeografice*, București, 1945; N. Al. Rădulescu, I. Velcea, N. Petrescu, *Geografia agriculturii României*, București, 1968, cap. referitor la viticultură.

tură şi alţii)[4]. Problema viticulturii a fost abordată şi de o serie de istorici (Nicolae Iorga, C. C. Giurescu, Gh. Mioc, Emil Lazea, A. D. Tudose, C. Neamţu, C. Constantinescu şi alţii)[5].

Istorici ai antichităţii au studiat problema viticulturii în Dacia şi în Schythia Minor (Dobrogea) pe baza izvoarelor scrise (I. Weiss, D. Tafrali, Alexandra Ştefan)[6], sau pe baza prezentării cultelor religioase, şi a viţei de vie pe monumente de artă (R. Vulpe, N. Lascu, H. Daicoviciu, Cornelia Belcin, Constantin Pop şi alţii)[7].

În lipsa unor materiale mai concludente originea şi evoluţia viticulturii a fost pînă acum mai puţin studiată de arheologi. Totuşi asemenea preocupări n-au lipsit. Referiri privind ocupaţiile la geto-daci, printre care se numără şi viticultura întîlnim în *Getica* lui V. Pârvan[8], ca şi alte referiri mai noi, fie la teritoriul provinciei Scythia Minor (Dobrogea), fie la teritoriul Daciei[9].

---

[4] F. Damé, *Încercare de terminologie poporană*, Bucureşti, 1901, p. 79—82 ; Nicolae Alexandru Mironescu, *Tradiţiile milenare ale viticulturii româneşti*, „Argeş", II, Piteşti, 1967, 10, p. 20 ; Idem, Apulum, VII/2, 1969, p. 489—512 ; Idem, *Cu privire la istoricul şi răspîndirea tipurilor de călcători şi teascuri pe teritoriul României*, Terra Nostra, I, 1969, p. 91—101 ; N. Al. Mironescu, P. Petrescu, Cibinium, 1966, p. 62—66 ; Idem, Rev de Folclor, an VIII, 1963, 3—4, 140—155 ; P. Petrescu şi Al. Mironescu, Cibinium, 1967—1968, Sibiu, 1969 ; Ion Vlăduţiu, în *Arta populară din Vîlcea*, Rîmnicu Vîlcea, 1972, p. 10 ; Valeriu Butură, *Etnografia poporului român*, Cluj-Napoca, 1978, p. 185—201 ; C. Priznea, *Ţara vinurilor*, Bucureşti, 1964 ; Constantin Iliescu, Rev. Muz. IV, 1966, 4, p. 289—293 ; Radu Gioglovan, Bibliotheca Valachica, 7, 1975, p. 273—287.

Numeroase articole bazate pe date documentare medievale sau pe cercetări etnografice, referitoare la istoria viticulturii pe teritoriul României se află în revista *Museum*, 1980, p. 209—627, la care se pot adăuga încă şi altele.

[5] Nicolae Iorga, *Istoria comerţului românesc. Epoca veche*, Bucureşti, 1935, p. 268, Idem, *Histoire des roumains et de la romanité orientale*, Bucureşti, 1937, I, 1, p. 64, 70—80, 91—92, 130, 185 ; II, p. 38, 69, 77 ; C. C. Giurescu, *Istoricul podgoriei Odobeştilor din cele mai vechi timpuri pînă în 1918*, Bucureşti, 1962, p. 11—12 ; Idem, M I, III, 1969 4 (25), p. 80 şi urm. ; Emil Lazea, Studii, 23, 1970, 5, p. 865 ; Gh. Mioc, Studii, 22, 1969, 3, p. 445 şi urm. ; George Manea, Ziridava, VI, 1976, p. 133—148 ; A. D. Tudose, C. Neamţu, *Podgorii şi vinuri din judeţul Vaslui altă dată şi acum*, Vaslui, 1974 ; C. Constantinescu, şi colaboratorii, *Drumurile viei şi vinului în România*, Bucureşti, 1977 ; Ion Puşcă, MI, XV, 4 (169), apr. 1981, p. 59 ; Ion Nania, Museum, Goleşti-Argeş, 1980, p. 209—219 şi alţii.

[6] J. Weiss, *Die Dobrudja in Altertum*, Sarajevo, 1911 ; O. Tafrali, *La cité pontique de Dionysopolis*, Paris, 1927 ; Alexandra Ştefan, *Cultul lui Dionisos în oraşele vest şi nord-vest pontice în epoca greacă şi romană*, ms., teză de doctorat susţinută în 1978, textelor antice şi inscripţiilor fiindu-le adăugate şi reprezentările de pe monede ; Paul Nicorescu, Bul. Com. Mon. Ist., VIII (1915), p. 43.

[7] Radu Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucureşti, 1938, p. 228—230 ; Nicolae Lascu, *Pămîntul şi vechii locuitori ai ţării noastre în epoca de exil a lui Ovidiu*, Bucureşti, 1957 ; Idem, AMN, X, 1973, p. 97—105 ; Hadrian Daicoviciu, *Dacii*, Bucureşti, 1965, p. 99—100 ; Cornelia Belcin, Rev. de etnografie şi Folclor, XIII, 1, 1968, p. 67—78 ; Constantin Pop, Apulum, VI, 1967, p. 169—181 ; Idem, AMN, X, 1973, p. 595—603 ; Nicolae Gudea, AMN, X, 1973, p. 579, fig. 10/7.

[8] Vasile Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, Bucureşti, 1926, p. 149, p. 489—490, p. 493.

[9] Em. Condurachi în *Histria*, I, Bucureşti, 1954, p. 14—15, 56 ; D. Tudor, *Oltenia Română*, ed. a 4-a, Bucureşti, 1980, p. 68 ; Idem, Apulum, VII/1, p. 391—400.

Întrucît cercetările arheologice de teren în aşezări şi necropole din diferite epoci au scos la iveală unelte, seminţe de struguri, teascuri pentru prepararea vinului etc., care dovedesc cultivarea viţei de vie, în prezent este posibilă tratarea mai pe larg a acestei probleme şi în funcţie de materialul arheologic.

Dată fiind multitudinea de materiale şi de probleme pe care le ridică această ocupaţie, în lucrarea de faţă ne vom opri asupra cultivării viţei de vie la traco-daci.

În aşezările şi, uneori, şi în necropolele dacice, apar cuţite curbe de diferite dimensiuni cu tăişul pe partea concavă.

Unele din acestea au o lungime de 20—23 cm, fiind apropiate ca formă de seceri, cîteodată fiind chiar confundate cu ele. Acest tip de cuţite nu puteau fi folosite la prepararea hranei, asemenea utilizare a lor fiind incomodă şi fără randament. Pe de altă parte nu s-ar explica prezenţa alături de ele a cuţitelor cu tăişul drept sau aproape drept. Cuţitele curbe cu tăişul pe partea concavă aveau fără îndoială o întrebuinţare specială. După noi ele erau folosite în viticultură. Cele din dimensiuni mai mari erau folosite pentru tăierea mlădiţelor de vie şi, uneori, probabil, şi la tunderea ramurilor pomilor fructiferi.

Ele aveau aşadar funcţia de cosor (în cazul folosirii la viţa de vie) sau ţineau locul foarfecelor de pomi.

Astfel de cuţite-cosor (sau cuţite de pomi) au fost descoperite la Vlădiceni „Schit", com. Dăneşti (jud. Vaslui), într-o aşezare getică datată în secolele IV—III î.e.n. (Latène II) [10], într-un tumul de la Teliţa (jud. Tulcea), lîngă urna unui mormînt getic de incineraţie din sec. III î.e.n. [11] (fig. 3/4 a, 4 b ; fig. 4/19).

Alte asemenea exemplare au ieşit la iveală în aşezările de la Bucureşti-Dudeşti şi Popeşti-Novaci (sec. II—I î.e.n. [12]), la Bucureşti-Lacul Tei,, Tilişca şi Grădiştea Muncelului în complexe datate în sec. I î.e.n. — sec. I e.n. [13] (fig. 1/16, 17 ; fig. 2/19—21 ; fig. 6/5).

În cetatea dacică de la Bîtca Doamnei *(Petrodava)* de lîngă Piatra Neamţ (datată în a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n., pînă prin anii 105—106 e.n.) a ieşit la iveală un cuţit curb cu lama bine profilată faţă de spinul care se înfigea în mîner. Spre deosebire de celelalte, acesta avea un mîner, bine păstrat, lucrat din corn de cerb [14] (fig. 6/8).

[10] Em. Zaharia, Constanţa Buraga, AMM, I, 1979, p. 261 şi fig. 14/3, 5.

[11] G. Simion şi G. I. Cantacuzino, Materiale, VIII, 1962, p. 373, fig. 5/3, p. 377. Pentru datare cf. Gavrilă Simeon, Traco-Dacica, I, 1976, p. 157.

[12] Mioara Turcu, Carpica, VIII, 1976, p. 46 şi p. 47, fig. 4/1 ; Idem, *Geto-dacii din Cîmpia Munteniei*, Bucureşti, 1979, p. 201, pl. IV/3.

[13] Dinu V. Rosetti, în *Bucureştii de odinoară în lumina cercetărilor arheologice*, Bucureşti, 1959, pl. XXIV/5, 10 ; Ioan Glodariu, Eugen Iaroslavschi, *Civilizaţia fierului la daci*, Cluj-Napoca, 1979, p. 164 şi fig. 72/6—9, 1959, considerate pumnale curbe.

[14] Nicolae Gostar, *Cetăţi dacice din Moldova*, în seria „Monumentele patriei noastre", Bucureşti, 1969, p. 37 şi fig. 13.

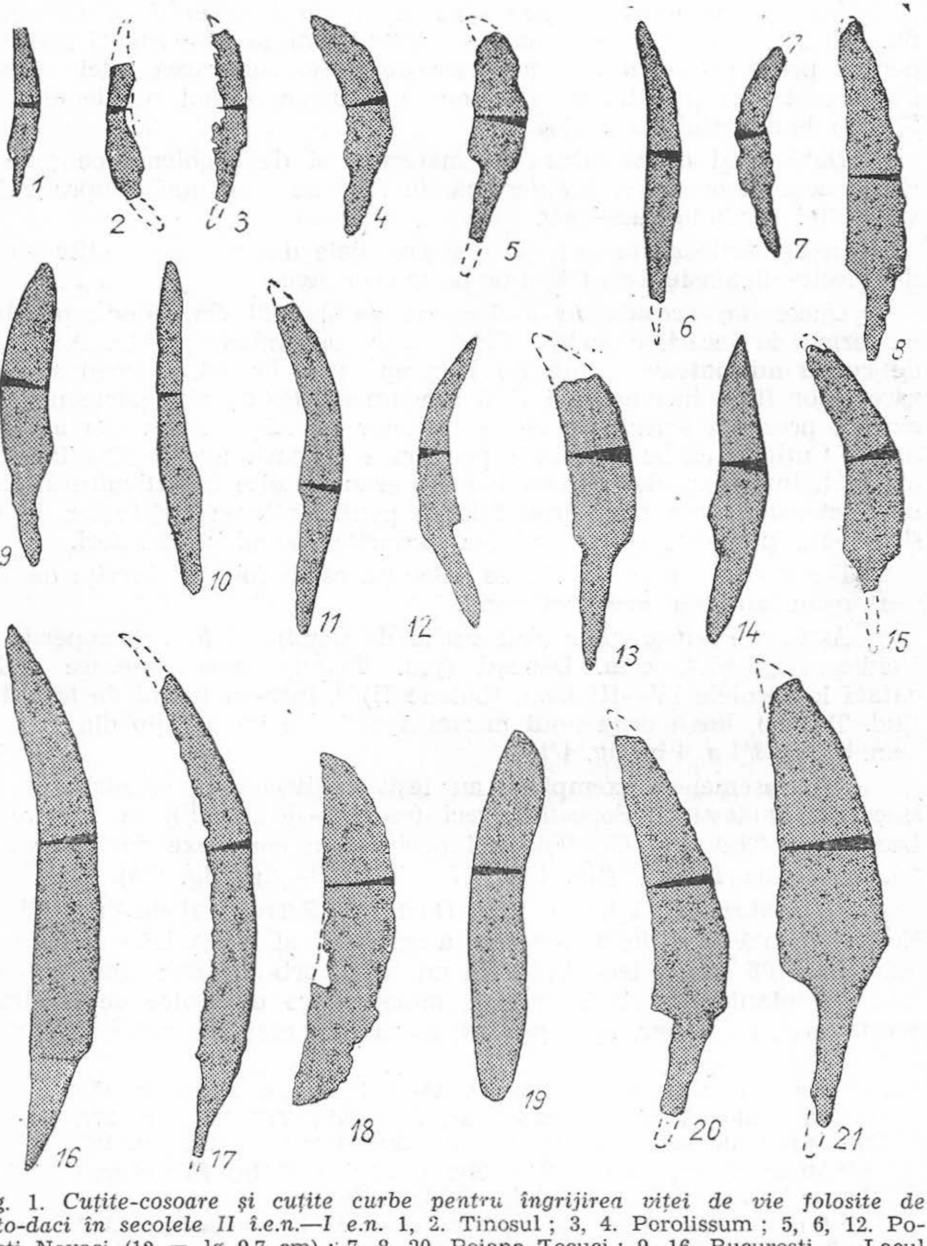

Fig. 1. *Cuţite-cosoare şi cuţite curbe pentru îngrijirea viţei de vie folosite de geto-daci în secolele II î.e.n.—I e.n.* 1, 2. Tinosul ; 3, 4. Porolissum ; 5, 6, 12. Popeşti Novaci (12 = lg 9,7 cm) ; 7, 8, 20. Poiana Tecuci ; 9, 16. Bucureşti — Lacul Tei ; 10. Hăbăşeşti (lg. = 9,8 cm) ; 11. Bucureşti Căţelu Nou (lg. = 10,2 cm) ; 13. Piatra Craivii (jud. Alba) ; 14. Popeşti Leordeni ; 15, 21. Brad, jud. Bacău ; 17. Bucureşti Dudeşti (lg. = 22,5 cm) ; 18. Popeşti Novaci, Aşezarea B (f. dim.) ; 19. Vlădiceasca, jud. Călăraşi (lg. = 10,7 cm).

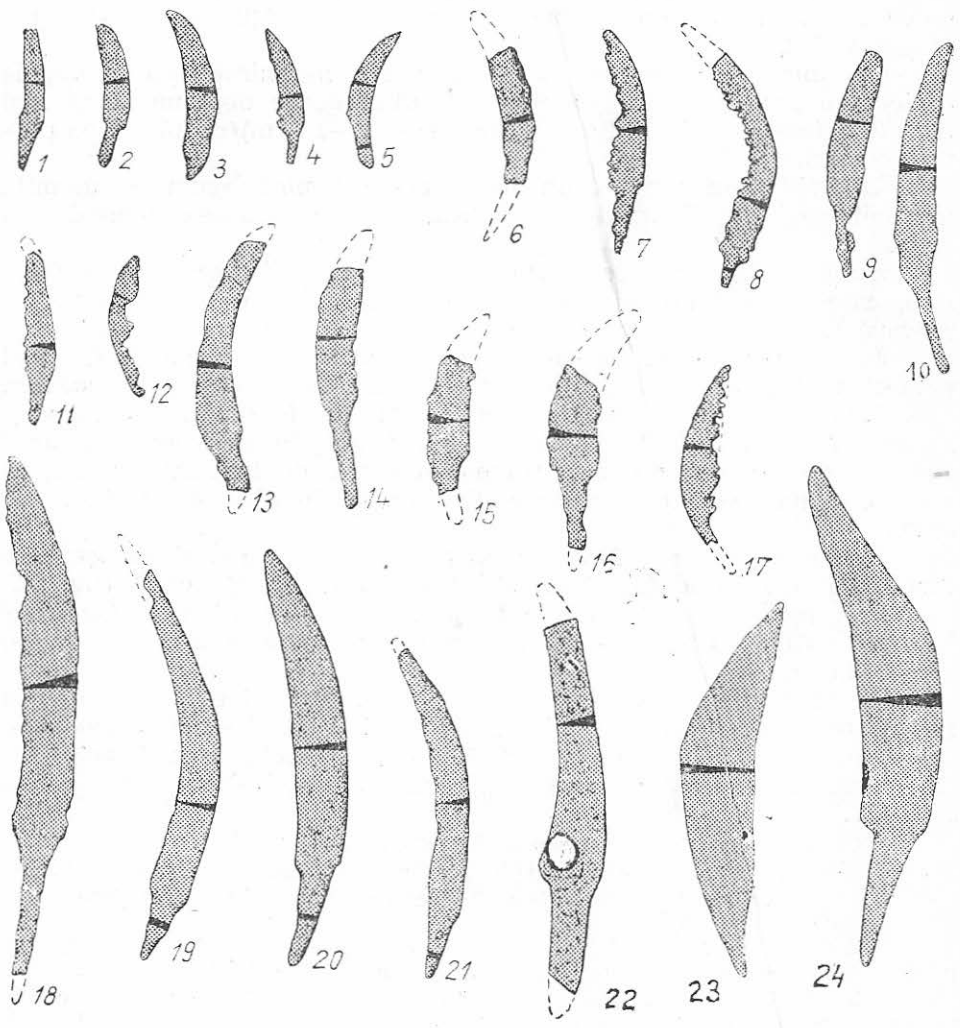

Fig. 2. *Cuțite și cuțitașe curbe geto-dacice din secolele II î.e.n.—I e.n., folosite pentru îngrijirea viței de vie și la recoltarea strugurilor.* 1, 7. Cetatea de la Costești — Munții Orăștiei (lg. aprox. : 1 = 11 cm ; 7 = 11 cm) ; 2, 4, 10, 23. Răcătău-Bacău (lg. aprox. : 2 = 9 cm ; 4 = 9,5 cm ; 10 = 10 cm ; 23 = 12 cm) ; 3, 8, 12, 17, 20, 21. Grădiștea Muncelului (lg. aprox. : 3 = 12 cm ; 8. partea păstrată = 16,5 cm ; 12 = 10 cm ; 17, partea păstrată = 12,5 cm ; 20. 28,7 cm ; 21 = = 27 cm) ; 9, 13—16. Conțești-Argeș (lg. : 9 = 8,5 cm ; 13 = 9 cm ; 14 = 8,7 cm, partea păstrată ; 15 = 5 cm, partea păstrată ; 16 = 6 cm, partea păstrată) ; 18. Bărbătești-Gorj (lg. 10 cm, partea păstrată) ; 19. Tilișca-Sibiu (lg. 23 cm) ; 22. Ocnița-Dîmbovița (lg. 10 cm, partea păstrată) ; 24. Grădiștea jud. Brăila (f. dim.).

Uu cuţit-cosor în formă de arc de dimensiuni mai mari, a fost descoperit în locul numit Rudele, în preajma cetăţii de la Grădiştea Muncelului [15].

În numeroase aşezări, ca şi în unele morminte sau necropole dacice sau getice, au fost descoperite cuţite curbe de dimensiuni mai mici (lungimea lamei lor fiind în medie de 6—12 cm) cu tăişul pe partea concavă.

Diferiţii descoperitori nu le-au atribuit pînă acum o anumită întrebuinţare, ele figurînd în publicaţii sub denumirea generală de cuţite.

Ştim însă din izvoarele antice scrise că în Italia, pentru recoltarea strugurilor, erau folosite nişte cuţitaşe mici curbe cu tăişul pe partea concavă [16].

În ce ne priveşte, credem că aceste cuţite s-au răspîndit din sud pe teritoriul ţării noastre, fiind întrebuinţate la recoltarea strugurilor.

Numeroase cuţite curbe au fost descoperite în săpăturile efectuate în aşezarea dacică de la Poiana-Tecuci. Astfel, în campania din anul 1927 au fost descoperite şase asemenea cuţite de lungimi diferite, la care se adaugă şi alte exemplare din campaniile ulterioare [17] (fig. 1/7, 8, 20).

Cuţite curbe de o formă asemănătoare au apărut şi în aşezările fortificate de la Brad (fig. 1/15, 21) şi Răcătău (jud. Bacău) [18], (fig. 2/2, 4, 10), în aşezarea de la Hăbăşeşti, jud. Iaşi [19] (fig. 1/10), la Cîndeşti-Vrancea [20] (fig. 3/5, 6), precum şi în alte numeroase aşezări geto-dacice din Moldova.

În Muntenia, cuţite asemănătoare au ieşit la iveală în aşezările fortificate de la Tinosul [21], Popeşti-Novaci (jud. Ilfov) [22], Radovanu (jud. Călăraşi) [23], Grădiştea (jud. Brăila) [24], ca şi în aşezări nefortificate, cum sînt cele de la Bucureşti, punctul Căţelu-Nou (din secolele

[15] C. Daicoviciu şi colab., Materiale, V, 1959, p. 389.

[16] Acest cuţit înnovoiat, folosit la recoltarea strugurilor, se numea la romani *falcula vineatica,* iar cosorul *falx vineatica,* cf. la N. Lascu, *Cum trăiau romanii,* Bucureşti, 1965, p. 39.

[17] Radu şi Ecaterina Vulpe, Dacia, III—IV, 1935, fig. 115/2, 4, 7, 11, 15, p. 335 ; Radu Vulpe şi colaboratorii, SCIV, II, 1951, 1, fig. 23/11, 12, p. 204.

[18] Vasile Ursachi, Carpica, I, 1968, fig. 52/8, 9 şi p. 177 unde sînt considerate impropriu vîrfuri de săgeată ; V. Căpitanu, V. Ursachi, Carpica, II, 1969, p. 124 ; Ioan Glodariu şi Eugen Iaroslavschi, *op. cit.,* fig. 66/15, 21, 29, 30.

[19] Vladimir Dumitrescu, *Hăbăşeşti,* Bucureşti, 1954, p. 487 şi fig. 51/8, p. 482.

[20] Gh. Constantinescu, Studii şi comunicări, I, Focşani, 1978, p. 27 (2 r. de sus).

[21] Radu şi Ecaterina Vulpe, Dacia, I, 1924, fig. 47/67, p. 218 şi fig. 48/14, 15, p. 219.

[22] Radu Vulpe, Materiale, V, 1959, p. 346, fig. 11/1 ; Ion Glodariu şi Eugen Iaroslavschi, *op. cit.,* fig. 66/32 ; Al. Vulpe, Marieta Gheorghiţă, *Şantierul arheologic Popeşti...,* Muzeul Naţional, Biblioteca Muzeologică, III, 1979, p. 95 şi pl. II/6.

[23] George Trohani şi Done Şerbănescu, Muzeul Naţional, II, 1975, p. 284.

[24] V. Sîrbu, Fl. Anastasiu, Materiale, A XIV-a sesiune anuală de rapoarte, Tulcea, 1980, p. 212, 217 şi pl. II, 2/e, p. 211 (datate în secolele II—I î.e.n.).

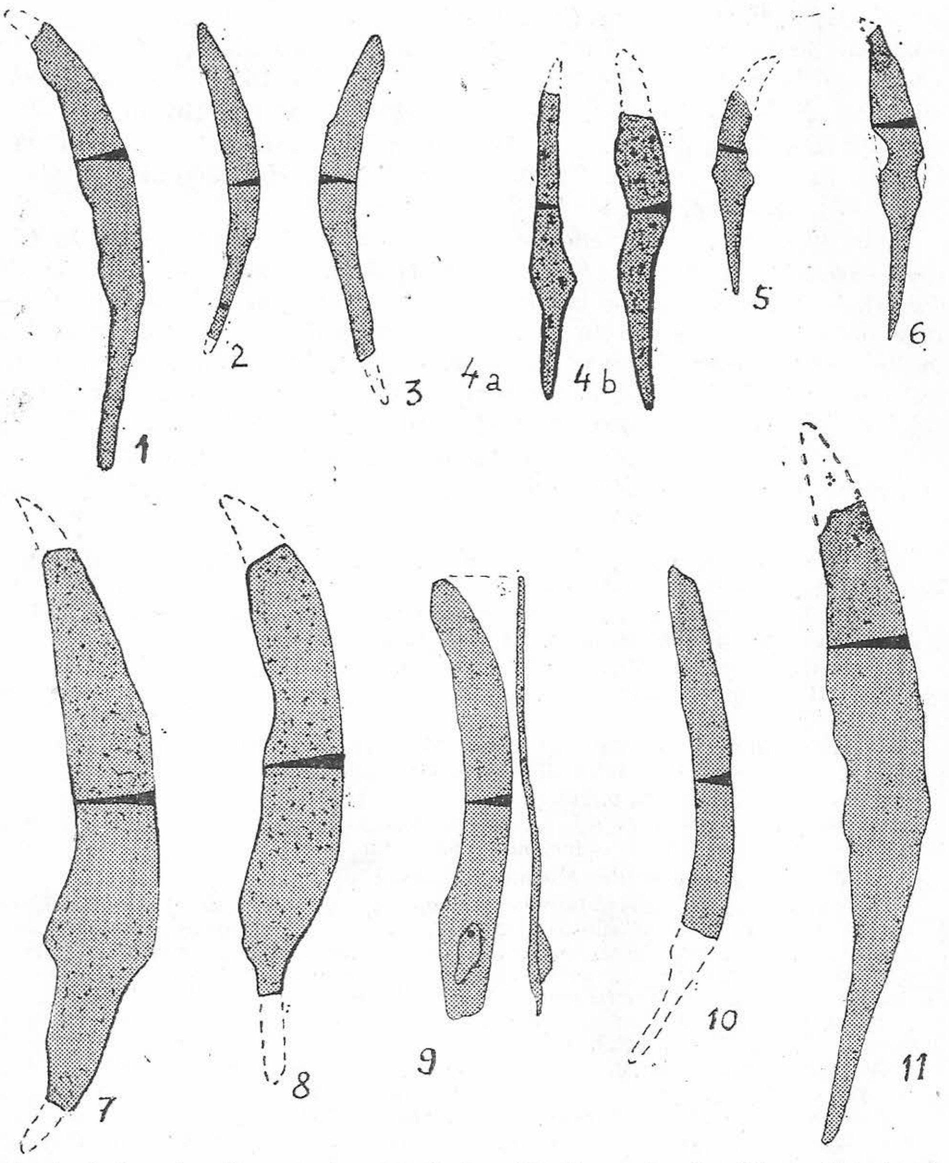

Fig. 3. *Cuţite şi cuţitaşe curbe geto-dacice, folosite pentru îngrijirea viţei de vie şi recoltarea strugurilor, din secolele IV î.e.n.—I e.n.* 1—3. Zimnicea (lg. : 1 = 14 cm ; 2 = 10 cm ; 3, partea păstrată = 10 cm) ; 4a, 4b. Dăneşti-Vaslui „La Meri" (f. dim.) ; 5, 6. Cîndeşti-Vrancea ; 7, 8. Berindia-Bihor (lg. : 7 = 9,8 cm ; 8—13 cm) ; 9—11. Buneşti-Vaslui (lg. : 9 = 7 cm ; 10 = 6 cm ; partea păstrată ; 11 — 10 cm, partea păstrată).

III—I î.e.n.) [25] şi Lacul Tei (din secolele II—I î.e.n.) [26], la Vlădiceasca pe Mostiştea [27], la Ocniţa (jud. Dîmboviţa) [28], Teiu (jud. Argeş) [29], în aşezarea de la Socu-Bărbăteşti (jud. Gorj) în Oltenia [30], precum şi în Dobrogea, la Albeşti[31] (fig. 1/1, 2, 5, 6, 11, 12, 16, 18, 19 ; fig. 2/22, 24).

Pe teritoriul Transilvaniei cuţite curbe de acelaşi tip au fost descoperite în cetăţile de la Grădiştea Muncelului, Costeşti, Băniţa şi Piatra Craivii, în aşezarea de la Cîmpuri-Surduc (jud. Hunedoara) [32] şi altele (fig. 1/13 ; fig. 2/1, 3, 7, 8, 12, 17, 21).

În vestul ţării asemenea cuţite au apărut în aşezarea de la Clit (jud. Arad) [33], la Berindia [34] şi Tăşad (jud. Bihor) [35] (fig. 3/7, 8 ; fig. 6/6, 7). Cuţite sau cuţitaşe curbe au ieşit la iveală şi în complexe funerare dacice, ca de exemplu într-un mormînt de incineraţie de la Popeşti-Leordeni (sec. I e.n.) [36], în complexul funerar de incineraţie de la Conţeşti (jud. Argeş) [37] şi în necropola de incineraţie de la Porolissum (Moigrad) [38], datată în secolele II—I î.e.n. (fig. 1/3, 4, 14 ; fig. 2/13—16).

Cuţitaşe curbe cu tăişul pe partea concavă se cunosc şi în unele morminte de caracter celtic, descoperite la Dezmir, Aiud, Apahida ş.a.,

---

[25] Valeriu Leahu, CAB, 2, Bucureşti, 1965, p. 59, fig. 37/2 şi p. 66 ; Mioara Turcu, *Geto-dacii...*, p. 201 şi pl. IV/8.

[26] D. V. Rosetti, în *Bucureştii de odinioară...*, pl. XXIV/9 ; pl. XXVI/4 şi p. 29 ; Mioara Turcu, *Geto-dacii...*, p. 201 şi pl. IV/7.

[27] George Trohani, Muzeul Naţional, Biblioteca Muzeologică, Cercetări arheologice, II, Bucureşti, 1976, p. 94, fig. 4/7, 10 (aşezarea datată în secolele II—I î.e.n.), p. 129.

[28] Mihai Diaconescu, Valentin Drob, Materiale..., A XIV-a sesiune..., p. 201 şi fig. 9/b p. 207 (datate în secolele II—I îe.n., *Ibidem*, p. 200).

[29] Ion Nania, Museum, p. 210.

[30] Petre Gherghe, Materiale, A XIII-a Sesiune anuală de rapoarte, Oradea, 1979, p. 98, fig. 12 (sec. I î.e.n. — începutul sec. II e.n., p. 92).

[31] Material prezentat de Adrian Rădulescu (Constanţa).

[32] Ion Glodariu şi Eugen Iaroslavschi, *op. cit.*, pl. 66/4, 8, 9, 11, 12 (Grădiştea Muncelului), pl. 66/17, 24 (Costeşti), pl. 66/27, folosit şi la tunderea pomilor (Cîmpuri-Surduc) ; Octavian Floca, în *Cetăţi dacice din sudul Transilvaniei*, Bucureşti, 1966, p. 30, fig. 11 ; în seria „Monumentelor patriei noastre" ; I. Berciu în *Cetăţi dacice din sudul Transilvaniei*, Bucureşti, 1966, fig. 23 şi p. 49 şi fig. 24 p. 50 ; Ion Berciu şi Al. Popa, Sesiunea de comunicări ştiinţifice a Muzeelor, I, Bucureşti, 1971, p. 282, fig. 13/12.

[33] Sever Dumitraşcu, Vichodoslovensky Pravek, Nitra, 1971, 2, fig. 11/5, 6 şi p. 32—33 ; (aşezarea fiind datată cu denari romani republicani în sec. II î.e.n. — I e.n.) ; Ion Glodariu şi Eugen Iaroslavschi, *op. cit.*, pl. 66/37.

[34] Sever Dumitraşcu, Ivan Ordentlich, Crisia, III, 1973, pl. XXIII/1, 4, p. 95, ultimul fiind considerat scoabă, p. 66 (datate în sec. II—I î.e.n.).

[35] Ion Glodariu şi Eugen Iaroslavschi, *op. cit.*, pl. 66/38.

[36] D. V. Rosetti, în *Bucureştii de odinioară...*, pl. XXIV/9 ; pl. XXVI/4 şi p. 29.

[37] Alexandru Vulpe şi Eugenia Popescu, Traco-dacica, I, Bucureşti, 1976, p. 220, fig. 4/39—43, 45—46 (datate în secolele II—I î.e.n., circa 150 î.e.n., epoca lui Augustus), p. 222.

[38] M. Macrea, D. Protase, M. Rusu, Materiale, VII, 1961, fig. 9/6, 7, p. 368.

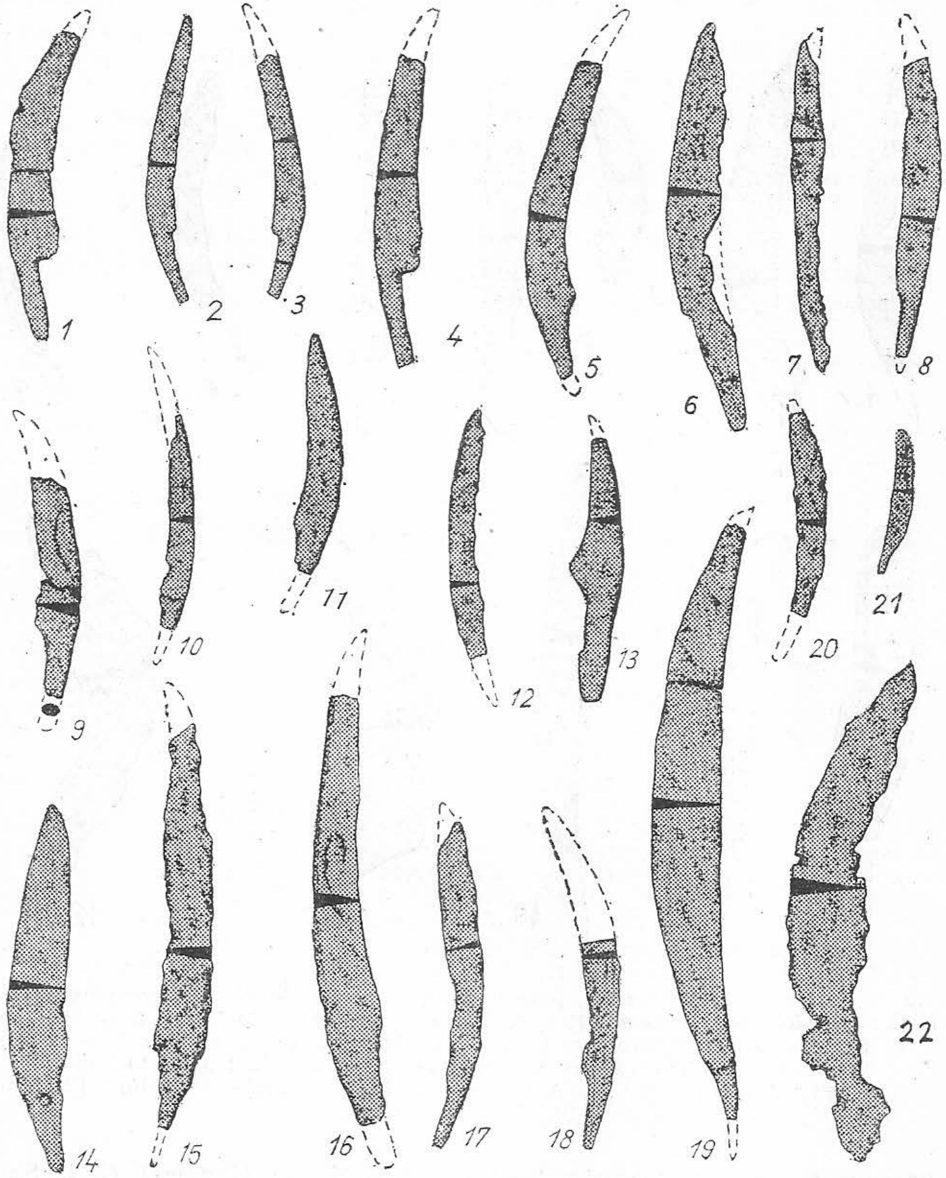

Fig. 4. *Cuțite-cosor și cuțite curbe din complexe traco-illirice (1—8, 10, 14, 21) și traco-getice (9, 11—13, 15—20, 22) din secolele VI—III î.e.n., folosite la îngrijirea viței de vie și la recoltarea strugurilor.* 1—5, 14. Ferigele-Argeș (lg. : 1 = 11,8 cm partea păstrată ; 4 = 8,4 cm ; 2, 3, 5 = 12 cm ; 14 = 14 cm) ; 6. Corni-Huși. f(dim.); 7, 12, 15, 17, 20. Gogoșu (lg. : 7 = 21 cm 12 = 14,2 cm ; 15 = 14 cm ; partea păstrată ; 17 = 13,7 cm ; 20 = 12 cm) ; 8, 10. Balta Verde, (lg. : 8 = 12,8 cm ; 10 = = 16,4 cm) ; 11. Enisala ; 13, 22. Slobozia, or. Gheorghe Gheorghiu-Dej ; 9, 16. Cernavodă (lg. : 9 = 6 cm, partea păstrată, 16 = 12,2 cm partea păstrată) ; 18. Ieșalnița ; 19. Telița (lg. : 23 cm) ; 21. Ciucurova.

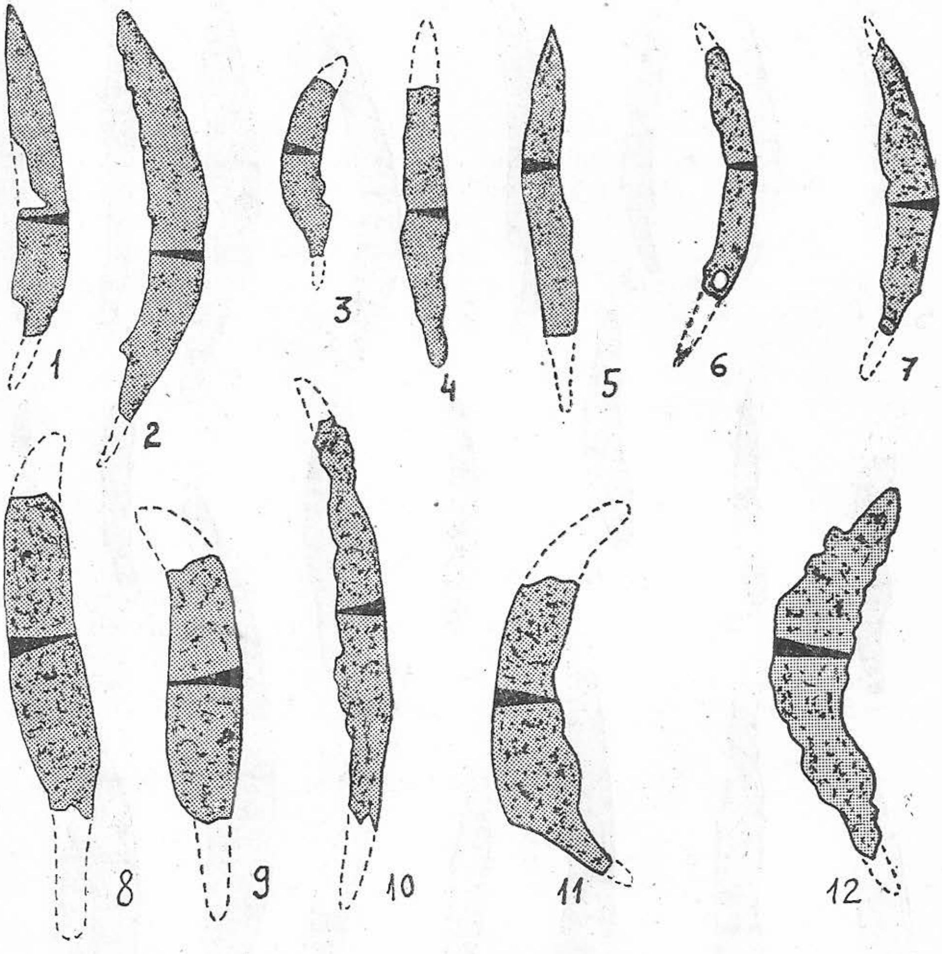

Fig. 5. *Cuţite şi cuţitaşe curbe, pentru îngrijirea viţei de vie din complexe daco-celtice (secolele III—II î.e.n.).* 1, 2, 4. Ciumeşti (lg. : 1 = 13,7 cm ; 2 = 11,1 cm ; 4 = 8,1 cm, partea păstrată) ; 3, 8, 9, 11. Apahida (lg. păstrată : 3 = 7 cm ; 8 = 8 cm ; 9 = 10 cm ; 11 = 9,2 cm) ; 5—7. Dezmir (lg. : 5 = 14,5 cm ; 6 = = 15,9 cm ; 7 = 17 cm) ; 10. Aiud (lg. : = 18 cm, partea păstrată) ; 12. Balsa (R.P.U., lg. = 12 cm).

precum şi în aşezarea considerată celtică de la Ciumeşti (jud. Satu Mare) [39] (fig. 5).

Cuţitele de diferite dimensiuni, descrise mai sus, avînd spinarea curbă, cu tăişul pe partea concavă, au evoluat după părerea noastră

[39] I. H. Crişan, A.M.N., I, Cluj, 1968, p. 98, 104—107 şi pl. II/7 şi pl. III/18, 22, 23, p. 110 ; Marton Roska, *Repertorium*, Cluj, 1942, fig. 227/3 (Aiud, p. 190) ; Kovács István, Dolg, Cluj, 1911, p. 34—36 şi rez. fr. p. 65 ; Vlad Zirra, Dacia, NS,

din cuțite avînd formă asemănătoare, cunoscute în mediul geto-illiric în necropolele tumulare de la Balta Verde (a doua jumătate a secolului al VII-lea — secolul V î.e.n.) și Gogoșu (secolele VI—V î.e.n.) [40] și în mediu geto-tracic, în necropola tumulară de la Ferigile (secolele VI—V î.e.n.) [41], Ieșalnița (în prima jumătate a secolului al V-lea î.e.n.) [42], Slobozia, Orașul Gheorghe Gheorghiu-Dej (sec. V—IV î.e.n.) [43] ; Corni-Huși (sec. IV—III î.e.n.), Bunești-Vaslui (sec. IV—II î.e.n.) [44] ; Cernavodă (sec. V î.e.n.) [45] ; Enisala (sec. IV î.e.n.) și Ciucurova (sec. IV î.e.n.) [46] ; Zimnicea (sec. IV—III î.e.n.) [47] ș.a. (fig. 3/1—3, 9—11 ; fig. 4).

Concomitent cu cuțitele curbe, amintite mai sus, erau folosite pentru întreținerea viței de vie și la recoltatul strugurilor și cosoarele propriu-zise.

Două cosoare din fier, pînă acum cele mai vechi, avînd forma unor cuțite cu vîrful ușor curbat și cu spin pentru fixarea cozii, au fost descoperite în așezarea din secolele IV—III î.e.n. (fig. 7/3, 6), de la

---

XX, 1976, fig. 5. Mormîntul 5, nr. 5, 6 și probabil 7, p. 134 ; fig. 7, Mormîntul 13/4 ; Idem, St. Com. Satu Mare, 1972, fig. 6/7, p. 162. Un cuțit curb similar a fost descoperit și la Balsa comitatul Szabolcs în nord-vestul R.P.U. cf. Márton Roska, Mare, Dolg. Cluj, VI, 1915, p. 24 și fig. 7/1, p. 25 și rez. fr. p. 46 ; Vl. Zirra, St. Com. Satu Mare, IV, 1980, pl. VII/15, 17, 18, 19 ; pl. X/6 și LII/15 ; pl. XII/2 și LII/17 ; XIV/6 și LII/18 și p. 45, 47 și 49.

Aceste cuțite curbe nu apar în Europa centrală, cf. Jan Filip, *Keltové ve Stredni Evrope*, Praga, 1956, pl. XX—CXXVIII. De asemenea, nu apar nici în unele complexe celtice de la noi, cf. K. Horedt, Dacia, IX—X, 1945, p. 189—200. De aceea noi credem că prezența lor în complexe de caracter celtic poate fi explicată, fie prin contactul dintre celți și daci în secolele III—II î.e.n., fie prin prezența în cadrul acestor complexe celtice a unui anume procent de autohtoni daci.

[40] D. Berciu, Eugen Comșa, Materiale, II, 1956, p. 352, fig. 81/15 (Balta Verde, Movila nr. XVI, mormîntul nr. 3) ; p. 370, fig. 100/6 (Balta Verde, Movila nr. XXI, mormîntul nr. 1) ; p. 412, fig. 137/6 (Gogoșu, Movila nr. II, mormîntul nr. 1) ; p. 421, fig. 145/6 (Gogoșu, Movila XXVI, nr. 1) ; p. 430, fig. 155/7 (Gogoșu, Movila nr. XXXIII, nr. 1) ; p. 441, fig. 165/3 (Gogoșu, Movila nr. XLVI, nr. 3) ; p. 442, fig. 167/5 (Gogoșu, Movila nr. XLVII, nr. 3) ; p. 454, fig. 182/5,6,11.

[41] Alexandru Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile*, București, 1967, pl. XVII/2 (Tumulul 60), 3 (Tumulul nr. 130), 11 (Tumulul 9), 12 (Tumulul 72), 14 (Tumulul 4), 15 (Tumulul 78), 16 (Tumulul 26).

[42] Marin Nica, Historica, III, 1974, p. 30 și 41, precum și fig. 15/2, p. 27 și 16/4 p. 28.

[43] C. Buzdugan, Carpica, I, Bacău, 1968, p. 85, fig. 6/5, 6.

[44] Silvia Teodor, Traco-dacica, II, București, 1981, p. 186 și fig. 34/1, p. 187 ; Violeta Veturia Bazargiuc, *Contribuții la cunoașterea civilizației dacice în lumina ultimelor cercetări de la Bunești, județul Vaslui*, comunicare ținută la Sesiunea științifică a Muzeului din Tîrgoviște, 1980 (2 cuțite curbe, unul cu plăsea de os, descoperite în locuințele nr. 5 și nr. 8) ; Idem, Museum, 1980, p. 223 și pl. III, p. 227 ; Idem, AMM, II, Vaslui, 1980, p. 62—63.

[45] D. Berciu, Materiale, IV, 1957, p. 288, fig. 11/1, 2 și p. 289, fig. 14/1, 2.

[46] Gavrilă Simeon, Traco-dacica, I, 1976, p. 154, fig. 7/2 ; p. 160, fig. 10/5, p. 147—148.

[47] A. D. Alexandrescu, Dacia, NS, XXIV, 1980, p. 21, 40 și pl. 107, fig. 59/1, 8, 16.

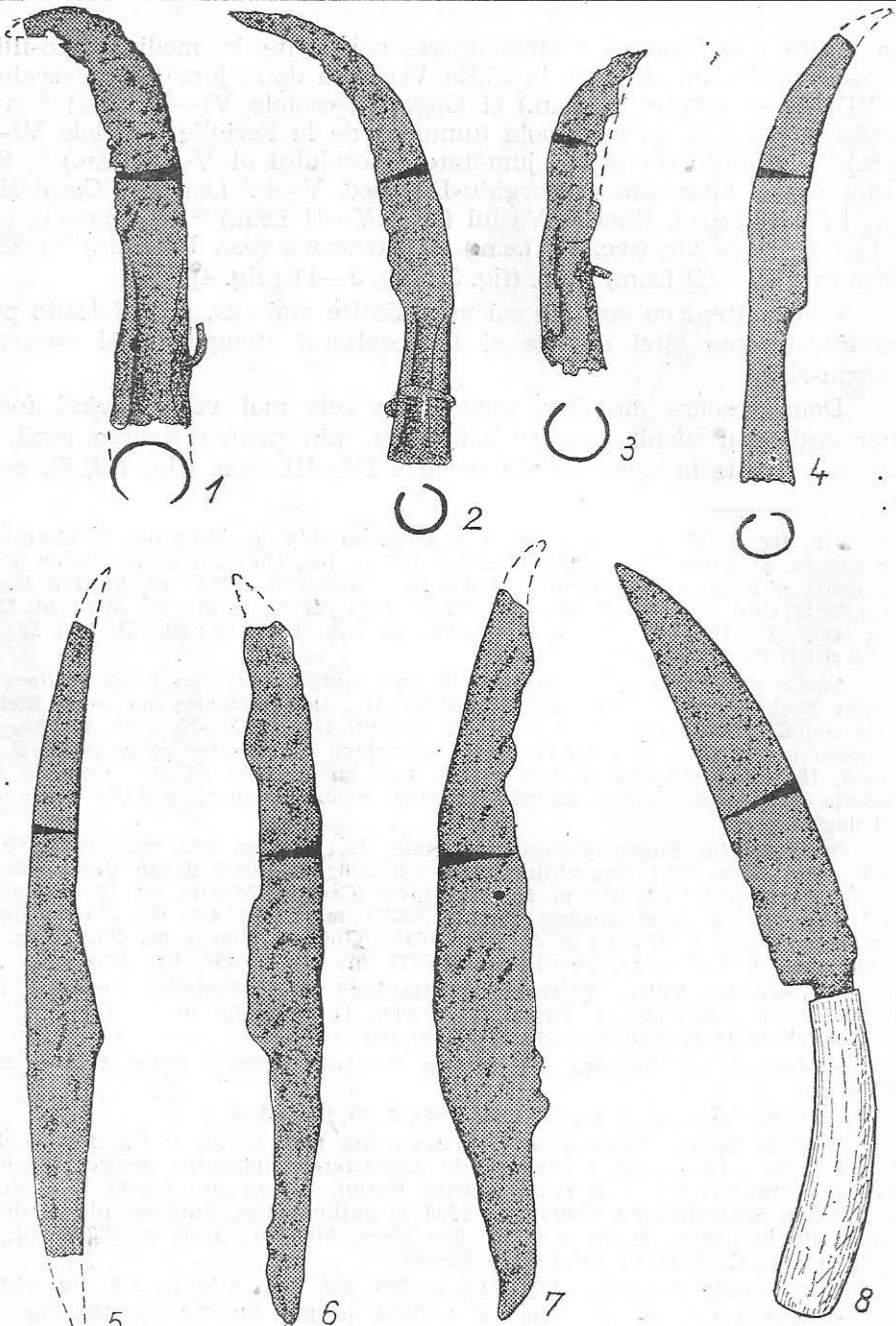

Fig. 6. *Cosoare şi cuţite-cosoare geto-dacice din secolele III î.e.n.—I e.n., folosite pentru îngrijirea viţei de vie.* 1—3. Bucureşti-Căţelu Nou (înălţimea : 1 = 12 cm ; 2 = 24,4 cm ; 3 = 9,7 cm) ; 4. Grădiştea Muncelului ; 5. Bucureşti-Lacul Tei ; 6, 7. Clit-Bihor (lg. : 6 = 13 cm ; 7 = 13 cm, partea păstrată) ; 8. Bîtca Doamnei (lîngă Piatra Neamţ).

Corni-Huși (jud. Vaslui)[48]. Un cosor de vie e amintit și în așezarea dacică de la Teiu (jud. Argeș), datată în secolele III—I î.e.n.[49].

Un cosor de o formă foarte apropiată cu cele de la Corni-Huși a fost descoperit în așezarea getică fortificată de la Popești-Novaci (jud. Giurgiu), care însă se datează mai tîrziu, în secolele II—I î.e.n. (fig. 7/8), iar alte două cosoare similare, din aceeași vreme, provin din așezarea de la Cătunu-Viișoara (jud. Dîmbovița)[50].

În așezarea getică de la Cățelu-Nou (localitate înglobată în partea de sud a orașului București) au ieșit la iveală trei cosoare datate în secolele III—I î.e.n., avînd în loc de spin un tub neînchis complet, în care era fixată coada cu unul sau două cuie[51] (fig. 6/1—3).

Un cosor cu tub de înmănușare pentru fixarea cozii datînd din secolul I e.n., a fost descoperit și la Grădiștea Muncelului într-un depozit de unelte din casa-atelier de pe terasa VIII (fig. 6/4), iar altul la Costești[52] (fig. 8/1).

În aceeași casă-atelier de pe terasa VIII a apărut și un cosor mai perfecționat, cu lama destul de lată, încovoiat la vîrf. Unealta fusese fixată în mîner cu un spin[53] (fig. 8/14). Un cosor similar a mai fost descoperit la Căpîlna[54] (fig. 8/12).

Tot de la Grădiștea Muncelului mai provin încă șase exemplare cu vîrful mai puțin încovoiat[55], iar un exemplar din casa-atelier de pe terasa nr. VIII are tăișul în forma unui unghi drept rotunjit[56] (fig. 8/3, 9—11).

Alte trei cosoare se cunosc din descoperiri mai vechi. Unul provine de la Proștea Mică (jud. Alba), al doilea de la Ormeniș (jud. Brașov), iar al treilea a fost găsit în împrejurimile Sibiului[57]. Alte

---

[48] S. Teodor, V.. Bazargiuc, AMM, I, 1979, p. 60, fig. 1 ; Violeta Veturia Bazargiuc, Museum, 1980, p. 222 și pl. II, p. 226 ; Silvia Teodor, Traco-dacica, II, 1981, p. 186 și fig. 31/2, 4, p. 187.

[49] Ion Nania, *op. cit.*, p. 211.

[50] Radu Vulpe, Materiale, V, 1959, p. 342 și fig. 11/1, p. 346.

Cele două cosoare de la Cătunu-Viișoara, datate în secolele II—I î.e.n., se află în colecțiile Muzeului din Tîrgoviște și provin din săpăturile Corneliei Stoica, căreia îi mulțumim pentru informațiile obținute și pe această cale. Pentru rezultatele săpăturilor și datarea complexelor de la Cătunu, cf. Cornelia Stoica, Materiale,... A XIV-a sesiune..., p. 195—199.

[51] Valeriu Leahu, op. cit., p. 59, fig. 37/1 și p. 60, fig. 38/4 ; Idem, CAB, 1, 1963, p. 36, fig. 21/2. Un exemplar similar a fost reprodus și de Ion Glodariu și Eugen Iaroslavschi, op. cit., fig. 66/3 de la Popești ; Mioara Turcu, *op. cit.*, pl. IV/1,2.

[52] C. Daicoviciu și colab., SCIV, III, 1952, p. 299—301 și 302, fig. 24. I. Glodariu și Eugen Iaroslavschi, *op. cit.*, p. 164 și fig. 72/3 (Costești).

[53] C. Daicoviciu și colab., Materiale, II, 1959, p. 300 (fig. 20) ; Ion Glodariu și Eugen Iaroslavschi, *op. cit.*, p. 164 și fig. 72/2.

[54] M. Macrea și I. Berciu, Dacia, NS, IX, 1965, p. 228 și fig. 31 p. 229.

[55] Ion Glodariu și Eugen Iaroslavschi, *op. cit.*, fig. 66/2, 5, 19, 22, fig. 72/1, 5.

[56] C. Daicoviciu și colab., Materiale, V, 1959, p. 300, fig. 21.

[57] Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 493, fig. 337.

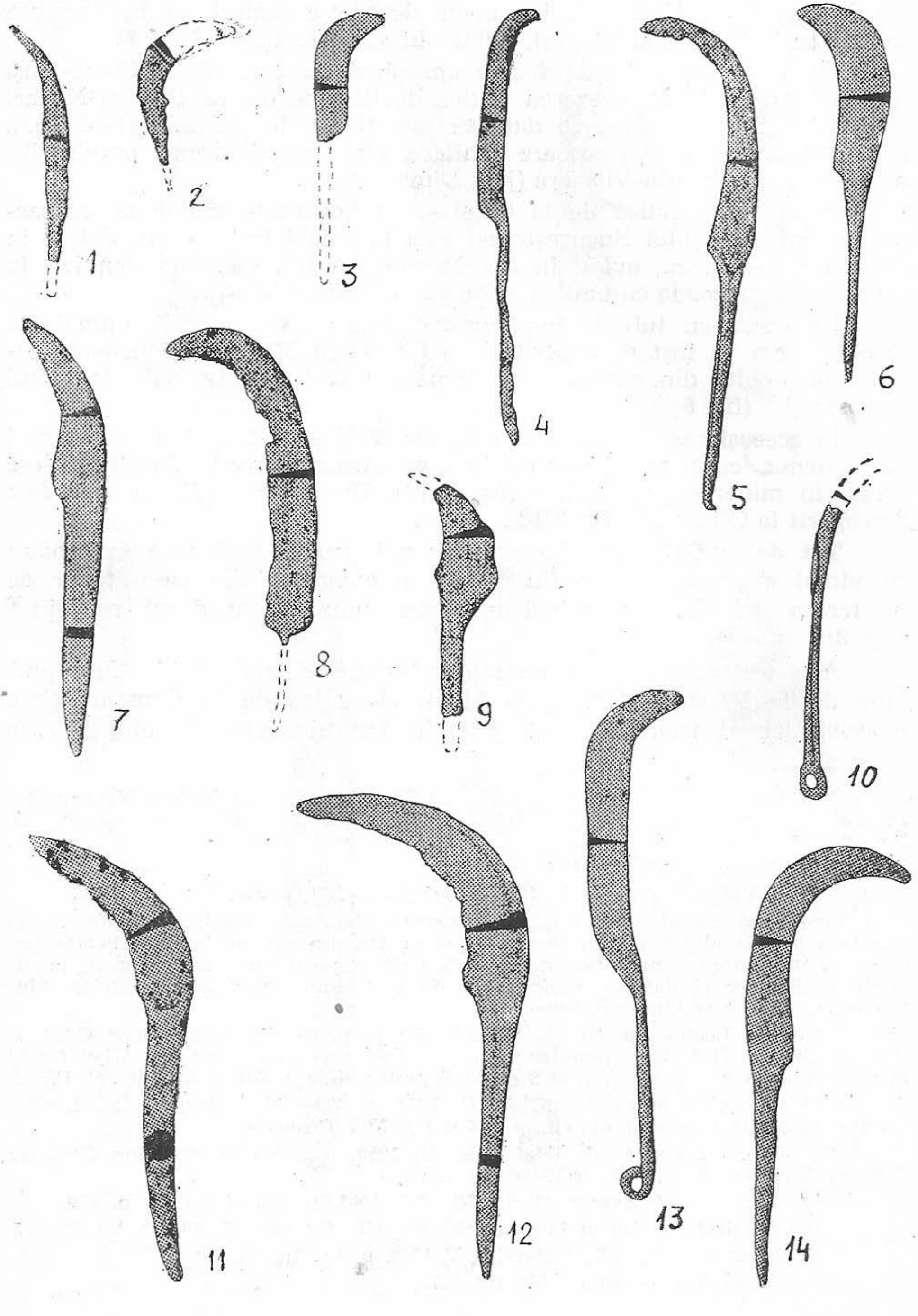

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14

Fig. 7. *Cosoare de vie folosite de geto-daci în secolele II î.e.n.—I e.n.* 1, 2, 9. Poiana-Tecuci (înălţimea : 1 = 15 cm ; 2 şi 9 = 9 cm) ; 3, 6. Corni-Huşi (3 = înălţimea aprox. 6, 7 cm ; 6 = înălţimea 19,5 cm) ; 4. Cîndeşti-Vrancea ; 5. Căscioarele Cătălui, jud. Călăraşi (înălţ. = 21,5 cm) ; 7. Vlădiceasca, jud. Călăraşi (înălţ. = = 12,5 cm) ; 8, 10. Popeşti-Novaci, jud. Giurgiu (8 = fără dim. ; 10 înălţimea păstrată = 22,5 cm) ; 11, 12. Lozna-Botoşani (înălţ. aprox. 11 = 12 cm ; 12 = = 14,2 cm) ; 13. Tăvădăreşti-Bacău (înălţ. = 8 cm) ; 14. Ocniţa-Vîlcea (Buridava dacică).

cosoare dacice sînt amintite în colecţiile Muzeului din Alba-Iulia [58] (fig. 8/6—8 ; fig. 9).

În Moldova două cosoare cu spin pentru fixarea cozii şi vîrful puţin încovoiat, folosite mai ales pentru recoltat strugurii, au fost descoperite în depozitul de unelte de la Lozna [59] (fig. 7/11, 12).

După cosoare au apărut în aşezarea dacică de la Cîndeşti (jud. Vrancea), [60] aflată pe malul rîului Rîmna (fig. 7/4), iar alte exemplare sînt amintite la Răcătău (jud. Bacău) [61].

În regiunile de la sud de Carpaţi, cosoare de diferite tipuri şi dimensiuni, au fost descoperite în aşezările dacice de la Vlădiceasca, pe Mostiştea (fig. 7/7), de la Cătălui-Căscioarele (fig. 7/5), Radovanu (jud. Călăraşi) [62] şi Ocniţa (jud. Vîlcea) [63] (fig. 7/14).

O unealtă cu lama semicirculară avînd tăişul pe partea concavă, de forma unei seceri de dimensiuni mai mici, a fost descoperită în cetatea dacică de la Piatra Roşie din Munţii Orăştiei (fig. 8/5) [64].

O altă unealtă cu lama arcuită, de asemenea cu tăişul pe partea concavă, avînd mînerul din fier, provine din cetatea dacică de la Tilişca [65] (fig. 8/4). Unealta a îndeplinit funcţia de cosor, şi a servit, foarte probabil, atît pentru îngrijirea viţei de vie cît şi a pomilor fructiferi.

---

[58] Nicolae Al. Mironescu, *Cu privire la istoricul viticulturii...*, p. 490, nota 2 ; Al. Mironescu, Paul Petrescu, Cibinium, Sibiu, 1966, p. 62—66. Două cosoare tipic dacice sînt reproduse ca fiind de la Cotnari de I. C. Teodorescu, *Pe urmele unor vechi podgorii...*, fig. 12, p. 27 ; apoi Idem, *Activitès agricoles...*, fig. 7, p. 19 şi fig. 21, p. 58, unde acestea figurează ca provenind de la Alba-Iulia şi sînt considerate daco-romane. În realitate credem că e vorba de cosoarele dacice amintite de N. Al. Mironescu mai sus.

[59] Silvia Teodor, Inv. Arch., XI, Bucureşti, 1977, pl. 7, 1 h ; Idem, Dacia, NS, XXIV, 1980, p. 136, fig. 3/1, 5 (sec. II — începutul sec. I î.e.n.), p. 150.

[60] Gh. Constantinescu, *op. cit.*, p. 27.

Trebuie să menţionăm faptul că în zona Cotnari-Iaşi, o serie de cosoare actuale fără secure au păstrat o formă aproape identică cu a cosoarelor dacice.

[61] Viorel Căpitanu, op. cit., p. 139 (datate în secolele I î.e.n. — I e.n.).

[62] George Trohani, Muzeul Naţional. Biblioteca muzeologică, Cercetări arheologice, II, Bucureşti, 1976, p. 94, fig. 4/12, 13 ; Gheorghe Cantacuzino şi George Trohani, Muzeul Naţional, Biblioteca Muzeologică, Cercetări arheologice, III, Bucureşti, 1979, p. 279, fig. 10/15 ; Gh. Trohani, Done Şerbănescu, *op. cit.*, p. 284 ; Done Şerbănescu, MI, XV, 4 (169), 1981, p. 39.

[63] Dumitru Berciu, *Buridava dacică*, Bucureşti, 1981, p. 44 şi fig. 35/14, datat la sfîrşitul sec. I î.e.n., descoperit într-un depozit.

[64] C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roşie*, Bucureşti, 1954, p. 79 şi pl. VII/15.

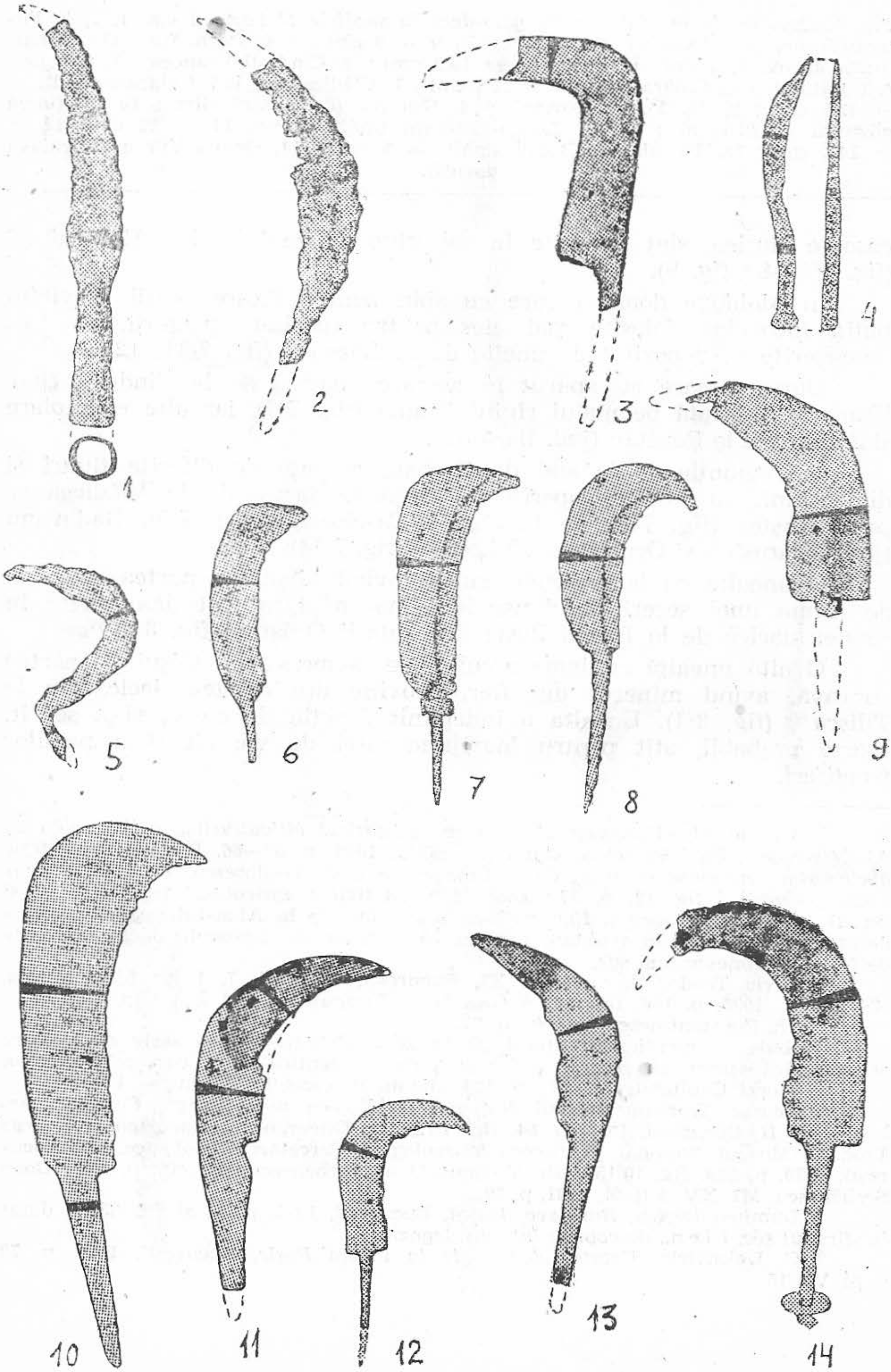

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14

Fig. 8. *Cosoare dacice din secolele I î.e.n.—I e.n.* 1. Costești (cetatea dacică, înălț. = 27 cm, partea păstrată; 2. Grădiștea Muncelului „Rudele" (înălț. = = 11,13 cm, partea păstrată); 3, 9, 10, 11, 13, 14. Grădiștea Muncelului, cetatea dacică (3 f. dim.; restul înălțimea: 9 = 17 cm, partea păstrată; 10 = 35 cm; 11, 13 = 11,5 cm; 14 = 30 cm); 4. Tilișca (înălț. = 18,5 cm); 5. Piatra Roșie, cetatea dacică; 6. Ormeniș pe Tîrnava Mare, jud. Brașov (înălț. = 29 cm); 7. Proștea Mică, jud. Alba (înălț. = 32 cm); 8. Împrejurimile Sibiului (înălț. = = 39 cm); 12. Căpîlna, cetatea dacică (f. dim.).

La Poiana-Tecuci s-au descoperit și cosoare în miniatură, datînd din secolele I î.e.n. — I e.n. Primul, avînd o lungime de aproximativ 9 cm, are lama de circa 6 cm, fină și curbată ca o seceră (în miniatură). Partea care se fixa în coadă pare a fi fost rotunjită [66] (fig. 7/2). Al doilea are un spin destul de lung pentru fixarea cozii (lungimea sa totală pare a fi de circa 9 cm), iar lama sa, care măsoară numai 4 cm în lungime, are forma unui cuțitaș mai lat la bază și cu vîrful încovoiat, tăișul fiind pe partea concavă (fig. 7/9) [67]. În sfîrșit, credem că tot în seria cosoarelor miniaturale mai poate fi inclus un exemplar a cărui lungime nu depășește pe cea a unui cuțit obișnuit (circa 15 cm), avînd spin pentru fixarea cozii. Lama sa îngustă care măsoară în lungime doar 6—7 cm are forma unui cuțit cu vîrful curbat, avînd tăișul pe partea interioară a curburii [66] (fig. 7/1), precum și un exemplar (fig. 7/13) de la Tăvădărești, com. Dealul Morii, jud. Bacău. lung de 8 cm, din secolele I—II e.n. [67].

Credem de asemenea că un fierăstrău cu un mîner ornamentat prin incizie, al cărui capăt se termină într-un inel [58], pe lîngă tunderea crengilor pomilor fructiferi pentru a le mări capacitatea de rodire, era folosit și la îngrijirea viței de vie [69] (fig. 9/4).

Pentru săparea terenului unde se planta vița de vie sau pentru întreținerea terenului în jurul butucilor de viță erau folosite săpoaie, uneori de dimensiuni destul de mari, tîrnăcoape sau chiar săpăligi întrebuințate deopotrivă și în grădinărit [70].

---

[65] Ion Glodariu și Eugen Iaroslavschi, *op. cit.*, fig. 66/1.

[66] Radu și Ecaterina Vulpe, Dacia, III—IV, 1935, p. 335, fig. 115/9, a fost considerat impropriu brici, p. 334; *ibidem*, p. 335, fig. 115/13. Acest cosor în miniatură a fost considerat un instrument folosit în chirurgie; *ibidem*, p. 335, fig. 115/31.

[67] Viorel Căpitanu, Ioan Mitrea, Vasile Uraschi, *Expoziția „Civilizația tracodacică și continuitatea ei în epoca formării poporului român în lumina cercetărilor arheologice din bazinul Siretului Mijlociu*, Bacău, 1980, p. 57, nr. 508 și fig. 508.

[68] Ion Glodariu și Eugen Iaroslavschi, *op. cit.*, fig. 46/4 și p. 157.

[69] În legătură cu întrebuințarea acestui tip de fierăstrău cf. Maria Comșa, *Date privind pomicultura pe teritoriul României în mileniul I al e.n.*, comunicare ținută la Tg. Jiu, aug. 1979. Pentru analogii cf. I. C. Teodorescu, *Vița de vie și vinul*, p. 280, fig. 58 a 3; Nicolae Al. Mironescu, P. Petrescu, *op. cit.*, p. 63, pl. I B, 6.

[70] Pentru uneltele dacice folosite la săpat (unele și la săparea terenului pe care se planta sau se afla vița de vie) cf. Maria Comșa, Pontica, 12, 1981, p. 183 și fig. 3/5—6, p. 168; fig. 6/7, p. 174.

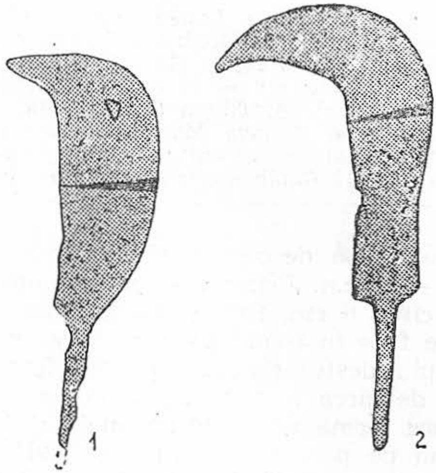

Fig. 9 *Cosoare de vie dacice (?) din împrejurimile oraşului Apulum (Alba Iulia)* (nr. 1 pare a avea pe el un semn de meşter în formă de triunghi = litera gr. delta).

Chitonagul şi sădila, surprinse doar etnografic, sînt unelte primitive de lemn, primul cu partea superioară dreaptă, iar a doua arcuită, ambele avînd în partea inferioară un ţăruş ascuţit [71], întrebuinţate la plantatul viţei de vie sau al aracilor de vie. Ele au existat încă din timpuri străvechi, fiind folosite fără îndoială şi de daci (fig. 10).

O atenţie deosebită merită un tip de unealtă dublă, anume pe o parte avînd o săpăligă, iar pe partea opusă secure, separate între ele de gaura în care se fixa coada. Unealta era folosită în special pentru întreţinerea viţei de vie, cu securea tăindu-se ramurile mai groase de la baza butucilor de vie, iar cu săpăliga se săpa terenul din jur (fig. 11/5). De asemenea cîteva săpăligi-securi au fost descoperite la Grădiştea-Muncelului [72] (fig. 11/1—3, 6).

Preocupările privind cultivarea viţei de vie sînt reflectate şi prin reproducerea frunzei de viţă de vie pe ceramica dacică pictată de lux, descoperită la Grădiştea Muncelului [73]. Tot de la Grădiştea Muncelului provine şi o balama a cărei parte de fixare pe lemn are forma unei frunze de viţă de vie redată stilizat [74].

---

[71] *Dicţionarul explicativ al limbii române* (DEX), Bucureşti, 1980, vocea *chitonag* şi fig. „Unelte agricole tradiţionale româneşti", 5, p. 995 ; *Dicţionarul limbii române moderne* (DLRM), Bucureşti, 1958, p. 142 ; Gh. Bodor, Melania Ostap, Victoria Semendeaev, Museum, 1980, p. 470 şi fig. a şi b.

[72] Ion Glodariu şi Eugen Iaroslavschi, *op. cit.*, fig. 45/2—4 şi p. 157 (considerate impropriu tesle ; pentru analogii cf. la I. C. Teodorescu, *Viţa de vie şi vinul...*, p. 280, fig. 58 a 1, 2) ; fig. 52/6, 7, 10, 11, 14, 15 (considerate topoare de pietrar) ; fig. 72/12 ; C. Daicoviciu şi colab., SCIV, IV, 1—2, 1953, fig. 35, după p. 182.

[74] Ion Glodariu, Eugen Iaroslavschi, *op. cit.*, p. 161 şi fig. 63/5.

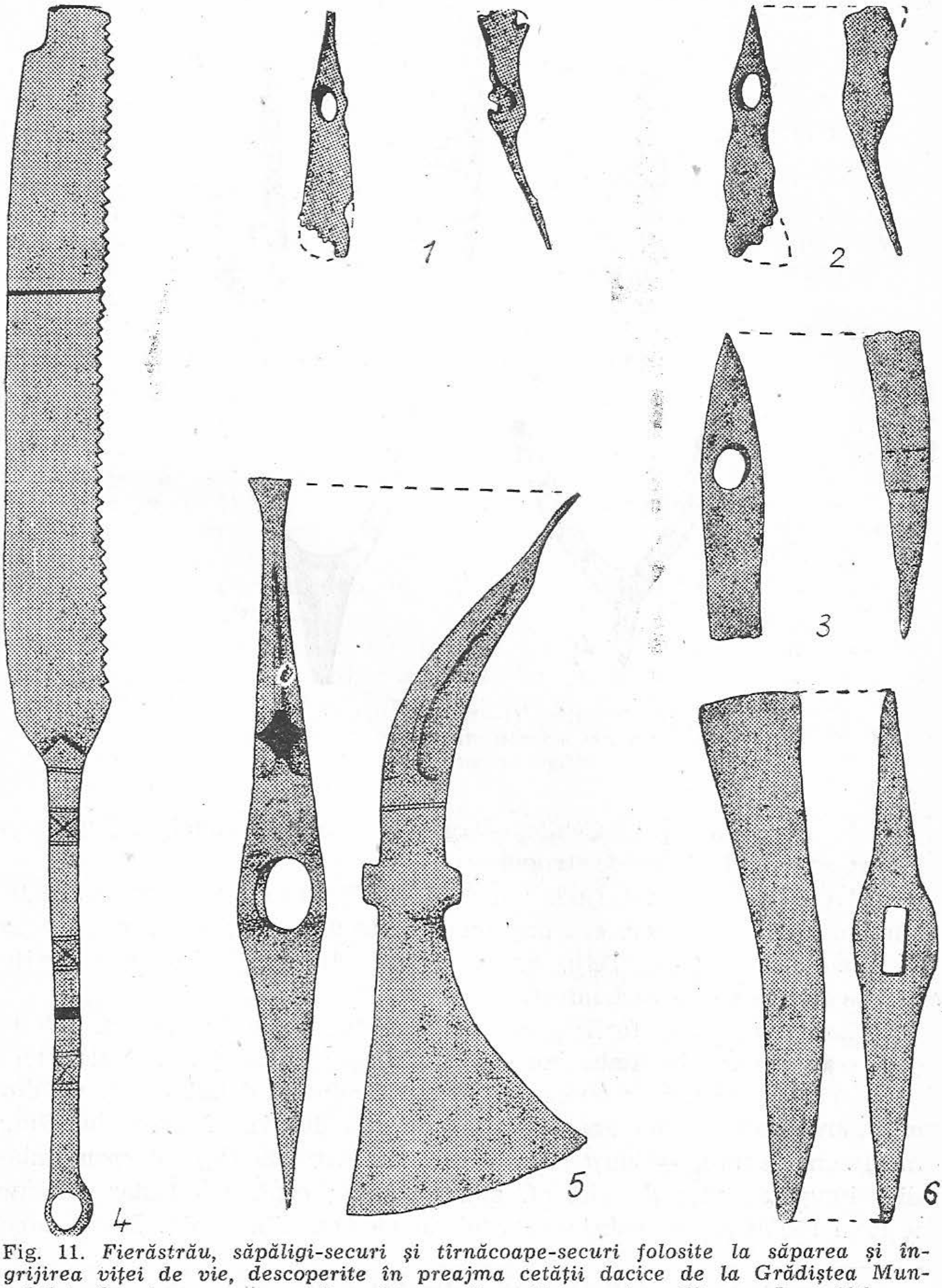

Fig. 11. *Ferăstrău, săpăligi-securi şi tîrnăcoape-securi folosite la săparea şi îngrijirea viţei de vie, descoperite în preajma cetăţii dacice de la Grădiştea Muncelului.* (lungimea aprox. : 1,2 = 15 cm ; 3 = 18 cm ; 4 = 70 cm ; 5 = 44,6 cm ; 6 = 33 cm).

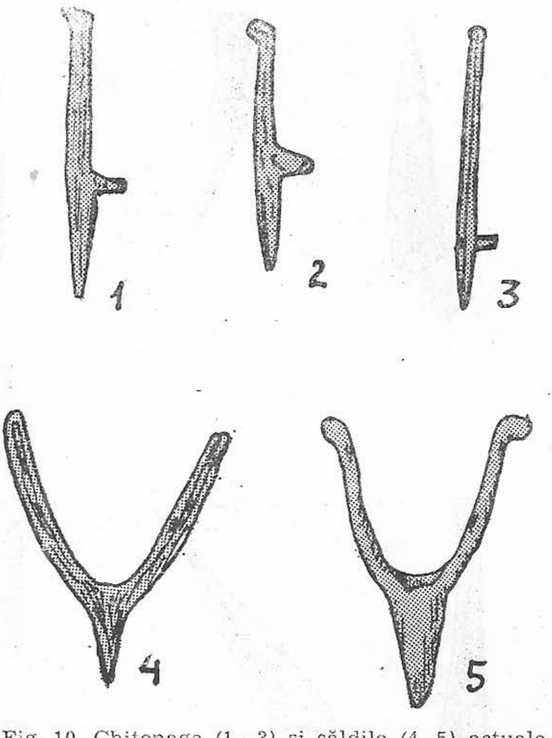

Fig. 10. Chitonage (1—3) și săldile (4, 5) actuale din lemn (de origine străveche) folosite pentru înfigerea parilor de vie.

În așezarea de la Cetățeni-Argeș o ștampidă anepigrafă pare a reprezenta un ciorchine de strugure [75].

La Popești-Novaci (jud. Giurgiu), în lipitura unei vetre, aparținînd nivelului superior, era imprimată o frunză de viță de vie, iar în așezarea dacică de la Teiu, în sudul jud. Argeș, au fost descoperite coarde de viță de vie carbonizate [76].

Existența viticulturii e dovedită și de datele lingvistice. De la daci s-au păstrat în limba română cuvintele : butuc (de viță de vie) ; butaș (care după noi ar putea deriva din diminutivul butucaș și nu din maghiarul bujtás) ; *bucium* (= butuc de viță de vie, cf. arom *bucium* ; meglerom *bucium* = *buștean*) ; *butură* (de viță de vie) ; *curpen* (mlădiță lungă de viță de vie, cf. alb. *kurpen*) ; copil (= lăstar sălbatic ieșit la rădăcina sau subsioara viței de vie, cf. alb. *kopil*). De la *copil*

[75] Dinu V. Rosetti, SCIV, XI, 1960, 2, fig. 5/14, p. 397.
[76] *Ibidem*, p. 397, Ion Nania, *op. cit.*, p. 210—211.

derivă verbul *a copili* și subst. *copilire*, ambele referindu-se la acțiunea prin care se rup sau se distrug lăstarele inutile [77].

Tot de la daci ne-a rămas și numirea fructului viței de vie — *strugure*, reg. *strugur* [78].

O problemă aparte ridică originea numirii uneltei folosită la îngrijirea viței de vie și la recoltarea strugurilor : *cosorul*. După noi, forma actuală a cosorului a trecut printr-o filieră fonetică slavă, fiind înrudit cu *cosa* (=coasă) și *kositi* (a cosi, a tăia). Această formă însă s-a suprapus peste un cuvînt mai vechi de origine autohtonă care are la bază un radical mai vechi i.e. * *ks* cu lărgiri **ks-es*, **en* ; **ks-eu* — avînd sensul de a tăia, a rade, răzător, cuțit [79].

La îngrijirea viței de vie și la recoltatul strugurilor a fost folosită foarte probabil și custura, care derivă din același radical [80].

Există o serie de cuvinte legate de vița de vie și de struguri care au corespondente cuvinte similare ca formă și sens în l. neogreacă, cum sînt ; *lăstar* < ngr. *lăstari*, de la care derivă verbul *a lăstări* (= a da lăstari, a suprima lăstarii de prisos), lăstărire (= acțiunea de a da lăstari sau de a suprima lăstarii de prisos) ; vlăstar < ngr. *vlăstari* ; arac, reg. harác, harág (= par pt. vie) < ngr. *haraki* ; mană (= ciupercă parazită care atacă vița de vie) < ngr. *manna* ; aguridă (= struguri necopți, folosiți ptr. a acri ciorba) < ngr. *agurida* ; stafidă < ngr. *stafidha* [81].

Cuvintele neogrecești menționate mai sus derivă fără îndoială din cuvinte grecești mai vechi, care încă din perioada greacă arhaică, clasică și helenistică a putut fi împrumutate și de daci, odată cu preluarea anumitor soiuri de viță de vie și a unor metode mai perfecționate de îngrijirea acestora.

---

[77] În Oltenia (mai precis în jud. Mehedinți) de la vița de vie verbul *a copili* s-a extins și în agricultură. Pînă nu demult acest verb era folosit în cazul în care o plantă (cu cîteva decenii în urmă porumbul) era curățat de rădăcinile care ieșeau la suprafața solului. Informații primite de la prof. D. Berciu, căruia îi mulțumim și pe această cale.

[78] DRLM, București, 1958 și DEX, București, 1975, la vocile respective. În aceste dicționare *butuc*, *bucium*, *butură* sînt date cu etimologie necunoscută Unele completări în ceea ce privește moștenirea autohtonă aduce C. C. Giurescu, în *Istoricul podgoriei Odobeștilor...*, p. 14 și I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, București, 1958, p. 215 ; Idem, *Etnogeneza Românilor...*, București, 1981, p. 392—393.

După părerea lui I. I. Russu, *strugure*, *strugur*, care derivă din î.e. * *st(e)reu-g* (= țeapăn, tulpină, lujer, *Ibidem*, p. 121 și 393), inițial a însemnat *viță de vie*, *viță*, *ramură*, *tulpină*, *fir*. Ulterior limitîndu-se a desemna doar fructul (ciorchinele sau boabele de struguri).

După noi, strugure a putut însemna, încă din vremuri străvechi, atît vița de vie cît și fructul Pt. ex. cf. *măr* (pomul) și *măr* (fructul) ș.a.

[79] I. I. Russu, *Etnogeneza Românilor...*, p. 303 ; Ion Nania, *op. cit.*, p. 216—217 derivă cuvîntul *cosor* din lat. *cos* (= cute tare și ascuțită) + *ora* (= margine, țărm, etc.) ; *costrei* din lat. *cos* + *tres* (= trei) ; *durbacă* din lat. *durus* + *baca* ș.a. Întrucît aceste etimologii nu țin cont de legile fonetice, conform cărora s-a dezvoltat l. română, nu le putem lua în considerare.

[80] I. I. Russu, *Etnogeneza Românilor...*, p. 303—304.

[81] DRLM și DEX la vocile respective.

Izvoarele scrise confirmă mai mult indirect cultivarea viţei de vie la traco-daci. Autorii antici, referindu-se în special la consumul de vin la traci şi daci, nu dau date despre cultivarea viţei de vie. Referiri directe, dar vagi, în ceea ce priveşte cultura viţei de vie la geţii din Dobrogea în anii 9—17 e.n., le găsim doar în unele plîngeri ale poetului Ovidiu [82].

Din datele prezentate mai sus se pot desprinde următoarele concluzii referitoare la cultura viţei de vie la traco-daci.

În primul rînd constatăm că materialele arheologice vin să confirme şi să completeze mult datele transmise nouă de izvoarele scrise ca şi de unele date lingvistice.

Datele arheologice ne dau unele indicii şi în ceea ce priveşte gradul de dezvoltare a acestei ocupaţii la traco-daci. Astfel putem considera că unelte speciale pentru întreţinerea viţei de vie şi pentru recoltatul strugurilor (respectiv cuţitele în formă de arc sau cuţitele curbe cu tăişul pe partea concavă) au apărut pe teritoriul ţării noastre încă din secolul al VI-lea î.e.n., poate chiar în a doua jumătate a secolului al VII-lea î.e.n.

Pe lîngă aceste unelte de întreţinere a viţei de vie în secolul II î.e.n. au apărut şi cuţitaşe curbe, unelte speciale, folosite la recoltatul strugurilor. Aceste tipuri de cuţite se păstrează aproape neschimbate pînă în secolul I e.n., şi în anumite situaţii ele continuă pînă în epoca feudalismului dezvoltat inclusiv.

Alături de cuţitele curbe în formă de arc (cuţitele-cosoare), încă din secolele IV—III î.e.n., apar şi cosoarele propriu-zise, avînd forma unor cuţite cu vîrful încovoiat.

Este neîndoios faptul că în secolele VI—I î.e.n., asupra viticulturii din Dacia preromană s-a exercitat şi o influenţă grecească şi apoi romană [83].

Odată cu intensificarea influenţei romane la nord de Dunăre în secolul I al e.n. (influenţă care de altfel s-a manifestat pe multiple planuri) apar unelte mai perfecţionate pentru întreţinerea viţei de vie ca, de exemplu, cosoare cu lama mai lată [84], săpăligi-securi, fierăstraie, tîrnăcoape-securi, săpoaie, cuţitaşe curbe pentru recoltat strugurii şi altele.

---

[82] Cf. în acest sens ştirile transmise de Platon, *Legile*, I, 637 d ; Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică*, XXI, 12/5, 6 ; Strabon, Geografia, VII, 3, 13 ; Claudius Aelianus, FHD, I, 1964, p. 103, 197, 199, 329, 653 ; Nicolae Lascu. AMN, X, 1973, p. 98—100. Poetul vorbeşte şi de zeul vinului, alteori însă neagă existenţa viţei de vie şi a vinului în Dobrogea, cf. şi la I. C. Teodorescu, *Viţa de vie şi vinul...*, p. 203—204.

[83] Influenţa greacă care la rîndul său transmitea şi unele experienţe preluate din Orient s-a transmis în Dacia preromană atît direct, mai ales în secolele VI—II î.e.n., precum şi prin filieră romană, în special în secolele I î.e.n.—I e.n.

[84] Cosorul descoperit la Grădiştea Muncelului, datînd din secolul I e.n., reprodus de noi la fig. 8/14 are o analogie foarte apropiată la Balaca (cosor roman descoperit într-o *villa rustica*) cf. Edith B. Thomas, *Römische villen in Pannonien*, Budapest, 1964, pl. LXXXV.

În felul acesta se ajunge la o perfecționare a lucrărilor de pregătire a terenului unde urmează a se planta via ca și a lucrărilor de întreținere a culturii viței de vie și a recoltatului strugurilor, care îi apropie pe geto-daci de lumea mediteraneană.

Pe baza descoperirilor arheologice făcute pînă acum putem afirma fără teamă de a greși că geto-édacii au practicat viticultura în toate zonele viticole din țara noastră, cunoscute în ultimul timp.

Existența unor cosoare miniaturale, după noi, poate fi pusă în legătură cu anumite ritualuri magice legate de cultura viței de vie și cu eventuale sărbători dionisiace[85].

Păstrarea unor tipuri de unelte de-a lungul veacurilor, ca și păstrarea în limba română a unor numiri de origine dacică referitoare la cultivarea viței de vie (copil, a copili, curpen, butuc, bucium, butură, strugure etc.) dovedesc vechimea acestei ocupații pe teritoriul țării noastre.

Cultivarea viței de vie, ca și sărbătorile și unele practici magice legate de această ocupație, au fost transmise de la daci, prin filieră romană, poporului român.

DONNÉES CONCERNANT LA CULTURE DE LA VIGNE CHEZ LES THRACO-DACES (VIe s.av.n.è.—Ier s.de n.è.) À LA LUMIÈRE DES RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES

Résumé

L'auteur présente différents outils utilisés aux travaux nécessaires à la culture de la vigne ainsi qu'aux vendanges.

Des outils spéciaux employés pour entretenir la vigne et pour la vendage, notamment les couteaux recourbés — les couteaux-serpettes — sont apparus dès le VIe siècle av.n.è. Aux IVe—IIIe siècles av.n.è. apparaissent les serpes proprement-dites. Aux IIe s.av.n.è. — Ier s. de n.è. se répandent les petits couteaux recourbés destinés pour la récolte des raisins. Aux Ier s.av.n.è.—Ier s. de n.è. font leur apparition les serfouttes-haches, les pioches-haches, des outils à défricher la terre, les scies etc.

Grâce à l'influence grecque et ensuite romaine, pénètrent dans la Dacie préromaine des outils plus perfectionnés qui ont rapproché la technique de la culture de la vigne du monde méditerranéen.

La conservation à la longue de certains types d'outils ainsi que la conservation, dans la langue roumaine, de termes d'origine dacique se rapportant à la culture de la vigne tels : *butuc* (de vigne), *bucium* (de vigne), *buturǎ* (de vigne), *curpen, copil, a copili, strugure* etc., l'origine de certaines fêtes à caractère dionysiaque et des pratiques magiques archaïques en rapport avec la viticulture, pour lesquelles on confectionnait des serpettes-miniature, tout cela prouve l'anciennete de cette occupation héritée par les Roumains.

---

[85] Unele din aceste practici moștenite de daci din timpuri străvechi ca și unele sărbători cu caracter dionisiac, legate de recoltarea strugurilor, s-au păstrat la români pînă în zilele noastre. De altfel, unii specialiști susțin chiar originea tracă a zeului Dionisos, cf. *Dicționar de istorie veche a României (Paleolitic — sec. X)*, sub red. D. M. Pippidi, București, 1976, *Dionysos*, p. 239 ; Vasile Cărăbiș, *Nedeile*, Craiova, 1966, partea referitoare la Viticultură, p. 14—23 ; N. Al. Mironescu, Rev. de horticultură și viticultură, București, 1968, p. 55—58.

ÎNDELETNICIRI ALE GETO-DACILOR DIN CENTRUL CÎMPIEI ROMÂNE

MIOARA TURCU

Rezultatele cercetărilor arheologice completate cu informațiile scrise rămase de la scriitorii antici, au dat posibilitatea de a cunoaște civilizația geto-dacilor sub diferitele sale aspecte, inclusiv cel economic, ceea ce în esență permite o analiză mai amănunțită asupra unor probleme legate de îndeletnicirile strămoșilor noștri.

În cadrul societății geto-dace, economia, bazată îndeosebi pe agricultură, a cunoscut o largă extindere. Astfel, atît vestigiile arheologice cît și știrile autorilor antici sînt în măsură să ne ajute să stabilim întregul proces de cultivare a pămîntului.

Herodot ne informează despre existența la traci a unui obicei ritual, care este de presupus că putea fi practicat și de către geto-daci, mai ales că în panteonul strămoșilor noștri zeița Artemis — Regina corespundea zeității Bendis. „În ce mă privește — scria marele istoric antic — știu următorul obicei care se aseamănă foarte mult cu aceste ceremonii : femeile din Tracia și din Peonia, cînd jertfesc zeiței Artemis — Regina, împlinesc ritualul folosind totdeauna paie de grîu“ [1]. Se relevă deci importanta știre că triburile trace, ca atare și cele ale geto-dacilor, practicau pe scară largă încă din secolul al VI-lea î.e.n. agricultura.

Cerealele cultivate erau cu certitudine cele folosite pentru hrană : grîul, orzul, secara și meiul. Cultura grîului pe terenuri întinse este atestată în binecunoscuta relatare a lui Arrian din cartea sa intitulată „Anabasis“ [2], unde autorul, printre altele, se referă și la expediția lui Alexandru Macedon împotriva tribalilor, seminție tracă, aliați ai geților. Din cuprinsul citatului rezultă, de asemenea, bogăția recoltelor, în speță

---

[1] Herodot, *Istorii*, IV, 33 („Izvoare“, I, p. 29).

[2] Arrian, *Expediția lui Alexandru*, I, 1—2 (FHD, I, p. 585).

a grîului, pe terenuri din apropierea locurilor de desfăşurare a evenimentelor politice localizate, aproximativ, în stînga Oltului [3], şi ca atare în cuprinsul actual al Cîmpiei Române.

Adeseori în schimburile comerciale intense, grecii preferau grîul Daciei, fapt subliniat şi de către Demostene [4], iar despre un surplus de cereale folosit de geto-daci pe scară largă, în negoţ. ne dă relaţii şi istoricul Polibiu : „În privinţa celor necesare vieţii, ţinuturile pontice ne dau vite şi sclavi în număr foarte mare şi de calitate mărturisite de toţi ca excelente... Cu grîu facem un schimb reciproc. Uneori, la nevoie, ne dau ei. Alteori iau dînşii de la noi“ [5].

Despre calitatea grîului pe aceste meleaguri, precum şi despre sistemul de cultivare şi de recoltare a acestor cereale ne furnizează informaţii şi Pliniu cel Bătrîn, în opera sa. „Istoria naturală“ [6], scrisă în secolul I î.e.n. Astfel, de la el aflăm că existau două specii de grîu : de toamnă şi de primăvară, geţii schimbînd anual terenul spre a obţine un randament bun al culturilor.

Sistemul cultivării terenului prin „pîrloagă“, sistem folosit curent de geto-daci în scopul regenerării solului, a fost menţionat într-o odă şi de poetul Horaţiu.

La rîndul său, Dion Chrysostomos, care a trăit printre geţi, aminteşte în treacăt şi despre cultivarea meiului [7].

Cultivarea orzului şi secarei a fost dovedită cert în centrul Cîmpiei Române şi anume în cadrul aşezării geto-dace de la Cîrlomăneşti, datorită unor cercetări paleoclimatice, prin analiza polenică a două profile [8]. Dintr-un pasaj al lui Hellanicos aflăm că tracii şi ca atare geto-dacii foloseau orzul spre a-şi prepara berea : „Ei beau berea făcută din nişte rădăcini, întocmai ca tracii care beau bere pregătită din orz“ [9].

Poetul Vergiliu pomeneşte despre existenţa la geto-daci a unui zeu al ogoarelor : „Cu sufletul răscolit de multe gînduri mă rugam nimfelor cîmpeneşti şi bătrînului Mars Gradivus care ocroteşte ogoarele geţilor“ [10].

Să urmărim, în continuare, mijloacele folosite pentru lucrarea terenurilor.

Documentarea cea mai concludentă în această privinţă ne-o oferă excepţionala bogăţie a uneltelor din fier descoperite în numeroase aşezări din tot cuprinsul ţării.

Uneltele realizate de înşişi geto-daci abundă şi în spaţiul geografic discutat.

Pentru aratul ogoarelor geto-dacii foloseau brăzdarul de plug de fier, de forma unei bare masive, aplatizată, cu vîrful triunghiular în

---

[3] C. Daicoviciu în „Steaua“, 1957, an VIII, nr. 7, p. 99.
[4] Demostene, *Discursul împotriva lui Leptines* /466/, 31 (FHD, I, 115).
[5] Polibiu, *Istorii*, IV, 38, 4—5, (FHD, I, p. 161).
[6] Pliniu cel Bătrîn, *Istoria naturală*, XVIII, 7(12), 1, 63 (FHD, I, p. 409).
[7] Dion Chrysostomos, *Discursuri*, XXXIII, 26 (FHD, I, p. 451).
[8] Marin Cîrciumaru, în „S.C.I.V.A.“, 28, 1977, nr. 3, p. 359.
[9] Hellanicos, *Întemeieri*, Fr. 66 Athenaios X, 447 C (FHD, I, p. 21).
[10] Vergiliu, *Eneida*, III, 34—35 (FHD, I, p. 205).

genul unei linguri, prevăzut cu o nervură mediană puternică. Asemenea brăzdare s-au aflat în centrul Câmpiei Române la Popeşti Novaci şi Socetu. S-a constatat însă că brăzdarul de plug geto-dac de origine autohtonă este prezent în toate aşezările mari cercetate.

În recoltarea cerealelor erau întrebuinţate secerile (găsite la Popeşti Novaci [11], La Budeşti-Bucureşti [12] şi Căţelu Nou), precum şi cuţitele.

Cerealele se măcinau cu ajutorul rîşniţelor. Astfel, la Popeşti-Novaci şi Bucureştii-Noi au fost descoperite rîşniţe rotative lucrate din gresie ori din tuf vulcanic, compuse din două piese : o metta şi un catillus între care boabele erau măcinate prin învîrtire.

Roadele strînse de pe cîmp trebuiau depozitate în locuri special create. Aşa se explică de ce în aşezările geto-dace de pe teritoriul patriei noastre s-au găsit foarte multe gropi folosite, în marea majoritate, ca depozite de grîne. Ştirile literare antice pomenesc despre astfel de gropi în care tracii păstrau recoltele şi le numea „siri" [13]. Gropile au pereţii arşi şi sînt acoperite cu cenuşă împotriva umidităţii şi a diferitelor insecte sau rozătoare. Asemenea gropi există la Popeşti-Novaci [14], Tînganu [15] sau Bucureştii-Noi [16].

Groapa de la Bucureştii-Noi o considerăm un veritabil depozit de cereale geto-dac, avînd forma unui clopot cu diametrul de 3,10 m, cu pereţii puternic arşi ; în pămîntul său de umplutură amestecat cu cenuşă, groapa a cuprins patru chiupuri mari de lut (dolimu).

Grija geto-dacilor pentru ogorul lor era permanentă. Criton, medicul care l-a însoţit pe Traian în campaniile din Dacia, în anii 101—106, relatează despre împărţirea sarcinilor ce le reveneau nobililor daci în timpul acestor războaie. Pe unii din ei Decebal i-a pus să vegheze în continuare asupra bunului mers al agriculturii, iar altora le-a dat în grijă fortificaţia cetăţilor ce trebuiau apărate de atacul roman" [17].

O îndeletnicire extinsă în societatea geto-dacă a fost şi aceea a viticulturii. Înzestrată cu un pămînt mănos, beneficiind şi de un climat continental temperat, regiunea Cîmpiei Române a permis cultivarea viţei de vie.

Istoricul şi geograful grec Strabon arată că : „Lăsînd la o parte trecutul îndepărtat al geţilor, întîmplările din vremea noastră sînt următoarele : ajungînd în fruntea neamului său, care era istovit de războaie dese, getul Burebista l-a înălţat atît de mult prin exerciţii, abţinere de la vin şi ascultarea faţă de porunci..." [18]. Rezultă deci din acest pasaj că geto-dacii practicau în mod intensiv viticultura, îndeletnicire pe care

[11] R. Vulpe, în „S.C.I.V.", VI, 1955, nr. 1—2, p. 248, fig. 10/3.
[12] Mioara Turcu, în „Carpica", VIII, 1976, p. 45.
[13] V. Pârvan, *Getica*, 1926, p. 136.
[14] R. Vulpe în „S.C.I.V.", VI, 1955, nr. 1—2, p. 247 ; idem în „Materiale", III, 1957, p. 231.
[15] M. Turcu în „C.A.B.", II, 1965, p. 270.
[16] Idem în „Revista muzeelor şi monumentelor. — Monumente istorice şi de artă", 2, 1978, p. 6—12.
[17] Criton, *Geticile*, 5 (2), (FHD, I, p. 507).

Burebista a căutat, probabil, să o atenueze spre a dobîndi bărbați apți pentru arme.

Platon ne informează despre un obicei al tracilor care poate că era practicat și de către geto-daci : „Vorbesc nu de folosirea în general a vinului sau de abținerea totală, ci de beția propriu-zisă : dacă trebuie să se bea așa cum beau sciții și perșii și apoi cartaginezii, celții, iberii și tracii — toți aceștia fiind neamuri războinice — sau ca voi. Căci voi, după cum spui, sînteți foarte cumpătați, pe cîtă vreme sciții și tracii beau vin neamestecat deloc (cu apă), atît femeile cît și bărbații și îl împrăștie pe hainele lor, socotind că este o deprindere frumoasă și aducătoare de fericire“ [19].

În așezări ca, spre exempu, Popești-Novaci și București, la Dămăroaia și Bragadiru, descoperirea unor cuțite, a unor seceri și cosoare, ne îngăduie să completăm documentarea privind viticultura geto-dacilor.

Dintre ocupațiile cu un caracter casnic practicate de către strămoșii noștri se înscriu creșterea vitelor, torsul, țesutul și pescuitul.

Dintr-o serie de izvoare antice aflăm că geto-dacii creșteau oi, cai și boi folosiți în muncile agricole. Astfel, Criton povestește că în timpul războaielor dintre daci și romani, oamenii de rînd erau puși să muncească pămîntul cu boii“ [20].

La rîndul său Claudius Aelianus ne informează că : „La (indieni) sînt și alți boi, care ară ca niște țapi foarte mari. Acești (boi) sînt înjugați laolaltă și aleargă foarte repede. Nu sînt mai greoi decît caii getici“ [21].

Folosirea de către geți a cailor în muncile de tracțiune, în regiunea Cîmpiei Române, ne este certificată în pasajul bine cunoscut al istoricului grec Arrian [22], unde acesta ne descrie retragerea pe cai a populației getice din fața armatelor lui Alexandru Macedon.

Creșterea animalelor domestice a fost dovedită cert în așezările geto-dace din centrul Cîmpiei Române, atît prin descoperirea unor oase de oi, capre și porci găsite în gropi menajere, ca, spre exemplu, la Bragadiru-București, cît și prin cercetarea unei gropi rituale din cartierul Bucureștii Noi [23]. Avînd o treaptă de coborîre, groapa păstra în centru un pat de pămînt în amestec de cenușă și cărbune, depuse cu atenție, la diverse nivele, grupe de oase din corpul unui bos taurus. Oasele alese și tăiate pe ligamente fără urme de roadere, erau acoperite cu fragmente de vase neîntregibile, lucrate la roată sau cu mîna (secolele II—I î.e.n.).

Chiar dacă pînă în prezent în regiunea analizată nu s-au găsit încă semințe de in sau de cînepă — totuși faptul că Herodot menţio-

---

[18] Strabon, *Geografia*, VII, 3, 11 (FHD, I, p. 293).
[19] Platon, *Legile*, I, 637 d (FHD, I, p. 103).
[20] Criton, op. cit., 5(2), (FHD, I, p. 507).
[21] Claudius Aelianus, *Despre animale*, XV, 24, (FHD, I, p. 653).
[22] Arrian, *op. cit.*, I, 4, 4 (FHD, I, p. 584).
[23] M. Turcu, în „Revista muzeelor și monumentelor. — Monumente istorice și de artă“, 2, 1978, p. 6—12.

nează cultivarea cînepei de către traci — și ca atare și de către geto-daci — este o dovadă grăitoare că această plantă se întrebuința alături de lînă pentru confecționarea hainelor.

Pentru aceste meșteșuguri casnice, tors și țesut, nu numai materiile prime ne sînt cunoscute, ci și uneltele utilizate în practicarea lor : fusaiolele și greutățile de lut pentru războiul de țesut fiind nelipsite în orice așezare din a doua epocă a fierului.

În lumea geto-dacă un meșteșug important a fost și olăritul. Dacă ceramica lucrată cu mîna dintr-o pastă grosolană se putea realiza în cadrul gospodăriilor, în schimb aceea lucrată la roată, reprezentată prin tipuri variate, era desigur modelată de olari, specializați, care uneori și-au pus chiar și amprenta atelierului respectiv pe marfa realizată, prin ștampilarea acesteia cu diferite mărci [24].

Nu demult, legat de ceramica geto-dacă, s-a discutat și problema arderii vaselor. În centrul Cîmpiei Române nu a fost descoperit pînă în prezent nici un cuptor pentru ars oalele, cu excepția celui de la Cățelu Nou-București [25], pe care îl considerăm greșit atribuit geto-dacilor. Asemănarea acestui cuptor cu cel de la Fundenii Doamnei — București datat în secolul al IV-lea, precum și faptul că tot la Cățelu Nou a mai existat și o altă așezare din sec. VI—VII, ne determină să considerăm că și respectivul cuptor ar aparține feudalismului timpuriu și nu Latène-ului geto-dac, așa cum sublinia descoperitorul lui. Totuși cuptoare de olari au existat în Dacia preromană, pînă în prezent găsite la Poiana [26] și Bîtca Doamnei [27].

Tiparele ieșite la iveală în urma săpăturilor arheologice, marchează unele centre de producție a ceramicii geto-dace. În acest sens mărturie sînt tiparele de cupe autohtone de imitație deliană cu decorul în relief, găsite din belșug în această regiune de cîmpie la Piscul Crăsani [28], Popești-Novaci și București. De asemenea numărul mare de cupe autohtone decorate în relief aflate atît la Popești-Novaci [29] cît și pe teritoriul orașului București [30], la Dudești, Bragadiru, Fundenii Doamnei, Bucureștii Noi, Snagov, Ziduri între Vii, presupun existența în aceste locuri a unor centre meșteșugărești de olari specializați în modelarea acestui gen de vase.

Meșteșugul autohton al olăritului poate fi demonstrat încă și prin faptul că formele și decorul recipientelor din epoca geto-dacă își au originea în profilele ceramice din epoca Hallstattului local. De asemenea

---

[24] Pe baza unui chiup descoperit la Meleia, s-a aflat o marcă : două unghiuri obtuze înscrise într-un dreptunghi, iar pe partea interioară a unui capac de asemenea s-a găsit imprimată o rozetă (H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 187).

[25] Descoperitorul cuptorului, V. Leahu, dă numai un desen al cuptorului în discuție (vezi V. Leahu, în „C.A.B.", 1962, p. 35, fig. 20).

[26] R. Vulpe, în „S.C.I.V.", 1, 1950, p. 50, idem, „S.C.I.V.", 1, 1951, p. 123.

[27] N. Gostar, *Cetățile dacice din Moldova*, București, 1969, p. 18.

[28] V. Pârvan, *Getica*, 1929, p. 207, fig. 162—170, 172—173.

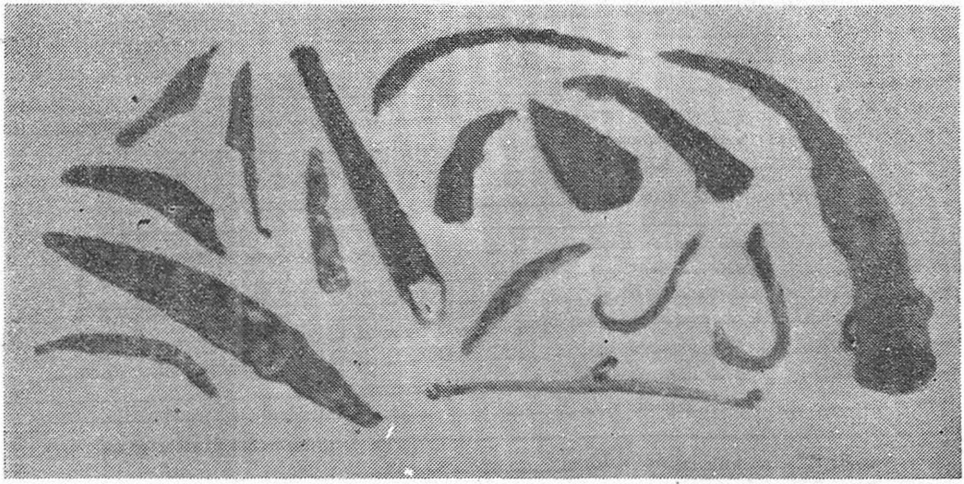
[29] Al. Vulpe, N. Gheorghiță, în „Dacia", N.S., XX, 1976, p. 189 și următ.

[30] Mioara Turcu, în „Dacia", N.S., XX, 1976, p. 199 și urm.

există o mare asemănătare în privința formelor și a decorurilor dintre cupele de lut și cele din argint aflate în cadrul tezaurelor geto-dace.

Gradul înalt al civilizației strămoșilor noștri geto-daci, este incontestabil dovedit și prin cunoașterea complexului meșteșug al extracției, reducerii și prelucrării metalelor, în mod deosebit a fierului [31] și chiar a bronzului.

În regiunea geografică în discuție chiar dacă nu au existat zăcăminte de fier [32], totuși există suficiente dovezi ale reducerii acestui metal prin descoperirea la Bragadiru-București [33] și Chirnogi [34] a unor

Unelte geto-dace descoperite în Cîmpia Română și folosite în diverse îndeletniciri.

cuptoare folosite tocmai pentru obținerea fierului prelucrat. Tot pe teritoriul orașului București, și anume în așezarea de la Cățelu Nou, a existat un atelier dotat cu ustensile folosite pentru prelucrarea fierului și bronzului — cuțite de fier, o unealtă masivă din fier de forma unui cosor, o seceră de fier și un cîntar, toate fiind însoțite și de bare din bronz fragmentare [35].

La Popești-Novaci, nu întîmplător, o groapă de provizii părăsită a fost umplută cu cenușă care poate că provenea de la un atelier unde

---

[31] Vezi : Ioan Glodariu, Eugen Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci*, Cluj, 1979.

[32] Pentru istoricul problemei vezi : Mioara Turcu, *Dovezi ale prelucrării minereului de fier la geto-daci din bazinul Argeșului inferior*, în „București", X, 1980, p. 29—30.

[33] Mioara Turcu, în *„In memoriam Constantini Daicoviciu"*, Cluj, 1974, p. 389—393 ; idem, *Geto-dacii din Cîmpia Munteniei*, 1979, p. 42 și urm.

[34] Informația o deținem de la colegul Done Șerbănescu.

[35] V. Leahu, în „C.A.B.", II, 1965, p. 58.

se prelucrau metale; de altfel în această așezare au existat și mici creuzete de lut vitrificat ce serveau la turnarea bronzului [36].

Dintre uneltele de fierărie considerăm că făceau parte dălțile [37] frecvent folosite și în alte meșteșuguri ca, de exemplu, dulgheritul, iar pentru turnarea bronzului se întrebuințau creuzetele și tiparele din lut, cum este, de exemplu, tiparul dreptunghiular pentru inelușe din acropola de la Popești-Novaci.

Meșteșugurile practicate de către geto-daci [38], cu un caracter specializat sau casnic, apar ca un rezultat al dezvoltării forțelor de producție în cadrul unei societăți cu un înalt grad de cultură și civilizație. Produsele rezultate prin practicarea diferitelor îndeletniciri aveau drept scop realizarea necesarului zilnic, dar în același timp serveau și ca mărfuri folosite în comerțul larg dezvoltat al geto-dacilor.

OCCUPATIONS DES GÉTO-DACES DU CENTRE DE LA PLAINE ROUMAINE

Résumé

Les résultates des recherches archéologiques, en connexion avec les renseignements écrits hérités des écrivains antiques, nous offrent la possibilité de reconstituer les occupations des Géto-Daces basées sur une agriculture intensive, poterie, viticulture, l'élevage du bétail, filage, tissage, pêche.

Dans le cadre de la communication, on fait une analyse détailé à chacune des occupations énumérées et l'on arrive à la conclusion que les Géto-Daces pratiquaient, en même mesure, des métiere à caractère specialisé et à caractère domestique ayant eu pour but la réalisation du nécessaire quotidien de produits mais également des marchandises employées dans le commerce largement développé des Géto-Daces.

---

[36] R. Vulpe, în „S.C.I.V.", VI.

[37] Mioara Turcu, *Geto-dacii din Cîmpia Munteniei*, p. 98 și pl. VII/1.

[38] Rodica Tanțău, *Meșteșugurile la geto-daci*, București, 1972

ROATA, SIMBOL SOLAR PE MONEDELE HISTRIENE

BUCUR MITREA

În anii din urmă cercetătorii din domeniul istoriei vechi și ai numismaticei antice în general și-au îndreptat eforturile în spre descifrarea sensului mai adînc ce-l au sau îl pot avea unele efigii ce apar pe monedele antice în general. Este un domeniu în care, cu toate eforturile ce se depun, rămîne încă mult de făcut [1].

S-ar părea, la un prim contact cu o asemenea preocupare, că riscăm să alunecăm sau chiar să ne aventurăm, în cazul cel mai bun, în lumea ipotezelor, cu posibilități multiple, din care cu greu, se poate discerne ceva care să ne conducă în spre realitatea istorică. Și totuși vom face o asemenea incursiune, limitîndu-ne la cercetarea sensului ce-l are sau îl poate avea „roata" pe vechile monede histriene de bronz.

Dar, înainte de a încerca să-mi exprim părerea în această problemă, să vedem ce-au spus cercetătorii ce m-au precedat. Mă voi mărgini să menționez, cu titlu de exemplu, doar cîteva din lucrările fundamentale de specialitate.

În lucrarea monumentală a lui J. H. Eckhel [2] monedele de bronz pe care le cercetez nu pot fi întîlnite. În schimb, în cea a lui T. E.

---

[1] În cadrul celui de-al XV-lea Congres internațional de științe istorice, ținut la București, la 11 august 1980, Comisia internațională de numismatică a programat, într-o secțiune aparte, un număr de comunicări care toate au avut ca temă generală „La numismatique source de l'histoire et des idées". Comunicările și discuțiile avute cu prilejul acestor comunicări au fost publicate prin grija lui Octavian Iliescu, *La numismatique source de l'histoire de l'art et des idées*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1981, 101 p. + 16 pl. în afară de text.

Pentru cercetările axate pe probleme de iconografie la care mă refer mai jos a se vedea Octavian Iliescu, *Questions d'iconographie monétaire Géto-Dace : origine et significations de l'effigie à double face*, Rev. Roum. d'hist., 19, 1980, p. 161—172. Altă poziție la Bucur Mitrea, *Effigies romaines sur les monnaies de la Macédoine et de la Dacie du II-e siècle av.n.è.*, Quaderni ticinesi di numismatica e antichità classiche, 10, 1981, p. 247—259.

[2] Joseph-Hilarius Eckhel, *Catalogus musei Caesari Vindobonesis numorum veterum...*, Viena, 1779—1798.

Mionnet, apărută pe la începutul secolului următor, mai precis la 1821, moneda ce ne preocupă este menționată, dar este atribuită cetății Histiaeea. Dar emisiunile ce ne preocupă nu-și găsesc loc în două mari tratate care au făcut, iar una continuă să facă și astăzi epocă, fiind carte de referință [3]. Am în vedere Historia numorum a lui Barclay V. Head, precum și cea a cunoscutului numismat francez Ernest Babelon.

Faptul este măcar în parte explicabil : avem de-a face cu o categorie de emisiuni monetare de bronz, emise de o colonie grecească, referitor la care abia cercetările din deceniile secolului nostru au adus preciziunile topografice necesare.

Dacă monedele care ne preocupă n-au intrat în sfera marilor sinteze, desigur ele nu puteau să lipsească din opera lui Behrend Pick, care a studiat emisiunile monetare ale orașelor vestpontice și, între ele, desigur, și Histria [4]. Învățatul german se limitează, la vremea aceea — era finele secolului trecut, (1898), să noteze că există unele monede de bronz care au pe o parte literele I Σ T, iar pe cealaltă, o roată cu patru spițe [5]. Potrivit cunoștințelor vremii, el atribuie aceste emisiuni cetății „Istrianon limen“ [6].

În anii ce-au urmat celui de al doilea război mondial emisiunile monetare de bronz ce au pe av. roata, iar pe rv. legenda IΣT, au constituit obiectul unor studii speciale. Parte din ele se datoresc învățaților sovietici de la Odesa [7], parte a celor români de la București [8]. Problema principală pe care și-o propuneau s-o rezolve, și care constituie baza oricăror interpretări ulterioare, o constituie precizarea cetății de emisiune a acestor monede. Și într-un caz și în altul s-a pornit de la prezența în săpături sistematice a tipului monetar cu roata și legenda IΣT. Învățații ruși, iar mai apoi și cei sovietici, au sesizat prezența

---

[3] Barclay V. Head, *Historia Numorum* [2], Oxford, 1912.

[4] Behrend Pick, *Die antiken Münzen Nordgriechenlands. Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, I, 1, Berlin, 1898.

[5] Id., *ibid.*, p. 151.

[6] *Ibid.*, p. 180—181.

[7] P. O. Krîșkovski, *Zametki po numizmatike antičnogo Pricernomoria*, VDI, 2, 1957, p. 138—140. Mai nou asupra întregului ansamblu de probleme ridicate de monedele histriene în spațiul vest și nord pontic, a se vedea studiul lui A. G. Zaginailo, *Materiali po arheologii severnogo Pricernomoria*, 8, Kiev, 1976, p. 70—83, cu o informație la zi și însoțit de numeroase și utile hărți.

[8] Suzana Dimitriu, *Monede histriene autonome*, Histria, I, 1954, p. 465—467. I-a urmat apoi studiul fundamental al lui Constantin Preda, *Monedele histriene cu roata și legenda IΣT*, SCN, 3, 1960, p. 21—35. Mai nou, același autor revine asupra aceluiași subiect, cu informații la zi, însoțite de comentarii, în Const. Preda și H. Nubar, *Histria, III, Descoperirile monetare 1914—1970*, București, 1970, p. 32—37.

În legătură cu aceeași problemă, dar văzută în contextul relațiilor istorice internaționale contemporane, a se vedea interesantele observații ale lui Radu Ocheșeanu, *Cîteva considerații privind monedele de bronz cu roata și legenda IΣT*, BSNR, 67—69, 1973—1975, p. 45—48.

Fig. 1.-2. Histria. Monede de bronz turnate, avînd pe av. ca simbol roata solară, iar pe rv. legenda I Σ T.

acestor monede în săpăturile de la Olbia [9]. Şi numărul lor avea să se mărească în cursul cercetărilor ce s-au făcut pe acelaşi şantier în prima jumătate a secolului nostru. Şi ca şi cînd încurcătura în care erau puşi cercetătorii în căutarea unei explicaţii a acestor curioase monede nu era îndeajuns, aceleaşi documente monetare apar, şi în număr apreciabil, la Grădiştea Roxolanilor [10]. Localitatea este aşezată pe latura răsăriteană a limanului fluviului Tyras, unde se presupune că ar fi fost anticul Niconium.

Cercetările arheologice intensive desfăşurate la şantierul Histria, mai ales în ultimii patruzeci de ani, au dus la descoperirea unui mare număr de monede de tipul cu „roata" [11]. Ele au fost publicate parţial de către Suzana Dimitriu, iar mai tîrziu, integral de Constantin Preda [12]. Numărul mare al documentelor monetare descoperite pe acest şantier a condus pe cei doi autori să asigure cetăţii mileziene de pe laguna Sinoe paternitatea acestor emisiuni.

Toţi învăţaţii citaţi pînă acum au fost preocupaţi în lucrările lor de probleme ce se înşirau într-o ordine prioritară pe care le ridicau aceste emisiuni. Voi aminti doar unele din ele. Prima a fost cetatea de emisiune, care a şi fost rezolvată definitiv. Ei i-au succedat clasificarea tipologică, tehnica de confecţionare, turnare sau batere, studiul ponderii lor, aspectul cronologic, deci problema datării lor în cadrul emisiunilor Histirei, precum şi rolul lor economic, atît în cadrul cetăţii, cît şi în cel al teritoriului ei, mai larg sau chiar extins [13]. Semnificaţia, şi cu atît mai puţin o discuţie asupra semnificaţiei „roţii" de pe av. acestor emisiuni nu întîlnim la aceşti cercetători.

---

[9] O parte a acestor emisiuni monetare ce mi-au fost cunoscute pînă la acea dată au fost menţionate de mine în St. Cl., 7, 1965, p. 143—167, cu hartă. Mai nou, şi într-un alt cadru istoric şi numismatic mai extins, a se vedea A. G. Zaginailo, *op. cit.*

[10] La Grădiştea Roxolanilor au fost descoperite, printre alte tipuri de monede histriene, nu mai puţin de 266 monede de tipul cu roata. A. G. Zaginailo, *Materiali po arheologii severnogo Pricernomoria,* 5, 1966, p. 100—131. Cf. Const. Preda, *Histria, III,* 1970, p. 33.

[11] Cf. mai sus nota 8.

[12] Cf. mai sus lucrările lui Const. Preda, menţionate la nota 8.

[13] Avem în vedere lucrările lui P. O. Karîşkovski, A. G. Zaginailo, Const. Preda, Suzana Dimitriu şi Radu Ocheşeanu, citate mai sus.

Totuși, au fost și unele voci singuratece, care în trecere, și fără să discute și cu atît mai puțin să argumenteze, s-au pronunțat pentru identificarea roții cu simbolul solar [14].

De regulă lucrările de specialitate, și am în vedere în primul rînd pe B. Pick, tipul monetar ce ne reține atenția a fost descris simplu : „roata cu patru spițe“ [15]. Cel care ne dă o descriere completă a acestui tip monetar este tot Constatin Preda. El sesizează și precizează că roata are o „circonferință“, „reliefată față de cîmpul monedei“ pe lîngă cele patru spițe în formă de cruce. Prin aceasta tipul monetar este complet descris, iar sensul lui simbolic de abia de acum poate fi pus în discuție [16].

După părerea mea „roata“ de pe monedele histriene de bronz nu este altceva decît materializarea plastică, de natură primară, a simbolului solar. Desigur, se ridică întrebarea ce rost avea acest simbol și de ce l-au ales grecii tocmai pe el să-l așeze ca tip monetar, și poate un pas mai departe, numai pe monedele de bronz ?

Să le luăm pe rînd. Simbolul solar este cunoscut ca larg răspîndit și ilustrat în mod general în arta traco-getică. Nu este vorba numai de obiectele de podoabă sau cult, ci și pe obiectele de uz comun și casnic. Profesorul D. Berciu, cu care am discutat acest aspect, mi-a comunicat că pînă și butonii crestați de pe unele vase geto-dace nu fac altceva decît să materializeze cultul solar [17]. S-ar putea aduce numeroase alte exemple de pe obiecte de podoabă, arme, unelte etc. Dar exemplul citat de noi, cu butonii crestați, ne arată cît de adînc generalizat era materializarea acestui simbol în cadrul lumii geto-dace [18].

Dar simbolul solar nu-și va limita existența doar la lumea getodacă. El va continua să trăiască și va fi mereu prezent și în etapele istorice ulterioare. Am în vedere, ca să dau doar un singur exemplu,

[14] Gh. Poenaru Bordea, *Studiile de numismatică greacă în România între 1947—1974*, BSNR, 67—69, 1973—1975, p. 19, „monedele de bronz turnate cu roata“, după noi, un simbol solar și legenda ΙΣΤ“.

[15] B. Pick, *op. cit.*

[16] Const. Preda, *Monedele histriene cu roata*, SCN, 3, 1960, p. 27.

[17] D. Berciu ne-a oferit, cu deosebită bunăvoință și competență, o mulțime de informații verbale în legătură cu acest cult solar, pentru care îi exprimăm calde mulțumiri. Printre multe altele, ne-a indicat prezența simbolului solar pe un vas getic, pe care butonul cu rol ornamental, dar și practic, era creat cu un ornament în cruce. Cf. D. Berciu, *Oltenia preistorică*, Craiova, 1939, p. 200, fig. 248,1. Mai cităm și o altă opinie a unui cercetător, Gh. Bichir, care a studiat tocmai *Manifestări de caracter magic și de cult la daco-geți*, Thraco-Dacica, 3, 1982, p. 154, unde, printre altele, notează... „discurile solare de pe ceramica de la Grădiștea Muncelului și Vlădiceasca-Ghergheläul Mare, reprezentările antropomorfe descoperite pe unele mănuși de amfore de la Popești-Argeș și Cetățeni-Muscel ca și pe ștampilele de olar getic de la București-Tei. La această din urmă piesă, în afară de părul zbîrlit în formă de raze, se află deasupra capului o roată cu spițe, simbol al zeului Helios“. Pentru epoca bronzului, pentru același simbol solar, a se vedea, Sebastian Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii. I. Epoca bronzului în spațiul carpato-balcanic*, București, 1978, passim.

[18] A se vedea nota de mai sus.

Fig. 3. Olbia. Av. Cap de meduză. Rv. Roata ca simbol solar și legenda A P I X (După A. N. Zograf).

prezența lui, în etapa feudală timpurie [19], prin „marca de olar“ de pe vasele de lut. El va rămîne apoi în arta populară, și-l vom găsi materializat pe sculpturi în piatră, în lemn, pe țesături, picturi etc.

În ceea ce privește etapa antică am amintit o singură categorie de obiecte; ele sînt mult mai numeroase, dar cele ceramice, menționate mai sus, prin răspîndirea și utilizarea lor generală, justifică și ilustrează în același timp importanța și profunzimea utilizării acestui simbol.

Și grecii din colonia mileziană Histria, cînd au emis moneda de bronz cu acest tip cunoșteau valoarea, semnificația, precum și predilecția de care se bucura acest simbol în lumea localnicilor geto-daci. Acesta a fost motivul pentru care s-au oprit asupra lui și l-au materializat pe monede.

Dar importanța unei asemenae realizări depășește, cu mult latura tehnică, materială. Este vorba de crearea unui instrument de schimb, a unui mijloc de comunicație în procesul de schimb, între cetatea Histria și localnicii geto-daci. Este vorba, cu alte cuvinte, de inițierea unui vast proces între cei doi parteneri, cu ample implicații în domeniul economic, dar și cultural și artistic.

Fenomenul sesizat la Histria este oare ceva local, caracteristic cetății Histria și relațiilor ei cu localnicii geto-daci ? Sau, avem de-a face cu un fenomen mai general, care se cere cel puțin schițat ?

Răspundem din capul locului că nu este vorba de un fenomen local, regional, ci avem de-a face cu un fenomen mai general. El

---

[19] Pentru orientare generală vom reproduce, mai jos, părerea unei specialiste în materie, Maria Comșa. Ea distinge două categorii de mărci de olar : unele de caracter magic, iar altele, într-o anumită etapă au o anumită situație socială de dependență față de seniorul său. Noi vom reține, pentru nevoile cauzei, și vom menționa doar pe primele. „La première catégorie“ scrie autoarea, „se rencontre sur une très vaste zone, à peu partout pourrait — on dire, et pendant long temps : tels sont le cercle, la crois, la crois gammée, la crois inscrite dans un cercle, dont l'origin et la signification sont magiques, liée au symbolisme du feu...“.

poate fi surprins pe un spațiu mai vast. Pentru moment mă voi limita să menționez doar două exemple. Ele au menirea de a schița doar regiunea în care fenomenul poate fi urmărit.

Primul din exemplele la care am făcut aluzie îl constituie emisiunile cetății Mesembria. Pe unele din emisiunile ei vechi aflăm „o roată radiată" cu patru spițe, iar între ele. legenda M E T A [20]. În cazul acesta avem de-a face cu emisiuni de argint, care din punct de vedere al nominalului sînt tetradrahme și dioboli iar, ca cronologie, B. V. Head indică anii 450—350 î.e.n. [21]. Subliniem faptul că de data aceasta roata de pe emisuinile Mesembriei este radiată, ceea ce constituie un așa-zis „tip parlant", simbolul solar vorbește la sine, se adresează direct, nu are nevoie de interpretări ulterioare.

Dar răspîndirea acestui simbol solar nu se mărginește doar la cele două cetăți grecești pomenite mai sus. Același tip monetar poate fi întîlnit mult mai departe spre nord, la Olbia [22]. Într-adevăr, pe una din monedele de bronz reproduse de numismatul sovietic A. N. Zograf, care are pe av. un cap de meduză, pe rv. ei remarcăm roata cu patru spițe și legenda A P I X [23].

În toate cele trei cazuri avem de-a face cu trei colonii ioniene, mai precis mileziene, toate trei situate pe latura vestică și nordvestică a Pontului Euxin. Geografic, cele trei colonii sînt sensibil îndepărtate unele de altele. Mai mult, condițiile geografice, social-economice, politice și de altă natură în care ele își desfășurau activitatea puteau să varieze, și chiar microcronologia nu era neapărat să fie aceeași. Totuși, fiecare din ele păstrează un fel de numitor comun : prezența pe monedele lor a unui tip monetar care este roata solară. Acceptarea și ilustrarea de către coloniștii greci pe monedele emise de ei a simbolului solar constituie o mărturie a conlucrării între cele două elemente : cel local, autohton și cel alogen, cel grecesc. Prin ilustrarea pe monede a acestui simbol grecii fac un prim pas de recunoaștere și prețuire a tradițiilor populației locale, în speță traco-getice, cu care aveau tot interesul să găsească un limbaj comun și să întrețină punți de legătură, în conviețuirea comună pe același teritoriu. În timp putem așeza fenomenul în prima jumătate a secolului al V-lea î.e.n.

Dar, după cît se pare, implicațiile sugerate de prezența simbolului solar pe monedele coloniilor mileziene din vestul și nord-vestul Pontului Euxin nu se rezumă numai la cele schițate mai sus.

---

[20] B. V. Head, *Historia Numorum* [2], 1911, p. 278.

[21] *Ibid.*, p. 278.

[22] Pentru monedele olbiene în general a se vedea, printre altele, A. N. Zograf, *Anticinnîie monetî. Materialî i issledovaniia po arheologii SSSP*, vol. 16, Moscova și Leningrad, 1951. Iar pentru etapele ulterioare, P. O. Karîșkovski, *Zametki po numizmatike anticinogo Pricernomoriia*, VDI, 1, 1964, p. 130—134. Pentru aspectul economic și cultural istoric, privit pe întreg spațiul vest și nord-vest pontic, o sinteză, utilă și bine informată ne dă A. G. Zaginailo, în *Materiali po arheologii severnogo Pricernomoriia*, 8, 1976, (Kiev), p. 70—83.

[23] A. N. Zograf, *op. cit.*, pl. 31, 2, 3.

Am în vedere un grup de descoperiri care la prima vedere n-au nici o legătură cu cele asupra cărora ne-am întreținut mai sus. Este vorba de vîrfurile de săgeți-monedă, care au apărut în descoperiri grupate în trei mari regiuni : în jurul Apolloniei [24], în jurul Histriei [25] și în jurul Olbiei [26] și a împrejurimilor ei [27]. În legătură cu eventualul centru din care ele s-ar fi răspîndit au fost emise tot felul de ipoteze. S-a accentuat, desigur. asupra aceluia în care semnele monetare au fost cunoscute mai întii : Apollonia și împrejurimi. Aflarea lor la Olbia [28] și în împrejurimile ei a ridicat întrebarea dacă semnele monetare n-au fost confecționate în colonia de la Parutino. Între timp, în jurul Histriei sînt semnalate nu mai puțin de cinci asemenea mari depozite. La aceasta se mai adaugă și un alt fapt, nu fără importanță : prezența minelor de aramă din nordul Dobrogei. Astfel, s-a pus problema dacă obiectele monedă n-au putut cumva să fie confecționate la Histria sau sub auspiciile ei [29]. Cronologic acestor obiecte-monedă li se atribuie o cronologie mai largă : cea de-a doua jumătate a secolului al VI-lea și prima jumătate a celui de-al V-lea. Desigur, noi vedem și reținem doar cadrul general, cu aproximațiile de rigoare, precum și cu variațiunile, cu începuturi mai de vreme sau mai tîrzii sau chiar întîrzieri regionale.

Dar un lucru ni se pare sigur : ele preced emisiunile monetare cu simbolul solar și sînt răspîndite exact peste același teritoriu, în care vor apare monedele cu simbolul solar ale celor trei colonii mileziene. Situația aceasta ne dă de gîndit, de reflectat. Și atunci ne întrebăm

---

[24] Todor Gerasimov, *Izvestiia-Institut*, 12, 1938, p. 424—427. Idem, *Arheologija*, I, 1959, (Sofia), p. 85—87.

[25] G. Severeanu, *Sur les monnaies primitives des Scythes. Lingots-monnaies en forme de pointe de flèche*, BSNR, 21, 1926, nr. 57—58, p. 1—6. Un prim studiu asupra acestei probleme ne-a dat Florentina Preda, *Vîrfuri de săgeți cu valoare monetară descoperite pe litoralul de nord vest al Mării Negre*. AUB, 9, 1961, p. 7—17. Mai nou, Andrei Aricescu, *Tezaurul de semne de schimb premonetare de la Enisala*, SCN, 6, 1975, p. 17—24. Și, în ultimul timp, în discuție a mai intrat și un bun cunoscător al problemei și al întregii literaturi, Barlett H. Wells, *The Arow-Money of Thrace and Southern Russia, A Review and Discution of Eastern European and Soviet Writting*, SAN, 9, 1977, p. 79—81. Iar în anii din urmă descoperirile lui E. Oberländer-Tîrnoveanu, de la Jurilovca, cele ale Mihaelei Adameşteanu-Mănucu de la Vișina, precum și cele ale lui Catrinel Domăneanțu de la Nuntași, 1981, repun și cer reconsiderarea multor probleme, printre care și aceea a locului lor de batere, care ar putea fi luat în considerare Histria. Dar să așteptăm rezultatul analizelor care se fac la Institutul atomic, folosindu-se microelementele din structura monedelor și cea a zăcămîntului cuprifer din nordul Dobrogei. Pentru bibliografie, cf. și Gh. Poenaru Bordea și E. Oberländer-Tîrnovenau, *Contribution à l'étude des „monnaies-pointe de flechè*. II-a Congrès international de thracologie, București, 1976. Résumés, p. 110—111. Pentru cele două descoperiri, cea de la Vișina și cea de la Nuntași, cele două cercetătoare au studiile în stare avansată.

[26] Pentru descoperirile de vîrfuri de săgeți-monedă din Olbia și împrejurimi, a se vedea studiul lui Zaginailo, citat mai sus, notat 25, cu harta de la p. 72 și fig. 1. Dar și punctul de vedere al lui Barlett H. Wells, 1. c., nota 25.

[27] A se vedea mai sus nota 24.

[28] Pentru Olbia, a se vedea studiul lui A. G. Zaginailo, citat la nota 22.

[29] Poziție exprimată, printre alții, și de mine, în scurtele comentarii publicate la Cronicile descoperirilor monetare din Dacia, Fasti Archaeologici, etc.

dacă nu cumva avem de-a face cu o apariție simultană, cerută de necesități, dar și de tradițiile locale, de situația generală materială, de gradul de dezvoltare al localnicilor, de condițiile în care se aflau cele trei colonii, implantate în mijlocul populațiilor locale, în majoritate tracogetică, cu aceleași tradiții și același stadiu de dezvoltare a forțelor de producție, deci social-economic.

Dar problemele pe care le ridică modestele monede histriene de bronz ce au ca efigie simbolul solar sînt departe de a fi epuizate. Voi mai aborda doar una. Este aceea a ariei geografice pe care ele au fost întîlnite, și datorită acestui fapt au dat naștere la interpretări controversate, lămurite abia în ultima vreme. Le voi aminti în mare și pe rînd.

În primul rînd țin să subliniez prezența lor în afara teritoriului Histriei. Și aceasta nu oriunde, și nu în cantități neglijabile: ci la Olbia [30], în colonia mileziană la care ne-am mai referit, precum și la Niconium (Grădiștea Roxolanilor) [31], de pe limanul răsăritean al Tyrasului. În ultima localitate monedele de bronz de tipul cu roata ale cetății Histria sînt semnalate în cantități de ordinul sutelor [32]. În mod izolat același tip monetar mai poate fi întîlnit pe latura nordică a Dunării, precum și pe țărmul Pontului, dintre gurile fluviului și Tyras. Dar mai insistent aceste descoperiri sînt la ele acasă pe teritoriul Scthyei Minore [33]. Le notăm pe linia nordică (internă) a Dunării [34], pe linia Pontului pînă în spre Tomis și mai departe, spre sud. Apoi, în amonte [35] pe Dunăre pînă la Izvoarele [36] (Canlia), precum și într-o serie de așezări ale localnicilor din interiorul Dobrogei.

---

[30] Un inventar al lor, cu documentația ce mi-a fost cunoscută pînă în 1965, a fost publicat sub titlul *Descoperirile monetare și legăturile de schimb ale cetății Histria cu populațiile locale în sec. V—IV î.e.n.*, St. Cl., 7, 1955, p. 143—167, iar mai apoi în Cronicile anuale apărute în revista Dacia, N.S. La ele mai trebuie adăugat semnalările lui E. Oberländer-Tîrnoveanu, și Radu Ocheșeanu. Importante sînt descoperirile de la Grădiștea Roxolanelor (anticul Niconium ?) subliniată de Petre Alexandrescu, *Însemnări arheologice. I. Grădiștea de la Roxolani*, St. Cl, 12, 1970, p. 149—156.

[31] Petre Alexandrescu, *loc. cit.*

[32] Ibid.

[33] Bucur Mitrea, în Cronicile din Dacia, N.S.

[34] Semnalările se datoresc lui Ernest Oberländer-Tîrnoveanu, menționate în cronicile sale din revista Peuce.

[35] Cele mai multe, în măsura în care i-au fost cunoscute, au fost strînse și judicios comentate de Radu Ocheșeanu, BSNR, 67—69, 1973—1975, p. 45—48. Monede histriene de bronz de tipul cu roata au fost semnalate, printre altele, la Izvoarele, Adamclisi, Capidava, ele dovedesc cu prisosință legăturile cetății Histria cu populația din întreaga Scythie Minoră. Rămîne însă de precizat în amănunt etapa cronologică. Nu este doar vorba de o nuanță, ci de o epocă. Vezi și cuprinzătorul comentariu însoțit de bibliografia aferentă, la M. Irimia, *Date noi privind așezările getice din Dobrogea în a doua epocă a fierului*, Pontica, 13, 1981, p. 74 cu notele 67—69.

[36] La Izvoarele, mult în amonte pe Dunăre, în plin mediu getic, au fost semnalate vîrfuri de săgeți-semne premonetare... M. Irimia, *l.c.* Mai așteptăm confirmarea unor astfel de descoperiri în condiții mai clare și mai ales mai sigure Pînă atunci reținem informația.

Toate aceste descoperiri ridică o problemă de ordin mai general. Ce valoare aveau aceste minuscule și aproape anonime piese de bronz ? Potrivit doctrinii clasice moneda divizionară de bronz a unei cetăți avea curs limitat la cadrul cetății și al teritoriului ei. Dar în cazul nostru vedem că „teritoriul" în care le găsim, deci circulau și aveau curs, se suprapune nici mai mult nici mai puțin cu cel al Olbiei, al cetății Niconium, precum și cu cea mai mare parte a Scythei Minore. Problema care se pune este următoarea : părăsim vechea doctrină că moneda de bronz avea valoare circulatorie numai în propriul ei teritoriu, sau adoptăm, măcar pentru această vreme și regiune, ca moneda de bronz reprezintă o valoare circulantă, în sine la valoarea metalului ce-l conține, o valoare circulatorie pe raza maximă de relații comerciale ale cetății, avînd și reprezentînd valoarea ei intrinsecă. În condițiile politice ale vremii, aș înclina să mă situez pe aceasta ultima poziție.

DAS RAD ALS SYMBOL DER SONNE AUF DEN MÜNZEN VON HISTRIA

Zusammenfassung

Die Münzenforscher, die die ältesten Prägungen von Bronzemünzen der Burg Histria behandelt haben, stellten alle fest, dass das Münzenbild ein „Rad" darstellt und dass die Rückseite die Legende IΣT trägt. Nach langendauernden Auseinandersetzungen konnte man die Schlussfolgerung ziehen, dass diese Münzen von der Burg Histria geprägt wurden. Ungeklärt blieb der ikonographische Typ der Rückseite, das „Rad". Der Verfasser bemarkt, dass dieser Radtyp, aber mit Strahlen, auf den Münzen von Messembria anzutreffen sind. Derselbe ikonographische Typ erscheint auch auf manchen Prägungen der Burg Olbia. Der Verfasser betrachtet diesen Münzen typ als ein Symbol der Sonne enthaltend, das bei den Geto-Daken sehr bekannt und geschätzt war. Dieses erscheint vorzüglich auf verschiedensten Gegenständen, Waffen oder Schmuck. Damit die griechische Münze aus gewöhnlichem Metall von den Thrako-Geten angenommen wird, wählten und übernahmen die Griechen das Symbol der Sonne als ikonographische Darstellung. Auf diese Weise wurde die Annahme des Mittels für einfachen Wertwechsel in den Wirtschaftsbeziehungen der Griechen mit den Einheimischen Thrako-Geten erleichtert. Die Bronzemünze, die auf einem weiten Gebiet der Provinz Scythia Minor und in den nordpontischen Regionen in Umlauf war, scheint den beinhalteten Wert des Metalls selbst darzustellen.

Es ist bemerkenswert, dass genau auf demselben Gebiet in der zweiten Hälfte des 6. und in einem Teil des nächsten Jahrhunderts die Pfeilspitzen als Münzzeichen in Umlauf waren.

Erklärung der Abbildungen.

Abb. 1—2. Histria. Gegossene Bronzemünzen, die auf der Vorderseite das Sonnenrad und auf der Rückeite die Legende IΣT aufweisen.

Abb. 3. Olbia. Vorderseite : Medusenkopf. Rückseite : das Rad als Symbol der Sonne und die Legende APIX (nach A. N. Zograf).

IMPORTURI GRECEȘTI ÎN CÎMPIA BRĂILEI (SEC. V—I Î.E.N.) *

VALERIU SÎRBU

A. VASE CERAMICE

A₁. IMPORTURI GRECEȘTI

A₁ 1. *AMFORE*

BRĂILIȚA — *așezare*

Întrucît ștampilele de pe amforele grecești au fost recent publicate de noi [1], acum le vom prezenta doar sub forma unui tabel sinoptic cu noile datări propuse de Iu. S. Badaliant, I. B. Brașinski și M. Debidour [2]:

Nr. crt.	Nume	Centrul producător	Simbol	Date
0	1	2	3	4
1	Αἰνέας	THASOS	trident	cca 300 î.e.n.
2	'Αγορναξ	RHODOS		250—200 î.e.n.
3	'Απρωταγόρος	SINOPE	faclă	150—100 î.e.n.
4	'Αριστίδα	RHODOS		200—165 î.e.n.
5	'Αρτεμίδωρος	SINOPE		220—180 î.e.n.
6	Δημήτριος	SINOPE	faclă	150—100 î.e.n.
7	Ζῆνις	SINOPE		220—180
8	'Ηρακλείδας	THASOS	arc cu săgeată	350—325 î.e.n.

* Doresc să aduc și pe această cale, mulțumirile mele lui Petre Alexandrescu, de la Institutul de arheologie din București, pentru prețiosul ajutor acordat în definitivarea acestui studiu.

[1] V. Sîrbu, Istors, 1, 1980, Brăila.

[2] Iu. S. Badalianț, SA, 2, 1980, p. 161—166 ; I. B. Brașinski, *Antičny gorod*, Moscova, 1963, p. 132—145 ; M. Debidour, BCH, Suppl. 5, 1979, p. 269—314.

0	1	2	3	4
9	Θεόπομπος	THASOS	ciorchine	300–250 î.e.n.
10	Κότης	RHODOS		sfîrşitul sec. III î.e.n. – începutul sec. II î.e.n.
11	Κρατίδας	RHODOS	floare de rodie	220–120 î.e.n.
12	Κύχρις	THASOS		300–250 î.e.n.
13	Μητρόδωρος	SINOPE	Helios	150–100 î.e.n.
14	Ξενοφάνης	RHODOS	ciorchine	220–180 î.e.n.
15	Πολυνείκης	THASOS	H	330–300 î.e.n.
16	Πρατόφανης	RHODOS		220–180 î.e.n.
17	Σάτυρος	THASOS	ciorchine	300–250 î.e.n.
18	Σκύμνος	THASOS	planetă	300–250 î.e.n.
19	Σωκράτης	RHODOS	Φ	250–200 î.e.n.
20	Στέφανος	SINOPE		220–180 î.e.n.
21	Στράτων	RHODOS	floare de rodie	
22	Τεισάγορας	RHODOS		
23	Τιμόλεων	SINOPE		220–180 î.e.n.

În afară de toartele de amfore ştampilate, prezentate mai înainte, din aşezarea de la Brăiliţa mai sînt inventariate sau publicate 155 de fragmente de amfore[3] : 31 de toarte neştampilate, 10 picioare (fig. 2/2, 4, 6), 3 gîturi, 11 buze şi cca. 100 fragmente de corp. Din analiza lor, îndeosebi a toartelor, reiese că din aşezarea de la Brăiliţa ar proveni minimum 45 de amfore : Thasos cca. 15 exemplare, Rhodos — cca 12, Sinope — minimum 4, Soloha — minimum 2, Knidos — 1, şi peste 10 exemplare din alte centre pontice greu de determinat precis datorită lipsei ştampilelor şi stării lor fragmentare[4]. Menţionăm că importurile greceşti — ca dealtfel şi ceramica getică — n-au fost descoperite în complexe închise (locuinţe, gropi), ci răspîndtie în stratul cultural sau recoltate de la suprafaţă.

[3] N. Harţuche, F. Anastasiu, *Brăiliţa*, 1968, p. 30—37, pl. 61/3, 63 ; idem, *Catalogul selectiv al colecţiei de arheologie al Muzeului Brăilei*, Brăila, 1978, nr. cat. 412—421. Materialul amforic a fost studiat de noi în 1980 prin bunăvoinţa lui N. Harţuche şi F. Anastasiu, pentru care le mulţumim şi pe această cale.

[4] Considerăm că numele prezentate de noi la poziţiile 3, 13, 14 aparţin unor ştampile ce au fost incluse din eroare în lotul celor descoperite la Brăiliţa, ele putînd proveni de la Callatis, prin donaţia lui Paul Bălcănescu, existente în muzeul Brăilei. Nici celelalte importuri greceşti şi nici ceramica getică nu permit o datare atît de tîrzie a sfîrşitului aşezării de la Brăiliţa, cum ar indica cele două ştampile. Determinarea centrelor producătoare, după I. B. Zeest, *Keramiceskaia tara Bospora*, MIA, 85, Moscova, 1960.

BRĂILIȚA — necropolă

Amforă M1, î = 40 cm, D = 20 cm. Argilă nisipoasă, cu mică, cărămizie, angobă cărămizie-roșiatică. Gîtul și toartele lipsesc din antichitate. Thasos, secolul IV î.e.n. I. B. Zeest, *Keramičeskaia tara Bospora*, MIA, 85, 1960, Moscova, p. 143—147, pl. 7—11, unde se prezintă tipologia amforelor din Thasos ; M. Lazarov, *Actes de II-a Congrès International de Thracologie*, 2, 1980, București, p. 174. tip intermediar între „C“ și „E“.

Amforă M2, î = 38 cm, d.g. = 7cm, D = 20 cm. (Fig. 1/2). Argilă nisipoasă, cărămizie, angobă cărămizie-gălbuie. O toartă lipsește din antichitate. Ștampilă neglifică, rotundă, pe gît cu literele „ Σω “. Heraclea Pontică, secolul IV î.e.n. I. B. Zeest, *op. cit.* p. 158, pl. 22/43. Piese similare la Islam Geaferca, Tulucești, Pietroiu. Exp. Bujor, SCIV, 12, 1, 1961, p. 85—92 ; I. T. Dragomir, Rev. Muz., 6, 2, 1966, p. 165, fig. 1/2—3 C. Mușețeanu, N. Conovici, A. Atanasiu, Dacia. N. S., 22, 1968, fig. 4/8.

Amforă M3, î = 55 cm, d.g. = 7,5 cm, D = 23 cm, d.f. = 4,5 cm. (Fig. 1/1). Argilă nisipoasă, roșiatică, angobă roz-gălbuie. Thasos, secolul IV — prima jumătate a secolului III î.e.n. I. B. Beest, *op. cit.*, p. 146, pl. 10/24 a și p. 147, pl. 11/24 ; M. Lazarov, *op. cit.*, tip intermediar între „C“ și „E“.

Amforă M8, î = 43,5 cm, d.g. = 8×9,5 cm, D = 20 cm. Argilă nisipoasă, cu mică, cărămizie, angobă roșiatică. Imediat sub buză are o bandă orizontală lată de 1 cm iar pe gît litera „M“, ambele executate cu vopsea roșie. Thasos, secolul IV î.e.n. V. Canarache, *Importul amforelor ștampilate la Istria*, București, 1957, p. 15, I. B. Zeest *op. cit.*, pl. 7—11.

CHIȘCANI. Amforă, î = 51 cm, d.g. = 6.9×8 cm, D = 21 cm. Argilă nisipoasă, cu mică, gălbuie, angobă cărămizie-gălbuie. Are gura ușor ovală iar fundul lipsește. Piesă identică descoperită la Koukos, datată după 340 î.e.n. N. Harțuche, F. Anastasiu, *Brăilița*, 1968, p. 52—53 ; Y. Garlan, BCH, Suppl. 5, 1979, p. 227, fig. 26. Piese similare în nordul Dobrogei, la Malcoci, Jurilovca, Poiana, V. H. Bauman, Peuce, 4, 1975, p. 33, 37, 41, fig. 1/3, pl. 3/7 și 7/2 ; V. Pârvan, ARMSI, 36, 1913, p. 101—102, fig. 6, pl. 4/2.

SPIRU HARET[6]. Amforă, î = 69 cm d.g. = 8,9 cm, D = 36 cm, d.p. = 5,3. (Fig. 1/5). Argilă nisipoasă, cărămizie-roșiatică, angobă cărămizie-gălbuie. La baza gîtului are o linie incizată. Tipul Soloha I, secolele IV—III î.e.n. I. B. Zeest, *op. cit.*, p. 151—152, pl. 15—16.

Amforă î = 62 cm, d.g. = 9 cm, D = 42 cm. (Fig. 1/4). Argilă fină, cărămizie, angobă roz-gălbuie. Tipul Soloha I, secolul IV î.e.n. I. B. Zeest, *op. cit.*, pl. 14/32 a.

---

[5] N. Harțuche, F. Anastasiu, *Brăilița*, p. 31—34, 61/3 ; Idem, *Catalogul selectiv*, nr. cat. 409—411.

[6] *Ibidem*, nr. cat. 423—424.

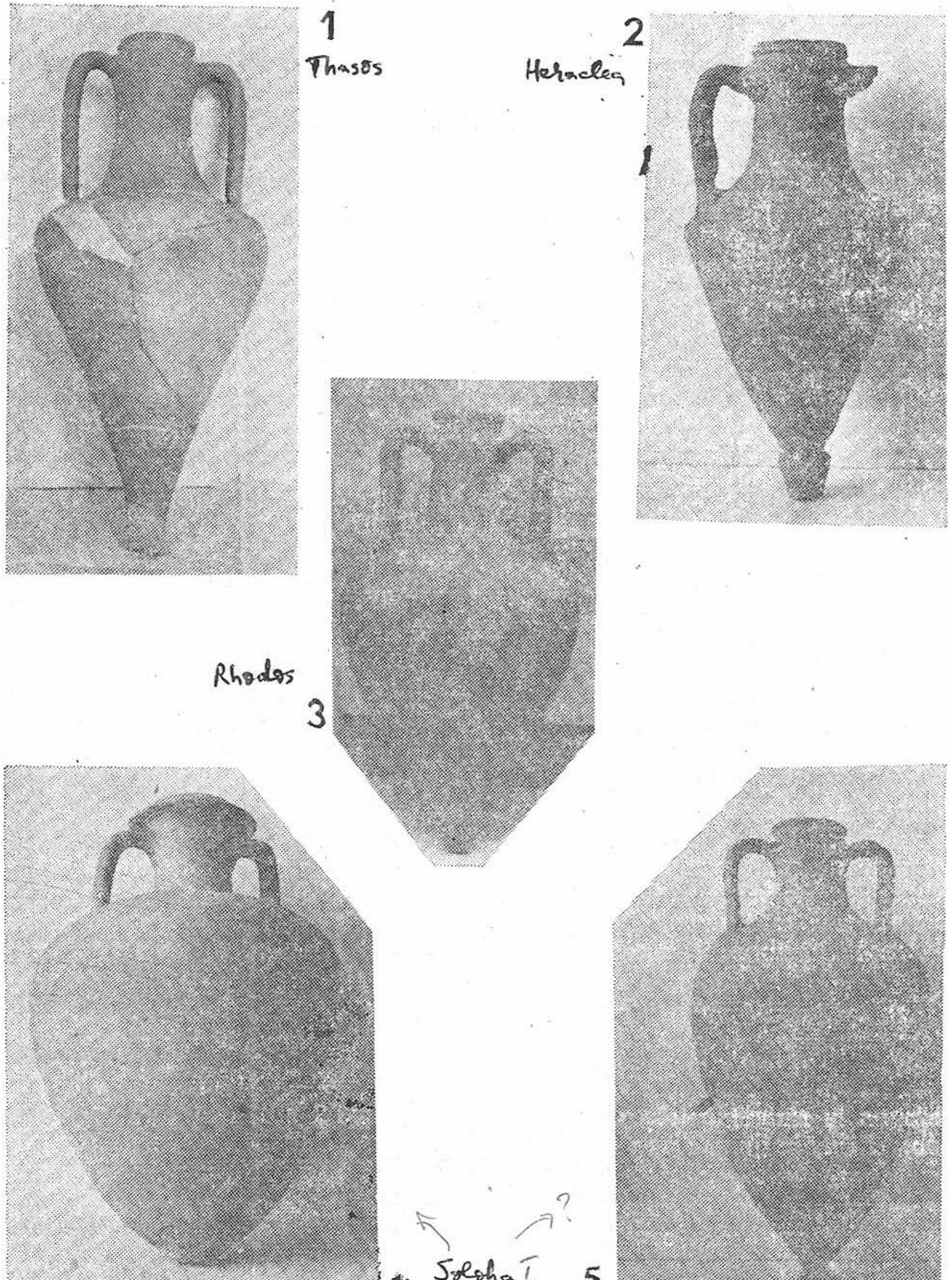

Fig. 1. Amfore grecești : 1—2 Brăilița-necropolă ; 3 — Dudescu ; 4—5 Spiru Haret
1. Thasos, 2. Heracleea Pontică, 3. Rhodos, 4—5 Soloha.

În afară de cele două exemplare întregi, tot aici s-au mai descoperit : 9 toarte neştampilate (8 pontice şi una de Cos), 5 picioare, probabil pontice şi cca. 35 fragmente de corp, provenind de la 6—8 amfore. În total, numărul exemplarelor este de 8—10 şi, cu o excepţie, toate provin din centre pontice, dar greu de individualizat datorită stării fragmentare şi lipsei ştampilelor. Cronologic, ele se încadrează în secolele IV—III î.e.n. I. B. Zeest, *op. cit.*, passim.

DUDESCU (com. Zăvoaia). Amforă î = 71 cm, d.g. = 12 cm. (Fig. 1/3). Argilă fină, gălbuie-cărămizie, angobă gălbuie. Are o ştampilă dreptunghiulară pe o toartă (L = 2,5 cm, l = 1,4 cm) dar este prost imprimată şi aproape ilizibilă. Rhodos, prima jumătate a secolului al III î.e.n. N. Harţuche, Istros, 1, 1980, p. 318—319.

V. Grace, Hesperia, 32, 1963, 3, p. 323, fig. 1—9, unde prezintă evoluţia amforelor din Rhodos între 325—225 î.e.n. Amfore similare s-au descoperit la Pietroiu. C. Muşeteanu, N. Conovici, A. Atanasiu, *op. cit.*, p. 181—182, nr. 31—33, pl. 5/3—6.

GRĂDIŞTEA. În cursul cercetărilor ce se desfăşoară aici s-au descoperit numeroase fragmente de amfore, numărul exemplarelor fiind de peste 25—30, judecînd după toarte, guri, picioare. Majoritatea provin din Cos sau aparţin tipului „Pseudo-Cos", fiind amfore cu corpul zvelt, toarte bifide, modelate din argilă, albă, albă-gălbuie, cărămizie, uneori cu nisip şi mică. Altele aparţin Rhodosului, de unde există şi o toartă cu ştampilă rotundă avînd ca simbol floarea de rodie iar inscripţia se termină „IOC". Celelalte provin din centre elenistice tîrzii greu de identificat. Cronologic, toate fragmentele de amfore se datează în a doua jumătate a secolului II — sec. I î.e.n. (Fig. 2/1, 3, 5). V. Sîrbu, F. Anastasiu, Materiale, 13, 1979, p. 102 ; Idem, Materiale, 14, 1980, p. 217, pl. 6/2 ; Idem, Istros, 1, 1980, p. 170, pl. 9/2.

BALDOVINEŞTI (com. Vădeni). Cîteva fragmente de amfore greceşti din argilă nisipoasă cu mică, de culoare cărămizie, probabil din Thasos, N. Harţuche, Istros, 1, 1980, p. 306 ;

SILIŞTEA. Fragmente de amfore (3 toarte şi 10 fragmente de pansă) provenind din Thasos şi din centre pontice. Se menţionează şi o toartă ştampilată cu inscripţia „Thasos". F. Anastasiu, *Zilele culturii brăilene*, 1970, p. 42.

A_1 2. *ALTE TIPURI DE VASE*

OENOCHOE

Brăiliţa M6. Oenochoe, î = 18 cm (zona originală), D = 17 cm, d.f. = 10,7 cm.

Argilă fină, gălbuie-cărămizie, angobă lustruită, ornamentată cu o linie orizontală la baza gîtului, una în val pe umăr şi două benzi de cîte două linii pe corp, toate executate cu firnis brun-maroniu. La baza gîtului are un mic orificiu rotund. (Fig. 3/1). Histria, cca. 500 î.e.n.

[7] I. B. Zeest, *op. cit.*, p. 162, pl. 27.

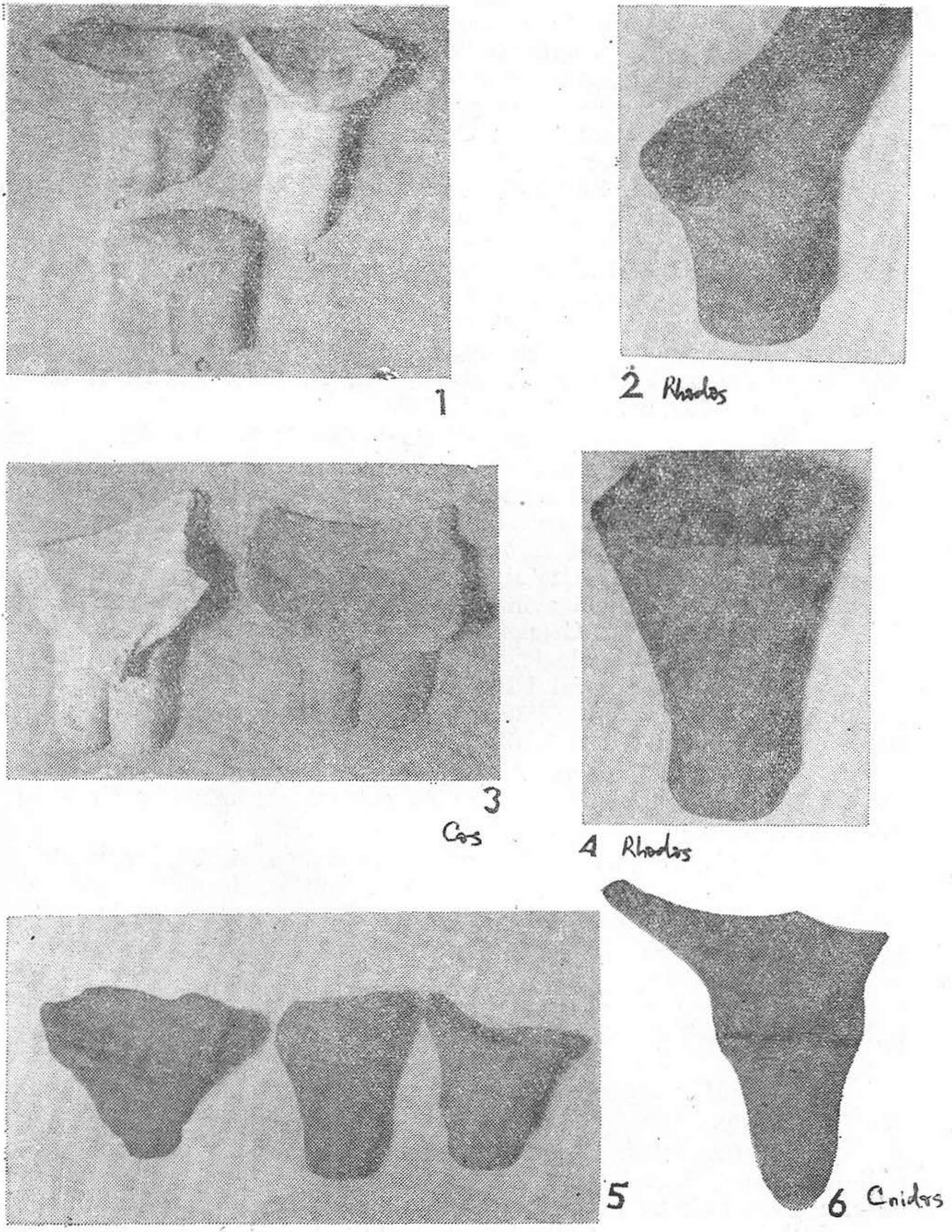

Fig. 2. Fragmente de amfore : 1, 3, 5 Grădiștea, 2, 4, 6 Brăilița
1b, 2, 4, Rhodos ; 3, tipul Cos, 6, Knidos.

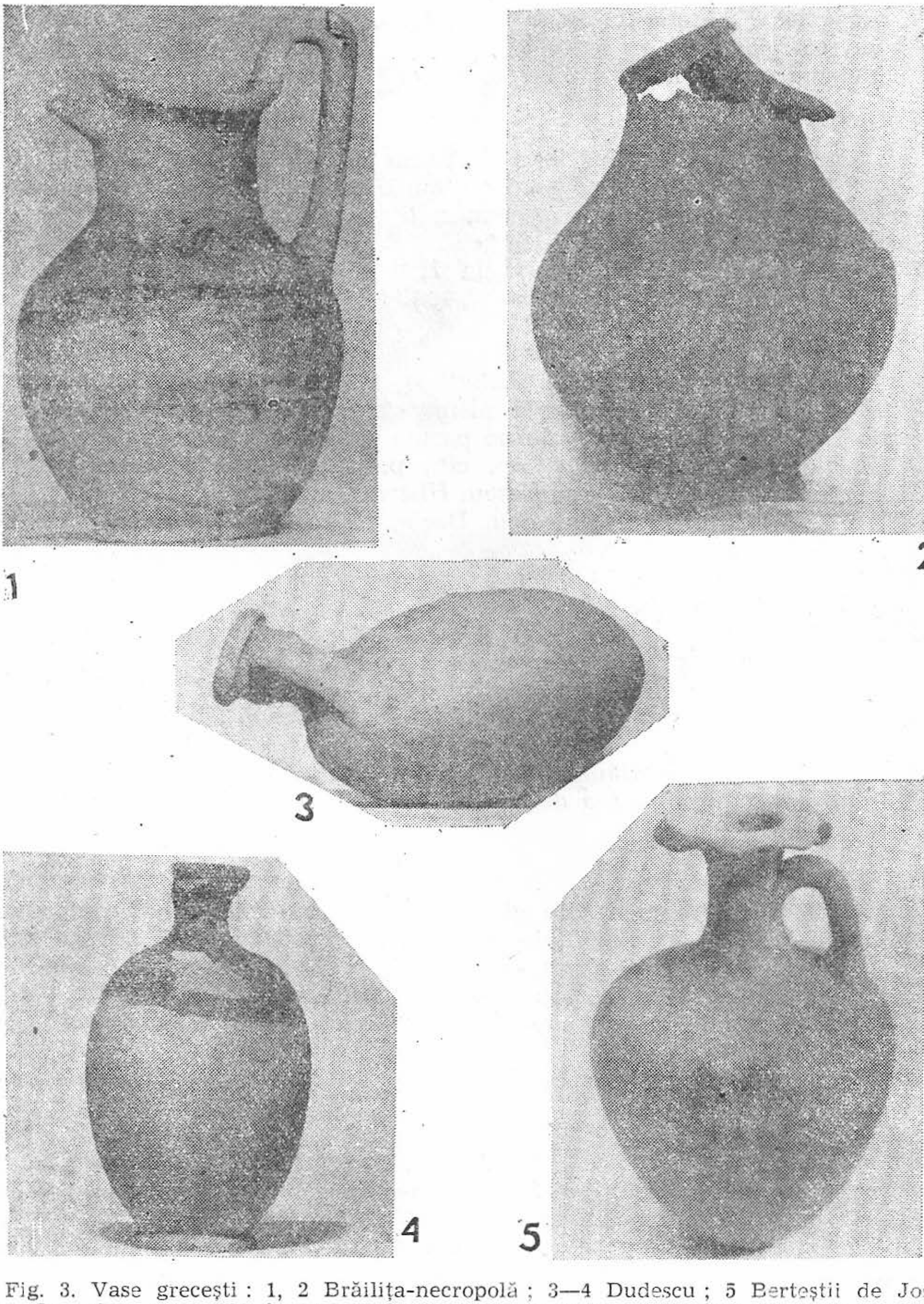

Fig. 3. Vase grecești : 1, 2 Brăilița-necropolă ; 3—4 Dudescu ; 5 Berteștii de Jos. 1 Oenochoe (cca. 500 î.e.n.) ; 2 Cană (sec. IV î.e.n.) ; 3 Askos (sec. III î.e.n.) ; 4 Lekythos (sec. III î.e.n.) ; 5 Hidrie în miniatură (sec. IV î.e.n.).

N. Harţuche, F. Atanasiu, *op. cit.*, p. 32, pl. 61/7 ; Idem, *Catalogul selectiv*, nr. cat. 406.
P. Alexandrescu, Thraco-Dacia, Bucureşti 1, 1976, p. 117.

HYDRIE

Berteştii de Jos. Hydrie, î = 9 cm, d.g. = 1,5 cm, D = 6 cm. (Fig. 3/5). Argilă fină, omogenă, cu mică, compactă, cărămizie-gălbuie. Are două tortiţe, orizontale pe umăr, lipite de corp, şi alta verticală. Piciorul lipseşte. Secolul al IV-lea î.e.n.
O piesă similară s-a descoperit la Histria într-o tasare stradală de secolul IV î.e.n. [8]. N. Harţuche, Istros, 1, 1980, p. 307.

LEKYTHOS

Dudescu (com. Zăvoaia). Lekythos, î = 18,7 cm, D = 11 cm, d.f. = 6 cm. (Fig. 3/4). Argilă nisipoasă, cu mică, gălbuie-cărămizie, angobă alburie, vopsea maronie pe partea superioară a corpului. Secolul al III-lea î.e.n. N. Harţuche, *op. cit.*, p. 318—319. Piese similare la Histria şi Zimnicea. P. Alexandrescu, *Histria*, Bucureşti, 2, 1966, p. 231—232, pl. 8/4 ; A. D. Alexandrescu, Dacia, N. S., 23, 1980, fig. 72/3, 6.

ASKOS

Dudescu (com. Zăvoaia). Askos, î = 11 cm, L = 22 cm, l = 17,5 cm (Fig. 3/3). Angobă cu nisip fin şi mulţi pigmenţi de mică, compactă, cărămizie ; pe partea superioară a corpului păstrează urmele unor cercuri concentrice executate cu vopsea castanie. Secolul al III-lea î.e.n. N. Harţuche, *op. cit.*, p. 318—319. Piese similare la Chirnogi şi Mahmudia. M. Turcu, *Geto-dacii din Cîmpia Munteniei*, Bucureşti, 1979, p. 48, pl. 42/1 ; I. Oberländer-Tîrnoveanu, Peuce, 8, 1980, p. 60, pl. 4/8. Un nou askors, similar s-a descoperit în 1981 la Celei şi este datat tot în sec. III î.e.n. [9].

LAGYNOI

Grădiştea. Fragment din gît (D = 2,5) din argilă fină, compactă, cărămizie, agobă alburie ; linie orizontală cu vopsea roşie. (Fig. 6/3).
Fragment din gură şi gît (d.g. = 4,2 cm) din argilă fină, compactă, cu mică, cărămizie-gălbuie, vopsea maronie pe buză şi sub ea.
Fragment din gură şi gît (d.g. = 2,8 cm) din argilă nisipoasă, alburie, angobă alburie.
Pergam, secolul I î.e.n. J. Schäfer, *Hellenistische Keramik aus Pergam*, Berlin, 1968, pl. 10, D1.

CĂNI

Brăiliţa M11. Cană, î = 20 cm, D = 18 cm, d.f. = 9 cm, (Fig. 3/2). Argilă fină, omogenă, cărămizie, angobă fină cărămizie ; pereţii foarte subţiri (4 mm). Pe corp are o bandă formată din două linii orizontale.

---

[8] Informaţie Catrinel Domăneanţu, căreia îi mulţumim şi pe această cale.
[9] Informaţie C. Tătulea, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

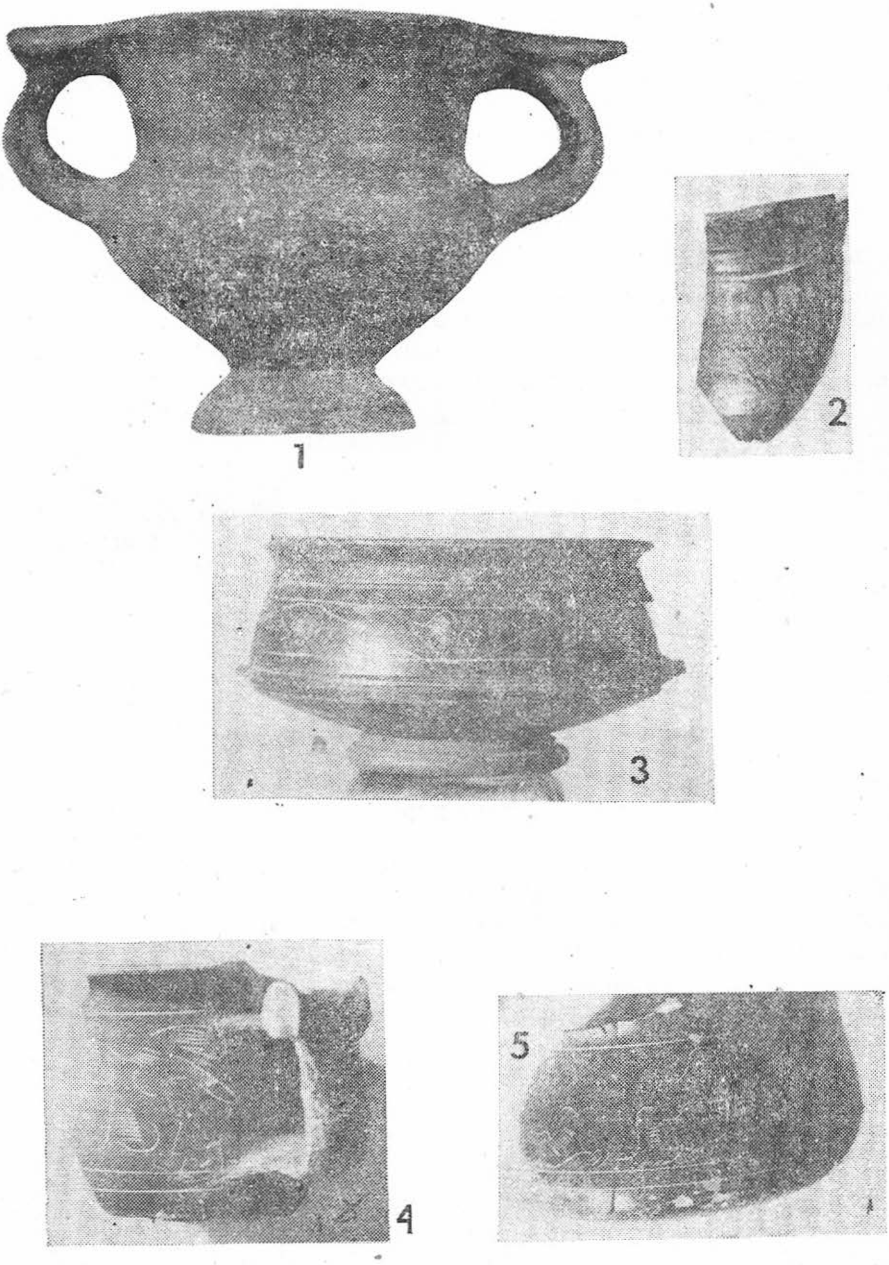

Fig. 4. Vase grecești : 1 Chiscani ; 2 Brăilița-așezare ; 3—5 Grădiștea.
1. Kantharos (sec. IV î.e.n.) ; 2. fragmente de Kanharos „West Slope“ (sec. III—II î.e.n.) ; 3—5 Skyphoi din Pergam (după 125 î.e.n.).

Gura, gîtul și toartele sînt sparte din antichitate pentru introducerea oaselor cremate. Secolul al IV-lea î.e.n., poate chiar prima jumătate. N. Harțuche, F. Atanasiu, *Brăilița*, p. 35; P. Alexandrescu, *Histria*, 4, 1978, p. 101, nr. 600, 661, 667.

. *Grădiștea*. Fragment din gură și gît (d.g. = 12 cm) din argilă nisipoasă, cărămizie-roșiatică. angobă roșiatică. Caneluri orizontale, superficiale, pe gît.

Fragment de toarnă (L = 7,8 cm) (Fig. 6/4) din argilă nisipoasă, cu mică, cărămizie, angobă roșiatică, torsionată.

Fragment de corp (5,2×5 cm) dn argilă nisipoasă, cu mică, cărămizie ; angobă roșiatică la exterior ; urmă de torțiță.

Fragment de corp (6,1×4,9 cm) din argilă nisipoasă, cărămizie, omogenă, angobă roșiatică în partea superioară.

Aparțin unor forme elenistice tîrzii, databile în secolul I î.e.n.

KANTHAROS

Chiscani. Kantharos, î = 8,3 cm, d.g. = 8.5 cm, (Fig. 4/1). Argilă fină, compactă, firnis măsliniu. Piciorul albiat la bază, toarte verticale cu proeminențe plate, orizontale, deasupra lor. Stil attic ; mijlocul secolului al IV-lea î.e.n.

Piese apropiate ca formă au apărut în Angora atheniană, și au fost datate între 350—325 î.e.n.

B. A. Sparkes, L. Talcott, *Black and plain pottery*, The Athenian Agora, 12, 1970, p. 286, nr. 698—709, fig. 7, pl. 29. Alte analogii : N. Harțuche, F. Anastasiu, *Brăilița*. p. 53, pl. 68/1 ; Enisala (secolul al IV-lea î.e.n.), Satu Nou (350—325 î.e.n.), Murighiol (mijlocul secolului al IV-lea î.e.n.), Zimnicea (a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n.). S. Gavrilă, Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 153, fig. 6/17, B. Mitrea, C. Preda, N. Anghelescu, Materiale, 7, p. 285, fig. 3/4, A. D. Alexandrescu, op. cit., p. 32. fig. 68/6, piese redatate de P. Alexandrescu, *Histria*, 4, 1978, p. 89, nr. cat. 575—576. P. Alexandrescu ne-a sugerat și posibilitatea ca piesa să fie o imitație locală.

Picior de Kantharos. D. picior = 4,6 cm. Argilă fină, compactă, cărămizie, firnis negru cu luciu metalic, inclusiv în interiorul piciorului. Rezervate : baza circulară a piciorului și o canelură circulară ; două caneluri orizontale, urme de decor cu palmete pe fund. Stil attic, secolul al IV-lea î.e.n. B. A. Sparkes, L. Talcott, *op. cit.*, p. 286, nr. 698—709, fig. 7, pl. 29. N. Harțuche, F. Anastasiu, *Brăilița*, pl. 69/5, 6.

Brăilița-așezare. Fragment de buză și corp. î = 5,2 cm. D = 2,7 cm. (Fig. 4/2). Argilă fină, compactă, cărămizie-închisă, firnis negru în interior și exterior. Ornamentat sub buză cu o linie de argilă diluată sub care se află un șir de motive în forma unor picături, realizate prin rezervarea firnisului. Categoria „West Slope“, secolele III—II î.e.n. M. Turcu, *Geto-dacii din Cîmpia Munteniei*, București, 1979, pl. 17/18 ; P. Alexandrescu, *Histria*, 2, 1966, p. 197, tum. 26/4, pl. 93/1.

SKYPHOI

Grădiştea. Skyphos, î = 7 cm, d.g. = 12,5 cm, d.f. = 6,8 cm. (Fig. 4/3). Argilă foarte fină, compactă, angobă roşie şi firnis negru. Fundul inelar şi reliefat ; două toarte. Decorul, incizat, constă din linii orizontale la baza gîtului, la umăr şi la baza suportului inelar iar prin lustruire, pe partea superioară, motive florale şi două şiruri de puncte, încadrate de două linii orizontale. Pergam, începînd cu ultimul sfert al secolului al II-lea î.e.n. J, Schäfer, *op. cit.*, pl. 10, D. 31.

Fragmente din buză şi corp, D = 12×8 cm, şi 7,4×8,4 cm. (Fig. 4/4). Argilă foarte fină, omogenă. cărămizie, angobă roşiatică în interior şi firnis negru la exterior. Două toarte verticale cu două terminaţii tronconice la partea superioară, laterale, şi o mică pastilă deasupra lor. Decorul constă din motive lineare şi florale incizate şi din benzi orizontale punctate şi motive florale lustruite. Pergam, începînd cu ultimul sfert al secolului al II-lea î.e.n. J. Schäfer, *op. cit.*, pl. 11, D. 30.

Fragment de fund, d.f. = 5,7 cm. Argilă dură, fină, cărămizie, angobă roşiatică atît în interior cît şi la exterior ; formă inelară, bine reliefată. Pergam, începînd cu ultimul sfert al secolului al II-lea î.e.n., J. Schäfer, *op. cit.*, passim.

Fragment din corp şi umăr. D = 4,5×2,4 cm. (Fig. 4/5). Argilă nisipoasă, gălbuie, angobă de aceeaşi culoare ; două linii, în unghi, de vopsea roşiatică în zona toartei. Secolul I î.e.n.

Fragment de corp ; D = 4×3,4 cm. Argilă fină, cu mică, cărămizie, angobă roşiatică în interior, urme de vopsea neagră la exterior ; zona de prindere a toartei încadrată de un dreptunghi în relief.

CEŞTI

Grădiştea. (Fig. 6/1). Fragment din gură şi corp, D = 4×3,5 cm. Argilă nisipoasă, cărămizie, angobă roşiatică la exterior şi pe buză, în interior ; două linii orizontale, incizate, pe umăr.

Fragment din gură şi corp, D = 3,9×3,1 cm. Argilă alburie, vopsea maronie-brună în interior şi castanie la exterior ; două caneluri late, orizontale, pe umăr.

Fragment din corp, D = 3,9×4 cm. Argilă nisipoasă, cărămizie, vopsea roşie, pe partea superioară la exterior.

Fragment din fund şi corp, D = 5×3,6 cm. Argilă compactă, cu rari pigmenţi de mică, angobă roşiatică atît în interior cît şi la exterior.

Fragment din fund, d.f. = 4 cm. Argilă nisipoasă cu multă mică, cărămizie, angobă cărămizie.

Fragment din fund, D = 2,6×3,6 cm. Argilă fină, omogenă, rari pigmenţi de mică, cărămizie, angobă roşiatică.

Fragment de torţiţă, L = 2,5 cm. Argilă omogenă, compactă, cărămizie, angobă roşiatică ; torţiţă bifidă, la capăt înconjurată de manşon.

Starea lor fragmentară şi lipsa unui decor caracteristic ne împiedică în indicarea unei datări separate. În orice caz, ele fac parte din ceştile elenistice tîrzii de secolul I î.e.n., fără a exclude şi datarea unora în a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n.

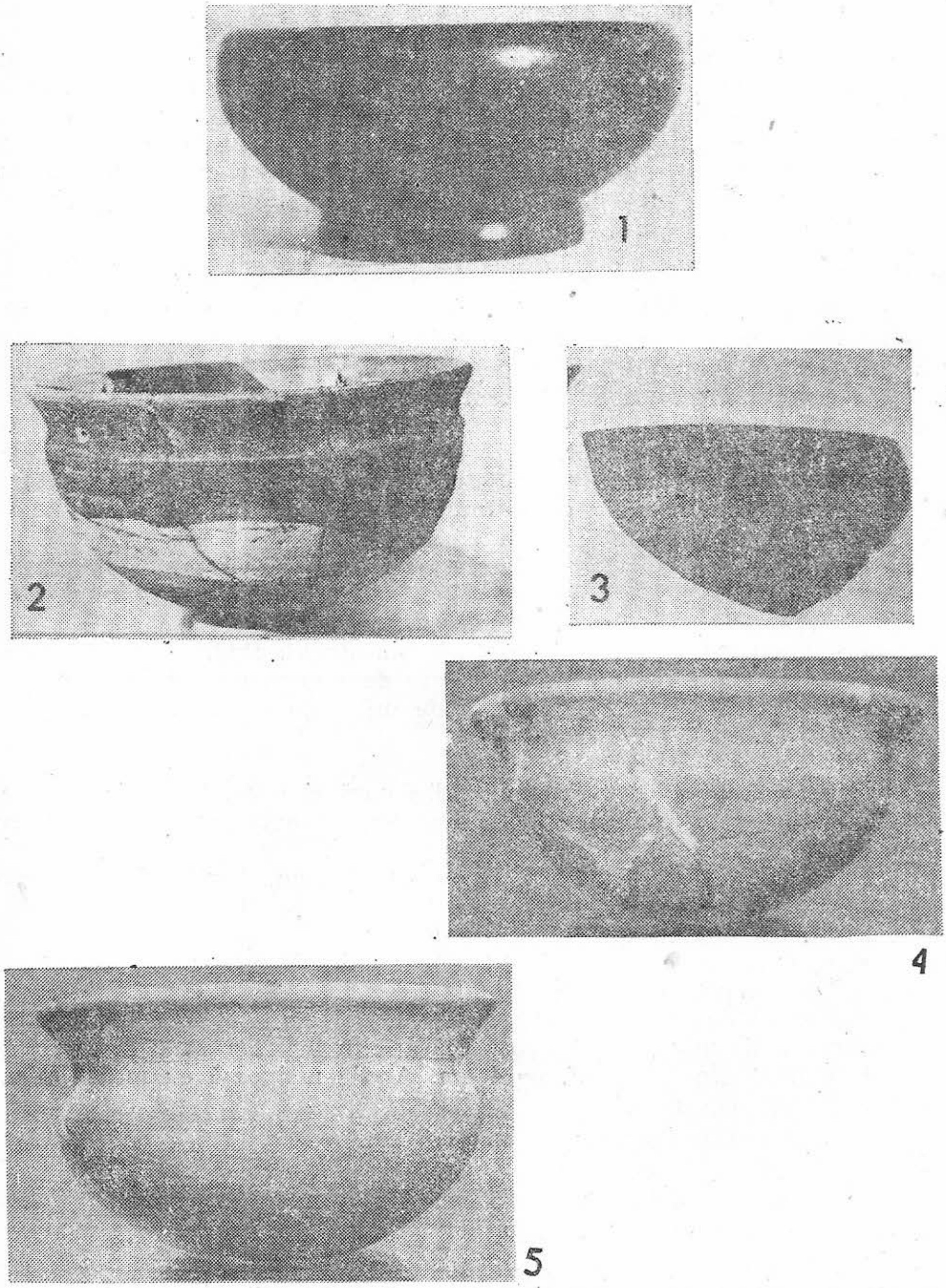

Fig. 5. Boluri grecești (1—3) și getice (4—5) : 1. Chiscani ((sec. IV î.e.n.) ; 2. Grădiștea (sec. II î.e.n.) ; 3. Brăilița-așezare (sec. II î.e.n.) ; 4—5. Grădișea sec. I î.e.n. (4.. argilă cărămizie ; 5. argilă cenușie).

BOLURI

Chişcani. Bol î = 5,1 cm, d.g. = 9,4 cm, d.p. = 6,2 cm. (Fig. 5/1). Argilă fină, omogenă, compactă, cărămizie-gălbuie, firnis negru cu luciu metalic, atît în interior cît şi la exterior, exceptînd baza inelului circular al suportului. N. Harţuche, F. Anastasiu, *op. cit.*, p. 53, pl. 68/3.

Stil attic, secolul al IV-lea î.e.n. B. B. Sparkes, L. Talcott, *op. cit.*, p. 298, nr. 839, pl. 33/839.

Piese similare descoperite la Enisala (375—350 î.e.n.) şi Cernavodă (350—300 î.e.n.). S. Gavrilă, Peuce, 2, p. 114—115, fig. 29/7, P. Alexandrescu, Thraco-Dacica, 1, p. 120, M. Irimia, Pontica, 6, p. 17, pl. 4/3, 15/16.

Brăiliţa. Fragment de bol, D = 7×4.1 cm. (Fig. 5/3). Argilă fină, omogenă, cărămizie-roşiatică, angobă roşiatică, firnis maroniu-închis pe chenar şi buză. Chenarul este ornamentat cu flori cu opt petale lanciforme iar partea superioară a corpului cu un şir de flori cu opt petale.

Este un produs din aria deliană, secolul al II-lea î.e.n. F. Anastasiu, *Zilele culturii brăilene*, 1970 V. Grace, M. Savvatianou Pétrapoulakou Délos *L'îlot de la Maison des Comédiens*, Paris 1970, pl. 41 ; R. Ocheşeanu, Pontica, 2, p. 219, fig. 8 (nr. 7).

Grădiştea. Bol, î = 6 cm, d.g. = 11 cm, d.f. = 2,3 cm. (Fig. 5/2). Argilă cu pigmenţi de calcar şi mică, compactă, cărămizie ; vopsea roşiatică în interior şi pe partea superioară la exterior. Fundul inelar şi cu pastilă centrală. O linie incizată pe buză şi o canelură la baza gîtului.

Fragment din fund şi corp (8,3×7 cm) din argilă nisipoasă, cu mică cărămizie-gălbuie, angobă roşiatică în interior, urme de vopsea castanie în exterior, fundul inelar.

Fragment de fund, D = 3,4×3,5 cm. Argilă cu nisip fin, cenuşie-cărămizie, angobă castanie la exterior. Probabil hemisferic.

Fragment de buză, D = 4,3×1,8 cm. Argilă cărămizie cu mică, angobă alburie.

Fragment din gură, D = 4,8×4 cm. Argilă alb-gălbuie, angobă roşiatică atît în interior cît şi la exterior.

Fragment de corp, D = 4,9×2,5 cm. Argilă fină omogenă, cărămizie deschisă, angobă roşie la exterior şi castanie în interior.

Fragmente din gură (2). Argilă nisipoasă, cărămizie ; angobă roşiatică atît în interior cît şi la exterior.

Toate bolurile descoperite la Grădiştea aparţin unor tipuri elenistice tîrzii, încadrabile în sec. I î.e.n., fără a exclude posibilitatea datării unora şi în a doua jumătate a sec. II î.e.n.

OPAIŢ

Brăiliţa, M 9. Piesa, din argilă fină, omogenă, roşie-cărămizie, avea partea superioară şi pereţii parţial acoperiţi cu firnis maroniu. Decorat cu triunghiuri pe margine şi o palmetă în centru. Litera Δ (delta) pe fund. N. Harţuche, F. Anastasiu, *op. cit.*, p. 34.

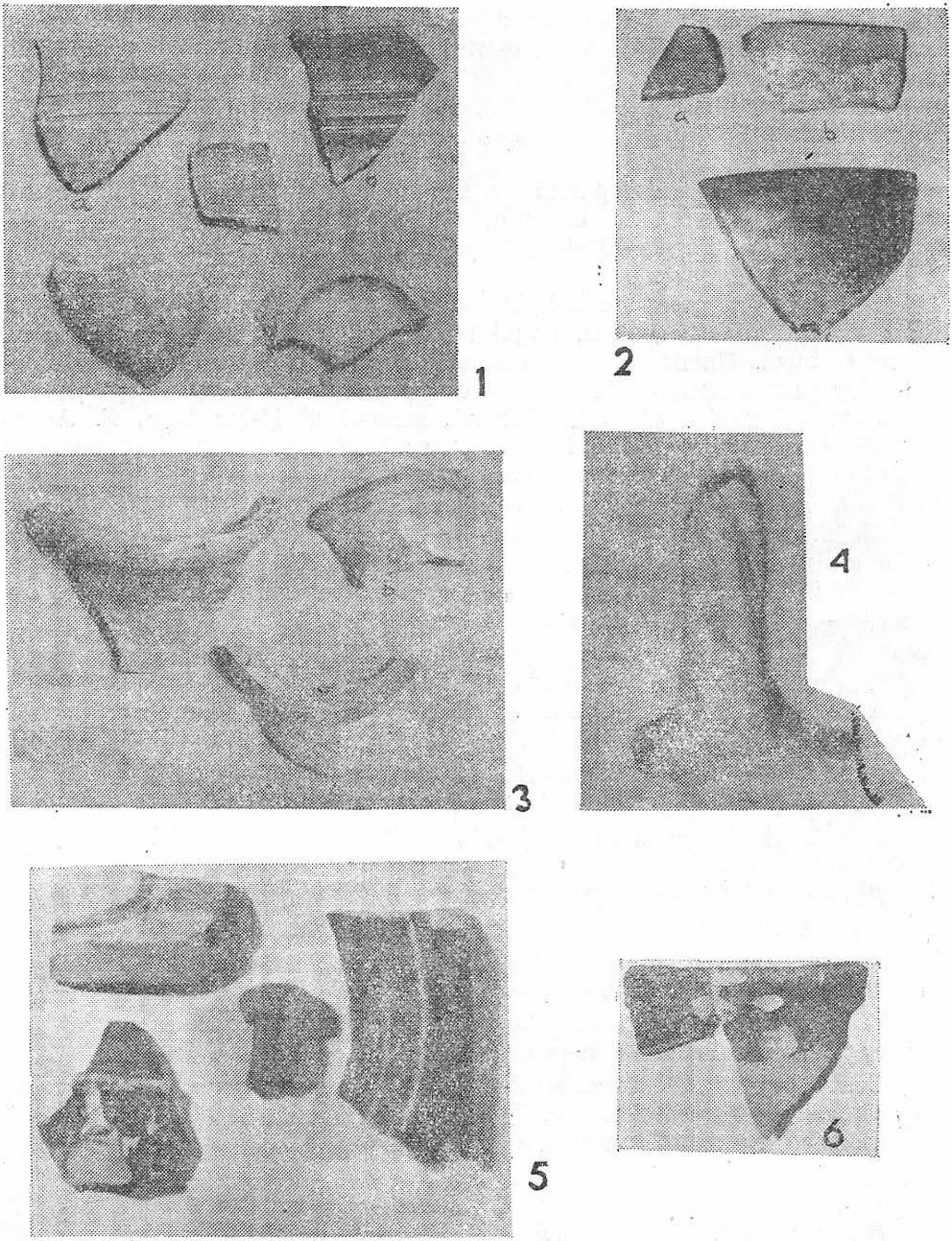
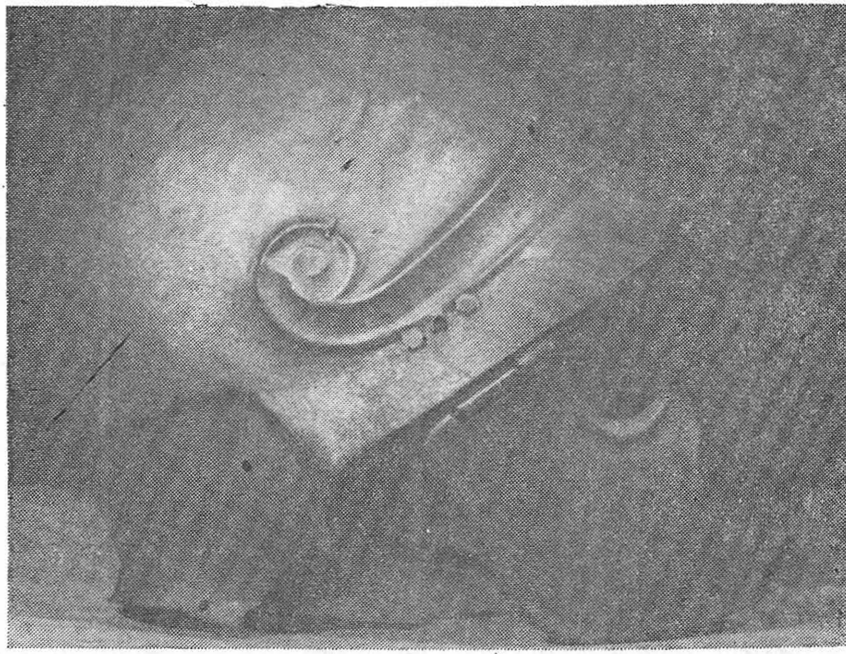

Fig. 6. Grădiştea. Fragmente de vase ceramice (1, 3—6) şi de boluri din sticlă (2)
1 Ceşti, 2 Boluri, 3 Lagynoi, 4 Cană, 5 Chantharoi, ceaşcă, bol ; 6 — fragment atipic

1

2

Fig. 7. 1. Găvan, Coif de bronz (sec. IV î.e.n.) ; 2, Chișcani, Atașă de bazin, (sec. V. î.e.n.).

FARFURIE

Brăilița-așezare. Fragment D = 11×8,5 cm. Argilă fină gălbuie, angobă gălbuie-alburie cu vopsea roșie pe partea superioară a buzei și în interior, spre fund. Formă hemisferică, cu buza ușor arcuită spre interior, Sec. IV—III î.e.n.

A_1 3. *Fragmente atipice*

Grădiștea. Fragmente din gură și gît, d.g. = 8 cm. (Fig. 6/6). Argilă nisipoasă, cărămizie, vopsea neagră pe buză și la partea superioară a gîtului. Prin forma buzei și grosimea peretelui pare a fi de amforă, deși obiceiul vopsirii amforelor este specific perioadei arhaice și nu celei căreia îi aparține fragmentul, sec. I î.e.n.

Fragment de corp și fund D. = 4,7×5 cm. Argilă omogenă cu mică, cărămizie-gălbuie, angobă roșiatică atît în interior cît și la exterior.

A_2. IMITAȚII CERAMICE DUPĂ VASE GRECEȘTI

A_2 1 *Amfore*

Brăilița. M 7. Amforă, î = 28 cm., d.g. = 12,5 cm., D = 23,5 cm. d.f. = 14,5 cm. (Fig. 8/2). Modelată cu mîna din argilă semifină, brună, angobă gălbuie-cărămizie, nelustruită. Are două toarte masive, dreptunghiulare în secțiune, cu cîte două proeminențe la bază. Pe partea superioară are dungi verticale de vopsea maronie. iar la baza gîtului un mic brîu în relief, crestat fin, ce se întinde numai pe jumătate din circumferința gîtului. N. Harțuche, F. Anastasiu, *Brăilița,* p. 33, pl. 62/1. Idem. *Catalogul selectiv,* nr. cat. 390. Forme similare la Zimnicea. A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, 3, p. 21, 22, fig. 18/22, Sec. IV î.e.n.

Grădiștea. Fragment din gură și gît, cu toartă, 12×6,7 cm., din argilă semifină cu cioburi pisate, brună, angobă cenușie, lustruită, toartă circulară în secțiune, buza verticală, cu marginea ușor oblică spre interior, modelată cu mîna (Fig. 8/3).

A_2 2 *Alte tipuri de vase*

LEKANE

Brăilița. M 10. Lekane, î = 11 cm., d.g. = 25 cm., d.f. = 11 cm. (Fig. 8/1). Modelată la roată din argilă, omogenă, cu pigmenți de mică angobă cenușie, bine lustruită. Fundul inelar și perforat la mijloc (d. orificiu = 0,7 cm.) ; două toarte aplicate așezate orizontal. N. Harțuche, F. Anastasiu, *Brăilița,* p. 35, pl. 61/1 ; Idem, *Catalogul selectiv,* nr. cat. 395. Piese similare la Enisala și Zimnicea. S. Gavrilă, *op. cit.*, p. 101, fig. 26/3 ; A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 24, fig. 33/2, 32. Sec. IV î.e.n.

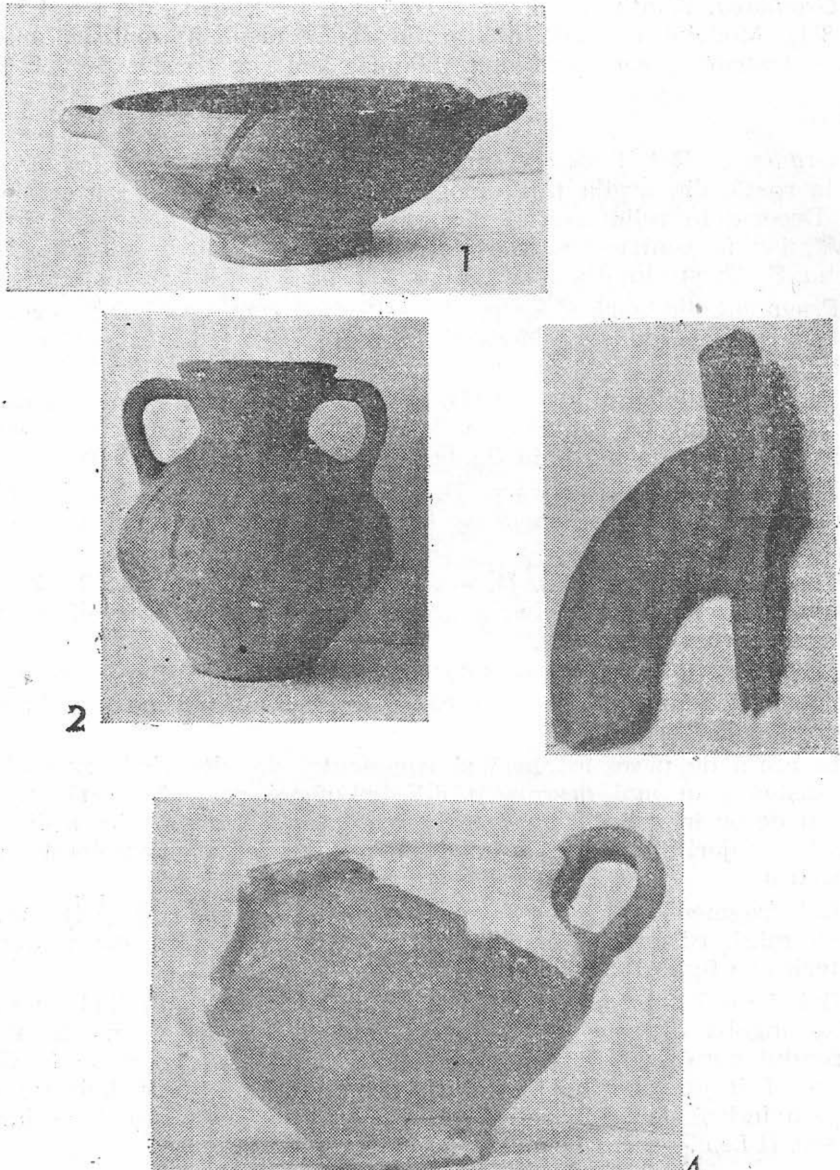

Fig. 8. Imitaţii getice 1—2 Brăiliţa-necropolă ; 3—4 Grădiştea
1 Lekane (sec. IV î.e.n.) ; 2 Amforă (sec. IV î.e.n.) ; 3 Amforă fragment (sec. I î.e.n.) ; 4. Chantharos (sec. I î.e.n.).

KANTHAROS

Grădiștea. Kantharos, î. = 8 cm., d.g. = 10 cm., d.f. = 4,5 cm. (Fig. 8/1). Modelat la roată din argilă fină, omogenă, cenușie, angobă cenușie, lustruită ; canelură longitudinală, lată, pe toartă. Sec. I î.e.n.

BOLURI

Grădiștea. Bol, î = 5,8 cm., d.g. = 8,8 cm., (Fig. 9/1 a-b). Modelat la roată, din argilă fină omogenă, cenușie, angobă de aceeași culoare. Decorul în relief constă din pastile, bastonașe, motive în formă de „V", iar în centru un cerc cu raze. Sfîrșitul sec. II—sec. I î.e.n. V. Sîrbu, F. Anastasiu, *Materiale*, 13. p. 212, pl. 3/1 a, b.

Fragment din gură și corp, D = 10×5,5 cm. Argilă fină, cenușie, cu mică, angobă cenușie ; Modelat la roată. Decor în caliciu vegetal. (Fig. 9/2).

Fragment din gură și corp, D. = 5,2×3 cm. Argilă fină, cu multă mică, cenușie, angobă cenușie, modelat la roată ; decorat cu un capăt de spirală format de o bandă de trei linii în relief. (Fig. 9/3).

Fragment din gură și corp, D. = 4,9×4 cm. Argilă fină cu mică, cenușie, angobă cenușie ; modelat la roată ; decor în mici pastile în relief. (Fig. 9/3).

Fragment din corp (2), D. = 5,3×5,8 cm., D. = 4,8×3 cm. Argilă semifină, cenușie-gălbuie ; angobă cenușie, decor în relief cu motive florale și rozete (fig. 9/3).

Fragment de corp, D. = 4,6×3,3 cm. Argilă semifină, cenușie cu mică ; angobă cenușie ; decor în relief din cercuri cu pastile, linii și motive vegetale (fig. 9/3).

În afară de piesa întreagă și fragmente din alte cinci exemplare, la Grădiștea s-au mai descoperit 6-7 boluri de aceeași formă cu bolurile cu decor în relief, modelate la roată sau cu mîna, din argilă cenușie, în majoritate, sau cărămizie. Vom prezenta exemplarele mai bine păstrate.

Bol fragmentar, î = 4,3 cm., d.g. = 11,5 cm., (fig. 5/4). Argilă fină, cu mică, cărămizie, angobă cărămizie ; modelat cu mîna ; formă hemisferică cu fundul nereliefat.

Bol, î = 5 cm., d.g. = 11×12 cm. (fig. 5/5). Argilă fină cu mică cenușie, angobă cenușie lustruită ; modelat la roată ; formă hemisferică, fundul nereliefat. Putem aprecia, deci, că în așezarea de la Grădiștea au fost descoperite 13 boluri getice, imitații după bolurile deliene, 6 avînd și decor în relief. Toate se încadrează în a doua jumătate a sec. II î.e.n.—sec. I î.e.n.

KRATER

Grădiștea. Fragment de corp (9×8 cm.), din argilă foarte fină, omogenă, cenușie, angobă cenușie, lustruită, toartă semicirculară, lipită de corp (falsă) cu impresiuni digitale la bază ; modelat cu mîna.

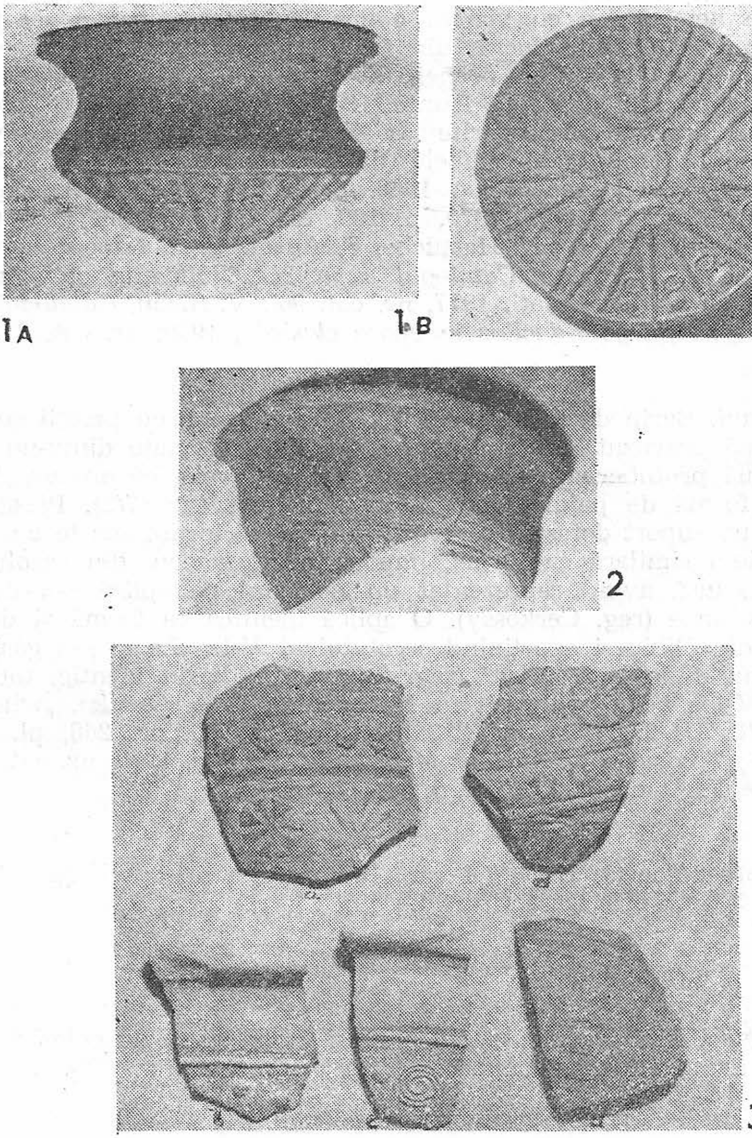

Fig. 9. Grădiștea 1—3 Boluri getice cu decor în relief.

B. PIESE DE METAL

COIF

Găvan (com. Gemenele). Coif, î = 18,5 cm. (fig. 7/1), de forma unei calote hemisferice cu vizieră oblică, apărătoare pentru ceafă și două obrăzare rabatabile, lucrat din foaie de bronz prin ciocănire. De o parte și de alta a calotei, pornesc două volute cu capetele deschise ce se unesc în unghi drept pe frunte. Coiful, de tip attic, are analogii apropiate cu piesele descoperite la Kamenka (reg. Zaporoje) și Bubuia (sudul Basarabiei), ambele datate în sec. IV î..e.n. E. V. Cernenko, *Skifsky dospeh*, Kiev, 1968, p. 89, fig. 47 ; N. A. Oniako, Arheologija S.S.S.R., D1-27, 1970, p. 100, nr. 393, pl. 13/3 a, b (foto) și pl. 45/393 a. b (desen) ; N. Harțuche, F. Anastasiu, *Catalogul selectiv*, nr. cat. 384 ; N. Harțuche, *Catalogul expoziei „Civilizația geto-dacilor din bazinul Siretului"*, Galați, 1977, nr. cat. 96 ; V. Sîrbu, *Catalogul expoziției „Civilizația geto-dacilor în epoca clasică"*, 1980, nr. cat. 33.

BAZIN

Chișcani. Bazin de formă hemisferică, aplatizată, cu pereții subțiri și buza plată prevăzut cu două atașe rabatabile, formate dintr-un inel oval cu două protuberanțe și o aplică, aproape ovală, ce are un decor incizat în formă de palmetă cu volute și rozete (fig. 7/2). Piesa era așezată pe un suport detașabil prevăzut cu trei picioruşe scurte cu baza plată. O piesă similară ca formă, import mediteranean, din secolul al V-lea î.e.n.. însă avînd reprezentat un personaj pe aplică s-a descoperit la Pesčanoe (reg. Cerkossy). O aplică identică ca formă și decor, provenind din Olbic și aparținînd secolului al V-lea î.e.n., s-a găsit în Kurganul nr. 4 de la Volkovțî (reg. Sumy). Un bazin identic, tot din secolul al V-lea î.e.n., s-a găsit în Macedonia, N. A. Onaiko, Arheologija S.S.S.R., D1-27, 1966, nr. 213, pl. 15/17, p. 65, nr. 266, pl. 17/7 și pl. 25/48 ; *Treasures of Ancient Macedonia,* Salonic, 1979, nr. cat. 337, N. Harțuche, F. Atanasiu, *Brăilița,* p. 54—55, pl. 71.

SITULA

Grădiștea. Toartă, L = 7,4 cm., bronz ; inel orizontal, spre interior prinsă de corp prin două nituri. Secolul I î.e.n.

C. VASE DE STICLĂ

BOLURI

Grădiștea. Trei fragmente din gură și corp. Sticlă de culoare albă și verzuie, avînd sub buză două caneluri orizontale (fig. 6/2).

D. DESCOPERIRI MONETARE

Histria. Spiru Haret (com. Bertești de Jos). Drahmă histriană de argint descoperită fortuit. N. Harțuche, Istros, 1, 1980, p. 334.

Brăilița — la nord de vadul Catagației. Drahmă din argint D = = 1,8 cm. Av. Capetele Dioscurilor Rv. Vulturul ținînd în gheare un

delfin. Sus inscripția ΙΣΤΡΙΗ, iar sub delfin litera „A". Secolul al IV-lea î.e.n., B. Mitrea, St. Cl., 7, 1965, p. 163, nr. 36 ; N. Harțuche, F. Anastasiu, *Catalogul selectiv*, nr. 459.

THASOS

Brăila — cartier Chercea. Tetradrahmă de argint, D = 2,4×2,6 cm. Av. Capul lui Dionysos, tînăr, spre dreapta, purtînd cunună de iederă cu frunze ; părul în bucle, două se lasă pe spate iar alta, răsucită, este ridicată.

Rv. ΗΡΑΚΛΕΟΥΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΘΑΣΙΩΝ. Herakles nud, în picioare, văzut din față, cu capul întors spre stînga, ține pe brațul stîng pielea de leu, iar cu dreapta se sprijină în măciucă. Litera „M" între măciucă și picior. Datare : 148—60 î.e.n. (Le Rider, pl. 4, nr. 52, gr. 8). N. Harțuche, F. Anastasiu, *op. cit.*, nr. 460.

Stăncuța. În 1953, a fost descoperit, fortuit, un tezaur monetar cuprinzînd 87 de piese : 34 denari republicani și 53 tetradrahme de argint thasiene. Monedele thasiene se datează, pe baza denarilor republicani, între 150—52 î.e.n., C. Preda, SCN, 2, 1958, p. 239—249.

Din catalogul prezentat reiese faptul că în secolele V—I î.e.n., în Cîmpia Brăilei s-au descoperit numeroase și variate piese de proveniență grecească în aproape toate așezările, necropolele și mormintele izolate din zonă (fig. 10). Cele mai numeroase sînt recipientele ceramice iar în cadrul acestora amforele. Numărul mare de amfore descoperite — peste 100 — și prezența lor pe tot parcursul secolelor IV—I î.e.n. dovedește faptul că importul vinurilor, uleiurilor și rășinilor a fost permanent și numeros în această zonă. Astfel. din așezările getice de la Brăilița, în majoritate distruse, provin 47 de exemplare, iar de la Grădiștea, deși doar parțial cercetată, sînt peste 30 de exemplare.

În ceea ce privește proveniența, se observă o mare varietate de centre producătoare, prezentate în ordinea numărului de exemplare : Thasos (secolele IV—III î.e.n.), Rhodos (secolele III—I î.e.n.), Cos și Pseudo-Cos (secolele II—I î.e.n.), Heraclea Pontică (secolele IV—III î.e.n.), Sinope (secolele III—II î.e.n.), Soloha (secolele IV—III î.e.n.), Knidos (secolul al III-lea î.e.n.), și centre neidentificate. Există un raport cantitativ diferit : pentru secolele IV—III î.e.n. cele mai numeroase exemplare provin din Thasos, Heraclea Pontică și Soloha, pe cînd în secolele II—I î.e.n. predomină Rhodosul și cele din Cos și Pseudo-Cos. Pe ansamblu, amforele importate din centrele sudice (Thasos, Rhodos, Cos și Pseudo-Cos) sînt evident mai numeroase decît cele din zona Pontului Euxin (Heraclea Pontică, Sinope, Soloha). Cronologic, pe parcursul sec. IV—III î.e.n. sînt importate amfore atît din zona pontică cît și din cea sudică, fără a exista o predominare evidentă, pe cînd în sec. II—I î.e.n. sînt aproape numai amfore de proveniență sudică.

Apreciem că așezările getice de la Brăilița, în sec. IV—III î.e.n., și Grădiștea, în sec. II—I î.e.n., au reprezentat și centre de difuzare a amforelor grecești în nord-estul Cîmpiei Române și sudul Moldovei.

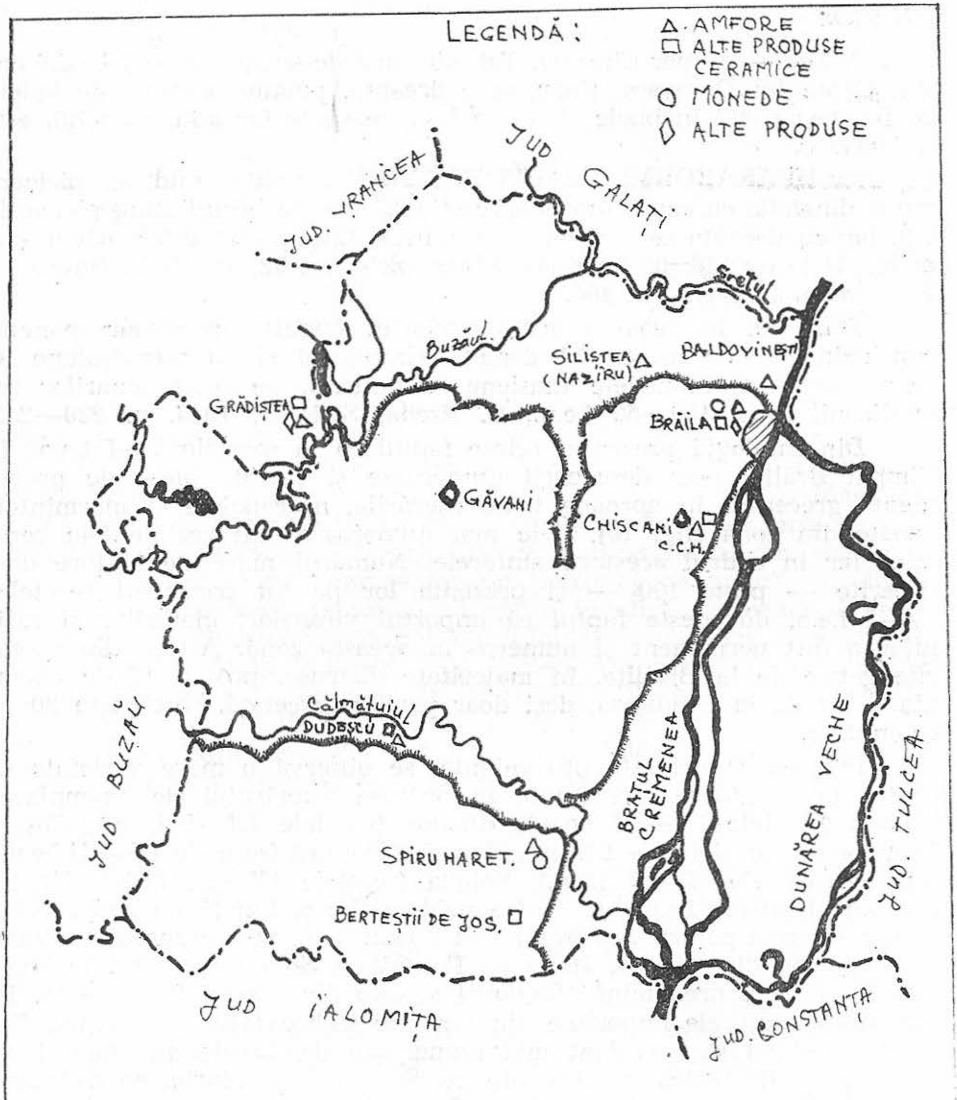

Fig. 10. Importuri grecești în Cîmpia Brăilei.

Spre această concluzie ne îndeamnă numărul mare de exemplare descoperit aici și pozițiile acestor așezări pe malurile Dunării și Buzăului, favorabile comerțului de tranzit. În cadrul necropolelor, amforele sînt folosite atît ca urne funerare (Brăilița, Dudescu), cît și ca ofrande (Brăilița, Chiscani). De asemenea, se observă „orientări comerciale" în cadrul așezărilor : la Brăilița predomină amforele sudice, la Spiru Haret cele pontice, iar la Grădiștea sînt aproape numai exemplare sudice.

În privința celorlalte recipiente ceramice, este de remarcat numărul mic de exemplare — 39 și marea varietate a tipurilor — 12 tipuri diferite. Cronologic, ele se plasează pe parcursul sec. V—I î.e.n., orice altă încercare de a stabili o pătrundere pe tipuri ceramice nefiind justificată datorită numărului mic de exemplare. Oricum, secolelor V—III î.e.n. le revin numai cca. 10 exemplare, pe cînd secolelor II—I î.e.n. cca. 30.

De remarcat că numai așezării getice de la Grădiștea îi revin 27 de piese, aproximativ 70% din totalul descoperirilor, restul de 12 exemplare revenind celorlalte localități.

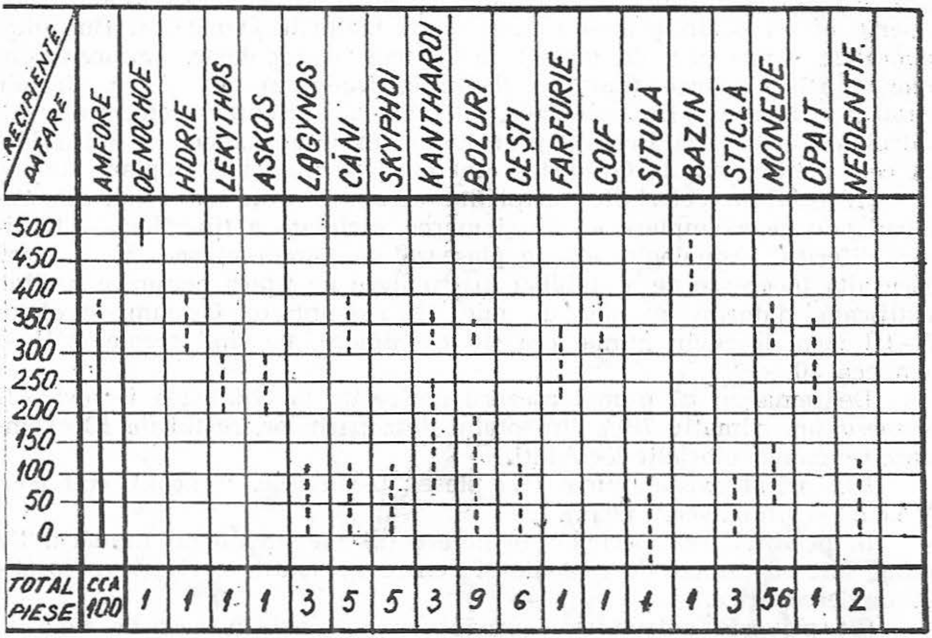
Din metal există numai trei piese : bazin (sec. V î.e.n.), coif (sec. IV î.e.n.) și situlă (sec. I î.e.n.).

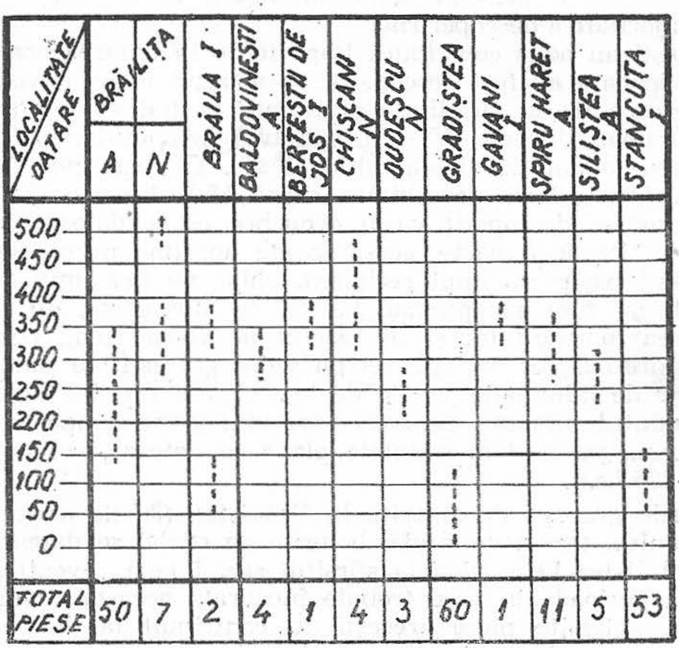
În privința descoperirilor monetare trebuie menționat numărul lor redus, atît ca număr de monede și centre de emitere, cît și ca localități de descoperire.

Cît privește pătrunderea produselor grecești în această zonă se pot distinge două perioade : secolul al V-lea — prima jumătate a secolului al IV-lea î.e.n. — sub 10 piese ; a doua jumătate a sec. al IV-lea — sec. I î.e.n., marea majoritate a descoperirilor.

Produsele grecești au adus contribuții importante în datarea complexelor arheologice în care au fost descoperite. S-a putut astfel dovedi că necropola și așezarea de la Brăilița sînt numai parțial contemporane : necropola se datează în sec. IV î.e.n. eventual începutul sec. III î.e.n. pe cînd așezarea se datează de la mijlocul sec. IV î.e.n. pînă la mijlocul sec. II î.e.n. O problemă deosebită o ridică M 6 din necropola de la Brăilița, în care s-a descoperit vasul oenochoe ce se datează în jurul anului 500 î.e.n. Pe de o parte, acesta poate aparține necropolei din sec. IV î.e.n., deși păstrarea unui recipient, chiar de lux timp de peste un secol, ar fi un fapt excepțional, iar pe de altă parte, nu se poate exclude datarea mormîntului și în secolul al V-lea î.e.n., cum presupune P. Alexandrescu. Tot pe baza recipientelor grecești s-a putut dovedi că mormintele de înhumație scitice de la Chițcani nu sînt toate contemporane : mormîntul tumular, pe baza bazinului grecesc, aparține secolului al V-lea î.e.n., pe cînd mormintele plane se datează, cel mai probabil, între 350—325 î.e.n.

Toate importurile grecești descoperite la Grădiștea (30 de amfore și 27 recipiente ceramice, toarta de situlă, bolurile de sticlă) se datează de la sfîrșitul sec. al II-lea î.e.n. pînă la sfîrșitul sec. I î.e.n., eventual începutul sec. I e.n., perioadă în care trebuie încadrată această comunitate. De asemenea, celelalte piese grecești au contribuit la datarea complexelor arheologice autohtone în care au fost descoperite.

A = AȘEZARE
N = NECROPOLĂ
I = IZOLATE

În concluzie, putem afirma că importurile greceşti, îndeosebi ceramica constituie o constantă a inventarului arheologic al aşezărilor şi mormintelor getice şi al mormintelor scitice din secolele V—I î.e.n. din Cîmpia Brăilei, fiind o expresie a relaţiilor stabilite între aceste populaţii şi lumea grecească.

Imitarea unor produse greceşti, asupra cărora amprenta autohtonă este evidentă, a contribuit la îmbogăţirea repertoriului ceramic geto-dacic cu noi forme şi elemente decorative.

IMPORTATIONS GRECQUES DANS LA PLAINE DE BRĂILA (V-e—I-er s.av.n.è.)

Résumé

Dans cette étude l'auteur présente toutes les importations grecques découvertes au nord-est de la Plaine Roumaine aux Ve—Ière siècles av.n.è., qui constituent un élément constant dans l'inventaire archéologique des établissements et des tombes dans cette zone.

On remarque la permanence et la variété des récipients en céramique, surtout des amphores. Il faut mentionner la variété des centres producteurs d'amphores présentés par ordre quantitatif : Thasos (les IVe—IIIe siècles av.n.è.), Rhodos (les IIe—Ier siècles av. n.è.), Cos et „Pseudo-Cos" (les IIe—Ier siècles av.n.è.), l'Héraclée Pontique (les IVe—IIIe siècles av.n.è.), Sinope (les IIIe—IIe siècles av.n.è.), Soloha (les IVe—IIIe siècles av.n.è.), Knidos (le IIIe siècle av.n.è.) et d'autre centres qui n'ont pas été identifiés. Il y existe un rapport quantitatif différent : pour les IVe—IIIe siècles av.n.è. les plus nombreuses proviennent de Thasos, d'Héraclée Pontique et Soloha, tandis qu'aux IIe—Ier siècles av.n.è. ce sont celles de Rhodos, de Cos et „Pseudo-Cos" qui prédominent ; des centres méridionaux sont évidemment plus nombreux que ceux de la zone de la Mer Noire.

Quant aux autres récipients en céramique, on remarque le nombre petit d'exemplaires — 43 — et la grande variété de formes — 13. Il existe peu de pièces métalliques, ainsi que des découvertes monétaires.

Les importations grecques apparaissent tant dans les monuments géto-daces de IVe—Ier siècle av.n.è. que dans celles scythiques (les Ve—IVe siècles av.n.è.) et elles constituent un aspect des relations établies par ces populations avec le monde grec.

L'imitation de certains produits grecs — sur lesquels l'empreinte autochtone est évidente, a contribué à l'enrichissement du répertoire céramique géto-dace avec des nouvelles formes et des nouveaux éléments de décor.

Fig. 1. Amphores grecques ; 1—2 Brăiliţa-nécropole ; 3, Dudescu ; 4—5 Spiru Haret. 1, Thasos ; 2, l'Héraclée Pontique ; 3, Rhodos ; 4—5, Soloha I

Fig. 2. Fragments d'amphores : 1, 3, 5 Grădiştea ; 2, 4, 6 Brăiliţa 1b, 2, 4, Rhodos ; 3 le type Cos ; 6, Knidos

Fig. 3. Vases grecs : 1—2 Brăilița-nécropole ; 3—4, Dudescu ; 5 Berteștii de Jos
1, Oenochoe ; 2 Cruche ; 3 Askos ; 4 Lekythos ; 5 Hydrie miniaturale.

Fig. 4. Vases grecs : 1 Chiscani ; 2, Brăilița-établissement ; 3—5 Grădiștea.
1, Kantharos ; 2, Fragment de kantharos „West Slope" ; 3—5, Skyphoi de Pergam.

Fig. 5. Bols grecs (1—3) et gètes (4—5).
1, Chiscani ; 2, Grădiștea ; 3, Brăilița-établissement ; 4—5, Grădiștea.

Fig. 6. Grădiștea. Fragments de vases céramiques (1, 3—6) et de bols en verre (2)
1, Tasses ; 2, Bols ; 3, Lygynoi ; 4, Cruche ; 5, Kantharoi, tasse, bol

Fig. 7. 1, Găvani, casque en bronze, 2, Chiscani, Anse de basin. 3, Grădiștea, Anse de situla.

Fig. 8. Imitations gètes : 1—2, Brăilița-nécropole ; 3—4, Grădiștea
1, Lekané ; 2, Amphore ; 3, Amphore, fragments ; 4, Kantharos.

Fig. 9. Grădiștea : 1—3 Bols gètes à décor en relief.

Fig. 10. Carte : Importations grecques dans la Plaine de Brăila.

AMFORE ANTICE APĂRUTE ÎNTR-UN MORMÎNT TUMULAR DE LA TOPALU (JUD. CONSTANȚA)

M. IRIMIA, N. CHELUȚĂ-GEORGESCU

În anul 1977 a fost semnalată muzeului din Constanța descoperirea unor materiale arheologice antice în localitatea Topalu. Cercetările întreprinse au stabilit că în imediata vecinătate a bisericii comunale, cu ocazia amenajării drumului, precum și ca urmare a erodării accentuate a solului de către apele pluviale, au fost scoase la iveală două amfore. S-a precizat, de asemenea, că biserica este amplasată pe un tumul de mari dimensiuni, parțial aplatizat. Apariția celor două amfore a impus efectuarea, la aproximativ 20 m spre sud-est de biserică, a unei casete cu dimensiunile de 5×3 m, orientată nord-sud *. Săpăturile au dus, de fapt, la recuperarea a nouă amfore elenistice fragmentare, relativ grupate și situate la adîncimea de circa 0,70 m de la suprafața terenului din zona cercetată. Amforele se aflau spre marginea tumulului ; ele marcau, se pare, nivelul antic de călcare în care a fost săpată probabil groapa sepulcrală și peste care s-a ridicat mantaua propriu-zisă a tumulului.

În aceeași casetă au fost descoperite, de asemenea, două gropi piriforme, cu pereții arși, precum și mai multe materiale ceramice feudale timpurii. Este posibil ca gropile de cereale (?) amintite să aparțină unor locuințe feudale timpurii. De altfel, în apropiere, la numai 30—40 m spre sud-vest, către Dunăre, s-a observat existența mai multor urme de locuire feudală-timpurie. Absența altor săpături, în afara celor efectuate pentru recuperarea amforelor amintite limitează mult observațiile noastre.

* * *

Inventarul arheologic recoltat în urma sondajului întreprins la Topalu este compus în exclusivitate din amfore. Dintre cele nouă exem-

---

* Sondajul și descrierea situației din teren aparțin în exclusivitate lui N. Cheluță-Georgescu.

plare descoperite, trei (fig. 1/7 ; 2/1-3) sînt de un tip, iar celelalte șase (fig. 1/6 ; 2/4-8) aparțin altui tip. Primelor trei exemplare le lipsește însă tocmai elementul cel mai caracteristic — piciorul — astfel că atribuirea lor uneia dintre grupele de amfore cunoscute este dificilă. Exemplarele în discuție se apropie, prin forma lor generală, de grupul de amfore de Chios, cu gîtul înalt, cilindric [1]. Cîteva elemente par, totuși, să le deosebească de grupul propriu-zis amintit. Astfel, în timp ce la exemplarele acestuia înălțimea părții inferioare este sensibil mai mare decît cea a părții superioare [2], la singura amforă de la Topalu aproape întreagă [3] (căreia îi lipsește totuși piciorul), constatăm că ambele părți sînt aproape egale. De asemenea, în timp ce torțile amforelor de Chios cu gîtul înalt, cilindric, au secțiunea elipsoidală [4], torțile exemplarelor de la Topalu sînt aproape cilindrice [5]. Cele trei exemplare aparțin mai probabil grupului de amfore cu piciorul în formă de „manșon" [6], de care se apropie atît prin forma generală, cît și prin dimensiunile părților superioară și inferioară ori prin diametrele torților [7]. De asemenea, buza exemplarelor de la Topalu are marginea exterioară despărțită de gît printr-o linie adîncită, ca la amforele cu piciorul în formă de „manșon". Amforele de acest tip, răspîndite atît în bazinul Mării Mediterane, cît și al Mării Negre, au fost atribuite de V. Grace unui grup din cercul Chios-ului, unde ar fi fost executate în secolele IV—III î.e.n. [8]. În același timp, ele reprezintă unul dintre cele mai răspîndite grupuri ceramice descoperite în straturile corespunzătoare secolelor IV—III î.e.n. din orașele bosporane [9]. Le întîlnim destul de des și în Dobrogea [10], ori în stînga Dunării [11]. Analizînd tipurile de pastă

[1] I. B. Zeest, *Keramiceskaia tara Bospora*, MIA, 83, M., 1960, p. 77—78, pl. IV/13 ; M. Lazarov, Izvestiia — Varna, 9 (24), 1973, p. 9, 13 (nr. 33—39 — catalog), tipul I D și pl. III—IV.

[2] M. Lazarov, *op. cit.*, p. 13, nr. 33—36, 40 — aproape întregi.

[3] Inv. 13909, fig. 1/7 ; 2/3.

[4] Comportînd înregistrarea a două diametre, cu diferențe mari între ele ; cf. M. Lazarov, op. cit., p. 13, tabel, D 7.

[5] Cu foarte mici diferențe între cele două diametre ; vezi tabelul.

[6] I. B. Zeest, *op. cit.*, p. 78—79, pl. V/14 a, b, v ; M. Lazarov, *op. cit.*, p. 13—16, II și pl. 41—59, mai ales.

[7] Exemplarele de la Topalu au dimensiunile mai apropiate în special de cele ale amforei de la Sozopol (M. Lazarov, *loc. cit.*, nr. 54).

[8] Apud M. Lazarov, *op. cit.*, p. 14.

[9] I. B. Zeest, *op. cit.*, p. 78.

[10] Fiind de cele mai multe ori fragmentare, ele sînt, totuși, mai rar ilustrate în literatura arheologică. Fără să încercăm în momentul de față o repertoriere a lor, precizăm că le întîlnim la Histria, Jurilovca (V. Canarache, *Importul amforelor ștampilate la Istria*, București, 1957, p. 380—381 și fig. 70 — stînga), Tomis ; Callatis (în depozitul Muzeului din Constanța) ; Nicolae Bălcescu și Medgidia (M. Irimia, Pontica, 6, 1973, p. 42 și pl. 20/3 ; 21/6) ; Ion Corvin (în depozitul Muzeului din Constanța) ; Sf. Gheorghe (V. Bauman, Peuce, 4, 1973—1975, p. 39—40 și pl. 5/4 ; Albești (săpături A. Rădulescu, N. Cheluță-Georgescu și Maria Bărbulescu) etc.

[11] La Grădiștea Dichiseni (Crișan Mușețeanu, N. Conovici, Apostol Atanasiu, Dacia, NS, 22, 1978, p. 188 și fig. 5/11).

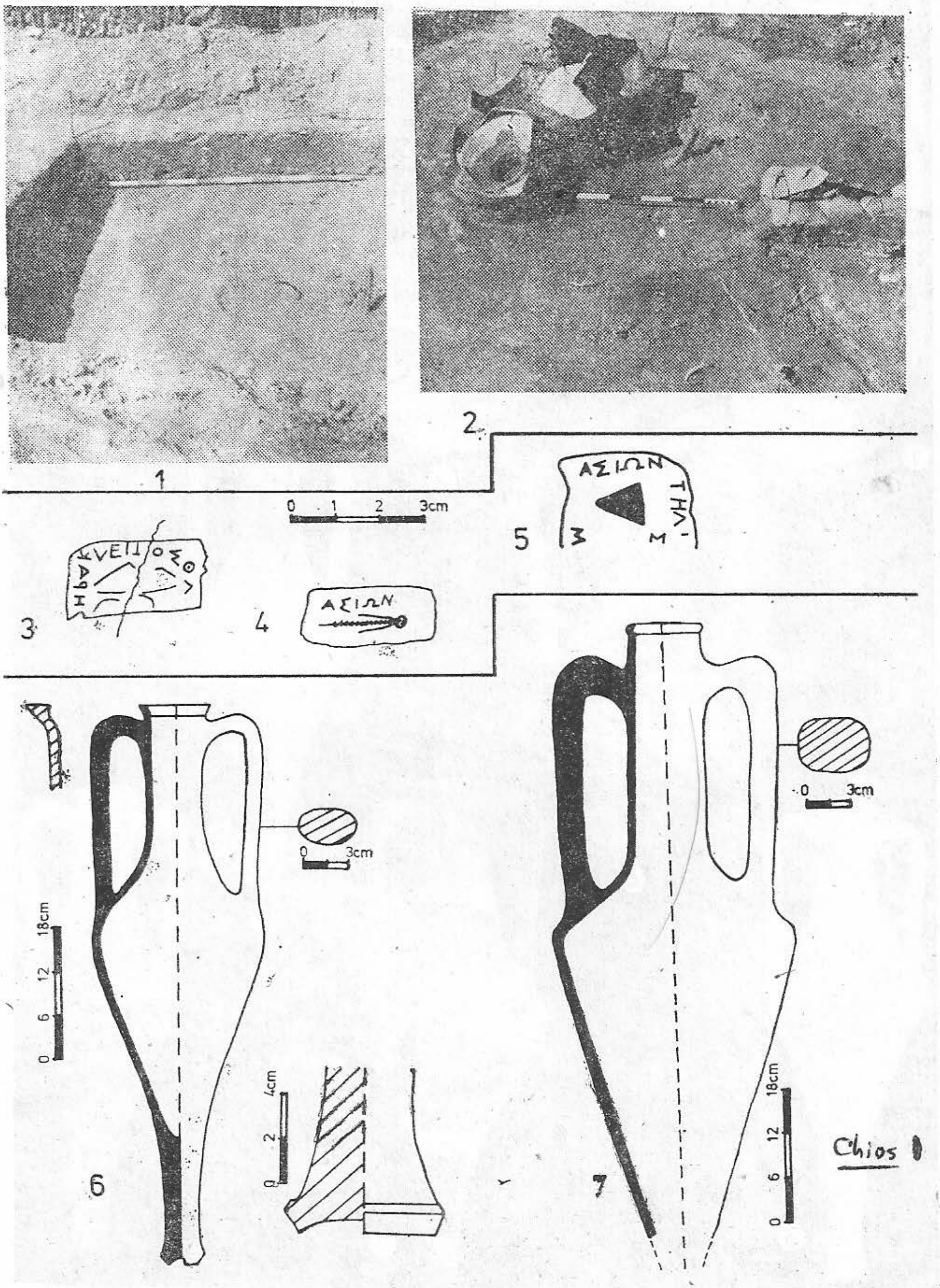
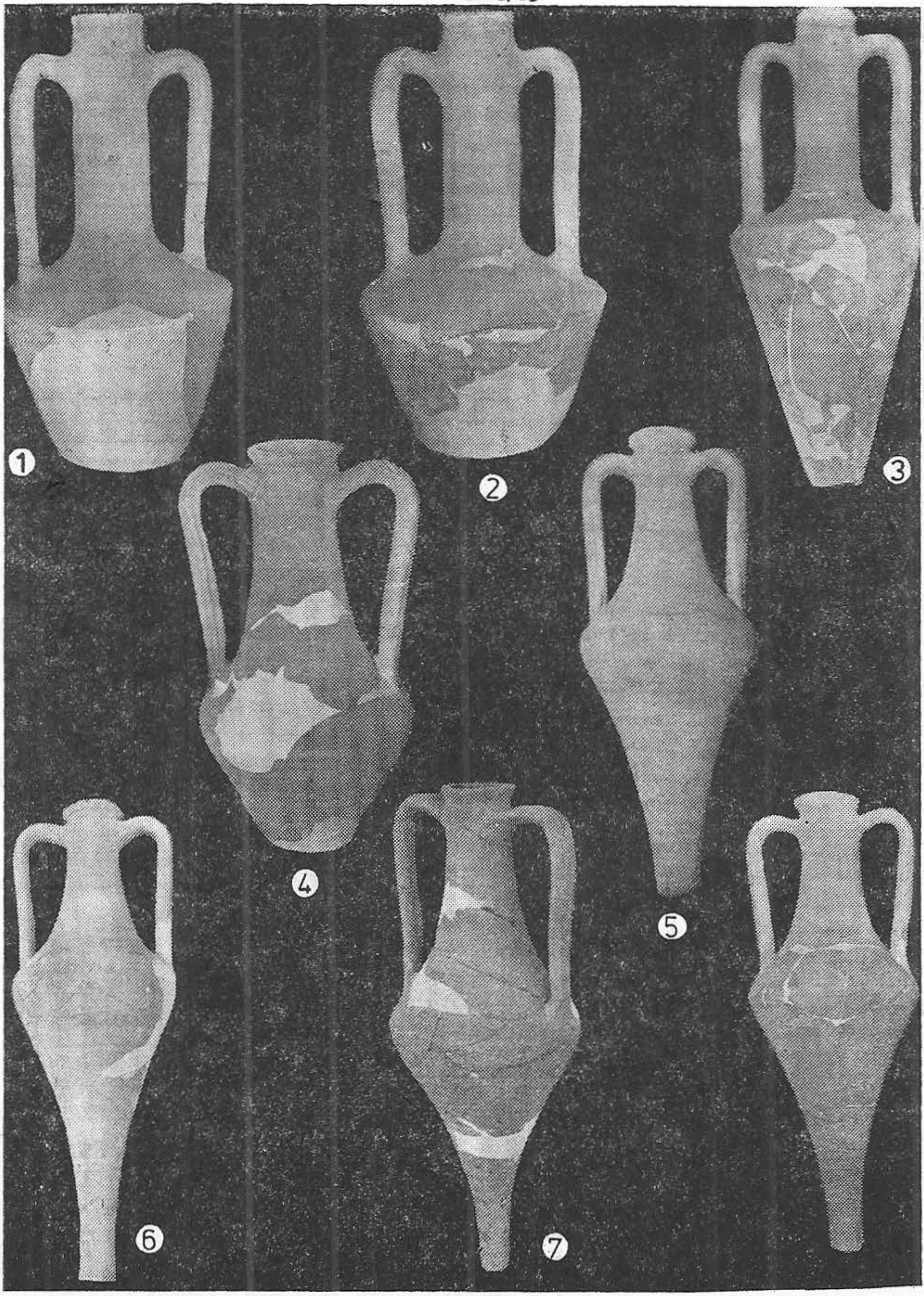

1
2
0 1 2 3cm
ΑΣΙΩΝ
ΤΗΛ
5
3
4
ΑΣΙΩΝ
0 3cm
0 3cm
0 6 12 18cm
0 2 4cm
6
7
0 6 12 18cm
Chios

Fig. 1.

Chios

1-3 Chios

Chios

4-7 Thasos

Thasos

Fig. 2.

întîlnite, I. B. Zeest a stabilit că amforele acestui grup au fost lucrate în cîteva centre, între care era și Chios-ul [12].

Celelalte șase amfore recoltate din tumulul de la Topalu sînt de Thasos. Dintre acestea, două exemplare (inv. 13914 și fig. 2/5) sînt neștampilate, iar celelalte patru poartă cîte o ștampilă pe toartă. Din punct de vedere al formei, toate cele șase amfore au corpul biconic, corespunzător tipului I a după Bon [13] sau 20 i, k după Zeest [14], ori tipului D — după Lazarov [15]. În ceea ce privește cronologia amforelor de acest tip, luîndu-se în considerație numai forma lor, cu toate încercările de pînă acum, ea nu este încă suficient de sigură. I. B. Zeest considera că tipul 20/a, b, v, g. j, d, din clasificarea sa ar corespunde secolului IV î.e.n., în timp ce 20/e, z, s-ar fi răspîndit în secolele IV—III î.e.n., iar 20/i. k s-ar data la sfîrșitul secolului III și începutul secolului II î.e.n. [16]. V. Grace considera de asemenea, că această clasificare, legată de forma amforelor thasiene are și o valoare cronologică [17]. Dar, așa cum arăta Iu. G. Vinogradov, clasificarea legată de forma amforelor thasiene are o valoare mai mult tipologică și nu cronologică, unele amfore biconice de tipul I a, b — după Bon, sau tipul 20 — după Zeest, din secolele IV—III î.e.n., coexistă parțial cu exemplarele celorlalte tipuri. Recent, M. Lazarov a precizat că amforele amintite — tipul D în clasificarea sa — sînt foarte răspîndite pe litoralul stîng al Mării Negre și în regiunile traco-getice învecinate [19]. Din punct de vedere cronologic acestea ar aparține sfîrșitului secolului IV și secolului III î.e.n., corectîndu-se datarea propusă de I. B. Zeest, după cum o dovedesc și complexele arheologice în care ele au apărut [20].

Din cele menționate mai sus observăm că amforele thasiene de tipul amintit au fost confecționate o perioadă relativ îndelungată, ceea

---

[12] I. B. Zeest, *op. cit.*, p. 78—79.

[13] A. M. Bon și A. Bon, *Les timbres amphoriques de Thasos*, în Etudes Thasiènnes, IV, Paris, 1957, p. 16—19 și fig. 3/1, 2 ; 6/1.

[14] I. B. Zeest, *op. cit.*, p. 86—87, nr. 20/i, k și pl. IX/20 i, k.

[15] M. Lazarov, Actes du IIe Congrès international de Thracologie, II, București, 1980, p. 175 și pl. I/4.

[16] I. B. Zeest, *op. cit.*, p. 83—87.

[17] V. Grace, Stamped Wine Jar Fragments. Pnyx, Hisperia, Supplem. X, 1956, p. 124.

[18] Iu. G. Vinogradov, NE, 10, 1972, p. 10—11.

[19] Amfore de acest tip sînt semnalate la Apolonia, Sozopol (M. Lazarov, Izvestiia-Varna, 9 (24), 1973, p. 28—29, nr. 138, 139, 143, 140 ; Balcic și Kavarna (ibidem), Šipka (G. Tabakova-Canova, Arheologija, Sofia, 3, 1961, 1, p. 58, nr. 20, fig. 5/b) ; Marea Neagră (M. Lazarov, *op. cit.*, nr. 131, 134, 137, 142) ; Mangalia (Th. Sauciuc-Săveanu, Dacia, 3—4, 1927—1932) ; Dunăreni (M. Irimia, Pontica, 6, 1973, p. 13 și pl. 18/7) ; Poiana (I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj-Napoca, 1974, nr. 77. O amforă asemănătoare s-a descoperit într-un mormînt tumular de la sfîrșitul secolului IV—prima jumătate a secolului III î.e.n., la Kjolmen (Čv. Dremsizova-Nelčinova, Izvestiia-Sofia, 32, 1970, p. 209, pl. 1/5 și p. 215, pl. 4), iar o alta într-un mormînt din a doua jumătate a secolului IV î.e.n. la Fîntînele, jud. Teleorman, (Corneliu N. Mateescu și M. Babeș, SCIV, 19, 1968, 2, p. 288 și fig. 4).

[20] M. Lazarov, Actes du II-e Congres de Thracologie, p. 175.

ce nu ne facilitează încercarea de a restrînge datarea tumulului de la Topalu. În schimb, analiza ștampilelor pare să ne ofere mai multe elemente.

Dintre cele patru ștampile existente, doar una singură (fig. 1/3) este aproape întreagă ; celelalte trei sînt corodate, fragmentare. În literatura de specialitate s-au cristalizat de-a lungul timpului mai multe concepții privind clasificarea cronologică a ștampilelor de amfore thasiene. Potrivit clasificării propuse de Iu. G. Vinogradov, ștampilele thasiene pot fi împărțite în opt grupe tipologice, răspîndite în cinci perioade cronologice [21].

Conform acestei clasificări, toate cele patru ștampile thasiene de la Topalu, cu toate că unele sînt fragmentare, par să aparțină, după formă, dispunerea legendei și simbol, grupei a IV-a. Amfora care poartă ștampila Θα[σίων]'Ηρά-[κ]λειτος aparține subgrupei IV v, după cronologia lui Iu. G. Vinogradov [22]. În cadrul acestei subgrupe legenda apare desfășurată pe trei sau patru laturi. Ethnikon-ul, fragmentar, putea fi scris fie cu omicron, fie — mai probabil — cu omega, ca în cazul celorlalte trei ștampile în care el se păstrează. În cadrul acestei subgrupe nu se cunoaște eponimul, iar numele care apare pe ștampilă aparține probabil olarului. Iu. G. Vinogradov consideră că pentru subgrupa amintită, magistrat ar putea fi însuși Herakleitos, ipoteză susținută de emblemele care apar pe ștampilele sale și care sînt atributele lui Herakles [23]. Ținîndu-se seama de complexele arheologice în care unele dintre ștampile au apărut, grupa a IV-a a fost datată între 350—330 î.e.n., răstimp în care a fost parțial contemporană cu sfîrșitul grupei a III-a și cu începutul grupelor a V-a și a VI-a. Această contemporaneitate parțială a fost susținută și pe baze paleografice [24].

Cea de a doua amforă thasiană (fig. 1/5), are numele dispus parțial pe latura scurtă din dreapta, a ștampilei, continuat apoi pe latura lungă inferioară. Această dispunere și analogia cu Bon, nr. 1605, ne conduc spre o reconstituire Τηλέμαχος, anume încadrat de Iu. G. Vinogradov tot în subrupa 4 V [25]. Prezența ștampilei ce-l are ca producător pe Telemahos între materialele elenistice din grupa A a lui Thompson [26], confirmă datarea piesei în al treilea sfert al secolului IV î.e.n., datare pusă de acord cu investigațiile lui Edwards [27] și luată în considerare, de asemenea, de către M. Debidour [28] în propunerile de cronologie a ștampilelor thasiene.

În legătură cu ștampila amforei nr. 13910 (fig. 2/4), căreia i se păstrează din legendă de asemenea numai ethnikon-ul, precizăm că simbolul acesteia este foarte corodat. Se distinge doar o formă triun-

[21] Iu. G. Vinogradov, *op. cit.*, p. 3 și urm.
[22] *Ibidem*, p. 34—35, 61—62 — anexa 5 și tabelul II.
[23] *Ibidem*, p. 34—35.
[24] *Ibidem*, p. 34—42 și tabelul III.
[25] NE, 10, 1972, p. 62.
[26] Hesperia, III, 1934, p. 313 și urm.
[27] Cf. V. Grace, Stamped Wine Jar Fragments. Pnyx, p. 136.
[28] BCH, Supplem., V, Thasiaca, 1979, p. 310—311.

ghiulară și care ar putea reprezenta, eventual, tot un bucraniu (?). Simbolul ștampilei de pe amfora nr. 13912 (fig. 1/4 ; 2/7) — thyrs-ul împodobit cu panglici — apare în subgrupa 4 a [29]). Reținem că pe ștampilele acestei subgrupe apar *ethnikon-ul,* simbolul, precum și două nume — al eponimului și al producătorului. Considerăm că pe ștampila amintită, cu toate că nu este prea mare, puteau fi aplicate inițial două nume. Luînd în considerație forma rectangulară a celor trei ștampile fragmentare, simbolurile păstrate, precum și modul de aplicare a legendei, probabil pe trei laturi, putem presupune că ștampilele în cauză aparțin grupei a IV-a. În schimb, nu putem aduce nici o precizare privind încadrarea cronologică a celor două exemplare de Thasos neștampilate (inv. 13914 și 13915).

Din cele prezentate mai sus se poate constata că atît amforele atribuite ipotetic grupului cu piciorul în formă de „manșon", cît și cele thasiene, în totalitatea lor, aparțin unei perioade relativ îndelungate — celei de-a doua jumătăți a secolului IV, poate și uneip ărți a veacului următor [30]. Doar analiza morfologică a amforelor nu ne este suficientă pentru restrîngerea datării întregului grup. În schimb. formele ștampilelor thasiene, legenda și emblemele lor, ne oferă unele indicii pentru atribuirea lor grupei a IV-a și anume intervalului 350—330 î.e.n. Un element mult mai sigur ni-l oferă amfora al cărui producător este Herakleitos și care poate fi atribuită cu deplină siguranță subgrupei 4 v, încadrată în același interval cronologic. Deoarece nici exemplarele fragmentare, atribuite grupului de amfore cu piciorul în formă de „manșon", nici cele thasiene neștampilate nu contrazic această datare, considerăm că întregul lot al celor nouă amfore de la Topalu poate fi datat în al treilea sfert al secolului IV î.e.n.

Ne reține atenția și o altă constatare : numărul relativ mare de amfore de același tip — șase de Thasos și trei cu piciorul în formă de „manșon". Dar între ele există totuși diferențe, ceea ce arată că aparțin probabil unor ateliere sau loturi diferite. Doar două exemplare (nr. 13907 și 13909), cu piciorul în formă de manșon, par să provină, eventual, din același lot, deși prezintă unele deosebiri în ceea ce privește dimensiunile lor. Cele mai multe amfore ștampilate de Thasos aparțin unor ceramiști diferiți, după cum o indică pasta, dimensiunile precum și ștampilele însăși. Doar exemplarele nr. 13910 și 13913, avînd pasta asemănătoare și același simbol (bucraniu), ar putea aparține unui singur lot sau atelier. Tot deosebite între ele sînt și exemplarele de Thasos neștampilate.

Pînă în prezent nu dispunem de date privind apartenența etnică a mormîntului de la Topalu. După cum s-a mai arătat [31], inventarul

[29] *Bon,* nr. 372. Același simbol — *thyrs*-ul — apare și în grupa a VII-a, (circa 400—370 î.e.n.), dar ștampila de la Topalu este deosebită de cele ale acestei subgrupe.

[30] Dacă luăm în considerație mai ales forma amforelor thasiene (supra, nota nr. 20).

[31] M. Irimia, Pontica, 9, 1976, p. 46.

arheologic al unui complex nu ilustrează în mod direct și etnicul lui. Cercetarea complexului funerar fiind parțială, nu avem siguranța că nu există în zonă dovezi mult mai clare privind atribuirea sa etnică. Amforele grecești au ajuns în această zonă ca rezultat al schimburilor realizate de comunitățile locale cu negustorii greci, fie prin intermediul coloniilor vest-pontice, fie, mai probabil, folosindu-se calea atît de favorabilă, a Dunării [32]. Cu toate că, aparent, nici un element nu ne îndreptățește o asemenea presupunere, considerăm că tumulul putea să aparțină unui reprezentant al populației locale. De altfel, tipul de mormînt însuși — tumular — ca și numărul relativ mare de amfore constituie indicii importante privind poziția socială a personajului înmormîntat. Drept analogii pentru caracterul oarecum deosebit — „princiar" — al mormîntului, în care a fost depus un număr mai mare de amfore, amintim că situații relativ asemănătoare s-au observat și la Agighiol [33], Jurilovca [34], Topraisar [35], Mihai Viteazu [36] etc.

Tumulul de la Topalu aparține unei zone bogate în descoperiri getice din a doua epocă a fierului. Astfel, în apropiere, la Capidava, pe Valea Alvănești au fost culese mai multe materiale din a doua epocă a fierului [37]. În același perimetru au fost cercetate [38] relativ recent trei bordeie dreptunghiulare cu vetre și ceramică specifică. Pe dealul cetății Hîrșova, aflat la aproximativ 10—12 km în aval de Topalu, au fost descoperite materaile arheologice care atestă existența locuirii autohtone în a doua jumătate a mileniului I î.e.n. [39]. Aceleiași zone îi aparțin, de asemenea, mai multe descoperiri funerare getice provenind de la Hîrșova [40], Ghindărești [41], Capidava [42], Băltăgești [43], Dunărea [44] etc.

---

[32] O prezentare a descoperirilor arheologice care ilustrează rutele comerciale existente în Dobrogea în această epocă, cu bibliografia recentă, la M. Irimia, Pontica, 13, 1980, p. 66—118.

[33] Din bogatul inventar al acestui mormînt „princiar" făceau parte, de asemenea, mai multe amfore (D. Berciu, *Arta traco-getică*, București, 1969, p. 76 și fig. 52).

[34] V. Canarache, *op. cit.*, p. 380—381 și fig. 71.

[35] M. Irimia, Pontica, 9, 1976, p. 37—56.

[36] Material inedit aflat în muzeul din Constanța, inv. 21304—21309.

[37] P. Diaconu, R. Florescu, în *Capidava*, I, București, 1958, p. 245.

[38] De către N. Cheluță-Georgescu în anul 1976. De la Capidava provine și o monedă histriană cu roata, care dovedește inițierea timpurie a unor legături cu coloniile vest-pontice (cf. R. Ocheșeanu, BSNR, 67—69, 1973—1975, p. 45—48).

[39] Începuturile așezării getice au fost fixate încă din secolul V î.e.n. (A. Aricescu, Pontica, 4, 1971, p. 352). De-a lungul anilor s-au descoperit mai multe fragmente de amfore elenistice datate în secolele IV—II î.e.n., printre care și cîteva ștampile (Gr. Tocilescu, AEM, 11, 1887, p. 64, nr. 130—133 ; V. Pârvan, AARMSI, II, 17, București, 1913, p. 351—352). S-au mai descoperit alte fragmente și un opaiț, databil cel mai tîrziu în secolul I î.e.n. (A. Aricescu, *op. cit.*, p. 351—352).

[40] a) O urnă apărută la circa 1 km nord-vest de oraș, pe pantele ce coboară în stînga șoselei Constanța-București (cf. A. Aricescu, *op. cit.*, p. 352—353 și fig. 1) ; b) în zona „Abator" — o urnă-*crater* din pastă cenușie lucrată la roată ; la punctul „Rasim" — o urnă lucrată cu mîna (material inedit în muzeul din Constanța.

[41] S. Morintz, Done Șerbănescu, SCIVA, 25, 1974, p. 54—57, fig. 6—4.

[42] Săpături N. Cheluță-Georgescu.

În măsura în care eventualul caracter „princiar" al mormîntului de la Topalu va fi confirmat de viitoarele cercetări, este posibil ca întregul complex de așezări și necropole plane sau tumulare din zonă să marcheze, cel puțin în parte, aria unei comunități tribale locale, avînd în frunte un „basileus".

Tumulul de la Topalu, datînd probabil, după cum am văzut mai sus, din al treilea sfert al secolului IV î.e.n., deși cercetat parțial, se poate asocia într-o mai mică măsură descoperirilor de caracter „princiar" de la Agighiol și Peretu, dar mai ales tipului întîlnit la Jurilovca, Topraisar, Mihai Viteazu, Telița [45], Fîntînele [46] etc. Pentru completarea datelor necesare reconstituirii situației istorice sugerate de această descoperire este necesară continuarea cercetării atît în zona tumulului, cît și investigarea altor monumente funerare asemănătoare aflate în împrejurimi.

INVENTAR

1) Inv. 13907 (fig. 2/1). Amforă aparținînd probabil tipului cu piciorul în formă de „manșon", cu corpul conic, gîtul înalt, cilindric, lărgit brusc spre bază. Buza îngroșată în exterior sub forma unei benzi late, are marginea rotunjită și teșită puțin spre interior. Umerii sînt teșiți, formînd un unghi cu corpul amforei. Torțile, trase puțin în sus în punctul de arcuire, cad vertical pe umăr ; au secțiunea aproape rotundă. Pastă roșie-cărămizie, densă, de foarte bună calitate, fără impurități. La exterior amfora este acoperită cu o angobă cărămizie. Sub buză prezintă urme de vopsea roșie. Fragmentară : lipsește partea inferioară.

2) Inv. 13908 (fig. 2/2). Același tip ; gura puțin asimetrică, lățită. Secțiunea torților este rotundă. Angobă gălbuie, foarte puțin corodată. Urme de vopsea roșie sub buză. Fragmentară : lipsește partea inferioară.

3) Inv. 13909, (fig. 1/7 ; 2/3). Același tip ; marginea buzei este teșită mai mult spre interior. Angobă cărămizie-gălbuie. Sub buză prezintă o bandă orizontală, lată, de vopsea roșie. Fragmentară : lipsește piciorul.

4) Inv. 13910 (fig. 2/4). Amforă de Thasos ștampilată, cu profilul puțin concav și gîtul înalt, tronconic. Marginea exterioară a buzei, lată, este puțin teșită. Torțile puternic arcuite, se apropie spre bază, de gîtul amforei ; sînt elipsoidale în secțiune. Umărul vasului a fost puțin deformat pe o latură, după modelare. Pastă roșie-cărămizie în spăr-

---

[43] Amforă de Thasos descoperită într-un mormînt protejat cu pietre ; inv. 21514.

[44] La capătul văii Zavalului au fost identificați 20—30 tumuli ; ceramica din zonă a fost datată în Latène-ul mijlociu (D. Protase, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, București, 1971, p. 25). Din perimetrul localității provin și alte două amfore de Thasos (un exemplar la M. Irimia, Pontica, 6, 1973, p. 19—21, pl. 9/3 : 22/3 și un altul în muzeul din Constanța, inv. 21001).

[45] G. Simion, Gh. I. Cantacuzino, Materiale, 8, 1962, p. 373—382.

[46] Corneliu N. Mateescu și M. Babeș, *op. cit.*, p. 283—291.

tură, cu particule de mică în compoziție. La exterior angobă cărămizie — deschisă. Fragmentară : lipsesc fragmente din gît și din corp, precum și partea inferioară a amforei pe ultima treime.

Ștampilă dreptunghiulară (2,7×1,6 cm) aplicată asimetric pe curbura maximă a torții.

[Θ]ΑΣΙΩΝ.... [Θ]ασίων...

Bucraniu ?

5) Inv. 13911 (fig. 1/: ; 2/6). Același tip ; gura puțin lățită. Torțile cad vertical pe umăr. Pe gît prezintă o linie orizontală incizată. La exterior angobă cărămizie-alburie. Pe gît și la punctul superior de inserție al torților prezintă urme de vopsea roșie.

Ștampilă dreptunghiulară (2,8×1,3 cm) aplicată pe partea superioară a torții. Legenda desfășurată pe trei laturi, aplicată retograd (fig. 1/3).

ΘΑ[ΣΙΩΝ] ΗΡΑ[Κ]ΛΕΙΤΟΣ Θα[σίων] Ἡρά[κ]λειτος

Arc de tolbă, poate și săgeată.

Pridik, Inventarnîi katalog kleim na amfornîh rucikah i na cerepițah gorlîșkah Ermitajnogo sobraniia. Petrograd, 1917, p. 38, nr. 63 ; p. 39, nr. 73, cu alte simboluri și diferiți prod. ; p. 42, nr. 139—142 ; p. 43, nr. 146 — cu alte simboluri ; p. 43, nr. 147, asemănător ; p. 49, nr. 297—298 ; p. 54, nr. 412, cu alte simboluri și alți prod. ; *Bon,* 717/a-f ; 718/a-f, asemănător, uneori și cu diferite monograme.

6) Inv. 13912 (fig. 2/7). Același tip ; pastă cărămizie-maronie și angobă gălbuie-cărămizie. Fragmentară : lipsesc părți din corp și piciorul, rupt din vechime.

Ștampilă dreptunghiulară (2,8×1,3 cm) aplicată pe toartă în apropierea curburii (fig. 1/4).

[Θ]ΑΣΙΩΝ.... [Θ]ασίων...

Thyrs cu panglici

Pridik, 1917, p. 53, nr/ 383 ; *Bon,* nr. 255, 372. 660, 713, 876, 1313, 1387, 1428, 1733, 2026, 2028.

7) Inv. 13913 (fig. 2/8). Același tip, pastă roșie-cărămizie și angobă gălbuie-cărămizie, parțial corodată. Pe gît și la partea superioară a torților prezintă urme de vopsea roșie. Lipsește piciorul.

Ștampilă dreptunghiulară (2,8×1,8 cm) aplicată pe partea superioară a torții, în margine. Legenda dispusă probabil pe trei laturi (fig. 1/5).

[Θ]ΑΣΙΩΝ ΤΗΛ[Ε]Μ[ΑΧΟ]Σ [Θ]ασίων Τηλ[έ]μ[αχο]ς

TABEL
CU DIMENSIUNILE AMFORELOR DE LA TOPALU *

Nr. crt.	Inventar	H	H_1	H_2	H_3	H_4	H_5	D	D_1	D_2	D_3	D_4	D_5	D_6	D_7	A
1	13907	62	22,5	39,7	32,5	32,7	—	34	10 9,7	8,1 7,8	9,9 9,5	11,8	—	—	3,4 3,8	—
2	13908	59,5	20,5	39	32	32,5	—	35	11 9,7	9,4 8	10,9 8,4	11,6	—	—	3,6	—
3	13909	82	42	40	34,5	34,2	—	32,5	10	8,5	10,2	12,5	—	—	4,1 3,8	—
4	13910	46,5	16,3	30,2	23,5	25	—	23,5	10	7,1	8,7	13,8	—	—	4 2,5	—
5	13911	74	45,5	28,5	23	26,5	13,5	23,5	10,5 9,7	7,7 6,8	8,5 7,7	14,2	4,7	6,3	3,8 2,3	58
6	13912	68	39,5	29	24	26	—	23,5	8,8	6,6	7,9	13,7	4,4	—	4 2,3	54,8
7	13913	66,5	38	28,5	23,5	25,2	—	23	10,4	7	8,6	13,9	4,8	—	4 2,6	56
8	13914	68	39,7	28,3	24	26	—	23,5	10,2	7,7	8,8	13,4	5	—	4,2 2,4	54
9	13915	63,5	32,5	31	23	25	—	23	10 9,2	7,1 6	8,2 7,5	13,1	5,3	—	3,8 2,8	56,8

* Dimensiunile sînt date în centimetri.

H — înălțime maximă; H_1 — înălțimea părții inferioare împreună cu piciorul, pînă la diametrul maxim, uneori, numai cea păstrată; H_2 — înălțimea părții superioare rămase; H_3 — înălțimea gîtului; H_4 — înălțimea torților; H_5 — înălțimea piciorului; D — diametrul maxim; D_1 — diametrul gurii împreună cu buza (la cele lățite — două dimensiuni); D_2 — diametrul interior al gurii (la cele lățite — două dimensiuni); D_3 — diametrul gîtului imediat sub buză; D_4 — diametrul gîtului la trecerea de la umăr la gît; D_5 — diametrul maxim al piciorului la partea lui superioară; D_6 — diametrul maxim al piciorului la partea lui inferioară; D_7 — diametrul torților (la cele elipsoidale — două dimensiuni); A — adîncimea în interior pînă la nivelul buzei.

Obiect triunghiular.

Bon, nr. 1605 ; M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, Dacia, NS, 13, 1969. probabil nr. 194 și 230 (vezi și desenul) ; V. Grace, Pnyx, p. 136, nr. 56. Numele mai apare în alte dispuneri și cu diferite simboluri la V. Canarache, *op. cit.*, nr. 85 ; BCH, 78, 1954, p. 206—213, nr. 11, 37 ; BCH, 82, 1958, 1, p. 368 și urm., nr. 103 ; BCH, 90, 1966, p. 586—652, nr. 57—58, 194 ; BCH, Supplem.. V, 1979, p. 242, nr. 51 ; M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *op. cit.*, nr. 193 etc.

8) Inv. 13914. Același tip, neștampilată. Pastă cărămizie-roșcată și angobă cărămizie. Fragmentară : lipsește piciorul rupt din vechime.

9) Inv. 13915 (fig. 2/5). Același tip, neștampilată. Gura puțin lățită. Torțile cad vertical pe umăr. Pastă roșie. Lipsește piciorul, rupt din vechime.

ANTIKE AMPHOREN AUS EINEM HÜGELGRAB VON TOPALU (KREIS KONSTANZA)

Zusammenfassung

Die Verfasser stellen neun in der Nähe der Kirche von Topalu, am Rande eines Hügelgrabes von grossen Dimensionen, aufgefundene Amphoren vor. Von diesen gehören drei fragmentäre Exemplare (Inv. 13 907—13 909) dem Amphorentyp mit unten verdicktem Fuss, aus den Jh. 4—3 v.u.Z. an und wird der Keramikgruppe aus der Chios — Zone eingeschrieben. Von den anderen sechs Amphoren — alle von Thassos — sind zwei ungestempelt (Inv. 13 914—13 915). Alle gestempelten Exemplare (Inv. 13 910—13 913) scheinen der Form der Stempelanordnung und des Textes nach, zur 4. Gruppe (350—330 v.u.Z.) anzugehören.

Die Amphore, deren Hersteller Herakleitos ist (Inv. 13 911), gehört laut Iu. G. Vinogradov — Chronologie zur 4. V Untergruppe.

Auf Grund des Textes und der Embleme der Stempel von Thassos, nehmen die Verfasser an, dass die ganze Anzahl der aufgefundenen Amphoren dem dritten Viertel des 4. Jh. v.u.Z. einzuschreiben sind. Sie gehören wahrscheinlich verschiedenen Werkstätten und Gruppen an, mit der Ausnahme der Amphoren Nr. 13 907, 13 909 einerseits und Nr. 13 910 und 13 913 andererseits, die untereinander sehr ähnlich sind.

Diese Gefässe gelangten in diese Zone dank des Austausches unter den lokalen Gemeinschaften und den griechischen Händlern, sei es durch die westpontischen Kolonien, sei es wahrscheinlich auf dem Donauweg.

Obwohl dieses Hügelgrab nur teilweise erforscht wurde, kann man es den „fürstlichen" Funden von Agighiol und Peretu, und besonders dem Grabtyp von Jurilovka, Topraisar, Mihai Viteazu, Telița und Fîntînele gleichsetzen.

Die Verfasser nehmen an, dass man auch dieses Hügelgrab hypothetisch einem Vertreter der lokalen Bevölkerung zuschreiben kann, da dieses Gebiet sehr reich an getischen Funden ist. Das besprochene Hügelgrab und die Funde der benachbarten Zone könnten teilweise das Gebiet einer lokalen Stammesgemeinschaft bestimmen, die unter der Führung eines „Basileus" stand.

Abb. 1 : 1 — Teilansicht der Kassette ; 2 — Amphorenfragmente ; 3—5 — Stempel der Amphoren mit Inventurnummern 13911—13913 ; 6 — Amphore Inv. 13911 ; 7 — Amphore Inv. 13909.

Abb. 2 : 1 — Inv. 13907 ; 2 — Inv. 13908 ; 3 — Inv. 13909 ; 4 — Inv. 13910 ; 5 — Inv. 13915 ; 6 — Inv. 13911 ; 7 — Inv. 13912 ; 8 — Inv. 13913.

IMPORTUL AMFORELOR THASIENE LA TOMIS ÎN PERIOADA ELENISTICĂ

LIVIA BUZOIANU

Schimburile comerciale ale insulei Thasos cu cetățile vest-pontice, schimburi presupuse, la început, datorită poziției geografice și condițiilor naturale ale insulei [1], confirmate, apoi, de descoperirile epigrafice [2] și monetare [3], își află o mai largă exemplificare prin prezența amforelor, întregi sau fragmentare, unele ștampilate.

Marea varietate a tipurilor de amfore thasiene, dintre care o mare parte nu posedă ștampilă, deopotrivă cu modalitățile diferite de înscriere a ștampilei pe alte amfore, au făcut ca problema tipologiei amforelor thasiene să nu-și găsească încă o soluție definitivă [4]. În ce privește studiile de cronologie a ștampilelor thasiene, întreprinse de B. N. Grakov [5], V. Grace [6], I. B. Brașinsky [7], Iu. G. Vinogradov [8] și, recent, M. Debidour [9], pot fi, în linii mari, puse de acord, deosebiri

---

[1] J. Pouilloux, *Recherches sur l'histoire et les cultes de Thasos,* I, Paris, Études Thasiènnes, III, 1954 ; *Guide de Thasos,* Paris, 1968.

[2] Șantierul arheologic Histria, SCIV, 1—2, 1954, p. 95 ; D. M. Pippidi, *Scythia Minora : Pour une histoire des cultes d'Istros,* București-Amsterdam, 1975, p. 92 ; D. M. Pippidi, G. Bordenache, BCH, 83, 1959 (II), p. 455—465.

[3] Ioana Bogdan-Cătăniciu, SCN, VI, 1975, p. 183—187 și harta nr. 4 ; C. Domăneanțu, SCIVA, 26, 1975, 3, p. 405 ; Ioan Mitrea, SCIV, 23, 1972, 4, p. 641—646.

[4] Vezi în ultimă instanță M. Lazarov, Actes du IIe Congrès International de Thracologie, II, Editura Academiei R.S.R., București, 1980, p. 171 și urm.

[5] B. N. Grakov, *Fasosskaia gruppa amfornîh kleim i vîvoz vina s.o. Fasosa,* mss., IA, 1938, d. 1040 ; idem, *Kleimenaia keramiceskaia tara epohi ellinizma kak istocinik dlia istorii proizvodstva i torgovli, mss., IA, 1939,* d. 538.

[6] V. Grace, Hesperia, III, 1934, p. 197 și urm. ; idem, AJA, L, 1946, p. 31—38 ; idem, Hespreia, Suppl., X, 1956, p. 117—189.

[7] I. B. Brașinsky, SA, 1961, 2, p. 294 și urm. ; idem, Eirene, XI, Praha, 1973, p. 120—122 și p. 133.

[8] Iu. G. Vinogradov, NE, 1972, X, vol. 2,

[9] M. Debidour, BCH, Suppl., V, Thasiaca, p. 269—314.

apărînd în tendința de a corela diferențierele cronologice cu tipologia diversă a acestor ștampile.

Studiul nostru are în vedere un număr de 73 ștampile ceramice thasiene repartizate după cum urmează : 60 exemplare provenind din săpăturile efectuate la Edificiul roman cu mozaic în 1965, 9 exemplare apărute în sectorul Parcul catedralei, și 4 exemplare din descoperirile recente făcute în zona peninsulară [10]. Absența unui context arheologic ajutător [11] ne frustează de posibilitatea unor observații privind o mai severă încadrare cronologică a acestui material. Totodată, menționăm că pentru 12 exemplare la care avem păstrat fie numai atributul — albină (inv. 11143 = Bon, 1816), căciula Dioscurilor (inv. 11276 = Bon, 1859), pithos (inv. 24906 = Bon, 2090), Satyr în picioare (inv. 11153 = Bon, 2008—2010), fie atributul și fragmentar legendar (inv. 24907, 11129, 11133, 11145, 25678, 11280, 11277), ne aflăm în imposibilitatea unei reconstituiri sigure a ștampilei.

Săpăturile recente din zona peninsulară a Tomisului, respectiv la fundația blocului L 9, au dus la recuperarea unei amfore thasiene întregi (inv. 31549), cu corp bitronconic, buza îngroșată cu marginea dreaptă, toarte ușor arcuite spre interior și picior cilindric rotunjit la capăt (Fig. 1). Amfora prezintă alveole la baza torților și urme de vopsea roșie sub buză ; pe gît — litera Π executată cu aceeași vopsea. Una din torți poartă o ștampilă rectangulară (3×2,3 cm.) cu legenda :

[ΘΑ] Σ̣ΙΩΝ̣	[Θα] σ̣ίων̣
liră	liră
ΑΡ(Ι)ΣΤΟ[ΜΕ(ΝΗΣ)]	'Αρ(ι)στο[μέ(νης)]

Dimensiunile vasului (h. $_{totală}$ = 0,76 m ; d $_{gurii}$ = 0,103 m ; d. $_{maxim}$ = 0,25 m ; h. $_{torții}$ = 0,25 m) și analogiile cu exemplarele thasiene întregi descoperite la Dunărea [12], Nuntași [13], Tulcea [14], Malcoci [15], Murighiol [16], nordul Dobrogei [17], permit încadrarea exemplarului nostru în tipul I a la Bon [18], respectiv tipul 20 d, e la I. B. Zeest [19] și grupa C — amfore biconice sec. IV — începutul sec. III î.e.n. la M. Lazarov [20]. Numele 'Αριστομένης , prezent în grupa inferioară de ștampile

---

[10] Mulțumim pe această cale colegilor noștrii V. Lungu și Tr. Cleante pentru materialul pus la dispoziție.

[11] Cf. totuși A. Rădulescu, C. Scorpan, Pontica, VIII, 1975, p. 25.

[12] M. Irimia, Pontica, VI, 1973, p. 19 și pl. XVIII/4.

[13] A. Rădulescu, SCIV, 12, 1961, 2, p. 388—389.

[14] V. Baumann, Peuce, 4, 1973—1975, p. 36, nr. 16.

[15] Idem, *op. cit.*, p. 41, nr. 30.

[16] E. Bujor, SCIV, 3—4, 1955, p. 277—278 și pl. II, 4.

[17] V. Baumann, *op. cit.*, p. 33, nr. 3.

[18] A. — A. M. Bon, *Les timbres amphoriques de Thasos*, Paris, 1958, Introduction, p. 17.

[19] I. B. Zeest, *Keramiceskaia tara Bospora*, Moskva, 1960, p. 85—86.

[20] M. Lazarov, *op. cit.*, p. 174 și pl. I/3.

de la Poarta lui Zeus [21], este încadrat de Vinogradov în grupa V b (320—200 îe.n.) [22].

Fără să intrăm în amănunte asupra apartenenței numelor de pe ștampile [23], folosim termenii de „eponim“ și „producător“ pentru numele consacrate ca atare în literatura de specialitate [24]. În privința asocierii celor două nume remarcăm următoarele combinații puse în lumină de recentul lot tomitan :

Eponimi / Producători	Γλαῦκων	Δημάλκης	Λεωφάνης	Λεωφάντος	Μεγακλείδης	Μύλλος	Παυσανίης	Πυλάδης	Σιμαλίων	Σκύμνος
Ἄμφανδρος										×
Βάτων								×		
Δαμάστης							×			
Λαγέτας	×									
Λυσίκλης										
Με(....)				×						
Νικίας										
Νύμφων			×							
Πυθόλεως		×								
Τηλεφάνης					×	×				
[ ] φάνης									×	

Din punct de vedere al frecvenței numelor, trebuie să remarcăm prezența la Tomis a mai multor exemplare aparținînd unui singur nume. Dacă Τιμαρχίδα este prezent prin 2 exemplare, Τηλεφάνης — 3 exemplare, Μεγακλείδης — 3 exemplare Πυθόλεως .... ιθεω ... —5 exemplare, în schimb Ἡράκλειτος numără 11 exemplare și Λεώδικος — 12 exemplare. Prezența ultimelor două nume la Histria [25] cu 7 și respectiv 2 exemplare [26], indică o direcție de difuzare a acestor ștampile dinspre mai vechea colonie milesiană spre Tomis. Spre aceeași difuzare nord-sud a ștampilelor thasiene ne indică și prezența lui Μεγακλείδης, Νικίας, Ἀριστοτέλης, Κρατῖνος cu cîte 6, respectiv 3, 4 și 2 exemplare la Histria [27] și zero exemplare la Callatis. Coincidențe cu ștampile de la Callatis se manifestă pentru nume aflate într-o perioadă

[21] Vezi discuția mai jos, p. 142.
[22] Vezi discuția, p. 141.
[23] Vezi diverse ipoteze sintetizate la M. Debidour, *loc. cit.*, p. 271—275.
[24] Vezi în ultimă instanță, Iu. G. Vinogradov, *op. cit.*, p. 28 și urm. ; p. 38.
[25] V. Canarache, *Importul amforelor ștampilate la Istria*, Editura Academiei R.P.R., 1957, nr. 23, 24.
[26] Idem, *op. cit.*, nr. 41, 42.
[27] Idem, *op. cit.*, catalog, passim.

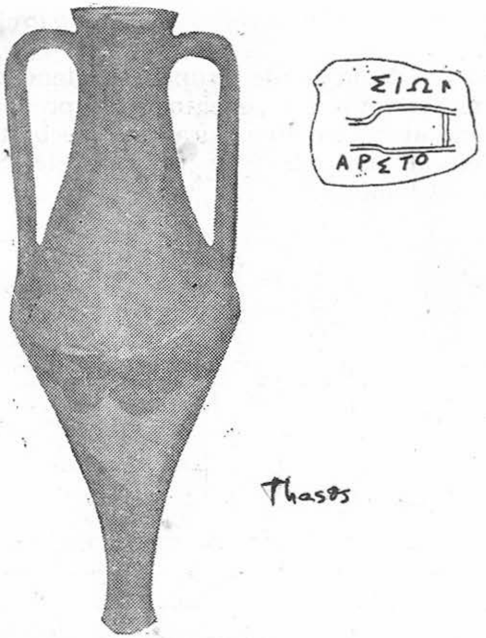

Fig. 1.

ușor ulterioară celor menționate mai sus. Este cazul lui Θέσπων, Σάτυρος, Τηλέμαχος, cu cîte 4, 8 și 2 exemplare la Callatis [28].

Încercările de încadrare cronologică a ștampilelor thasiene au fost sintetizate relativ recent în lucrarea lui Iu. G. Vinogradov [29]. Întrucît majoritatea cercetătorilor sînt de acord, în linii mari, cu principalele grupe cronologice propuse de savantul sovietic, adoptăm și noi această cronologie aplicînd-o materialului descoperit la Tomis. Schema nu contravine, în general, distincției tipologice cu valoare cronologică, propusă de Virginia Grace [30], distincție care constă în definirea a două tipuri de timbre : timbre de tip vechi (cu două nume) și timbre de tip recent (cu etnicon și un singur nume). Substituirea primului tip cu timbre de tip recent, considerată în jurul anului 340 î.e.n. și pusă în legătură cu supunerea politică a Thasosului față de Macedonia în timpul lui Filip II [31], se suprapune perioadei de sfîrșit a grupei a III-a și începutul grupei a V-a din clasificarea lui Vinogradov [32].

Din punct de vedere al repartiției tipologice amintite remarcăm, în ce ne privește, prezența pentru prima dată la Tomis a timbrelor de

[28] M. Gramatopol, G. H. Poenaru-Bordea, Dacia, NS, XIII, 1969, catalog, nr. 77—80 ; 179—186 ; 193—194.

[29] Iu. G. Vinogradov, *op. cit.*

[30] V. Grace, AJA, L, 1946, p. 31—38 ; idem, Hesperia, Suppl., X, 1956, p. 122—127.

[31] Cf. totuși, Y. Garlan, BCH, XC, 1966, p. 592, n. 1.

[32] Iu. G. Vinogradov, *op. cit.*, tab. II.

tip vechi [33]. Raportul cantitativ timbre de tip vechi/timbre de tip recent, deși favorabil celei de a doua categorii (18 : 43), pune în lumină o prezență constantă a importurilor thasiene pe piața tomitană înainte de mijlocul sec. IV î.e.n. [34]. Primele mărci thasiene — 6 exemplare în lotul nostru — se încadrează în grupa a III-a tîrzie după Vinogradov, respectiv anii 360—340 î.e.n. [35]. Aplicînd în continuare aceeași schemă cronologică, obținem pentru grupa a IV-a (350—330 î.e.n.) — 33 ștampile și grupa a V-a (320—200 î.e.n.) — 22 ștampile. Limitele cronologice sînt în fapt mai puțin rigide, putîndu-se stabili indici de coincidență ale numelor plasate în grupe cronologice diferite. Astfel, eponimul Δαμάστης plasat în grupa a III-a tîrzie [36], apare pe ștampile cu numele lui Παυσανίης, din grupa cronologică a IV-a. La fel, Νύμφων din grupa a III-a cronologică apare împreună cu numele lui Λεωφάνης din grupa a IV-a. Pentru eponimul Λαγέτας, plasat ca și Τηλεφάνης la începutul grupei a IV-a, aflăm producătorul Γλαύκων de la sfîrșitul aceleiași grupe cronologice.

Săpăturile sistematice de la Thasos, Poarta lui Hermes [37], deși oferă pentru toartele ștampilate limite cronologice bazate pe contexte arheologice stabilite care, parțial, se suprapun cronologiei propuse de Vinogradov (ex. eponimul Βάτων apare în altă combinație de nume pe o ștampilă de pe N XII, datat cca. 375—350 î.e.n.) [38], pentru alte nume perioada de funcționare propusă devine mult mai largă. De exemplu : [39] atît Δαμάστης cît și Παυσανίης apar, în alte combinații, pe N XII la Poarta lui Hermes, dar primul nume este prezent și pe N X, datat în al treilea sfert al sec. IV î.e.n. La fel, Λαγέτας, aflat pe N XII și N X acoperă o perioadă de 50 de ani, din 375 pînă în 325 î.e.n., același nume fiind plasat de Vinogradov în grupa a IV-a foarte timpurie, dacă nu chiar în grupa a III-a tîrzie (360—340 î.e.n.) [40]. Λυσικλῆς este prezent deopotrivă pe N IX și X la Poarta lui Hermes, cu alte cuvinte, perioada lui de funcționare nu s-ar limita între anii 360—340 î.e.n., după Vinogradov [41], ci ar ocupa toată jumătatea a doua a sec. IV î.e.n. pînă la începutul sec. III î.e.n. Același lucru se poate remarca și cu privire la Τηλεφάνης în combinație cu alte nume. În schimb, însoțit de prepoziția ἐπί, Τηλεφάνης apare la poarta lui Hermes doar pe N IX, datat în al treilea sfert a sec. IV î.e.n., cronologie ce nu contravine celei propuse de Vinogradov [42].

[33] Cf. totuși, SCIV, 19, 1968, 1, p. 51—52, nr. 8.

[34] Pentru acest raport și în calculele care urmează nu am luat în considerare cele 12 exemplare thasiene cu legenda neîntregită.

[35] Iu. G. Vinogradov, *op. cit.*, p. 32.

[36] Idem, *op. cit.*, p. 50.

[37] Y. Garlan, BCH, XC, 1966, p. 596 și urm.

[38] Idem, *op. cit.*, p. 642, nr. 1.

[39] Pentru exemplele date vezi Y. Garlan, *op. cit.*, p. 642 și urm.

[40] Iu. G. Vinogradov, *op. cit.*, p. 34.

[41] Idem, *op. cit.*, p. 32 și 49.

[42] Idem, *op. cit.*, p. 32 ; vezi de asemenea tabelul nostru anexat articolului, nr. 58.

Am lăsat la urmă ştampilele cu numele lui Νικίας şi Μενέδημος ambele aflate la Thasos pe nivel de la sfîrşitul sec. IV — începutul sec. III î.e.n. (N IX la Poarta lui Hermes) ; dacă pentru al doilea nume contextul stratigrafic vine în întîmpinarea cronologiei lui Vinogradov [43], pentru Νικίας acelaşi cercetător propune o perioadă mai strînsă, care se opreşte în jurul anului 330 î.e.n. [44].

În ce priveşte timbrele cu un singur nume propriu, studiile stratigrafice ale incintei thasiene — punctele bastionului Porţii lui Zeus şi Poarta lui Silenus, la care se adaugă două puncte situate pe coasta de sud a insulei, respectiv Koukos şi Vamvouri Ammoudia, ne oferă date de referinţă pentru o cronologie nuanţată a lor. Considerîndu-se nivelul VII la primul punct menţionat, respectiv Poarta lui Zeus, ca fiind contemporan construirii bastionului [45] — sfîrşitul sec. IV — începutul sec. III î.e.n., s-a procedat la o repartiţie cronologică a materialului amforic în „grupă inferioară". anterioară construirii bastionului, şi „grupa superioară", datînd dintr-o perioadă ulterioară acestei construcţii. Procedîndu-se prin elimniare, 4 nume dn lotul nostru se regăsesc în grupa inferioară : Ἀριστομένης, Ἡράκλειτος, Λεώδικος şi Πoῦλυς ; 3 nume — Θέσπων, Κρατῖνος, Μενέδημος — grupa superioară, şi alte două nume — Μεγακλείδης şi Τηλέμαχος sînt comune ambelor grupe.

Observaţiile de ordin stilistic. cum ar fi tendinţa de dispunere a legendei în jurul atributului (ex. Ἡράκλειτος, Τηλέμαχος) sau pe laturile scurte ale ştampilei (ex. Λεώδικος), coroborate cu cele de ordin stratigrafic aflate în afara Thasosului în contexte de la sfîrşitul şi adesea chiar din al treilea sfert al sec. IV î.e.n. au permis plasarea activităţii lor într-o perioadă imediat următoare anului 340 î.e.n. În acest sens, aflarea unui timbru Ἡράκλειτος, dar cu simbol secundar diferit de al nostru, la Smyrna în context din al treilea sfert al sec. IV î.e.n. [46] şi a două timbre Πoῦλυς şi Τηλέμαχος [47] pe Agoraua atheniană, ultimul asociat cu ceramică din grupa A a lui H. A. Thompson, datată tot în aceeaşi perioadă — al treilea sfert al sec. IV î.e.n. — plasează şi aceste timbre printre primele de timp recent. Distincţia merge şi mai departe, astfel că Yvon Garlan, bazîndu-se pe observaţia asocierii numelui Λεώδικος cu un singur atribut principal — Heracles arcaş, deşi cu o mare varietate de atribute secundare, consideră aceste ştampile ca fiind cele mai vechi de tip recent [48]. Admiţînd construirea bastionului Porţii lui Zeus mai degrabă în ultimul sfert al sec. IV î.e.n.

---

[43] Μενέδημος — este încadrat de Vinogradov, *op. cit.*, p. 63, nr. 133 în grupa V-b (320—200 î.e.n.), cu observaţia noastră că, tipologic, el se apropie mai bine de grupa IV-v (350—330 î.e.n.).

[44] Νικίας — grupa IV-b la Vinogradov, *op. cit.*, p. 61. Pentru datarea grupei a IV-a vezi Vinogradov, *op. cit.*, p. 35.

[45] Y. Garlan, BCH, XC, 1966, p. 586.

[46] J. M. Cook, *Old Smyrna, 1948—1951*, Ann. Br. Sch. Athens, 53—54 (1958—1959), p. 34.

[47] V. Grace, Hesperia, Suppl., X, 1956, p. 136, nr. 56.

[48] Y. Garlan, BCH, Suppl., V, Thasiaca, p. 247.

decît în primul sfert al secolului următor [49], putem considera ștampilele din grupa inferioară, respectiv 25 exemplare la noi, databile într-o perioadă anterioară construcției (aprox. 340—325/315 î.e.n.). În privința timbrelor din grupa superioară Θέσπων, Κρατῖνος, Μενέδημος întrucît nici unul nu a fost regăsit sub N VII, putem admite ipoteza după care aceste nume și-au desfășurat activitatea într-o perioadă posterioară sau parțial contemporană construcției amintite, perioadă care să însemne ultimul sfert al sec. IV — începutul sec. III î.e.n. [51].

Trei dintre ștampilele noastre, cu nume figurînd pe exemplare din grupa inferioară a Porții lui Zeus — și anume Λεώδικος, Ποῦλυς și Τηλέμαχος, au fost regăsite și în N III din secțiunie B-C procedate la Koukos. Cum producția de amfore ștampilate la Koukos pare a fi început cîțiva ani după 340 î.e.n. [52] și exemplarele din secțiunile B și C sînt considerate printre cele mai vechi timbre de tip recent [53], se verifică datarea lor, în linii mari, în al treilea sfert al sec. IV î.e.n. Singurul nume care nu apare la Poarta lui Zeus, dar care s-a aflat la Koukos cu un număr impresionant de exemplare, este cel al lui Ἡρακλει(...). Prezența lui uniformă alături de celelalte timbre din grupa inferioară și exemplarul găsit în rambleul construcției „Square Peristyle" de pe Agoraua atheniană, datată în jurul anului 325 î.e.n. [54], plasează perioada de funcționare a lui *Ἡρακλει (...)* între anii 340—325 î.e.n.

Un alt reper cronologic îl aflăm în construirea Porții lui Silenus: Cum materialul amforic recoltat în cele două gropi din zona amintită diferă de cel găsit la Poarta lui Zeus, s-a presupus scurgerea unei perioade de timp suficiente, care să explice „înnoirea aproape totală a materialului amforic" [55] de minimum 20 și maximum 40—45 de ani, ceea ce ar plasa construirea bastionului Porții lui Silenus după 275 î.e.n. Două dintre ștampilele aflate la Tomis sînt regăsite între materialele de la Poarta lui Silenus: Σάτυρος III (Σάτυρος Γόργου) și Ἀπολλόδωρος. În acest caz, indicii paleografice și stilistice vin în sprijinul metodei stratigrafice:

— ambele nume folosesc sigma lunar, grafie care apare în inscripții de la începutul sec. III î.e.n.; [56]

— Ἀπολλόδωρος este încadrat [57] împreună cu Κλεόστρατος în grupa stilistică „alungită cu animal trecînd", considerată pe baza săpăturilor de la Koukos ca una dintre cele mai vechi grupe stilistice [58].

[49] Idem, BCH, XC, 1966, p. 595.
[50] Idem, *op. cit.*, p. 594.
[51] Vezi nota 43.
[52] Y. Garlan, BCH, Suppl., V, Thasiaca, p. 250.
[53] Idem, *op. cit.*, p. 246.
[54] V. Grace, Hesperia, XL, 1971, p. 64, n. 30; Y. Garlan, *op. cit.*, p. 247.
[55] Vezi discuțiile la M. Debidour, BCH, Suppl., V, Thasiaca, p. 300—303.
[56] Idem, *op. cit.*, p. 287, n. 1.
[57] Idem, *op. cit.*, p. 287—288.
[58] Y. Garlan, *op. cit.*, p. 249—250.

Reconsiderarea cronologico-cantitativă a lotului de ștampile amforice thasiene publicate în SCIV. 19, 1968, 1. ne conduce spre următoarea repartizare :

— 2 ștampile Κλεοφῶν și Ναύσων — contemporane grupei inferioare a Porții lui Zeus și parțial depozitului de la Koukos (cca. 340—325 î.e.n.) ;

— 2 exemplare Σκύμνος — plasate imediat după cele mai vechi timbre de tip recent ; [59]

— 2 ștampile Κηφισοφῶν și Κύχρις — încadrate chiar la începutul sec. III î.e.n., ultimul fiind considerat cel mai recent dintre timbrele cu sigma unghiular ; [60]

— 1 ștampilă Κλεόστρατος — grupa stilistică „alungită cu animal trecînd" — primul sfert al sec. III î.e.n. ; [61]

— 2 ștampile Πολύων și Σάτυρος — datate mai larg în prima jumătate a sec. III î.e.n. ; [62]

— 3 exemplare Δημάλκης și 'Ιδνάδης — din grupa stilistică cu rhyton, considerate cele mai recente timbre cu sigma lunar — al doilea sfert al sec. III î.e.n. (cca. 270—260 î.e.n.).

Concluziile care se impun, deocamdată, din studiul importului thasian la Tomis sînt :

1). începutul activității importatoare pe la mijlocul secolului IV î.e.n. (360—340 î.e.n.) ;

2). intensificarea bruscă a acestor importuri în deceniile imediat următoare (350—330 î.e.n.) ;

3). continuarea activității importatoare la sfîrșitul secolului IV — prima jumătate a secolului III î.e.n.

Deși ștampilarea produselor amforice thasiene se încheie la sfîrșitul secolului III î.e.n. [63], nu putem cita la Tomis exemplare databile în a doua jumătate a acestui secol.

Caracterul general al încadrărilor cronologice a materialului thasian de la Histria și Callatis [64], nu ne oferă posibilitatea unor observații de amănunt privind diverse faze ale acestor importuri. La Histria se semnalează [65] existența exemplarelor timpurii de la sfîrșitul secolului V — începutul secolului IV î.e.n., aproape total absent la Callatis [66] și o majoritate covîrșitoare a ștampilelor thasiene în ambele colonii în secolele IV—III î.e.n. (mai precis, a doua jumătate a sec. IV — prima jumătate a sec. III î.e.n.).

---

[59] Idem, *op. cit.*, p. 248 ; M. Debidour, *op. cit.*, p. 286, încadrează pe Σκύμνος și Πυθίων V, în grupa stilistică „la roue à trois quarts".

[60] Y. Garlan, *op. cit.*, p. 249.

[61] Vezi mai sus nota 57.

[62] Πολύων — M. Debidour, *loc. cit.*, p. 301 și 312.

[63] Iu. G. Vinogradov, *op. cit.*, p. 39.

[64] V. Eftimie, Dacia, NS, III, 1959, p. 199—200 ; idem, *op. cit.*, p. 203 ; M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, Dacia, NS, XIII, 1969, p. 138—139.

[65] V. Eftimie, *op. cit.*, p. 199.

[66] Vezi nota 64.

Considerarea situației de ansamblu a importurilor amforice, prefigurează Thasosul ca prim centru exportator pe piața tomitană cu un comerț permanent de la mijlocul sec. IV î.e.n. Absența ștampilelor timpurii, ca și în cazul Callatisului [67], este o dovadă a activității economice mai restrînse în comparație cu Histria, datorate și datei mai recente de întemeiere a lor. Pe de altă parte, procentajul ridicat de ștampile de la mijlocul sec. IV î.e.n., în comparație cu Callatis, constituie dovada unei activități comerciale mai timpurii a noii colonii milesiene cu insula Thasos.

Dacă pătrunderea amforelor thasiene pe litoralul vest-pontic la sfîrșitul secolului V și începutul sec. IV î.e.n. poate fi pusă în legătură cu politica de colaborare al Thasosului cu Athena în urma revoltei nereușite a insulei față de mai puternica forță maritimă atheniană, nu e mai puțin adevărat că nevoile crescînde de cereale, în special ale Atticei, impun găsirea unor piețe de desfacere a produselor proprii și de procurare de grîne pentru o populație în continuă creștere [68]. Acest fapt ne dă dreptul, credem, să avansăm ipoteza începutului activității comerciale la Tomis ca fiind determinat de nevoile crescînde de cereale ale cetăților marinărești din Grecia continentală și insulară. Între cetățile exportatoare de cereale din Pont la mijlocul secolului IV î.e.n. [69], nimic nu ne împiedică să numărăm și Tomisul. La data războiului din 260 î.e.n. [70], Tomis și Callatis aveau deja un hotar comun, cu alte cuvinte fiecare din cetăți dispunea de un teritoriu rural constituit, se pare, o dată cu stăpînirea macedoneană în Dobrogea [71].

Dezvoltarea importurilor amforice începînd cu a doua jumătate a sec. IV î.e.n. își află explicația tocmai în politica pontică inițiată de Filip II și Alexandru cel Mare și continuată de Lysimach. În acest sens este de presupus interesul acordat de diadoh orașului Tomis plasat la extremitatea drumului care îl lega de cetatea Axiopolis [72].

Materialul studiat confirmă, totodată ipoteza potrivit căreia importul thasian pe litoralul vest-pontic nu merge mai departe de jumătatea secolului III î.e.n. [73]. Explicația ar consta în invazia produselor rhodiene [74] în ultimele decenii ale secolului III î.e.n. și în noua orientare a insulei [75] spre o putere capabilă să-i garanteze siguranța în condițiile în care orașele vest-pontice caută protecția unor basilei locali care să le apere de năvălirile repetate ale geților și cînd în Peninsula Balcanică se anunță o puternică forță de cucerire — Roma.

---

[67] V. Eftimie, *op. cit.*, p. 203.

[68] D. M. Pippidi, DID, I, p. 186—191.

[69] Demosthene, *In Lept.*, 31—35 ; vezi deasemenea comentariul la D. M. Pippidi, DID, I, p. 189—190 și în special nota 21.

[70] Memnon, frg. 21 (FHG, III, p. 537 = F Gr HIST., III, B, 434. fr. 13).

[71] D. M. Pippidi, DID, I, p. 197.

[72] R. Vulpe, Pontice, II, 1969, p. 155—156.

[73] M. Lazarov, *op. cit.*, p. 183.

[74] L. Buzoianu, Pontica, XIII, 1980, p. 126—129.

[75] M Lazarov, *op. cit.*, p. 184—185.

ŞTAMPILE DE AMFORE THASIENE DESCOPERITE LA TOMIS

A. Ştampile cu simbol, (etnicon) şi două nume proprii

Nr. crt.	Nr. inv.	Legendă	Simbol	Tipologie	Datare (Iu.G. Vinogradov)	Observaţii
1	2	3	4	5	6	7
1	11302	[''Α]μφανδρο(ς) |Θα[σί(ων)] Σκύμνο(ς)]	Hermă din faţă	Bon, 203	gr. III tîrzie 360–340 î.e.n.	Σκύμνος — nume de producător din gr. IV-b
2	25684	[Θα]σί(ων)Βά|τω|νΠυ[λά]δη(ς)]	Măciucă tip III (simplificată)	Bon, 464	360–340 î.e.n.	Βάτων — apare pe N XII de la Poarta lui Hermes.
3	11272	Θα[σίον|Δαμάστης] [Π]αυσανίης	Patruped	Bon, 528	360–340 î.e.n.	Ambele nume apar pe N XII la Poarta lui Hermes. Δαμάστης este prezentat şi pe N.X (datat 350–325 î.e.n.)
4	11164	[Λ]αγέτας|Θα[σ(ίων)] Γλαύκων	Teacă		gr. IV-a 350–330 î.e.n.	Λαγέτας — N.XII şi X la Poarta lui Herms. Vinogradov, p. 34, ipoteza încadrării lui Λαγέτας încă din gr. III tîrzie.
5	11155	[Λυσικ|]λῆς|Θ[α]σ[ίων|...]	Greiere	Bon, 1118	gr. III tîrzie 360–340 î.e.n.	Λυσικλῆς — N.X şi IX la Poarta lui Hermes.
6	25683	Θασί(ων)Με(...)|Λεω|φαντ[ο(ς)]	Măciucă	Bon, 1104	gr. IV.v. 350–330 î.e.n.	
7	11278	Νίκ[ία]ς [.......]	Pasăre	Bon, 1235 (Canarache 56)	gr. IV-b 350–330	N.IX Poarta lui Hermes
8	11275	Νύμ[φων|Θασί|ωνΛεω]φάνης	Frunză de iederă	Bon. 1102	gr. III tîrzie	
9	11117	Θασίω[ν|Πυθόλεως Δ|ημά|λ]κης	Mască tragică	alt simbol	360–340 î.e.n.	
10	11137	[Θασίων|Πυθ]θόλεω[ς..|ιθεο...]	Spic	Bon, 595	360–340 î.e.n.	Πυθόλεως — N.IX la Poarta lui Zeus.
11	11134	Θα[σίων|Πυθ]όλεω[ς]|Ε|Ο.Ο	Spic	Bon, 1501[8]	gr. IV? 350–330 î.e.n.	La Bon, 1501[8] ştampila este întregită: [...]|ΘΕΟ[...]ΘΑΣ|ΩΝ|ΠΥ ΘΟ[Δ]Ω[ΡΟΣ]?
12	11127	Θασίω[ν|Πυθόλεως|..|..]ιθεο[...]	Spic			
13	11142	[Θα]σίων|[Πυθόλεως|..|.ιθεο]	Spic			
14	11148	Θασίων|Πυθολεως|..|...|0ΕΟ]	Spic			

1	2	3	4	5	6	7
15	11274	Τηλεφάνη[ς|Θασίων] Μεγακλει|[δης]	Pasăre	Bon, 1613 alt simbol	gr. IV cca. 350 î.e.n.	După Vinogradov, p. 32 numele aparține sfîrșitului gr. III și de bază gr. IV.
16	11128	Τηλεφ|[άνης Θα]σί(ων) Μυλ|[λος]	Bucraniu	Bon, 1179	cca. 350 î.e.n.	Exemplarul Bon 1179 întregit: [...]|(...)ΜΥΛ|ΛΟΣ[...]
17	11279	Τηλε|φά νης|[-]Α[-|--]Η[Σ]	Coif cu panaș	Bon, 1612	cca. 350 î.e.n.	Pentru ex. Bon, 1612, se propune în BCH, 90, 1966, p. 645, nr. 20: Τηλεφά|νης Λυσικλῆς|[...] Ambele nume apar de două ori la Poarta lui Hermes, pe N.X și N.IX.
18	L 8	[...]φανης|Σιμ|αλίων	Obiect rectangular, monograma [ΑΘ] Η?	gr. IV-b 350–330 î.e.n.		
		B. Ștampile cu simbol, etnicon și un singur nume propriu				
19	11158	[Θασίων] Ἀπλλόδ[ωρος]	Delfin?	gr. V-b 320–200 î.e.n.	gr. V-b 320–200 î.e.n.	Exemplare Ἀπολλόδωρος au fost găsite și în gropile de la Poarta lui Silenus. De asemenea, la Koukos (A, 8) și Vamvouri Ammoudia (B, 4).
20	31549	[Θα]σίων Ἀρ(ι)στομ[έ(νης)]	Liră	Bon 343	320–200 î.e.n.	Grupa inferioară a Porții lui Zeus. De asemenea, la Koukos (A 12).
21	11121	Θασίων Ἀρισ[τ|οτέ]λης	Vas de băut	Bon, 373	gr. IV-v 350–330 î.e.n.	
22	11156	Θασίων Ἡ[γησι]τέλ[ης]	Kantharos		gr. V-b 320–200 î.e.n.	
23	11154	[Θ]ασίων [Ἡρακλει(...)]	Kantharos	Bon, 703	320–200 î.e.n.	Koukos (A 23).
24	11116	Ἡράκ|λε[ιτος|Θα]σ[ίων]	Arc și tolbă de săgeți; Litera B	Bon, 717-a	gr. IV-v 350–330 î.e.n.	Grupa inferioară a Porții lui Zeus.
25	11120	Θασίω|ν Ἡράκ|λειτ|ος	Arc cu săgeată; -Litera | (?)	Bon, 718-f	350–330 î.e.n.	
26	11323	[Θα]σίω|ν Ἡάκ|[λειτ|ο]ς	Arc cu săgeată	Bon 718-f	350–330 î.e.n.	
27	11141	Θασίω|ν Ἡρ[άκ]|λει|τος	Arc cu săgeată; Litera | (?)	Bon, 718-f	350–330 î.e.n.	
28	11131	[Θ]ασίω[ν] Ἡράκ[λειτ|ος]	Src cu săgeată;	Bon, 718	350–330 î.e.n.	

1	2	3	4	5	6	7
29	11138	Θασ[ίω|ν] Ἡρ[άκ|λειτ]|ος	Arc cu săgeată. Litera | (?)	Bon, 718-f	350–330 î.e.n.	
30	11149	[Θα]σίω|ν Ἡρά[κ|λ]ειτ|ος	Arc cu săgeată; Litera | (?)	Bon, 718-f	350–330 î.e.n.	
31	11125	[Θασ]ίων| Ἡ]ρά[κλειτος]	Arc cu tolbă de săgeți. Literă nedeterminată	Bon, 717-e,f	350–330 î.e.n.	
32	11122	[Θα]σίω[ν| Ἡ]ρ[άκλειτος]	Arc cu tolbă de săgeți	Bon, 717-e,f	350–330 î.e.n.	
33	11115	Θασίω|ν Ἡ[ράκ|λειτ|ος]	Arc cu săgeată; Literă | (?)	Bon, 718-f	350–330 î.e.n.	
34	11157	[Θασίων] Ἡράκλειτ|ος	Arc cu săgeată ; Literă E	Bon, 718-d	350–330 î.e.n.	
35	24903	[Θασί]ων [Θέσ]πων	Măciucă tip I	Bon, 837	gr. V-b 320–200 î.e.n.	Grupa superioară a Porții lui Zeus, deasemenea Koukos (A 29).
36	L. 7	[Θασίων] Κρατῖν[ος]	Neclar		320–200 î.e.n.	Grupa superioară a Porții lui Zeus. Deasemenea, Koukos (A, 34).
37	11119	[Θ]ασίων [Λ]εώδικο(ς)	Heracles arcaș. La dreapta simbol secundar torță (?)		gr. V-b 320–200 î.e.n.	Grupa inferioară a Porții lui Zeus. Deasemenea, Koukos (A 37).
38	11132	[Θα]σίων [Λε]ώδι[κ(ος)]	Hercales arcaș. La dreapta – stea		320–200 î.e.n.	
39	11123	[Θ]ασίω[ν] [Λε]ώ[δικ(ος)]	Heracles arcaș. La dreapta simbol secundar nedeterminat.		320–200 î.e.n.	
40	11154	[Θασίων] Λεώδι[κ(ος)]	Heracles arcaș. Simbol secundar invizibil	Bon, 1093	320–200 î.e.n.	
41	11319	[Θασίων] Λεώδ[ικ(ος)]	Heracles arcaș. La stînga simbol secundar neclar. Spic? Ciorchine?	Bon, 1093?	320–200 î.e.n.	

1	2	3	4	5	6	7
42	11135	[Θασίων] [Λ]εώδ[ικ(ος)]	Heracles arcaş. La Stînga simbol secundar neclar	Bon, 1093	320–200 î.e.n.	
43	11124	Θασ̣ίων [Λεώδικ(ος)]	Hercales arcaş. La dreapta simbol nedeterminat.		320–200 î.e.n.	
44	11130	Θα[σίων] [Λεώδικ(ος)]	Heracles arcaş. La dreapta simbol nedeterminat.		320–200 î.e.n.	Dispusă oblic.
45	11114	[Θασί]ων̣ [Λεώδικ(ος)]	Heracles arcaş.		320–200 î.e.n.	
46	11146	[Θ]ασ̣[ί]ώ[ν] [Λεώδικ(ος)]	Heracles arcaş. La dreapta simbol nedeterminat		320–200 î.e.n.	
47	11136	[Θασιων] [Λεώ]δ[ικ(ος)]	Heracles arcaş.		320–200 î.e.n.	
48	11144	[Θασίων] [Λεώδίκ(ος)]	Heraclès arcaş.		320–200 î.e.n.	Dispusă oblic.
49	11118	Θασίων Μ̣ε̣γακλεί|δη[ς]	Bucraniu	Bon, 1129	Gr. IV-v 350–330 î.e.n.	Grupa inferioară şi superioară a porţii lui Zeus.
50	11139	Θασί[ω]ν Μεγακλεί|δη[ς]	Bucraniu	Bon, 1129	Gr. IV-v 350–330 î.e.n.	
51	11140	Θασίων Μεγακλεί|δη̣[ς]	Bucraniu	Bon, 1129	Gr. IV-v 350–330 î.e.n.	
52	24901	Θασίων Μενέδη̣μ̣|ος	Vas (pytos)	Bon, 1165, 1168, (alte tipuri de vase).	Gr. V-b 320–200 î.e.n.	Grupa superioară a porţii lui Zeus şi N. IX la Poarta lui Hermes.
53	11151	Θασίω[ν] [Πoῦλυ]ς̣	Cap de berbec	Bon, 1404	Gr. V-b 320–200 î.e.n.	Grupa inferioară a Porţii lui Zeus. Deasemenea, Koukos (A 44) şi Vamvouri Ammoudia (B 15).
54	24908	Σάτυ̣]ρος] [Θα]σίω[ν]	Neclar: hermă sau tolbă închisă		Gr. V-b 320–200 î.e.n.	
55	L. 7	[Σά]τυρος [Θ]ασίων	Căciula şi steaua Dioscurilor. Monograma ΓΟΡ		Gr. V-b 320–200 î.e.n.	Sigma lunar
56	11293	[Θασίων] [Τηλέ]μα|χος	Măciucă		Gr. IV-v 350–330 î.e.n.	Grupa inferioară şi superioară Porţii lui Zeus.

1	2	3	4	5	6	7
57	11028	Θασίων [Τηλέμα|χος]	Thymiaterion	Koukos, 51	Gr. IV-v 350—330 î.:.n.	Koukos (A 51)
58	11308	ἐπὶ|[Τ]ηλεφά[ν|εος]	Caduceu		Gr. IV-v cca. 350 î.e.n.	ἐπὶ Τηλεφάνεος cu simbol „cască" (=Bon, 1609) apare pe N.X la Poarta lui Hermes. (350—325 î.e.n.)
59	25682	[Τ]ηλ[ηφά]νε|ος Θασίων	Kantharos		Gr. IV-v cu 350 î.e.n.	
60	11306	[Θασ|ίων Τ]ιμ[αρ|χί]δα	Litera Γ	Bon, 1616	Gr. IV-v 350—330 î.e.n.	
61	11281	Θα[σ|ίων Τιμ]αρ|χίδα	Litera Λ sau M	Bon, 1615?	Gr. IV-v 350—330 î.e.n.	
			C. Ștampile thasiene cu legenda nereconstituită			
62	24907	*Η*ρα[...] [Θασίων]	Pește mare			Dispusă oblic.
63	11129	Θασι[—|...|...]ο	Capră	Bon, 1888 (Canarache 119)		
64	11277	[....]*ΗΣ* [Θασ]ίω[ν]	Căciula Disocurilor			
65	111133	Θασίων [......]				Etnicon dispus pe latura scurtă a ștampilei.
66	11145	Θασίων [......]	Neclar: ciorchine sau vas			Etnicon dispus pe latura scurtă a ștampilei.
67	11280	Θα[σίων]	Tirs			
68	25678	Θ[ασίων] [......]	Baghetă			
69	11143	Ilizibilă	Albină	Bon, 1817		
70	11276	Ilizibilă	Căciula Dioscurilor	Bon, 1859		Dispusă oblic
71	24906	Ilizibilă	Pythos	Bon, 2090		
72	11153	Ilizibilă	Satyr în picioare	Bon, 2008—2010		
73	11328	Anepigrafică	Neclar: palmetă? cască?			

DIE EINFUHR DER THASSOS-AMPHOREN IN TOMIS IN DER HELLENISTISCHEN PERIODE

Zusammenfassung

Das neue, auf eine Anzahl von 73 Thassos-Amphorenstempel bezogene Studium, bestimmt den Beginn der Einfuhrtätigkeit der Thassos-Erzeugnisse auf dem tomitanischen Markt für die Mitte des 4. Jh. v.u.Z. (360—340), in unmittelbarer Verbindung mit den wachsenden Getreidebedürfnissen der Seefahrerstätde aus Kontinental- und Inselgriechenland. Diese Einfuhr wächst in den folgenden Jahrzehnten (350—330 v.u.Z.) plötzlich and und fährt fort, sich am Ende des 4. Jh. v.u.Z. und in der ersten Hälfte des 3. Jh. v.u.Z. zu entwickeln.

In dieser Etappe ist sie von der pontischen Politik, die von Philip dem II und Alexander dem Grossen eingeleitet wird, gekennzeichnet. Von der Mitte des 3. Jh. v.u.Z. können die Thassos-Erzeugnisse dem Einfall der Rhodos-Waren nicht mehr standhalten, eine Lage, die mit der neuen politischen Ausrichtung der Insel Thassos, Rom gegenüber, in Verbindung steht.

COLONIA ULPIA ZERMIZEGETUSA PE O INSCRIPȚIE DIN DOBROGEA

M. BĂRBULESCU-MUNTEANU și A. RĂDULESCU

În primăvara anului 1981 a fost scoasă cu draga din apele Dunării o placă de calcar alb-gălbui, care păstrează textul unei inscripții funerare latine și o parte din relief, din fața anterioară a unui sarcofag (inv. 31704, Muzeul de istorie națională și arheologie Constanța). Piesa a apărut la 1 km în aval de punctul Ostrov-Regie, în apropierea malului dobrogean [1], provenind cu siguranță din necropola orașului antic Durostorum, cunoscută din descoperirile anterioare, din zona amintită a localității Ostrov (jud. Constanța) [2]. Dimensiuni : î = 1,16 m ; l = 1,76 m ; gr = 0,16 m. Înălțimea literelor variază între 2—5,5 cm. Fig. 1.

În centrul plăcii, spartă cu prilejul descoperirii în patru fragmente, se află *tabula ansata,* cu chenar simplu, numai o mulură, pe latura superioară a acestuia, spre colțul din dreapta, apare săpat un *I ;* laturile verticale sînt ondulate și au ansele spre interior. Dimensiunile tabulei : î = 0,68 m ; l = 0,85 m ; chenarul = 0,045 m.

De o parte și de alta a tabulei apar două genii înaripate [3], se păstrează mai bine cel din dreapta, cel din stînga are numai o parte

---

[1] Mai precis în fața stației de pompare a apei de pe malul drept al Dunării, în apropierea insulei Păcuiul lui Soare. Tot sub malul dobrogean s-a găsit un cap de taur fragmentar din calcar. Informațiile asupra descoperirii celor două piese le deținem de la ing. Gionea, I.A.S. Ostrov și de la colegul nostru Constantin Chera, cărora le mulțumim și pe această cale.

[2] A. Rădulescu, Dacia, n.s., 7, 1963, p. 531—551. A. Aricescu, SCIV, 21, 1970, 3, p. 489—492. C-tin Chera-Mărgineanu, Pontica, 11, 1978, p. 137—141. C. Mușețeanu, D. Elefterescu, Pontica, 11, 1978, p. 105—110. Probabil tot din această necropolă și unele piese funerare publicate în *CIL,* III (Durostorum) și de I. I. Russu, AISC, 3, 1936—1939, p. 174—199.

[3] Fr. Cumont, *Recherches sur le symbolisme funéraires des Romains,* Paris, 1966, p. 296—297, pl. XXV, 2 ; p. 398—399, 407.

din piciorul fandat ușor. Imaginea din stînga redă corpul masiv al geniului, care cu mîna dreapta susține tabula de chenar, în dreptul curburii făcute de ansa interioară, iar mîna stîngă se profilează sus, întinsă și ascunsă undeva sub colțul tabulei. Întregul corp se apleacă spre tabulă cu piciorul stîng fandat, iar cel drept întins înapoi. O ghirlandă groasă, pe care se schițează o panglică coboară pe umerii geniului, într-o parte se lungește în spate jos, în cealaltă, petrecută după brațul stîng, intră sub ansă. La incidența ghirlandei cu mîna dreaptă s-a produs spărtura, care afectează această parte a reliefului.

Aripioarele se profilează bine în spate (mai puțin cea din stînga, spre colțul ansei, care este mult acoperită de braț).

Imediat după aripa din dreapta, în spate sus, apare capul Meduzei, afectat și el de puternica fisură, dar suficient păstrat și redat, pentru a constata coafura specifică, ce acoperea fruntea și ochii încremeniți.

Cît se păstrează din chenarul superior (0,86 m) ne dă imaginea unui ornament schematizat : vrejul de iederă care începe în dreapta literei *D*, de mari dimensiuni. În ondulațiile ramurii de iederă frunzele au sensul înainte și înapoi. După litera *D*, în dreptul tabulei, exista un motiv ornamental, dispărut aproape în întregime, doar o singură prelungire, de la o cupă sau frunză, se unește cu un al doilea ornament al chenarului, o bandă îngustă de circa 5—6 cm, alcătuită dintr-un șir de frunze dispuse orizontal.

În chip simetric, spre dreapta plăcii, existau desigur aceleași componente ornamentale, iar pe bordura de sus, pandantul cunoscut al lui *D*, adică *M*.

În sfîrșit, o singură observație, deși piesa este parte dintr-un sarcofag, respectiv dintr-o arcă, fața laturii de sus, căreia i se suprapune capacul, nu are creasta obișnuită, care închidea perfect lăcașul funerar.

În privința reliefului găsim analogii chiar printre exemplarele descoperite în Dobrogea. Astfel pe un sarcofag de marmură găsit la Tomis, încadrat în grupa proconnesiană, apar două genii înaripate, care susțin un medalion cu anse [4], după cum genii funerare întîlnim și pe un alt sarcofag de la Durostorum [5]. Ghirlanda, simbol frecvent pe sarcofagele proconnesiene, apare susținută de Victorii, pe un exemplar de calcar din Tomis, care imită cu siguranță, ca și relieful de pe arca descoperită recent la Ostrov, un model de import [6].

În afara rîndului dispus pe chenarul arcei, inscripția conține alte zece rînduri în *tabula ansata ;* literele sînt în general clare, unele, însă, din lipsă de spațiu, sînt de dimensiuni mai mici și mai neîngrijit executate. Ligaturi : în rîndul 5, *M+P și N+A ;* în r. 6, *V+A ;* în r. 7, *N+E* și *V+A ;* în r. 8, *M+P ;* în r. 10, *N+T ; M+E* și *N+T*, în r. 11, *N+T*.

[4] M. Alexandrescu-Vianu, RÉSEE, 8, 1970, 2, p. 289—290, nr. 15, fig. 13.
[5] E. Kalinka, *Antike Denkmäler in Bulgarien*, Wien, 1906, nr. 352, fig. 112.
[6] Cf. M. Alexandrescu-Vianu, *op. cit.*, p. 276—277.

Spărtura a atins prima literă din r. 1, *C*; la sfîrșitul acestui rînd, *I*, omis, este scris pe chenar. O spărtură mai veche a afectat cîteva litere din r. 4 : cifra III, literele *PF*, urmate apoi de două litere șterse, *QV*. La începutul r. 5, *L* a fost scris în spațiul trasat de ansă și chenar, tot astfel a fost trasată litera *X*, la sfîrșitul acestui rînd. Spărtura de jos a afectat ultimul rînd, în special finalul acestuia.

Inscripția de pe placa de la Ostrov :

D(is) [M(anibus)]

C(aio) Val(erio) C(aii) Val(erii) filio Colonia Ulp(ia)
Zermizegetusa Iuliano p(rimo) p(ilo)
leg(ionis) XI Cl(audiae) III p(iae) f(idelis) qui vixit ann(is)
LXXXVIII Pompeia Auquilina coniux
et Val(erius) Aquilinus et Pomp(eia)
Iuliane *(sic)* et Valerii Iulianus
et Vibianus et Pomp(eius) Iulianus
fili(i) et heredes patri
pientissimo et merentissimo
faciendum curaverunt

Monumentul funerar al lui C. Valerius Iulianus, fost ofițer al legiunii a XI-a Claudia, epitaf ridicat prin grija soției sale Pompeia Aquilina și a numeroșilor săi fii, adaugă încă un nume, în lista de altfel destul de bogată, a celor care au slujit în legiunea de la Durostorum [7].

Personajul era originar din *colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa*, numele capitalei provinciei Dacia fiind redat pe piatra de la Ostrov, ca de obicei în inscripții, într-o formă prescurtată [8], *colonia Ulpia Zermizegetusa*. Observăm, de asemenea, că ultimul element din nomenclatură, toponimul daco-getic *Sarmizegetusa* [9], a fost transcrisă *Zermizegetusa*, formă cunoscută, de altfel, din sursele literare [10] și epigrafice [11].

Informația privind proveniența lui C. Valerius Iulianus se adaugă altor două știri mai vechi referitoare la ofițerii acestei legiuni : M. Stabius Colonus „d(omo) Luca, trib(unus) mil(itum) leg(ionis) XI

[7] A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, București, 1977, p. 37—41.

[8] I. I. Russu și colab., *Inscripțiile Daciei romane*, III, 2, București, 1980, p. 24 ; p. 465—466 și 476. H. Daicoviciu, Tibiscus, 3, 1974, p. 101—104 ; idem, Pontica, 9, 1976, p. 59—61 (asupra transformărilor pe care le-a suferit toponimul).

[9] I. I. Russu, RIR, 14, 1944, p. 389—399. *IDR*, 2, p. 24.

[10] Cassius Dio, *Istoria romană*, LXVIII, 9, 7 : Ζερμιζεγεθοῦσῃ I. I. Russu, *IDR*, I, București, 1975, p. 14. *IDR*, III, 2, p. 24 (consideră că istoricul antic numește capitala Daciei libere). C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'Antiquité*, Bucarest, 1945, p. 86—87. H. Daicoviciu, *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 111—116. Idem, Pontica, 9, 1976, p. 57 și urm. (Cassius Dio se referă la locul Sarmizegetusei romane).

[11] *CIL*, III, 8011=I. I. Russu și colab., *IDR*, III, 1, București, 1977, p. 113. nr. 89 : „col(oniae) Zermicegetusae" (transcrierea toponimului nu este sigură). Pentru *Zermiz.* în inscripții vezi I. I. Russu, RIR, 14, 1944, p. 389 și urm.

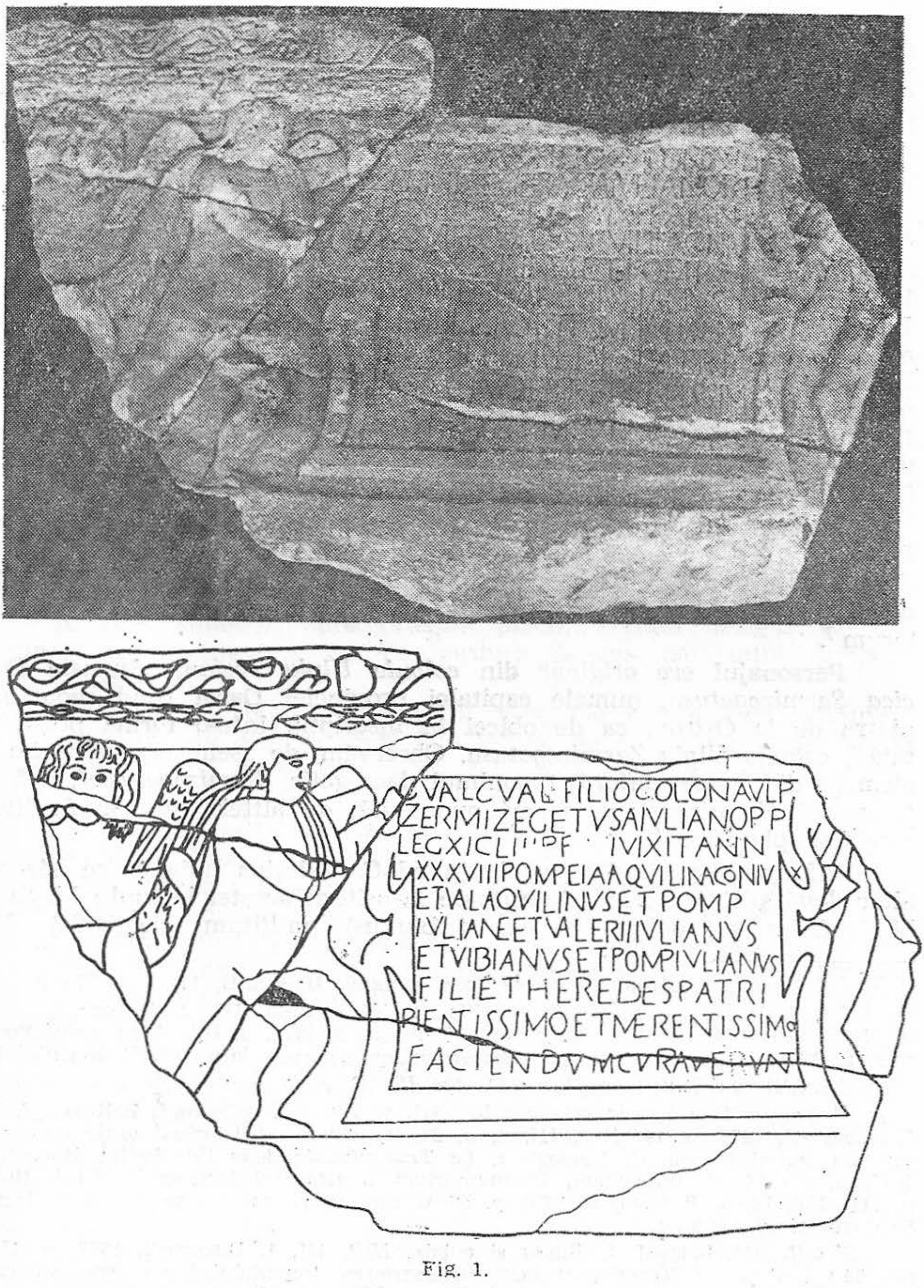

CVALCVAL FILIOCOLONAVLP
ZERMIZEGETVSAIVLIANOPP
LEGXICLI PF IVIXITANN
L XXXVIIIPOMPEIAAQVILINACONIV
ETVALAQVILINVSETPOMP
IVLIANEETVALERIIIVLIANVS
ETVIBIANVSETPOMPIVLIANVS
FILIETHEREDESPATRI
PIENTISSIMOETMERENTISSIMO
FACIENDVMCVRAVERVNT

Fig. 1.

Cl(audiae)“ [12] şi centurionul M. Domitius Capetolinus „domo Capetoliade“ *(sic)* [13].

C. Valerius Iulianus a atins în cariera militară cel mai înalt rang al unui centurion în legiune, acela de *primus pilus*[14]. Prezenţa sa în legiunea a XI-a Claudia este firească, fiind bine cunoscuţi militari din Dacia, nu numai în legiunile acestei provincii, ci şi în altele cantonate în diverse locuri din imperiu, precum şi în cohortele pretoriene şi garda imperială călare *(equites singulares)* [15].

Legio XI Claudia purta de multă vreme epitetul *pia fidelis* [16], iar precizarea din inscripţia de faţă, că i se acordase distincţia *III PF*, permite să datăm mai exact monumentul.

Cum s-a dedus, pe baza celor trei serii de antoniniani ai legiunilor lui Gallienus, cifrele atributelor de fidelitate sporesc paralel cu victoriile imperiale; epitelele V—VII *pia fidelis*, acordate legiunilor *armatei centrale* a lui Gallienus (inclusiv celor din Moesia Inferior) sînt legate de victoriile imperiale *V—VII (= III Gallienus)* din anii 258—260 e.n. [17]. Ar urma să raportăm victoriile care-i aduc lui Gallienus titlul de *Germanicus maximus tertius*[18], cu momentul acordării atributelor *III PF* pentru unele legiuni, fără să avem o dovadă concretă în acest sens.

Menţionăm însă cunoscuta inscripţie votivă de la Potaissa, pusă de Donatus, prefectul legiunii a V-a Macedonica, cu prilejul refacerii templului închinat zeului *Azizus*, pentru sănătatea împăraţilor Valerianus şi Gallienus, a familiei imperiale şi a legiunii *V Macedonica III PF* [19].

---

[12] *CIL*, III, 14214 [1] (Tropaeum Traiani).

[13] *CIL*, III, 771 (Tomis).

[14] A. V. Domaszewki — B. Dobson, *Die Rangordung des römischen Heeres* [2], Köln — Graz, 1967, p. 115. B. Dobson, *Die Primipilares*, Beiheft der Bonner Jahrbücher, 37, 1978, p. 60 şi urm. M. Zahariade, SCIVA, 33, 1982, 1, p. 47—62.

[15] G. Forni, *Il reclutamento delle legioni de Augusto a Diocleziano*, Milano-Roma, 1953, p. 93 şi urm., 197 şi urm., 231. A. Dobó, *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes* [4], Budapesta, 1975, nr. 606—623; 626—639. I. I. Russu, *Daco-geţii în Imperiul roman (în afara provinciei Dacia Traiana)*, Bucureşti, 1980, p. 36—45. C. C. Petolescu, Revista de istorie, 33, 1980, 6, p. 55—56.

[16] V. Pârvan, în Revista di filologia e di istruzione classica, n.s., 2, 1924 p. 317. I. I. Russu, AISC, 2, 1933—1935, p. 215—217, nr. 4 (?) şi 5. V. Culică, Pontica, 3, 1970, p. 365—376; idem, Dacia, n.s., 1978, p. 229—230 (Durostorum). *CIL*, III, 771; 7554 (Tomis). *ISM*, V, nr. 209 (Troesmis). *IDR*, II, nr. 602, a; 605; 606, *IDR*, III, 2, 437 etc.; v. *CIL*, III, p. 2481; *LEG XI CL PF*. C. Muşeţeanu, M. Zahariade, D. Elefterescu, SMMIM, 12, 1979, p. 167—168.

[17] Cf. J. Fitz, *Les antoniniani des légions de Gallien*, 1966, p. 355—365 (cu bibliografia anterioară a problemei), (extras).

[18] Cohen [2], 307.

[19] *CIL*, III, 875 = *ILS* [2], 4345. I. I. Russu, AMN, 6, 1969, p. 181 (250/260 e.n.). S. Sanie, *Cultele orientale în Dacia romană*, 1, Bucureşti, 1981, p. 119. D. Tudor, *Oraşe, tîrguri şi sate în Dacia romană*, Bucureşti, 1968, p. 214 (255—258 e.n.). Poate mai exactă această datare din urmă a inscripţiei *CIL*, III, 875, dacă Valerianus amintit acolo este fiul mai mare al lui Gallienus, *P. Cornelius Licinius Valerianus*, *caesar* din 255 e.n., mort în 258 e.n. (cf. *PIR* [2], L, 184) şi nu celălalt fiu, *P. Cornelius Licinius Saloninus Valerianus*, *caesar* din 259 e.n. (cf. R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine* [4], Paris, 1914, p. 223).

Atributul *III PF* a putut fi acordat legiunii a V-a Macedonica, ca urmare a participării la conflictele de graniță din Dacia Porolissensis, din primii ani ai domniei lui Gallienus [20]. Nu ar fi exclusă intervenția, cu acest prilej, și a legiunii XI Claudia [21], într-o vreme cînd la Dunărea de Jos se înregistrează o scurtă perioadă de acalmie, dovadă activitatea constructivă din Moesia Inferior [22], fără a omite desigur posibilitatea ca legiunea să fi acționat în altă parte.

Putem stabili deci cu aproximație anul în care C. Valerius Iulianus a ajuns *primus pilus* al legiunii *XI Claudia III PF*, 256 sau 257 e.n.* și întrucît din timpul funcționării sale și pînă la moartea sa la o vîrstă înaintată — 88 ani — a trecut un interval de timp[23], deducem că monumentul funerar de la Ostrov a fost ridicat în a doua jumătate a secolului al III-lea e.n.**.

Privitor la orașul de origine al lui C. Valerius Iulianus, *Ulpia Traiana*, remarcăm numărul mare de *Valerii* atestați acolo, unii deținînd funcții importante în conducerea coloniei, nelipsind printre ei nici foștii militari [24].

Este firesc ca întreaga onomastică a inscripției de la Ostrov să fie romană, fiind interesant de urmărit cum se transmit numele părinților : numai trei dintre fii poartă numele gentilic al tatălui, *Valerius*, unul luînd cognoman-ul mamei, *Aquilinus*, altul al tatălui, *Iulianus*, iar cel de-al treilea unul diferit, *Vibianus* [25]; doi copii au însă genti-

---

[20] Cf. C. Daicoviciu, St. Cl., 7, 1965, p. 244, n. 2 (*leg. V Mac. III PF*, în prima parte a anului 256 e.n.). M. Macrea, *Viața în Dacia Romană*, București, 1969, p. 443.

[21] Ținînd cont de repetatele invazii la Dunărea de Jos în perioada anarhiei militare (vezi în acest sens Em. Doruțiu-Boilă, St. Cl., 6, 1964, p. 247—259 ; R. Vulpe, St. Cl., 11, 1969, p. 157—172 ; idem, *DID*, 2, p. 230—254), nu poate fi vorba de deplasarea întregii legiuni de pe graniță, ci de vexilații ale acesteia, care după terminarea conflictului reveneau la garnizoana de origine (cf. J. Fitz, *op. cit.*, p. 359—360).

[22] Stîlpi miliari : *CIL*, III, 7608 = *ISM*, V, nr. 100 (Carsium, 254—258 e.n.). M. Bărbulescu-Munteanu, A. Rădulescu, Pontica, 13, 1980, p. 148—151, nr. 4 (Tomis). G. Mihailov, *IGB*, I^2 nr. 251 ; *IGB*, II, nr. 834 (Odessos-Marcianopolis), cf. R. Vulpe, *DID*, 2, p. 252. V. Barbu, Pontica, 11, 1978, p. 144—146.

* *Supra*, nota 17, în legătură cu atributele de fidelitate ale legiunilor, sporite începînd din 258 e.n.

[23] Pentru cariera centurionilor, vezi A. V. Domaszewski-B. Dobson, *op. cit.*, p. 80 și urm. B. Dobson, Breeze, Epigraphische Studien, 8, 1969, p. 100—124, cf. Em. Doruțiu-Boilă, *ISM*, V, p. 213. Centurionii nu ieșeau din serviciu la un termen fix, servind adeseori pînă la moarte ; nu putem crede în nici un caz că primipilarul C. Valerius Iulianus a fost numit la sfîrșitul vieții, vezi însă B. Dobson, *Die Primipilares...*, p. 63 (numire, între 58—78 ani).

** Mai greu de presupus că *legiunea XI Claudia* a purtat epitetele *III PF* doar în momentul ridicării monumentului, fapt cunoscut de cei ce se îngrijeau de aceasta și înscris astfel pe piatră, caz în care inscripția de la Ostrov ar fi mai timpurie, din anii 256—257 e.n. (?).

[24] *IDR*, III, 2, nr. 124, 125, 126, 129, 452, 455.

[25] J. Kajanto, *The Latin Cognomina*, Helisinki, 1965, p. 158.

licul mamei, Pompeia Iuliane *(sic)* *** și *Pompeius Iulianus,* ambii poartă însă cognomen-ul tatălui [26].

Printre militarii și civilii menționați în inscripțiile din Durostorum, întîlnim deopotrivă cîțiva *Valerii* [27], fără să știm dacă C. Valerius Iulianus a ocupat vreo funcție în conducerea orașului ; oricum, gradul său militar [28] ne îndeamnă să credem că era unul din fruntașii acestui important centru, dovadă și monumentul funerar care i se ridică.

Inscripția descoperită recent la Ostrov se alătură celorlalte dovezi epigrafice care ilustrează legăturile militare permanente dintre cele două provincii romane, de la nord și de la sud de Dunăre [29]. Mai important decît aceasta ni se pare de subliniat faptul că monumentul provenit din necropola orașului Durostorum se înscrie printre ultimile inscripții care consemnează numele capitalei provinciei Dacia [30], informație cu atît mai prețioasă, dacă epitaful datează din a doua jumătate a secolului al III-lea.

COLONIA ULPIA ZERMIZEGETUSA AUF EINER INSCHRIFT AUS DER DOBRUDSCHA

Zusammenfassung

Lateinische Inschrift und ein Reliefteil von der Vorderseite eins Kalksteinsarkophags, der in der Nähe von Ostrov (Kr. Constanța) aus der Donau geborgen wurde. Das sehr wahrscheinlich aus dem Gräberfeld der Stadt Durostorum stammende Grabdenkmal wurde für einen Offizier der XI. Legion Claudia, C. Valerius Iulianus von seiner zahlreichen Familie gesetzt. Es wird der Herkunftsort der Person, die Hauptstadt der Provinz Dakien, hier als *colonia Ulpia Zermizegetusa* genannt, als zusätzlicher Beweis der provinziellen Militärbeziehungen. Es wird ebenfalls die Bedeutung der Erwähnung, dass C. Valerius Iulianus *primus pilus* der XI. Legion *Claudia III P F* war, für die Datierung des Denkmals unterstrichen ; die Beiwörter wurden von der Legion wahrscheinlich in den Jahren 256—257 (?) (siehe diesbezüglich den Bericht mit CIL III 875 von Potaissa) erhalten, denn in den folgenden Jahren, 258—260 u.Z., erhalten manche Legionen der Armee von Gallienus zunehmende Treuebeiwörter, *V —VII P. F.*

Weil von der Dienstzeit des C. Valerius Iulianus und bis zu seinem Tod in fortgeschrittenem Alter — 88 Jahre — eine Zeitspanne liegt, wird gefolgert, dass das Grabdenkmal von Ostrov in der 2. Hälfte des 3. Jh.gesetzt wurde.

*** Probabil greșeală de lapicid.

[26] Cei doi copii din urmă au fost probabil înfiați în familia mamei sau născuți înaintea căsătoriei oficiale, de aceea au primit numele mamei (cf. R. Cagnat, *op. cit.*, p. 72 și urm.).

[27] CIL, III, 7477 (=V. Pârvan, *op. cit.*, p. 309. C. C. Petolescu, *Traco-Dacica*, 2, 1981, p. 222). *CIL*, III, 14434 ; 7479.

[28] Vezi în acest sens o inscripție de la Oescus (*CIL*, III, 14416. V. Pârvan, *op. cit.*, p. 321. D. Tudor, Latomus, 19, 1960, p. 350—356. R. Vulpe, *DID*, 2, p. 202), dedicată primipilarului T. Aurelius Flavianus, distins în lupte, care fusese *buleuta* al cetăților *Tyras, Dionysopolis* și *Marcianopolis,* iar după eliberarea din serviciu *princeps ordinis ecoloniae Oesci.*

În Dobrogea era cunoscut pînă acum doar primipilarul legiunii a *V Macedonica, Ti. Claudius Celsus* (*CIL*, III, 6168, Troesmis).

[29] A. Aricescu, *op. cit.*, passim.

[30] *IDR*, III, 2, nr. 82 (253—268 e.n., probabil primii ani).

DESPRE APEDUCTELE TOMISULUI

GHEORGHE PAPUC

În toamna anului 1981 * pe malul sud-vestic al lacului Siutghiol, între comuna Ovidiu și satul Palazu Mare, au fost identificate și cercetate parțial, trei porțiuni ale unui apeduct de tip *canalis structulis* [1]. Acest lucru a fost posibil datorită scăderii nivelului apei din lac [2]. De fapt, existența unor apeducte antice în zona amintită nu este o noutate. La mijlocul sec. al XIX-lea, C. Allard pomenește ruinele unor canale la Canara (Ovidiu) și Palas [3].

J. Michel amintește de sursa de apă din nordul Constanței, de pe malul lacului Siut-Ghiol. La Canara sătenii folosesc apa din conducta romană pe care au spart-o, iar izvorul în funcție de la Palas, provine din captările romane [4]. Remarcînd bogatele surse de apă de pe valea Canara și dintre Palas și Anadolchioi (azi cartierul Tomis Nord al Constanței), geologul austriac K. F. Peters conchidea că acestea au permis în antichitate construirea unor canale pentru apa potabilă [5].

Vom prezenta apeductul, începînd cu prima porțiune cercetată care se află în apropiere de *caput aquae*, la circa 700 m nord de burgul de la Ovidiu, lîngă vechea cișmea a satului. Această primă porțiune este alcătuită din două părți, anume, din apeduct și un cămin de vizitare și decantare. Apeductul [6] este construit din piatră măruntă legată cu

---

* Au fost efectuate 3 sondaje și în septembrie 1982, dar datorită nivelului ridicat al apei lacului acestea nu s-au putut efectua conform planului stabilit. Au putut fi cercetate doar trei puncte care nu erau afectate de apă.

[1] Apeducte asemănătoare vezi la V. Canarache, SCIV, II, 1951, p. 67—72.

[2] Ariadna Breier, *Lacurile de pe litoralul românesc al Mării Negre*, Buc., 1976, p. 94.

[3] C. Allard, *Souvenir d'Orient*, Paris, 1859, p. 25.

[4] J. Michel, Mem. de la Soc. des Antiquaires de France, t. XXV, 3, Paris, 1862, p. 9 și urm.

[5] K. F. Peters, *Grundlinen zur Geographie und Geologie der Dobrudscha*, Wien, 1866, p.

[6] Apeductul este orientat la 30° V.

mortar, lățimea blocajului fiind de 160 cm, din care cuvetei îi revin 60 cm, iar zidurilor laterale cîte 50 cm [7]. Spre bază, cuveta se strîmtează pînă la 35 cm datorită celor două scafe laterale realizate din mortar, care are în compoziția sa cărămidă pisată. Se disting trei straturi de mortar diferențiate prin culoare și mărimea granulelor de cărămidă. Ultimul strat de mortar a fost impermeabilizat cu ulei de in. Spre nord canalul este astupat pe o înălțime de 14 cm de un prag din cărămidă legată cu mortar hidraulic, separîndu-l astfel de căminul de vizitare, de formă aproximativ patrată și ale cărui ziduri sînt late de 60 cm [8]. Căminul are fundul amenajat cu scafe din mortar și este cu 16 cm sub nivelul apeductului, fapt ce permite decantarea apei [9]. Panta de scurgere este de la nord spre sud, apeductul a fost urmărit pe o lungime de 42 m, după care intra în apa lacului. În zona unde se află apeductul, fundul lacului este din calcar moale, în care a fost tăiat un șanț adînc de peste 60 cm și în care s-a implantat blocajul.

În campania arheologică 1982 am urmărit traseul apeductului de la intrarea sa în lac ; pe o porțiune de 200 m nu s-au putut face observații datorită vegetației, în continuare însă apeductul este vizibil, aflîndu-se la 60 cm sub nivelul apei, fiind distrus pînă către talpa cuvetei. În apropierea burgului la 150 m spre nord am deschis o secțiune în care a apărut apeductul, care are aceleași caracteristici, fiind păstrat pe o înălțime de 50 cm. La 40 de m spre nord am deschis încă o secțiune, cuveta păstrîndu-se pe o înălțime de 38 cm.

La circa 1200 m sud de punctul prezentat mai sus, într-un golf al lacului în apropierea stației de pompare a apei (azi dezafectată), au fost localizate pe o lungime de 130 m resturile unui apeduct. În cea mai mare parte zidurile laterale au fost distruse pînă către talpa cuvetei, pe care se mai văd urme de mortar. O primă porțiune în lungime de 36 m, pornind de la vest, este aproape paralelă cu malul lacului [10], face apoi un cot către sud, și la 28 m de cot a fost identificat un tub ceramic cu diametrul de 20 cm, ce pornește din canal către lac (spre nord) [11]. În locul de racordare, talpa cuvetei este mai joasă pe o lungime de circa 40 cm. De aici construcția merge în linie dreaptă încă 22 de metri, după care face un nou cot spre sud [12].

---

[7] Înălțimea păstrată este de pînă la 27 cm.

[8] Latura dinspre apeduct a căminului este oblică spre interior și lungă de 117 cm.

[9] Nu s-a putut extinde cercetarea spre *caput aquae* din cauza apei. Pămîntul care a fost scos de pe fundul căminului era negru-cenușiu, fiind foarte compact, fapt ce probează decantarea care avea loc în cămin.

[10] Pe o mare porțiune spre vest și cotind spre nord, pe malul lacului se vede piatra măruntă, în cantitate foarte mare, asemănătoare cu cea din blocajul apeductului. În 1982 urma să stabilim traseul exact. Unghiurile celor trei porțiuni din această zonă sînt : prima 60° V, a doua 51° V și a treia 45° V.

[11] Apeductul ceramic aproviziona un obiectiv care astăzi se află sub apa lacului, panta de scurgere indicînd acest lucru.

[12] Spre sud de porțiunea de apeduct, unde se află racordat tubul ceramic, se văd mai multe ziduri construite în aceeași tehnică. La această vreme nu știm dacă sînt etape ale aceluiași apeduct sau sînt apeducte dezafectate. Situație similară la Tropaeum Traiani, vezi Al. S. Ștefan, op. cit., p. 47—48.

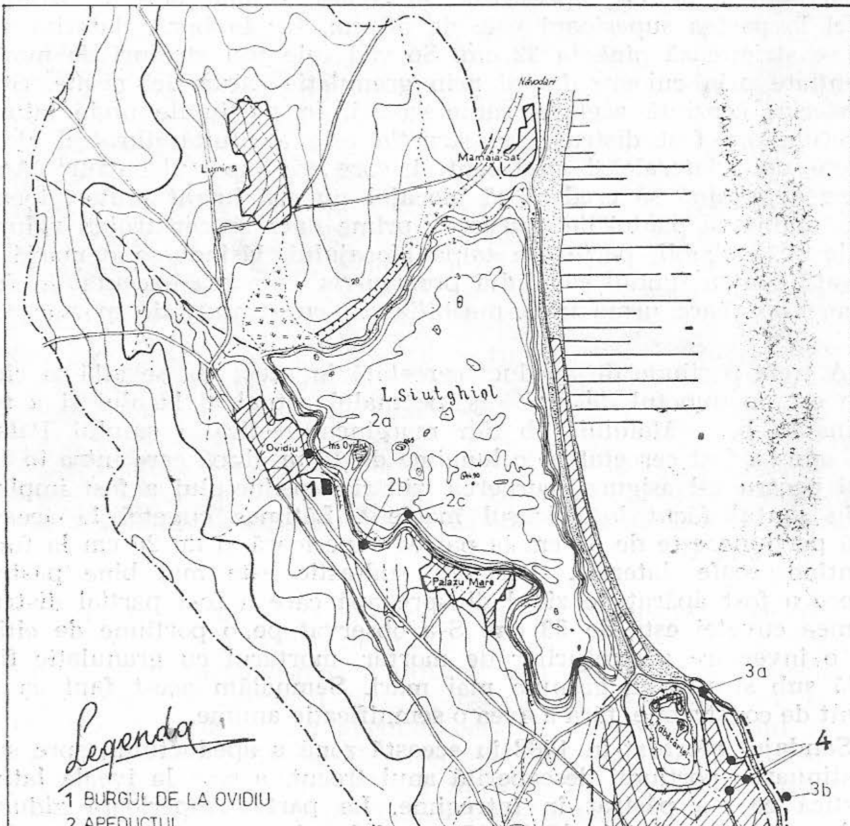

Năvodari
Mamaia Sat
Lumina
L. Siutghiol
2a
Ovidiu
1
2b
2c
Palazu Mare
3a
4
3b
Constanța
3c
Legenda
1 BURGUL DE LA OVIDIU
2 APEDUCTUL
2a. OVIDIU
2b. STAȚIA DE POMPARE
2c. MALUL ALB
3 CANALUL APEDUCT
3a. PESCĂRIE
3b TRASEUL DE-A LUNGUL ȚĂRMULUI MĂRII
3c ZONA CETĂȚII TOMIS
4 APEDUCTE ÎN CONSTANȚA

Fig. 1.

Aceasta ultimă parte a fost urmărită pe o lungime de 37 m. La capătul vestic al acesteia, imediat după cot, pe o porţiune de 47 cm, talpa cuvetei prezintă un prag din mortar cărămiziu înalt de 9 cm. Îndepărtîndu-se de lac, apeductul s-a conservat mai bine [13]. Lărgimea cuvetei la partea superioară este de 58 cm, iar la bază, datorită scafelor, se strîmtează pînă la 32 cm. Se văd cele trei straturi de mortar diferenţiate prin culoare dar şi prin granulaţia cărămidei pisate. Stratul exterior prezintă aceleaşi caracteristici. În porţiunile unde laturile apeductului au fost distruse, construcţia este alcătuită din trei ziduri distincte, două laterale şi unul central, care era suportul cuvetei. Acest fapt ne determină să credem că blocajul nu era lucrat unitar, tocmai pentru obţinerea pantei de scurgere : prima dată se construiau zidurile laterale şi, probabil, parte din talpa blocajului, lăsîndu-se o marjă de siguranţă pentru fundul canalului propriu-zis, care era executat în faza a doua, după care urma impermeabilizarea cu straturi de mortar succesive.

A treia porţiune de apeduct cercetată în acest an, se află la circa 800 m est de punctul de mai sus, pe malul actual al lacului şi a fost surprins la baza Malului alb din marginea vestică a satului Palazu Mare, unde a fost cercetat pe o lungime de 16 m. după care intra în lac. Şi aici pentru a-i asigura scurgerea, zidăria apeductului a fost implantată în şanţul făcut în calcarul moale [14]. Lăţimea cuvetei la această ultimă porţiune este de 61 cm la partea superioară şi de 26 cm la fund, prezentînd scafe laterale. Peretele sud-estic este mai bine păstrat, deoarece a fost apărat de zidul dinspre apă care a fost parţial distrus. Înălţimea cuvetei este de 53 cm. S-a observat pe o porţiune de cîţiva metri o inversare a straturilor de mortar, mortarul cu granulaţie fină se află sub stratul cu granule mai mari. Semnalăm acest fapt ca un incident de construcţie, fără a avea o semnificaţie anume.

Sondajul efectuat în 1982 în această zonă a apeductului, spre sud, în continuarea porţiunii descoperită anul trecut, a scos la iveală latura sud-estică ce s-a păstrat în întregime. La partea superioară zidurile laterale aveau un rost înalt de 15 cm şi lat de 20 cm în care se fixa capacul. De la acest nivel am recuperat fragmentele unui vas, grupate pe o porţiune de 50 cm în imediata vecinătate pe exteriorul laturei amintite. Ar fi un prim element de datare al construcţiei, date fiind poziţia şi modul în care au apărut fragmentele amintite.

După prezentarea celor trei porţiuni de apeduct se impune o primă concluzie, anume că este vorba de un singur apeduct. Pentru acest lucru pledează tehnica unitară de construcţie şi materialul folosit. Mortarul este identic în toate cele trei cazuri. Prezenţa scafelor cuvetei şi dimensiunile acesteia (lărgimea 58—61 cm) indica acelaşi

[13] Îndepărtarea de lac se datorează existenţei unei prelungiri a lacului într-un golf, spre sud (azi colmatat datorită aluviunilor venite pe valea Caragea Derbend), şi pe care în antichitate, apeductul a trebuit să-l ocolească. Panta de scurgere este spre S-E, fapt relevat şi de apa rămasă în apeduct după o ploaie.

[14] Scurgerea este SSE-NNE, axul apeductului face un unghi de 18° E.

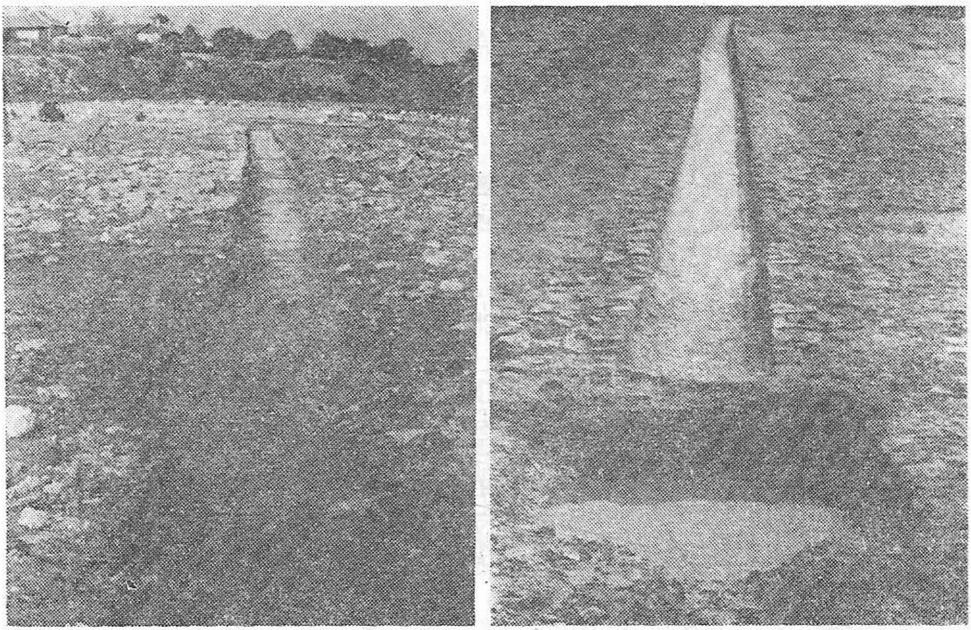

Fig. 2.

lucru. Cel mai important argument îl constituie plasarea pe malul lacului, pe aceeaşi curbă de nivel. Reconstituind traseul, apeductul pornea de la actuala cişmea a satului spre sud, pe lîngă burgul de la Ovidiu, urmărind conturul lacului, după care face cot spre est, zonă unde se află racordat un apeduct ceramic, urmărind malul în continuare. pe la capul văii Caragea Derbend, unde azi golful a fost colmatat, continuă pe sub Malul Alb şi intră în lac spre nord, nord-est, la marginea satului Palazu Mare (zona cea mai joasă).

Datorită dimensiunilor blocajului, dar mai ales datorită dimensiunilor cuvetei [15], apeductul este cel mai mare din Dobrogea romană cunoscut pînă la această dată, fiind de două ori mai mare ca apeductul de acelaşi tip de la Histria şi de trei ori mai mare ca oricare din apeductele cetăţii Tropaeum Traiani [16]. Un apeduct cu aceste caracteristici nu putea deservi decît Tomisul. De la punctul unde apeductul a fost inundat de lac, lîngă Palazu Mare, urmărirea sa devine problematică, deoarece malul sudic al lacului a suferit acţiunea apelor Siutghiolului, determinată de constanţa vînturilor din nord, fapt ce a dus la o erodare accentuată [17]. În continuare, traseul apeductului *continuă* pe ace-

---

[17] Ariadna Breier, op. cit., p. 147.

[15] Pînă acum nu cunoaştem modul de acoperire al apeductului şi deci nici înălţimea totală a cuvetei.

[16] Apeductul nr. 3 de la Histria are cuveta de 30/35 cm. (V. Canarache, op. cit., p. 67), iar cele de la Tropaeum Traiani nu depăşesc 25/35 cm (Al. S. Ştefan, op. cit., p. 45, fig. 1—4).

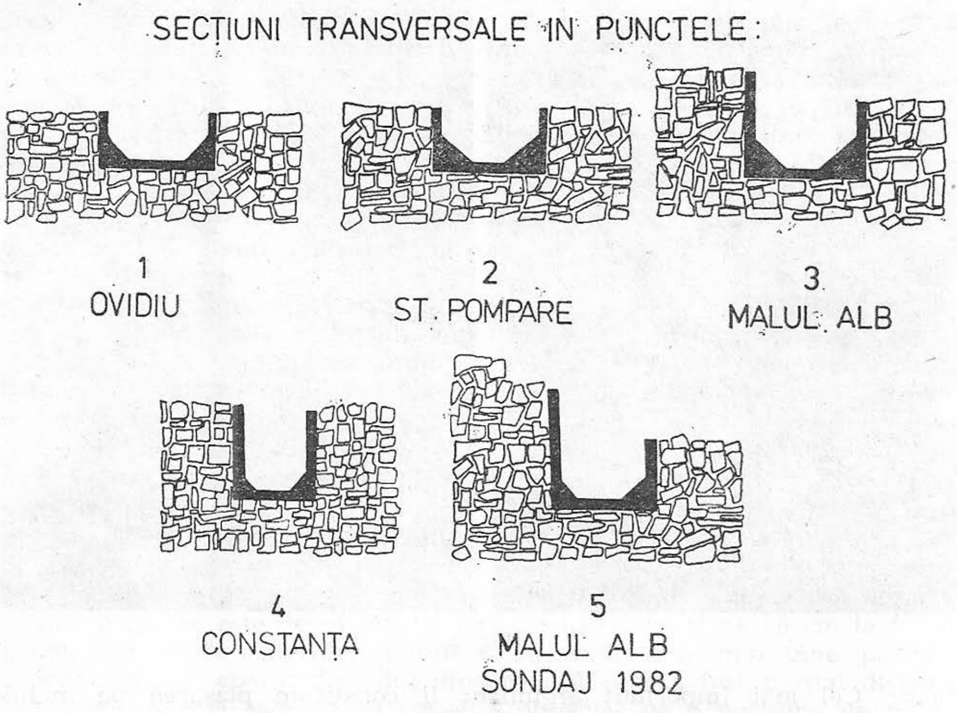

Fig. 3.

eași curbă de nivel, iar pentru a ieși spre Tomis, singurul loc posibil era în apropierea podului de la intrarea în stațiunea Mamaia, în apropierea Pescăriei. Această presupunere este certificată de înălțimea mare a malului pînă la punctul amintit [18]. Mai precis, pentru a capta apa de pe versanții lacului Situghiol, sursa fiind la cotă joasă, apeductele urmau țărmul actual al lacului, pentru a ieși la țărmul mării. spre a ajunge la Tomis. Traseul era impus de configurația terenului.

Încă din 1960 la pescăria de la intrarea în Mamaia dinspre Constanța, cu ocazia săpării unui șanț de canalizare între mare și lacul Tăbăcărie, a fost descoperit un canal antic din piatră legată cu mortar [19]. În 1964 în aceeași zonă s-au făcut excavații pentru un canal de epurare, cu care ocazie s-a putut cerceta canalul amintit mai sus [20]. Construcția antică este orientată nord-sud, lărgimea sa este de 90 cm, iar înălțimea

[18] De la părăsirea lacului Siutghiol, avînd în vedere configurația terenului, pentru a ieși la malul mării, apeductul continua spre Pescăria de la Mamaia. Mai există și posibilitatea, puțin probabilă, de a înconjura lacul Tăbăcărie și de a ajunge în același punct.

[19] A. Rădulescu, Carnet de șantier, mss., fond documentar al Muzeului, I, 3—9, nr. 271, p. 19.

[20] M. Bucovală, Pontica, 3, 1970, p. 204—207 și nota 25.

de peste 1,33 m [21]. Avem de-a face cu un canal-apedulct de mari dimensiuni care colecta apa adusă de apeducte mai mici. În favoarea acestei afirmații este descoperirea în apropiere a altor trei obiective. Primul dintre ele este un „canal" descoperit în 1968, la 400 m spre sud de canalul apeduct de la Pescărie, construit din blochete de calcar legate cu mortar, lat de 60 cm [22]. După dimensiunea dată, este vorba de un apeduct ce capta o sursă de apă și care o conducea spre canalul apeduct. Cel de-al doilea obiectiv a fost descoperit în 1967. Este un apeduct al cărui blocaj este din piatră măruntă legată cu mortar, lat de 116 cm [23], avînd cuveta impermeabilizată cu mortar (lat. de 32 cm), albiată spre fund. Se pare că era acoperit cu țigle[23]. Apeductul este orientat sud-nord, conducea apa spre canalul apeduct descoperit la Pescărie, după ce o capta din împrejurimile lacului Tăbăcăria.

În ianuarie 1982 s-au făcut săpături pentru amenajarea unei căi rutiere care să unească Bd. Lenin cu garajele I.T.T.A., cale de acces ce trece spre sud-vest de Institutul Român de Cercetări Marine, și spre nord de atelierele Filialei UAP Constanța. Cu această ocazie a apărut un apeduct tip *canalis structulis*, avînd blocajul de 120 cm ; pereții groși de 35—40 cm erau acoperiți cu straturi succesive de mortar. Cuveta la partea superioară era lată de 43 cm, iar la bază, datorită scafei laterale, are 23 cm. Înălțimea pe care s-a păstrat este de 45 cm. Orientarea apeductului este sud-nord, aducînd astfel apa spre canalul descoperit la Pescărie.

Am reluat prezentarea descoperirilor acestea, făcînd cîteva precizări, deoarece construcția de la pescărie, ce a fost considerată canal de scurgere [24] sau avînd scopuri strategice [25], nu este altceva decît un apeduct mai mare și care colecta apa adusă de altele mai mici, inclusiv de cel de la Ovidiu, care după cum am văzut nu putea părăsi malul Situghiolului pentru a ieși la țărmul mării decît în imediata vecinătate a pescăriei de la Mamaia. Este o lucrare de mari proporții al cărui scop era procurarea apei necesare cetății tomitane. Dimensiunile canalului-apeduct, maniera de construcție, acoperișul boltit din piatră prinsă cu

[21] Baza canalului nu a putut fi cercetată din cauza infiltrațiilor (s-a săpat în luna februarie), canalul fiind surpat pe anumite porțiuni, fapt ce ne determină să considerăm înălțimea canalului de peste 133 cm (nota 19, pag. 26 și 28). Pereții laterali ai canalului într-unul din sondaje, sînt din blocuri mari fără mortar. În această porțiune canalul se află săpat în calcar diferit de calcarul blocurilor (nota 19, p. 28—29).

[22] M. Bucovală, op. cit., p. 205, emite ipoteza existenței unui singur canal. Ori lățimea celui de-al doilea de numai 60 cm nu permite acest lucru. Canalul descoperit în 1958 este un apeduct de tip canalis structulis, cuveta sa fiind de aceiași lățime cu cel de la Ovidiu, fără să-l considerăm identic, probabil capta o altă sursă de apă.

[23] Ibidem, p. 205—207, în legătură cu informatia primită de la cei ce au găsit apeductul, cum că în interior s-ar fi aflat un tub ceramic si din acest motiv blocajul este considerat un mijloc de protecție a apeductului din tuburi, ne exprimăm îndoiala. Construcția în sine este un apeduct tipic, în afara faptului că o asemenea „protecție" era foarte costisitoare.

[24] V. Barbu, Tomis, orașul poetului exilat, Buc., 1972, p. 97.

[25] M. Bucovală, op. cit., p. 207.

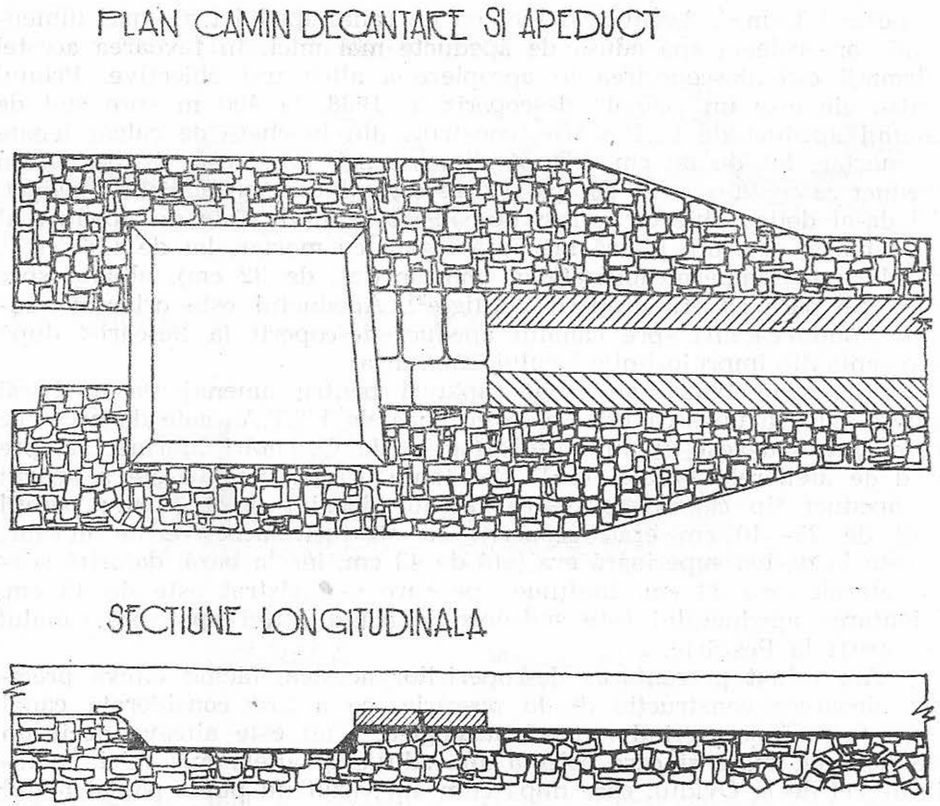

Fig. 4.

mortar, îl fac asemănător cu „galeriile" tomitane, cărora cei ce s-au ocupat de ele le-au atribuit diverse funcționalități, unele de-a dreptul fanteziste.

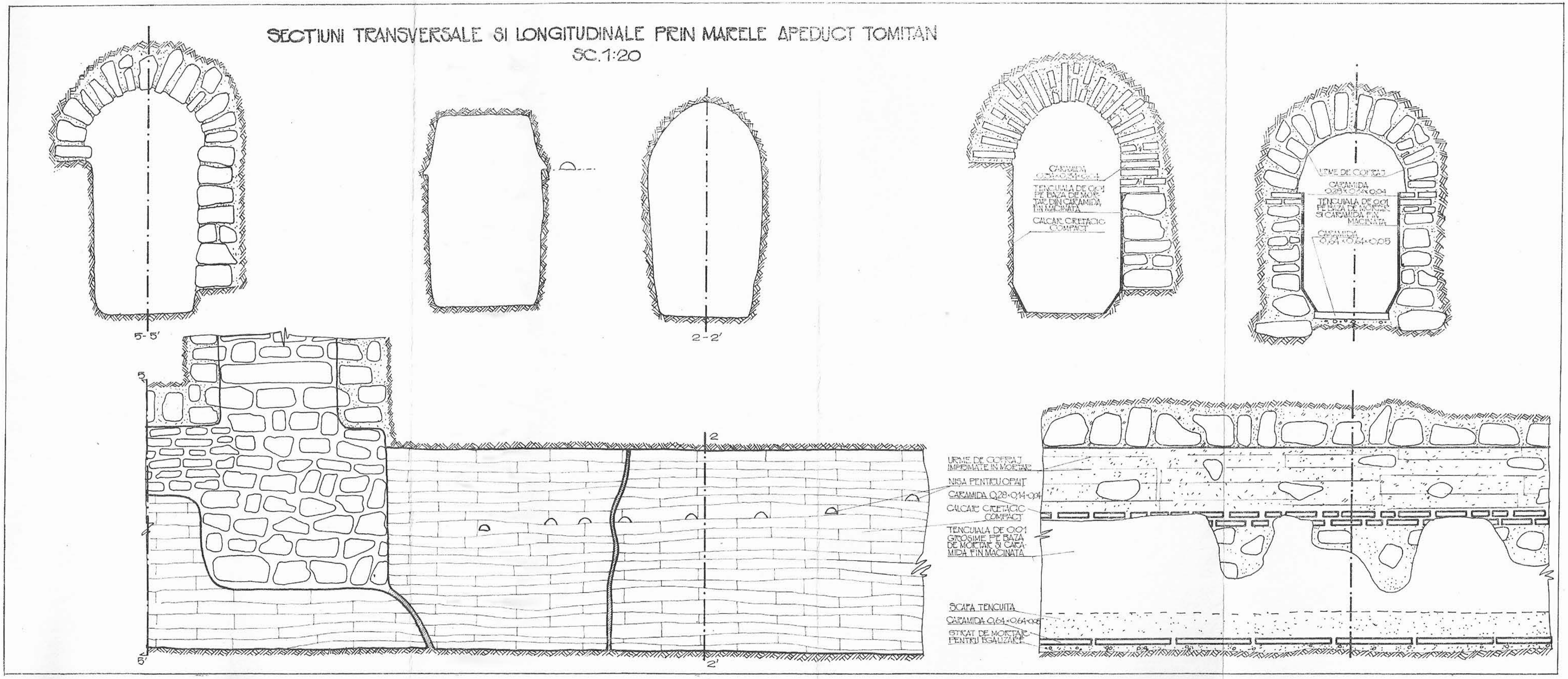
Dar mai întîi să prezentăm pe scurt acest monument antic.

„Galeriile" străbat peninsula la o adîncime de pînă la 20 m sub nivelul actual. Pînă acum au fost cercetate două tronsoane. Primul pornește de la plaja Modern pînă la portul turistic Tomis, iar al doilea de la portul amintit pînă în fața Edificiului roman cu mozaic din Tomis. Mai este cunoscut, dar necercetat, un alt tronson care are un capăt pe faleza dinspre port, din dreptul Muzeului Marinei Române [26]. În continuare, ne vom ocupa de primele două, urmărindu-le traseul și prezentînd cîteva detalii de construcție, deoarece acestea alcătuiesc un singur canal, care a fost întrerupt în zona portului Tomis, de acțiunea valurilor mării asupra țărmului din loess.

Primul tronson delimitat de plajă și port are lungimea de 285 m. Pentru construcția sa s-a săpat în roca de calcar pe o înălțime de

---

[26] V. Barbu, op. cit., p. 96.

SECTIUNI TRANSVERSALE SI LONGITUDINALE PRIN MARELE APEDUCT TOMITAN
SC. 1:20
5-5'
2-2'
CARAMIDA
TENCUIALA DE 0,01 PE BAZA DE MORTAR DIN CARAMIDA FIN MACINATA
CALCAR CRETACIC COMPACT
CARAMIDA 0,28×0,14×0,04
TENCUIALA DE 0,01 PE BAZA DE MORTAR SI CARAMIDA FIN MACINATA
CARAMIDA 0,64×0,64×0,05
URME DE COFRAJ IMPRIMATE IN MORTAR
NISA PENTRU OPAIT
CARAMIDA 0,28×0,14×0,04
CALCAR CRETACIC COMPACT
TENCUIALA DE 0,01 GROSIME PE BAZA DE MORTAR SI CARAMIDA FIN MACINATA
SCAFA TENCUITA
CARAMIDA 0,64×0,64×0,05
STRAT DE MORTAR PENTRU EGALIZARE

Planşa 1.

peste 2 m, lățimea variind cu puțin în jurul valorii de 1 m. Astfel se prezintă canalul cam pe 190 m. Pe mici porțiuni există zidărie din piatră și mortar, probabil datorită unor lentile de loess în stînca de calcar. La 100 m de la capătul de pe plaja Modern în dreptul puțului nr. 3, canalul are o ramificație spre est, perpendiculară, păstrată pe o lungime de circa 30 m [27]. Pînă aici profilul canalului la bază este drept, în continuare fundul canalului a fost amenajat cu mortar hidraulic, strîmtîndu-se datorită scafelor laterale. După cei 190 m, în continuare canalul este realizat din zidărie de piatră cu mortar, tavanul este boltit, la construcție s-a folosit piatră (se văd urmele scîndurilor de la cofrag) sau cărămidă cu mortar. Canalul a fost construit în loess și căptușit cum am văzut mai sus. Baza canalului este din cărămizi mari (64 cm × × 64 cm × 4 cm), rosturile acoperite cu bitum pe laterale are scafe din mortar. Pe o înălțime de 1 m pereții laterali sînt acoperiți cu mortar hidraulic de culoare cărămizie pentru impermeabilizare, arcada se sprijină pe două rînduri de cărămizi (28 cm × 14 cm × 4 cm sau 34 cm × 34 cm × 4 cm).

Tronsonul al doilea pornește din malul portului Tomis, trecînd pe sub piața Ovidiu, pe sub Muzeul de istorie națională și arheologie, pe sub Edificiul roman cu mozaic, în fața căruia a fost amenajată o ieșire [28]. La capătul nordic, canalul a fost săpat în loess [29], zidit cu piatră, bolta este din piatră și din cărămidă. După 40 de m canalul a fost excavat în stîncă pe circa 90 m, după care pînă la capătul celor 265 m, canalul este zidit din nou deoarece a fost săpat în loess.

Pe traseul de la plaja Modern și pînă la ieșirea amenajată în fața Edificiului roman cu mozaic canalul are un număr de 9 puțuri care comunicau cu exteriorul. Unul din scopurile acestor puțuri, ce pornesc din bolta canalului, uneori săpate pe cîțiva metri în calcar, apoi zidite cu piatră pînă la suprafață, era legat de asigurarea aerării în timpul lucrului. Acesta era un scop temporar. Pe întregul traseu, la peste 1 m de la bază, pe ambii pereți se află mici nișe afumate, care au adăpostit opaițe pentru iluminat, mai ales în timpul lucrului.

Tavanul canalului nu are peste tot același profil, uneori este boltit, alteori plat (acolo unde canalul a străpuns stînca și nu a necesitat alte amenajări). Baza canalului este fie din calcarul tăiat, fie din mortar hidraulic avînd scafe laterale sau din cărămizi mari cu bitum și mortar, sub cărămizi aflîndu-se un strat de mortar egalizator. Panta generală a canalului este dinspre plaja Modern spre faleza de sud ; pe parcurs se află mai multe praguri, cum este cel de la ramificația de la puțul

[27] Capătul estic a fost reamenajat în timpul războiului, cînd a fost asigurat și cu o ușă metalică.

[28] Ieșirea a fost amenajată de V. Canarache, fostul director al Muzeului de arheologie Constanța, care voia să introducă obiectivul în circuit muzeistic.

[29] După cum am văzut, tronsonul anterior spre capăt este săpat în loess, iar al doilea tronson începe tot cu zidăria în loess. În zona amintită roca de calcar este sub nivelul mării, așa că malul alcătuit din loess și argilă s-a prăbușit. În legătură cu structura geologică a peninsulei constănțene vezi C. Brătescu, Analele Dobrogei, VII, 1926, p. 65—72.

3 (înalt de 17 cm), sau cele două de sub Edificiul cu mozaic, unul de 20 cm, iar celălalt din dreptul ultimului puț înalt de 34 cm [30].

Date fiind detaliile de construcție care au ca scop impermeabilizarea acolo unde este cazul, apoi adîncimea la care se află față de nivelul de călcare antic, avînd în vedere cota scăzută la care puteau fi captate bogatele surse de apă de pe malul Siutghiolului, inferioară cotei promontoriului pe care se afla cetatea Tomis, „galeriile" tomitane nu sînt altceva decît un apeduct, un apeduct de mari dimensiuni care înmagazina datorită pragurilor și jocului pantelor o mare cantitate de apă, ce putea fi scoasă prin puțurile amintite mai sus care căpătau astfel și un scop permanent [31].

Marele apeduct pornea de la Pescăria din Mamaia, unde erau colectate apele mai multor apeducte mai mici, și de aici pe malul mării, care oferea panta convenabilă, venea la Tomis. În 1862 J. Michel vedea pe faleza nordică a Constanței de atunci, printre alte construcții antice, dezgolite de furia valurilor, un canal „chiar la marginea malului și *aproape de nivelul mării*". Mai multe puțuri, spune același autor, comunicau cu conducta subterană, printr-unul care se păstra bine, se scotea apa bună ; indica apoi sursa de apă, izvoarele din nord de pe malul lacului Siutghiol și traseul canalului de-a lungul țărmului mării [32].

Porțiunea dintre canalul descoperit în 1960—1964 și plaja din Constanța, a canalului apeduct care se afla pe țărmul mării, a dispărut odată cu acesta. Stînca sarmatică se afla sub nivelul mării, iar malul este din loess și argilă, această constituție a determinat surparea masivă a malului, marea executînd doar o nivelare a porțiunilor prăbușite [33]. De fapt topografia peninsulei tomitane a suferit mari transformări în decursul vremii și ne referim numai la ramificația canalului din dreptul puțului nr. 3.

Pînă acum rolul construcției menționate a fost presupus și argumentat ca atare, fiind orice, în afară de apeduct. V. Canarache credea că avem de a face cu o construcție cu caracter strategic, date fiind dimensiunile și comunicarea cu zona extramurană [34], funcționalitate contestată de R. Vulpe, care conferă canalului un rol drenant [35]. Ori faptul că în canal nu se află nici o deversare, de asemenea folosirea mortarului hidraulic pentru a-l face impermeabil, sînt argumente suficiente pentru contestarea unui rol drenant. Vasile Barbu consideră drept

[30] La prezentarea canalului am folosit planurile executate pentru prima parte de topometrul V. Cernovschi, iar pentru a doua parte de S. Pînzaru și A. Solcan.

[31] Gh. Murnu, AARMSI, t. XXXVI, p. 247, nota 2 menționează în 1913 în curtea Comandamentului militar Constanța, două răsuflători din tuburi ceramice și zidărie de ciment și cărămidă. Avansăm ipoteza în posibilitatea de a fi o comunicare cu ramificația ce se vede pe faleza de sud în dreptul Muzeului Marinei Române.

[32] J. Michel, op. cit., p. 10—11.

[33] C. Brătescu, op. cit., p. 69.

[34] V. Canarache, Tomis, I, 3, 1966, p. 18—19.

[35] R. Vulpe, Tomis, I, 4, 1966.

scop rolul defensiv pe care-l aveau „galeriile", fără a exclude și alte întrebuințări ale acestora, nemenționîndu-le însă [36].

Mai recent, Marcu Botzan încearcă să demonstreze că ampla construcție subterană este o instalație de captare a apei, care închisă la capete (?) devine cisternă [37]. Că lucrurile nu stau așa, ne sînt arătate de modul de construcție. Avînd în vedere bazinul hidrografic al peninsulei tomitane, care este înaltă, cu pante spre mare, foarte puțină apă se infiltra pentru a fi captată în subsol, cea mai mare parte se scurgea în mare. Apoi în zona Constanței cumpăna apei este foarte aproape de țărmul mării [38]. Cantitatea de apă ce ar fi fost captată nu poate proba o construcție așa de costisitoare, la fel construcția în sine nu prezintă nici o caracteristică privind captarea ci numai conducerea și înmagazinarea unei anumite cantități de apă.

După cum am văzut, traseul marelui apeduct este pe sub Edificiul roman cu mozaic și merge în continuare : spre sud-est de monumentul amintit se aflau termenele Tomisului, care necesitau mari cantități de apă. Cu ocazia cercetărilor efectuate pe terasa a treia din fața Edificiului cu mozaic, V. Barbu menționează la marginea de vest a pieței, în apropierea unor construcții, considerate magazii de cereale că „s-au descoperit două bazine zidite și tencuite cu var hidraulic" [40].

Acestea din urmă sînt considerate bazine pentru depozitarea peștelui sărat (?), dar nu este exclusă nici posibilitatea de a fi bazine de apă potabilă pentru corăbii. Dată fiind apropierea de apeduct, precum și nivelul, credem că bazinele menționate sînt cisterne în care se scurgea apa ce depășea nivelul pragurilor, praguri ce făceau posibilă și o ultimă decantare a apei.

Considerăm că în antichitate principala sursă de apă a Tomisului se afla pe malul Siutghiolului, dar aceasta nu era singura sursă [41]. După cum am mai spus, apeductul de la Ovidiu se afla la o cotă joasă (în jur de + 3,5 — + 4 m) [42] și pentru ca apa să ajungă la Tomis, aflat pe un promontoriu, cota la destinație a apeductului trebuia să fie inferioară celei de la plecare ; pentru a rezolva această problemă a trebuit să fie străpunsă peninsula aproape de nivelul actual al mării [43].

---

[36] V. Barbu, op. cit., p. 98.

[37] M. Botzan, Pontica, XII, 1979, p. 176.

[38] Ariadna Breier, op. cit., p. 22 și harta.

[39] V. Barbu, op. cit., p. 94—95.

[40] Ibidem, p. 91—92.

[41] M. Bucovală, Tomis, I, 3, 1968, p. 19 menționează în spatele Teatrului Fantasio descoperirea a două tuburi de apeduct din piatră. Nu știm dacă erau in situ sau refolosite. Din observații proprii pe șoseaua Mangaliei, la ieșirea din Constanța, cu ocazia îngropării unui cablu telefonic a apărut un apeduct din tuburi ceramice orientat vest-est.

[42] Ariadna Breier, op. cit., p. 94. Lacul Siutghiol are nivelul mediu la ± 216 cm. față de nivelul mării.

[43] Un apeduct asemănător ca construcție, îngropat la mică adîncime, vezi la Adolf Neyses „Die Ruwer — Wasserleitung des Roemischen Trier", p. 8 și urm. Dar cea mai apropiată analogie privind adîncimea mare la care se află marele apeduct tomitan, precum și tehnica de construcție o întîlnim la Dyrrachium în

Aducerea apei de la sursa nordică nu era permisă pe un alt traseu din cauza configurației terenului [44].

O ultimă problemă care se pune, este datarea sistemului de aducere a apei, care sigur a funcționat o bună perioadă de timp, dat fiind efortul depus pentru realizarea sa. V. Barbu, propune pentru marele apeduct din zona peninsulară sec. IV ca perioadă de construcție. Bineînțeles că este o problemă dificilă datarea, din lipsa unor elemente care să permită acest lucru. Oricum, în contextul istoric general al Dobrogei romane și în special al Tomisului, datarea propusă în mare, este acceptabilă, poate chiar coborînd-o puțin spre sfîrșitul sec. III. Cărămizile folosite la construcție (28 × 14 × 4 cm ; 34 × 34 × 4 cm ; 64 × × 64 × 4 cm, care de fapt au dimensiunile duble ale unei cărămizi normale) sînt specifice epocii amintite [45]. Înclinăm pentru o datare în vremea lui Dioclețian cînd Tomis devine capitală de provincie. În acest sens se poate folosi o inscripție din această vreme, descoperită la Tomis, prin care Sfatul și Adunarea poporului, mulțumește împăratului Diocletian pentru o binefacere, ce nu rezultă din textul păstrat [46].

Bineînțeles că este o propunere de datare, poate cercetarea unor noi tronsoane din instalația de aducere a apei să ofere posibilitatea unei datări certe.

Albania (vezi Fabiah Miraj și Halis Myrto, L'aqueduc de Dyrrachium, în Iliria, XII, 1, 1982, p. 151 și planul de la p. 153).

Pentru construcția și întreținerea unei porțiuni de 2700 m a acestui apeduct s-au construit puțuri distanțate la 70 m sau la multipli de 70 m ; acestea erau adînci de 30 m.

S-a putut cerceta la ieșirea de sub colina unde apeductul are dimensiunea de 1,35×59 cm. La construcție s-a folosit cărămidă legată cu mortar hidraulic.

Construcția este datată în vremea lui Hadrian fiind reparată sub Alexandrus Severus.

[44] M. Botzan, op. cit., fig. 3 ; ibidem, Pontica, XIII, 1980, p. 306—307 și fig. 2, propune un traseu pentru un apeduct Ovidiu-Tomis pe curba de 20 m, traseu care credem că are două incoveniente. La plecare, pe acea curbă riscă să nu găsească apă, iar spre sosire pe mai mulți kilometri apeductul trebuia îngropat la mare adîncime.

[45] V. Barbu, op. cit., p. 99.

[46] Em. Popescu, Inscripții grecești și latine din sec. IV—XIII descoperite în România, București, 1976, p. 35—36, nr. 1.

ÜBER DIE WASSERLEITUNGEN VON TOMIS

Zusammenfassung

1981—1982 wurden am Ufer des Siutghiol-Sees mehrere Abschnitte einer Wasserleitung vom Typ *canalis structulis* lokalisiert. Dank seiner Ausmasse (Breite = 60 cm) ist es die bis jetzt in der Dobrudscha grösste bekannte Wasserleitung.

Am Südufer des Sees verschwindet die Leitung in dessen Wasser und macht dadurch eine Untersuchung unmöglich. Der einzige Ort, an dem die Wasserleitung das Ufer des Sees verlassen kann, befindet sich im Gebiet der Fischstation am Eingang in den Kurort Mamaia. Hier wurde 1960 ein Kanal aus Stein und Mörtel untersucht, der mit einem gewölbten, über 1,33 m hohen und 60 cm breiten Dach versehen war. In den letzten Jahren erschienen in der Nähe dieses am Meersufer gelegenen Kanals ebenfalls 3 Aquädukte. Der Verfasser ist der Meinung, dass im Gebiet der heutigen Fischstation die Waserleitungen von den Ufern der Seen (Siutghiol und Tăbăcărie) Wasser brachten, das von einem Kanal gesammelt wurde, dessen Verlauf dem Südwestufer des Schwarzen Meeres bis in die Burg Tomis folgte.

Hier sind seit langer Zeit 2 Abschnitte von Galerien, deren Zweck bis jetzt noch unklar war, bekannt. Die tomitanischen Galerien hatten eine Höhe von bis 2 m, ihre Breite schwankt um den Wert von 1 m. Von Ort zu Ort befinden sich Schächte. Der Bau der Galerien im Kalksteingebiet erfolgte durch Einschnitt ; in den Loess wurden Mauern und Gewölbe aus Stein und Mörtel ausgeführt. Die Mauern und der untere Teil des Kanals wurden mit feuchtigkeitsdichtem Mörtel undurchlässig gemacht. Diese Galerien befinden sich 20 m unter dem heutigen Niveau des Kalksteinlagers. Die Schlussfolgerung des Verfassers besteht in der Bestimmung des Zwecks, für den die Galerien gebaut wurden, und zwar bildeten diese eine grossangelegte Wasserleitung. Da Tomis auf einer Halbinsel gelegen war, konnte es nur in der genannten Tiefe das Wasser empfangen, und dieses weil sich die Grundwasserquellen hier auf einem niedrigeren Niveau befanden.

Liste der Abbildungen

CONTRIBUŢII LA CUNOAŞTEREA UNEI NECROPOLE CREŞTINE A TOMISULUI (I)

V. LUNGU, C. CHERA-MĂRGINEANU

Lucrările edilitare de mare anvergură întreprinse recent atît în zona vechii cetăţi tomitane cît şi în arealul ocupat de necropolele acesteia, ne-au prilejuit efectuarea unor săpături de salvare care au premers acţiunilor constructorilor sau au avut loc paralel cu acestea. Astfel, a fost cercetat un important lot de morminte aparţinînd epocii romano-bizantine, care se adaugă la celelalte sute de lăcaşuri sepulcrale cercetate şi înregistrate pînă acum şi aparţinînd diverselor necropole ale Tomisului [1].

Vom începe deci cu prezentarea mormintelor, după cum urmează :

A. MORMINTE ÎN FIRIDĂ CU CAMERĂ DE ACCES

M_1. Dimensiunile firidei : L = 2,40 m, l = 1,10 m ; dimensiunile camerei de acces : L = 1,30 m, l = 0,80 m ; A = 3,00 m. Ţiglă la capătul firidei. Scheletul în sicriu, orientat V—E, întins pe spate, mîinile pe lîngă corp. Fără inventar.

M_2. Dimensiunile firidei : L = 1,30 m, l = 0.80 m ; A = 3,00 m. Două ţigle la capătul firidei. Scheletul în sicriu, orientat V—E, mîinile pe lîngă corp. Fără inventar.

M_3. Dimensiunile păstrate ale firidei : L = 1,85 m, l = 0,80 m ; camera de acces excavată ; A = 2,80 m ; ţigla nu s-a păstrat, fiind excavată. Scheletul fără sicriu, orientat V—E ; nu s-a putut constata poziţia mîinilor. Fără inventar.

M_4. Dimensiunile firidei : L = 2,40 m, l = 2,00 m ; dimensiunile camerei de acces : L = 2,00 m, l = 0,75 m ; A = 4,70 m ; aglomerare de ţigle sparte la capătul firidei. Scheletul în sicriu, orientat V—E,

[1] V. Barbu, St. Cl., 3, 1961, p. 203—225, lucrare ce cuprinde necropolele Tomisului începînd din epoca elenistică şi pînă în sec. IV e.n.

deranjat în mare parte. Inventar : unguentarium tubular, fusiform, cu bulb la mijloc, decorat cu cute (L = 17,6 m, d = 3,5 m) ; inel din bronz (1,5 cm diametru), irecuperabil.

M_5. Dimensiunile păstrate ale firidei : L = 1,15 m, l = 0,80 m ; dimensiunile camerei de acces : L = 1,10 m, l = 0,60 m ; A = 2,50 m ; țiglă la capătul firidei. Schelet deranjat, fără sicriu, s-a putut constata orientarea V—E. Fără inventar.

M_6. Dimensiunile firidei : L = 2,20 m, l = 0,80 m ; cameră de acces excavată. A = 2,50 m. Trei țigle întregi blocau intrarea în firidă. Aceasta conținea două schelete fără sicriu, deranjate, orientate SV—NE ; al treilea schelet, tot fără sicriu, era orientat SV—NE, în poziția întinsă pe spate și cu mîinile pe bazin. Fără inventar.

M_7. Dimensiunile firidei : L = 2,00 m, l = 1,10 m, î = 1,00 m ; dimensiunile păstrate ale camerei de acces : L = 10 m, l = 1,00 m ; A = 3,00 m. Două țigle blocau intrarea în firidă. Schelet deranjat, fără sicriu, orientat V—E. Fără inventar.

M_8. Dimensiunile firidei : L = 2,30 m, l = 1,30 m, î = 1,00 m ; dimensiunile camerei de acces : L = 1,30 m, l = 1,00 m ; A = 2,10 m. Nu au fost găsite țigle. Firida conținea un schelet deranjat, în sciriu, la care s-a putut constata orientarea V—E. Inventar : fibulă cu capete în formă de ceapă (Zwiebelknopffibel) fațetate, ușor alungite și decor format din grupuri de unghiuri cu vîrfurile pe linia mediană a piciorului (L = 8,2 cm, lungimea brațului transversal = 5,1 cm) ; cataramă din bronz cu armătură (placă) și inel de formă semicirculară, prinsă în nituri (L tot. = 4,2 cm) ; unguentarium cu corp tubular, fusiform și bulb la mijloc (L păstrată = 0,25 cm, d bulb = 2,7 cm).

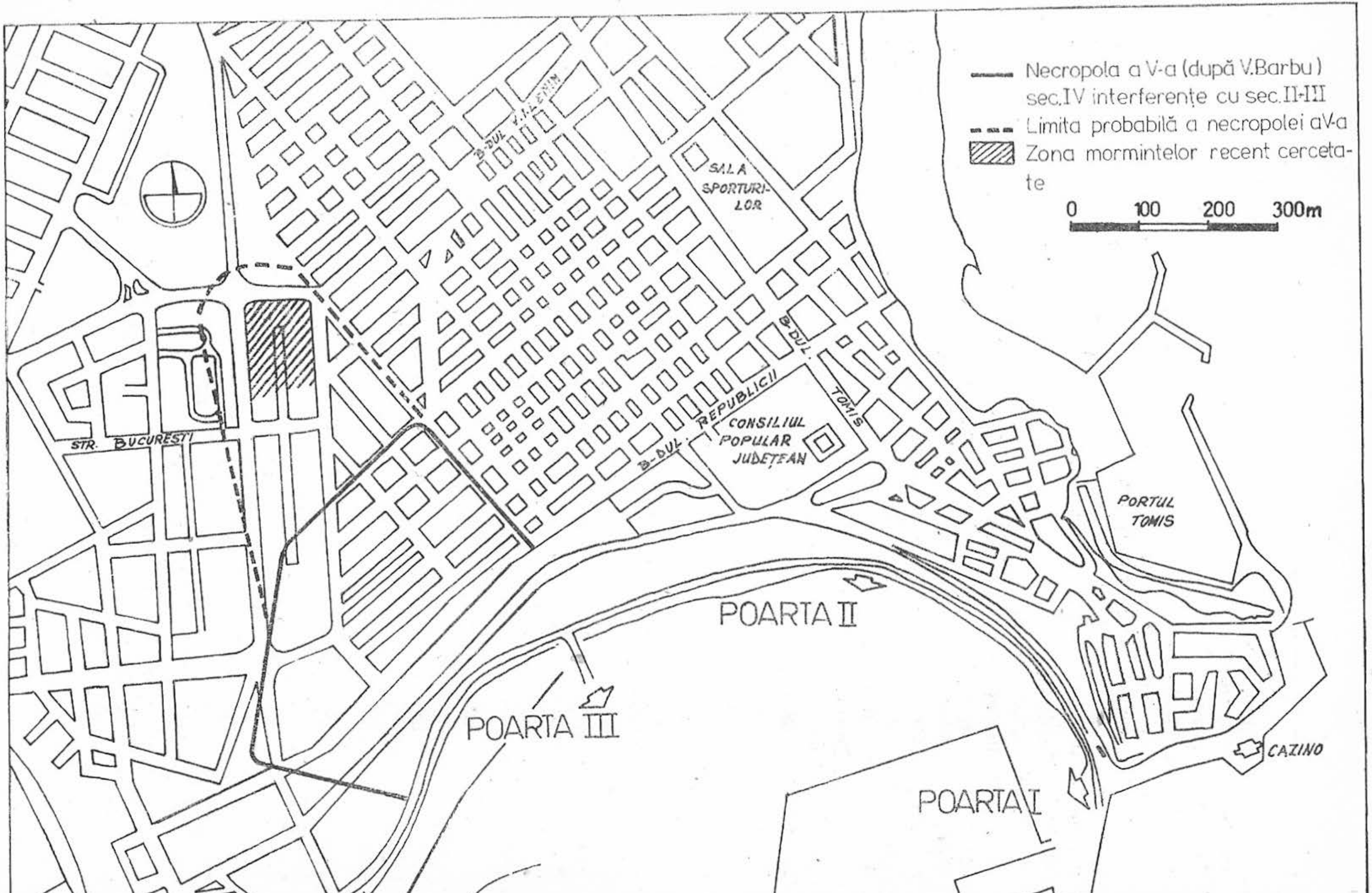
M_9. Dimensiunile firidei : L = 1,90 m, l = 0,80 m. î = 0,60 m ; dimensiunile camerei de acces : L = 1,50 m, l = 0,60 m ; A = 2,50 m. Lespede de piatră și alte fragmente de pietre informe blocau intrarea în firidă. Scheletul în poziție întinsă pe spate, în sicriu, cu mîinile pe bazin, orientat V—E. Inventar : unguentarium cu corp globular și gît cilindric (L = 14 cm, dmax. = 6,9 cm).

M_{10}. Dimensiunile firidei : L = 2,30 m, l = 1,05 m ; dimensiunile camerei de acces : L = 1,60 m, l = 0,65 m ; A = 2,80 m. Două țigle la capătul firidei. Schelet fără sicriu, în poziție întinsă pe spate, mîinile către bazin, orientat V—E. Fără inventar.

M_{11}. Cenotaf. Dimensiunile firidei : L = 2,20 m, l = 0,85 m, î = 0,65 m ; dimensiunile camerei de acces : L = 2,10 m, l = 0,85 m ; A = 3,50 m. Două țigle la capătul firidei. Orietarea V—E.

M_{12}. Dimensiunile firidei : L = 2,00 m, l = 0,50 m, î = 0,50 m ; dimensiunile păstrate ale camerei de acces : L = 0,70 m, l = 0,50 m ; A = 3,00 m. O țiglă la capătul firidei. Schelet deranjat, fără sicriu ; s-a putut constata orientarea V—E. Fără inventar.

M_{13}. Dimensiunile firidei : L = 2,30 m, l = 0,80 m, î = 0,80 m ; cameră de acces excavată ; A = 4,00 m. Nu s-au găsit țigle, iar scheletul calcinat și deranjat era în sicriu cu colțare de fier, orientat V—E. Fără inventar.

Necropola a V-a (după V.Barbu) sec.IV interferențe cu sec.II-III
Limita probabilă a necropolei aV-a
Zona mormintelor recent cercetate
0 100 200 300m
B-DUL V.I.LENIN
SALA SPORTURILOR
B-DUL TOMIS
B-DUL REPUBLICII
CONSILIUL POPULAR JUDEȚEAN
STR. BUCUREȘTI
PORTUL TOMIS
POARTA II
POARTA III
POARTA I
CAZINO

M_{14}. Dimensiunile firidei : L = 3,00 m, l = 2.50 m ; dimensiunile păstrate ale camerei de acces : L = 0,25 m, l = 0,75 m ; A = 3,00 m. Trei țigle astupau firida, care conținea două schelete, fără sicriu, orientate V—E, cu mîinile pe lîngă corp. Inventar : doi cercei simpli din aur, găsiți în regiunea capului ; mărgele din sticlă albastră, de formă inelară și mărgele de formă tubulară, negre, cu decor în linii circulare la primul schelet, iar la cel de-al doilea schelet au fost găsite fragmente de sticlă în regiunea bazinului, țesătură cu fir de aur nerecuperabilă în regiunea pieptului și mărgele din gagat la picioare.

M_{15}. Dimensiunile firidei : L = 2,10 m, l = 1,40 m, î = 0,60 m ; dimensiunile camerei de acces : L = 1,30 m, l = 1,10 m ; A = 3,00 m. Două țigle la capătul firidei. Firida conținea două schelete deranjate, fără sicriu, dar a putut fi determinată orientarea V—E a celor două schelete. Inventar : unguentarium cu corp globular teșit, gît tubular, buza ușor răsfrîntă (L = 12,5 cm, d max. 6,1 cm), sticlă incoloră cu urme de ulei vegetal.

M_{16}. Dimensiunile firidei : L = 2,40 m, l = 1 m, î = 0,60 m ; dimensiunile camerei de acces : L = 2,10 m, l = 1,20 m ; A = 3,50 m. Două țigle la capătul firidei. Scheletul fără sicriu, întins pe spate, mîinile pe bazin, orientat V—E. Fără inventar.

M_{17}. Dimensiunile firidei : L = 2,10 m, l = 1,50 m, î = 0,60 m ; dimensiunile camerei de acces : L = 1,80 m, l = 1,50 m, A = 3,50 m. O țiglă la capătul firidei. Firida conținea două schelete, fără sicriu, unul de adult, în poziție întinsă pe spate, o mînă era așezată pe bazin iar cealaltă pe abdomen, picioarele fiind încrucișate * (vezi pag. 181) ; celălalt schelet, de copil, avea oasele răvășite. Ambele schelete erau orientate V—E. Inv. : unguentarium cu corp tubular fusiform, cu bulb la mijloc, buză inelară, fund rotund, irecuperabil (L = 22 cm).

M_{18}. Distrus, s-a găsit o piatră și fragmente de țiglă la capătul firidei. Mormîntul orientat V—E, găsit la o adîncime de 3,50 m.

M_{19}. Dimensiunile firidei : L = 1,80 m, l = 0,80 m ; dimensiunile camerei de acces : L = 1,50 m, l = 0,60 m ; A = 5,00 m. O țiglă bloca intrarea în firidă. În firidă au fost surprinse două schelete deranjate, în sicriu, orientate V—E. Inv. : unguentarium cu corp tubular fusiform și bulb la mijloc.

M_{20}. Dimensiunile firidei : L = 1,50 m, l = 1,50 m ; dimensiunile camerei de acces : L = 1,80 m, l = 0,90 m ; A = 5,00 m. Nu au fost găsite țiglele de la capătul firidei. Schelet de copil, răvășit, orientat V—E, în sicriu ; urme de lemn ars. Fără inventar.

M_{21}. Dimensiunile firidei : L = 2,50 m, l = 0,80 m ; dimensiunie camerei de acces : L = 1,80 m, l = 0,70 m ; A = 4,00 m. O țiglă închidea firida. În interiorul firidei au fost surprinse două schelete deranjate, în sicriu, orientate V—E ; urme de lemn ars. Fără inventar.

M_{22}. Firida excavată ; dimensiunile camerei de acces : L = 1,30 m, l = 0,30 m ; A = 2,50 m. Mormîntul orientat V—E, camera de acces la vest.

M_{23}. Dimensiunile firidei : L = 1,50 m, l = 1,00 m, î = 0,65 m ; dimensiunile camerei de acces : L = 1,80 m, l = 1,00 m A = 3,00 m. Țiglă la capătul firidei. Schelet fără sicriu, întins pe spate, cu mîinile ușor flexate pe lîngă corp, orientate V—E. Fără inventar.

M_{24}. Dimensiunile firidei : L = 1,50 m, l = 0,60 m ; cameră de acces excavată. Lipsesc țiglele. A = 2,50 m. Firida conținea un schelet de copil în sicriu, așezat pe spate, cu mîinile pe lîngă corp, orientat NV—SE. Urme de lemn ars. Fără inventar.

M_{25}. Dimensiunile firidei : L = 2,00 m, l = 1,30 m ; dimensiunile camerei de acces : L = 1,50 m, l = 0,60 m ; A = 3,00 m. O țiglă bloca intrarea în firidă în care se aflau două schelete în sicrie, orientate V—E. Primul schelet, de adult, avea mîinile așezate pe bazin, iar cel de-al doilea, de copil, era răvășit. Inventar : mărgele la încheietura ambelor mîini ale primului schelet, de formă plată-inelară, culoare maronie-roșcată ; șirag de mărgele la laba piciorului stîng, de forme diferite : în formă de păpușe, avînd culoarea galben-maronie, îngemănate, avînd culoarea verde și albastru, rotunde sau fațetate, de culoare albastră, tubulare, cu patru fețe și decor în filet, de culoare neagră și maronie ; de asemenea, altele inelare de culoare verzuie ; între gambele primului schelet se aflau două unguentarii cu corp tubular, fusiform și bulb la mijloc.

M_{26}. Dimensiunile firidei : L = 2,00 m, l = 0,80 m ; dimensiunile camerei de acces : L = 2,00 m, l = 0,85 m ; A = 2,50 m. Două țigle blocau intrarea în firidă. Schelet fără sicriu, întins pe spate, mîinile ușor flexate pe bazin, orientat V—E. Inventar : unguentarium cu corp tubular, fusiform, cu bulb la mijloc, recuperat dintre gambe (L = 28 cm).

M_{27}. Dimensiunile păstrate ale firidei : L = 1,10 m, l = 0,80 m ; camera de acces distrusă ; A = 2,00 m. Două țigle fragmentare la capătul firidei. Schelet fără sicriu, răvășit de groapa de acces a lui M_{26}. A fost constatată poziția scheletului, orientat V—E. Inventar : unguentarium tubular, fusiform, cu bulb la mijloc, găsit în dreapta capului, sus, din două fragmente.

M_{28}. Distrus în cea mai mare parte de lucrările de excavație ; A = 1,50 m. A fost surprinsă țigla așezată vertical, între firidă și camera de acces. Orientarea mormîntului V—E. Inventar : unguentarium tubular cu corp fusiform, bulb la mijloc, lipsește fundul.

M_{29}. Distrus în cea mai mare parte. Fragmente de țigle provenite probabil de la capătul firidei pe care o închidea. Orientarea mormîntului : V—E. Inventar : fragment de unguentarium cu corp fusiform.

M_{30}. Dimensiunile firidei : L = 2,17 m, l = 0,90 m ; dimensiunile camerei de acces : L = 2,20 m, l = 0,90 m ; A = 3,50 m. Două țigle fragmentare la capătul firidei. Cenotaf. Orientarea : V—E.

M_{13}. Dimensiunile firidei : L = 2,17 m, l = 1.30 m, î = 0,80 m ; camera de acces excavată. A = 3,50 m. Țigle fragmentare la capătul firidei. Schelet fără sicriu întins pe spate, mîinile pe lîngă corp, orientat V—E. Fără inventar.

M_{32}. Dimensiunile firidei : L = 1,66 m, l = 0,70 m ; dimensiunile camerei de acces : L = 1,70 m, l = 0,70 m ; A = 3,00 m. Fragmente de țiglă la capătul firidei. Schelet de copil fără sicriu, întins pe spate, mîinile pe lîngă corp, orientat V—E. Fără inventar.

M_{33}. Dimensiunile firidei : L = 2,20 m, l = 0,95 m ; dimensiunile camerei de acces : L = 2,20 m, l = 0,80 m ; A = 3,00 m. Nu au fost găsite țiglele. Schelet de adult în poziție întinsă pe spate, cu mîinile pe lîngă corp, fără sicriu, orientat V—E. Lipsă inventar.

M_{34}. Dimensiunile firidei : L = 1,32 m, l = 0,62 m, î = 0,80 m ; dimensiunile păstrate ale camerei de acces : L = 0,70 m, l = 0,60 m ; A = 3,00 m. Țigle la capătul firidei. Au fost găsite numai cîteva oase răvășite și două cuie, ceea ce indică o înmormîntare în sicriu. Nu a fost posibilă constatarea poziției scheletului. Orientarea mormîntului : V—E. Fără inventar.

M_{35}. A fost cercetată numai camera de acces pe următoarele dimensiuni : L = 1,50 m, l= 0,61 m ; A = 2,40 m. Firida excavată în timpul lucrărilor de construcție.

M_{36}. Dimensiunile firidei : L = 2,54 m, l = 1,10 m ; dimensiunile camerei de acces : L = 2,60 m, l = 1,00 m ; A = 3,50 m. Două țigle fragmentare la capătul firidei. Schelet în sicriu, întins pe spate, cu mîinile pe lîngă corp, orientat V—E. Fără inventar.

M_{37}. Dimensiunile firidei : L = 1,90 m, l = 1,20 m ; dimensiunile camerei de acces : L = 1,90 m, l = 1,00 m ; A = 3,50 m. Nu au fost găsite țiglele. În camera mortuară au fost descoperite trei schelete, urme de lemn și cuie, ce indică o înmormîntare în sicriu. Primul schelet, în poziție întinsă pe spate, o mîna pe abdomen, iar cealaltă pe lîngă corp, este orientat SV—NE. Cel de-al doilea schelet avea mîinile pe abdomen și era orientat SV—NE, ținînd în partea dreaptă un al treilea, de copil, la care poziția mîinilor nu a putut fi precizată. Probabil înmormîntare de familie. Inventar : unguentarium fragmentar cu corpul globular și gîtul larg sus, găsit în umplutură, la picioare ; unguentarium cu corpul fusiform și bulb la mijloc, găsit la genunchiul stîng al primului schelet ; cataramă din bronz (L = 3,9 cm) cu capetele în formă de ceapă, găsită lîngă cotul stîng, pe coaste ; mărgele din pastă de sticlă, în formă de opt, găsite la încheietura cotului mîinii drepte al celui de-al doilea schelet ; opaiț fragmentar (D = 7,8 cm, î = 3,7 cm) la picioarele celui de-al doilea schelet.

M_{38}. Dimensiunile firidei : L = 1,66 m, l = 0,60 m ; dimensiunile camerei de acces : L = 1,70 m, l = 0,60 m ; A = 3,00 m. Două țigle fragmentare la capătul firidei. Schelet de copil, răvășit, în sicriu ; nu a fost constatată poziția mîinilor, dar capul se afla la vest. Orientare V—E. Fără inventar.

M_{39}. Dimensiunile firidei : L = 1,47 m, l = 0,80 m ; dimensiunile camerei de acces : L = 1,50 m, l = 0,80 m ; A = 2,00 m. Două țigle fragmentare la capătul firidei. Schelet de copil cu oasele foarte răvășite. A fost constatată orientarea scheletului : V—E. Înmormîntare în sicriu, fără inventar.

M_{40}. Dimensiunile firidei : L = 1,40 m, l= 0,98 m ; dimensiunile camerei de acces : L = 1,60 m, l = 0,80 m ; A = 3,00 m. Două țigle blocau intrarea în firidă. Schelet de copil, în sicriu, cu oasele răvășite, care indicau totuși orientarea V—E. Fără inventar.

B. MORMINTE CU DOUĂ FIRIDE ȘI CAMERĂ DE ACCES COMUNĂ

M_{41}. Dimensiunile primei firide de la est : L = 2,40 m, l = 1,96 m ; dimensiunile camerei de acces : L = 2,00 m, l = 0,75 m ; dimensiunile celei de-a doua firide, de la vest : L = 2,10 m, l = 1,80 m ; A = 3,00 m. În firida de la est au fost descoperite patru schelete fără sicrie, deranjate, orientate V—E. În firida de la vest au fost descoperite două schelete fără sicrie, orientate V—E. Fără inventar. Patru țigle blocau firida de la est, iar altele trei pe cea de la vest.

M_{42}. Dimensiunile primei firide, de la est : L = 1,40 m, l = 0,80 m ; dimensiunile camerei de acces : L = 2,75 m, l = 0,55 m ; dimensiunile celei de-a doua firide, de la vest : L = 2,30 m, l = 2,00 m ; A = 2,50 m. O țiglă bloca firida de la est, în care a apărut un schelet de copil, în sicriu, cu oasele măcinate, orientat V—E. Fără inventar. A doua firidă, de la vest, nu era blocată de țigle, conținea două schelete foarte calcinate, fără sicriu, orientate V—E, cu mîinile pe lîngă corp. Inventar : inel din aur cu *chaton* la mîna stîngă a primului schelet, iar la gamba stîngă un unguentarium fusiform cu bulb la mijloc, de dimensiuni foarte mari (L = 45 cm, d_{max} = 5,3 cm) ; unguentarium fusiform cu bulb la mijloc, irecuperabil, la gamba dreaptă a celui de-al doilea schelet, dinspre N ; țesătură cu fir de aur în regiunea capului celui de-al doilea schelet.

M_{43}. Dimensiunile primei firide, de la est : L = 2,10 m, l = 1,80 m ; dimensiunile camerei de acces : L = 2,20 m, l = 0,75 m ; dimensiunile celei de-a doua firide, de la vest : L = 2,40 m, l = 1,20 m ; A = 3,00 m. Două țigle, una întreagă, cealaltă fragmentară, blocau intrarea în prima firidă, unde a fost descoperit un singur schelet în poziție chircită *, orientat cu capul către NE, (60°) (privirea spre NE) și picioarele la SV (240°). Înmormîntarea s-a făcut fără sicriu. Fără inventar. Patru blocuri de calcar cochilifer, informe, blocau firida de la vest, în care au fost descoperite 4 schelete, unul de adult iar celelalte de copii, toate

* O serie de elemente rituale, cum ar fi poziția scheletelor (chircită în diagonală), în M_{43}, (cu picioarele încrucișate) în M_{17}, precum și depunerea unor obiecte de inventar (mărgele, depuse la încheietura mîinilor, înlocuind brățările sau către picioare, în M_{25}) par să indice caracteristici și practici sarmatice. Semnalăm aceste elemente deocamdată cu titlu de informație, păstrînd rezerva cuvenită. Poate că cercetările viitoare ne vor permite un comentariu mai larg în acest sens. De altfel, prezența sarmaților în Scythia Minor a fost deja semnalată pentru sec. IV. Astfel, poziții asemănătoare cu cele ale scheletelor din necropola tomitană sînt cunoscute în necropola de sec. IV de la Histria, (H. Nubar, SCIV, 22, 2, 1971, M_{28} și M_{54} pentru poziția chircită ; M_3, M_{15}, M_{48} pentru poziția încrucișată a membrelor inferioare), în necropola de la Spanțov, (B. Mitrea, C. Preda, *Necropole din sec. IV în Muntenia*, p. 127—128 ; p. 151, M_{37}, M_{49}, M_{55}), precum și în cele de la Piatra Frecăței, (P. Aurelian, SCIV, 15, 1964, p. 59—80, M_{320}) și Tomis (informație V. Barbu, SCIV, 16, 2, 1963, p. 342).

orientate V—E. Scheletul de adult se afla în poziție întinsă pe spate, cu mîinile pe piept. Celelalte trei schelete erau în aceeași poziție dar nu s-a putut constata poziția mîinilor. Înmormîntare fără sicriu. Inventar : vas de sticlă miniatural, cu corp globular, gura largă și buza evazată (L = 3,7 cm ; d_{max} = 3,4 cm), găsit la picioarele primului schelet de copil, dinspre S ; inel mic din fier (fragmentar) la mîna stîngă a celui de-al doilea schelet de copil ; mărgică de culoare verde, cilindrică, rotundă în secțiune, găsită sub bărbia celui de-al treilea schelet de copil.

M_{44}. Firida de la est a fost excavată în timpul lucrărilor de construcții, ca și camera de acces ; dimensiunile celei de-a doua firide, de la vest : L = 2,20 m, l = 1,30 m ; A = 3,20 m. Țigle fragmentare închideau firida, în care a fost descoperit un schelet întins pe spate, cu mîinile pe piept. Înmormîntare fără sicriu. Inventar : unguentarium cu corp tubular, cu bulb la mijloc, irecuperabil.

C. MORMINTE SIMPLE, CU GROAPĂ RECTANGULARĂ

M_{45}. Dimensiunile păstrate ale gropii : L = 1,82 m, l = 0,52 m ; A = 2,50 m. Scheletul era așezat direct pe pămînt, deranjat de M_7. Orientarea mormîntului : V—E. Fără inventar.

M_{46}. Dimensiunile gropii : L = 2,20 m, l = 0,90 m ; A = 2,50 m. Schelet în sicriu, deranjat. A fost posibilă determinarea orientării : SV—NE. Fără inventar.

M_{47}. Dimensiunile păstrate ale gropii : L = 1,10 m, l = 0,70 m ; A = 2,10 m. Schelet în sicriu, întins pe spate, mîinile așezate pe bazin, orientat V—E. Fără inventar.

M_{48}. Dimensiunile păstrate ale gropii : L = 1,20 m, l = 1,40 m ; A = 2,50 m. Două schelete în sicrie, orientate V—E. Fără inventar.

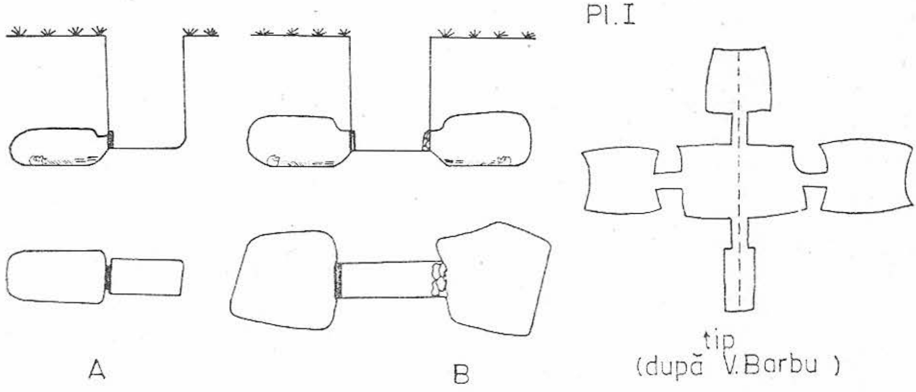
M_{49}. Dimensiunile gropii : L = 2,10 m, l = 1,30 m ; A = 2,00 m. Două schelete fără sicrie, așezate pe spate, cu mîinile ușor flexate pe bazin, orientate V—E. Inventar : în regiunea capului scheletului dinspre S au fost găsite două monede (Maximianus, emisă 308—310 ; Licinius, emisă 313) iar în regiunea antebrațului celui de-al doilea schelet, dinspre N alte două monede (Constantin I, emise 324—330).

D. MORMÎNT ÎN ȚIGLE

M_{50}. Dimensiunile gropii : L = 2,20 m, l = 0,80 m ; A = 3,00 m. Cinci țigle așezate vertical flancau una din laturile lungi ale gropii, iar alte două țigle erau așezate tot vertical la cap. Schelet așezat pe spate, cu mîinile pe bazin. Orientarea : V—E. Fără inventar.

TIPURI DE MORMINTE

Avînd la bază criteriul tehnicii de construcție am împărțit mormintele din aria cercetată a necropolei tomitane aparținînd epocii romano-bizantine în următoarele tipuri :

Planşa 1.

A. Morminte în firidă cu cameră de acces (Pl. I. A).
B. Morminte cu două firide şi cameră de acces comună (Pl. I, B)
C. Morminte simple cu groapă rectangulară.
D. Mormînt în ţigle.

În total au fost săpate şi cercetate 50 de morminte, dintre care 40 aparţin primului tip menţionat, 4 celui de-al doilea, 5 se încadrează în cel de-al treilea tip, iar unul face obiectul tipului ultim. Din primele 40 de morminte 17 conţineau urme de cuie şi lemn de la sicriu, 16 nu aveau astfel de urme, 2 sînt morminte cenotaf, iar la restul de 5 nu s-a putut constata prezenţa sau lipsa acestui element din cauza excavărilor din timpul lucrărilor de construcţie. Pentru mormintele tipului B situaţia se prezintă astfel : în unul dintre morminte înhumarea s-a făcut în sicriu, iar în 3 s-a făcut direct pe podeaua de loess.

În cazul mormintelor simple 3 prezintă urme de sicriu, iar celelalte 2 nu conţineau urmele acestui element. Mormîntul în ţigle nu prezintă urme de sicriu.

Numărul mare, predominant al mormintelor cu o firidă şi cameră de acces constituie atît pentru Tomis cît şi pentru teritoriul dobrogean o particularitate aparte, dacă ţinem cont că în Scythia Minor o situaţie asemănătoare nu o întîlnim nici la Callatis, unde numărul mormintelor cu o firidă este extrem de redus, majoritatea constituind-o cele de tip cu cistă şi cele simple, şi nici la Piatra Frecăţei[3], unde nu au fost încă semnalate. Acest tip de mormînt apare la Tomis pentru prima dată în a doua jumătate a sec. III e.n.[4], este foarte răspîndit în sec. IV şi este documentat chiar şi în sec. V—VI e.n. Astfel, pentru perioada romano-bizantină acest tip îşi găseşte corespondenţe pentru Dobrogea la Callatis[5], dar puţine la număr. Pentru regiunea nordică a Mării

[2] C. Preda, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, Bucureşti, 1980, p. 15—22.
[3] P. Aurelian, Materiale, 8, 1962, p. 565, 586.
[4] V. Barbu, SCIV, 22, 1971, 1, p. 53.
[5] C. Preda, *op. cit.*, p. 137, M_{25} şi M_{27}.

Negre au fost semnalate în raionul Inkerman și datate în sec. V—VI e.n.[6]. În sudul Dunării astfel de morminte au apărut la Varna [7] și Provadia [8], cele din urmă fiind săpate în stîncă, considerate paleocreștine și datate în a doua jumătate a sec. IV și prima jumătate a sec. următor.

Pentru Tomis amintim aici un nou tip de mormînt, (pl. I, B) și anume cel cu 2 firide, orientate una la est, iar cealaltă la vest de camera de acces, care a apărut deocamdată numai aici, nefiind semnalate pînă acum nici în necropola callatiana și nici în alte părți ale Scythiei Minor. Sîntem de părere că acest tip de mormînt este intermediar în timp și tehnică constructivă între cele cu o firidă și cameră de acces și cele cu firide dispuse în cruce, care au fost deja publicate atît pentru Tomis [9] cît și pentru Callatis [10] (pl. I). Acest sistem de înmormîntare este frecvent în Siria, unde se întîlnesc morminte asemănătoare în ceea ce privește planul de construcție [11]. Nu este exclusă o influență a tehnicii constructive a mormintelor siriene asupra celor din Tomis, acest transfer de influență manifestîndu-se și mai tîrziu, în cadrul fenomenului religios de răspîndire a creștinismului, în care rolul predominant l-au jucat elementele etnice venite din Orient. Tot în acest sens trebuiesc amintite și multiplele relații existente între Scythia Minor și regiunile orientale (Asia Mică, Egiptul, Siria) [12].

Mormintele simple apar din cele mai vechi perioade și sînt foarte răspîndite în necropolele romano-bizantine.

Mormintele în țigle, spre deosebire de cele în firidă și cameră de acces, care apar, așa cum am arătat, în a doua jumătate a sec. III e.n. [13], sînt semnalate în epoca romană începînd cu sec. IV, continuînd să apară pînă în sec. VI e.n. În Dobrogea asemenea morminte au apărut la Piatra Frecăței [14] și Mangalia [15].

Adîncimile la care au apărut diferitele tipuri de morminte sînt foarte diferite. Astfel, mormintele de tip A au apărut la adîncimi cuprinse între 2 și 5 m, majoritatea fiind găsite la adîncimi de 3—3,50 m. Mormintele simple au fost descoperite la adîncimi cuprinse între 2,10—2,50 m. Mormîntul în țigle a fost cercetat la o adîncime de 3 m.

---

[6] G. D. Belov, Hersoneskii Sbornik, 2, 1927, p. 149—182 ; E. Veirman, Arheologhicini Pamiatki, 13, 1963, p. 15 și urm., fig. 12, 19, 22.

[7] M. Mircev, Izvestiia — Varna, 8, 1951, p. 94, fig. 142—143.

[8] A. Margos, Izvestiia — Varna, 6, 1970, p. 194—199, pl. A_1.

[9] V. Barbu, op. cit., p. 53—54 ; N. Cheluță-Georgescu, Pontica, 7, 1974, p. 363—376.

[10] C. Preda, *op. cit.*, p. 20, fig. 5.

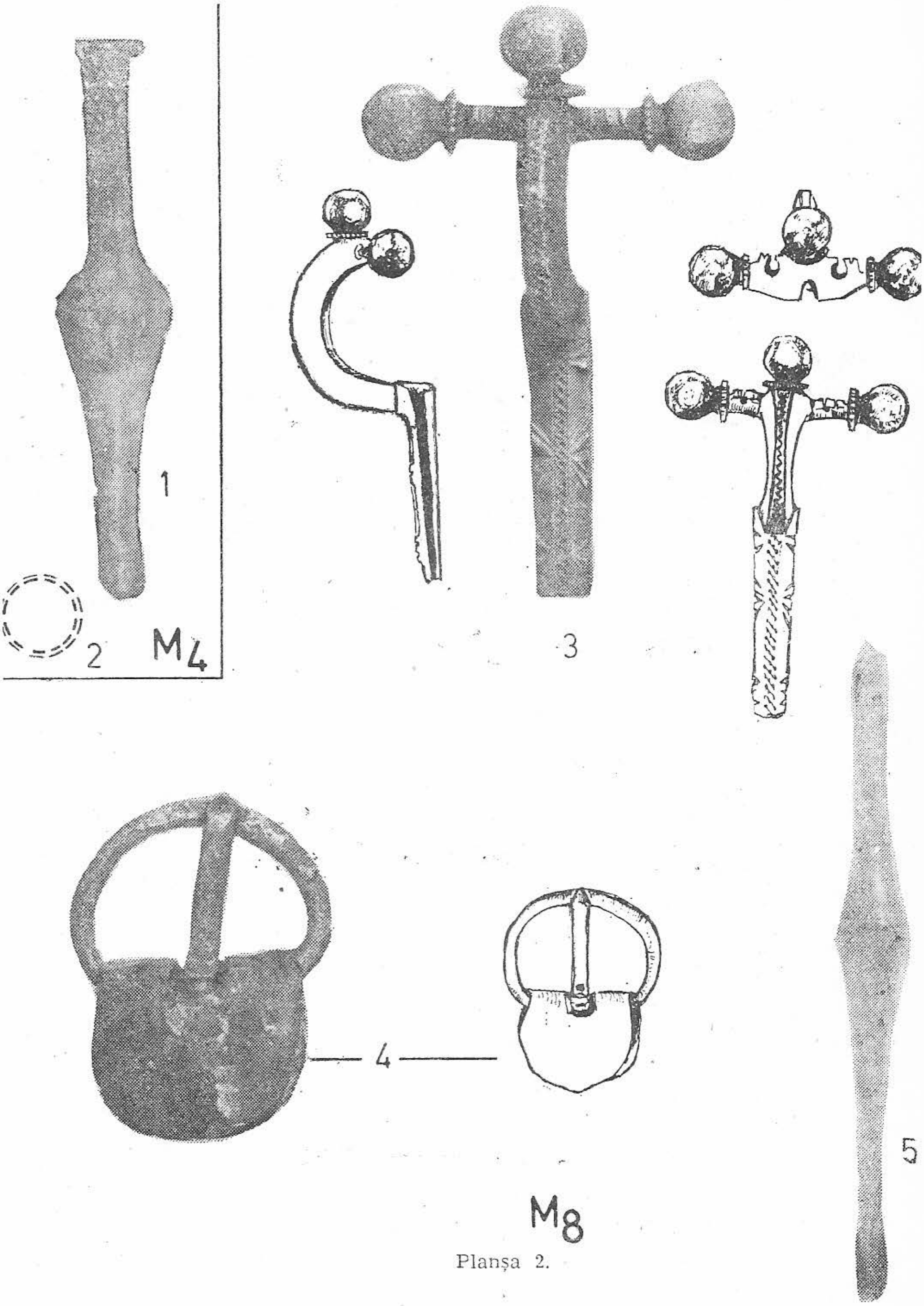
[11] A. Gabriel, Syria, 7, 1926, p. 90—92 ; R. Army, H. Seyring, Syria, 17, 1936, p. 229—259 ; Du Mesnil du Buisson, Syria, 13, 1932, p. 187, un mormînt de epocă creștină.

[12] I. Barnea, Pontica, 5, 1972, p. 251—252.

[13] V. Barbu, St. Cl., 3, 1961, p. 213, Criterium A-VIII, M_{38}, fig. 11—15 ; este cel mai timpuriu mormînt de acest gen, datat cu monede de la Aurelian și Probus.

[14] P. Aurelian, op. cit., p. 567, fig. 4/3, aproape identic cu tipul nostru de mormînt în țigle.

[15] C. Preda, *op. cit.*, p. 19, M_{24}, M_{44}, M_{132}, M_{144}, M_{236} — în pantă dublă sau simplă.

Planșa 2.

RITUL și RITUALUL

În toate mormintele cercetate s-a constatat practicarea în exclusivitate a ritului înhumației. Pe lîngă înmormîntările individuale au fost înregistrate și înmormîntări colective de două pînă la 6 schelete. Amintim de asemenea și prezența a două morminte cenotaf.

Înhumarea mai multor schelete într-un singur mormînt nu reprezintă o excepție pentru necropola tomitană, iar în acest sens amintim că morminte cu două schelete au fost descoperite în necropola de sec. IV e.n. de la Histria [16], iar situații similare întîlnim în Nordul Mării Negre [17] și mai cu seamă în necropolele tîrzii din Pannonia [18].

Din punctul de vedere al numărului de schelete într-un singur mormînt se detașează net necropola callatiana, în care întîlnim unele lăcașuri sepulcrale ce conțin cîte șase și unsprezece schelete [19]. Asemănător situației amintite se prezintă și M_{41} din Tomis, constituit din două firide și cameră de acces comună, unde au fost găsite șase schelete, precum și M_{43}, care cuprinde 5 schelete.

Majoritatea mormintelor, cu cîteva excepții, sînt orientate V—E, după binecunoscutul obicei creștin cu mici devieri inerente. Un mormînt (M_{24}), orientat NV—SE iar altele 3 SV—NE (M_6, M_{37}, M_{46}).

Poziția scheletelor nu prezintă diferențe prea mari de la un mormînt la altul, majoritatea fiind întinse pe spate, cu mîinile ușor îndoite din cot, de cele mai multe ori spre sau pe oasele bazinului, alteori așezate pe piept și abdomen sau întinse pe lîngă corp. Excepție face scheletul din M_{43}, așezat în firida dinspre E în poziție chircită, orientat NE (capul) — SV, privirea către NE.

În necropolele romano-bizantine din Pannonia [20] se constată orientări și poziții similare ale scheletelor. O situație asemănătoare o întîlnim în necropola callatiană precum și în cea de la Piatra Fracăței [21].

Într-un singur mormînt se găsea un schelet cu picioarele încrucișate (M_{17}), iar situații identice au fost constatate în necropola de la Callatis [22].

Aceeași poziție a picioarelor a fost semnalată și la Mitreni, într-un mormînt aparținînd orizontului cultural Sîntana de Mureș-Cerneahov [23].

---

[16] H. Nubar, SCIV, 22, 1971, 2, p. 203, M_{18}, M_{23}, M_{73}.

[17] I. Mixeta, Arheologhiceskie pamiatniki armazishevi po raskopkam, 1937, 1946, Tbilisi, 1958, p. 25—150, fig. 73, 138.

[18] A. Burger, Jannus Pannonius Museum, 1962, p. 116, fig. 10; idem, Acta Arch., 18, 1966, p. 132, M_{34}, fig. 76; E. Vago, Alba Regia, 11, 1971, p. 109—119, fig. 10—11; F. Fülep, Arch. Ert., 96, 1969, p. 20.

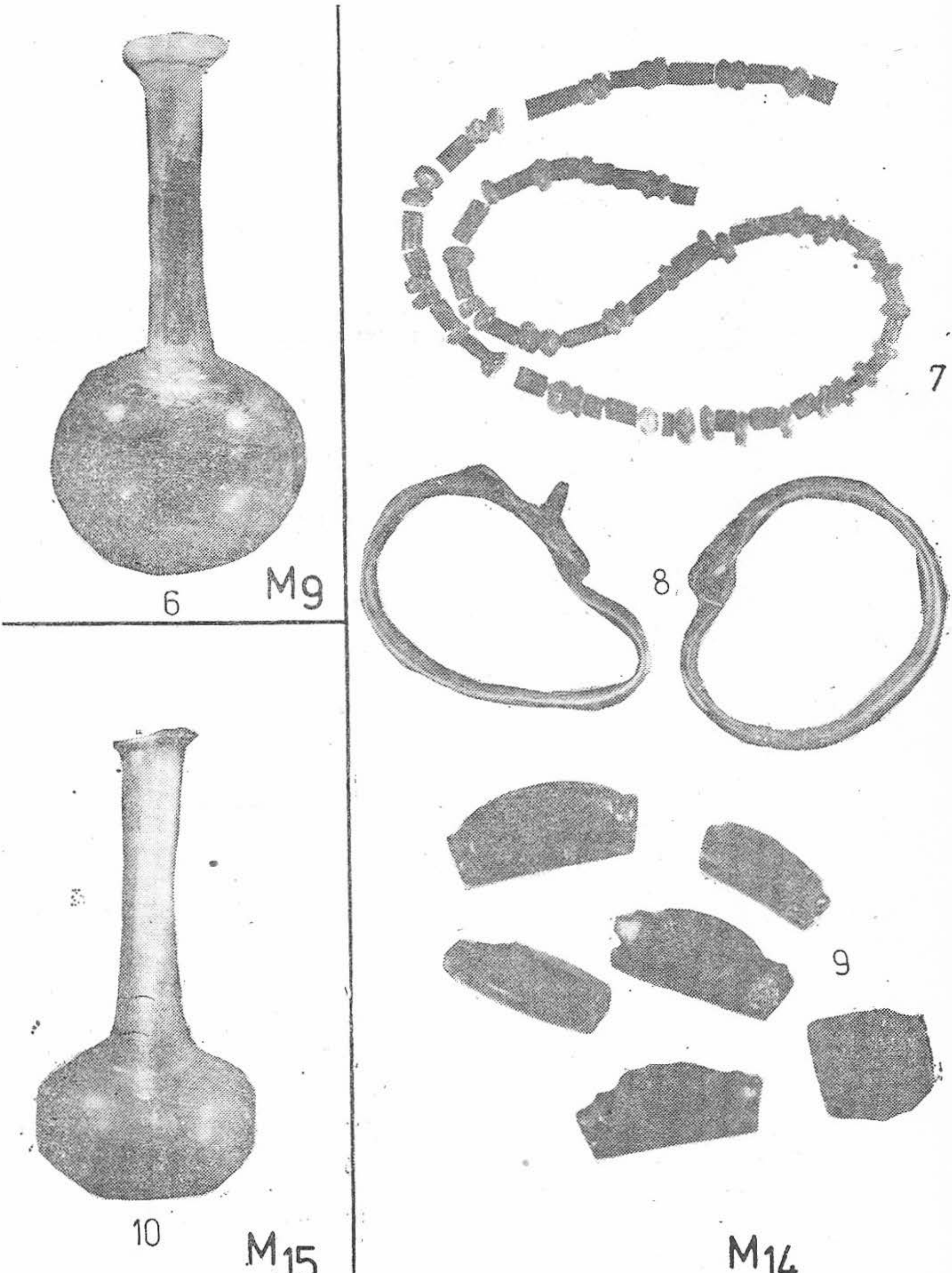
[19] C. Preda, *op. cit.*, p. 33, vezi tabelul.

[20] E. Vago, op. cit., p. 115—119, fig. 9—16; A. Burger, op. cit., p. 183—196, fig. 3—82; idem, Arch. Ert., 99, 1972, p. 68—75; F. Fülep, op. cit., p. 11 și urm., fig. 13, 15, 17, 20, 24, 27, 32, 34, 36, 37.

[21] C. Preda, *op. cit.*, p. 135—142, pl. I—VIII; P. Aurelian, op. cit., 1962, p. 565.

[22] C. Preda, *op. cit.*, p. 24, M_{195}, M_{234}.

[23] I. Ioniță, Arh. Mold, IV, 1966, p. 224.

Planşa 3.

INVENTAR ; TIPURI DE OBIECTE

Oarecum surprinzător este că în cele 50 de morminte nu am găsit decît un singur obiect ceramic — un opaiț — dar acest fapt nu exclude posibilitatea ca săpăturile ce vor urma să pună în evidență și alte obiecte din această categorie. Callatisul oferă din acest punct de vedere o situație total opusă, ceramica fiind des întîlnită și relativ variată [24]. Inventarul funerar era așezat în regiunea craniilor, la mijloc sau la picioare. Deși sărac, materialul arheologic descoperit pînă acum — opaiț, vase de sticlă, fibule, catarame, cercei din aur. inele din bronz și aur — își găsește ușor analogii în provinciile Imperiului, ceea ce indică o integrare organică în orizontul cultural provincial roman.

Sărăcia inventarului funerar nu trebuie, firește, interpretat în sensul unei crize politico-economice care să se repercuteze negativ și pe tărîm ritual — religios, fiind bine știut că epoca romano-bizantină reprezintă în Dobrogea o lungă perioadă de stabilitate politică și prosperitate economică.

Austeritatea inventarului funerar din morminte este cert și indisolubil legată de preceptele religiei creștine, care cîștigă tot mai mult teren și la care aderă o mare parte a populației din diverse straturi sociale, în special după anul 313 e.n., cînd împărații Constantin și Licinius emiteau binecunoscutul edict de la Milan prin care se proclama libertatea de cult și egalitatea în drepturi pentru toate religiile din Imperiu [25], act care evident echivala cu oficializarea religiei creștine și în Dobrogea.

Ceramica

Opaiț (M_{37}, pl. VI, 25) de formă circulară, ciocul în prelungirea corpului. Discul este spart și delimitat de două cercuri concentrice adîncite. Pe bordură se află un decor de linii curbe în forma de „S", despărțite de trei benzi, laterale. Toarta este brăzdată de caneluri. Pasta este cărămizie, acoperită pe alocuri cu angobă galbenă. Pentru formă, acest opaiț își găsește analogii la Constanța [26] într-un depozit de lucerne din sec. IV e.n., în necropola de la Callatis [27], iar pentru decorul de pe bordură în Agora Ateniană, unde un opaiț prezintă același decor și este datat la începutul sec. IV e.n. [28]. Un exemplar realizat însă în formă și decor de o manieră identică găsim tot la Tomis [29], datat la sfîrșitul sec. III e.n. Contextul arheologic, cît și inventarul funerar cu care a fost găsit permite o datare certă a acestuia în sec. IV e.n.

---

[24] C. Preda, op. cit., p. 25—31.

[25] I. Barnea, R. Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, 2. București, 1968, p. 381.

[26] C. Iconomu, Pontica, 3, p. 245, fig. 12.

[27] C. Preda, *op. cit.*, p. 185, pl. LV, $M_{34.1}$.

[28] J. Perlzweig, *The Athenian Agora*, vol. VII, *Lamps of the Roman Period*, Princetown, New Jersey, 1961, pl. 15, nr. 646.

[29] C. Iconomu, *Opaițe greco-romane*, București, 1967, p. 129, fig. 147, nr. 660.

Vase de sticlă

— *Unguentarii cu corpul globular, gîtul cilindric, înalt, și buză inelară sau răsfrîntă în afară.* Au fost descoperite două asemenea vase, dintre care unul are corpul mult, teșit, iar buza este asimetric inelară (M_{15}, Pl. III, 10). Pe pereții interiori ai vasului din M_{15} se observă clar urmele unui lichid vegetal uleios, probabil ulei de măsline. O situație similară a fost semnalată și în necropola romano-bizantină de la Callatis [30]. Cel de-al doilea exemplar descoperit în M_9, Pl. III. 6) are corpul globular și buza răsfrîntă. Aceste exemplare își găsesc analogii atît în necropola callatiană [31] pentru Dobrogea, cît și în alte necropole tîrzii ca cele din Pannonia, și anume la Csakvar [32]. Astfel de vase întîlnim și într-o serie de colecții muzeale [33]. Ținînd cont de analogiile găsite și de contextul arheologic în care au apărut, aceste vase se pot data în al doilea și al treilea sfert al sec. IV e.n.

— *Unguentarii cu corp fusiform și bulb la mijloc.* În cadrul acestui tip am distins două subtipuri :

a) *Unguentarii de dimensiuni medii cu bulb pronunțat și mici cute pe el* (M_4 pl. III, 1) (M_{91} pl. IV, 11) ; M_{25} (pl. IV 12, 13) ; M_{37} (pl. VI, 24).

b) *Unguentarii cu bulb mic și mult alungite.* M_8 (pl. II, 5), M_{17}, (pl. IV, 10) ; M_{26}, (pl. V, 16) ; M_{27}, (pl. V, 17) ; M_{28} (pl. V, 18) ; M_{29}, (pl. V, 19).

Exemplarele din cadrul primului subtip sînt des întîlnite într-o serie de necropole romane tîrzii, cum sînt cele de la Callatis [34], Tomis [35], Scupi [36] și Grnoj Gori [37] în Iugoslavia, Duras Europos [38], și din Pannonia [39].

Cele din subtipul b sînt și ele caracteristice pentru sec. IV e.n. Au fost semnalate tot în necropole tîrzii la Tomis [40], Callatis [41], Sagvar [42], dar sînt prezente și în colecții muzeale [43]. Unguentariul din M_8 a

---

[30] C. Preda, *op. cit.*, p. 32, pl. LXIV, $M_{122.4}$.

[31] Ibidem, pl. LXXVI, M_{222} ; pl. LXXIX, M_{210} ; pl. LXIV, M_{122}.

[32] A. Salamon, L. Barkoczi, Alba Regia, 11, 1971, pl. XXVIII, 3—5.

[33] B. Filarska, *Skla Starojitne*, 1, Varșovia, 1952, pl. XLV—XLVIII ; C. Isings, *Roman Glass in Limburg*, Groningen, 1971, p. 11, 12, pl. I, datată însă la sfîrșitul sec. III e.n.

[34] C. Preda, *op. cit.*, p. 201, pl. LXXI, M_{178}, mijlocul și a doua jumătate a sec. IV.

[35] M. Bucovală, *Vase antice de sticlă la Tomis*, București, 1968, fig. 269, 261, sec. IV e.n.

[36] I. Miculcic, Arheoloski Vestnik, XXV, 1974, p. 210, pl. VIII, fig. 232, primul sau al doilea sfert al sec. IV.

[37] A. Cermanovic-Kuzmanovic, Arheoloski Vestnik, XXV, 1974, p. 190, pl. V, fig. 7, datat în sec. IV e.n.

[38] C. Isings, *Roman Glass from dated Finds*, Groningen/Djakarta, 1957, p. 126, forma 105.

[39] A. Radnoti, Intercisa, 2, XXXVI, p. 158, nr. 52, pl. XVI, 1.

[40] M. Bucovală, *op. cit.*, p. 152, fig. 11.

[41] C. Preda, *op. cit.*, p. 147, pl. XIII, M_{264}.

[42] A. Burger, Acta Arch., XVIII, 1—4, 1966, pl. XCVII, 3, M_{335}, pl. XCVI, 4, M_{63}.

[43] J. W. Hayes, *Roman and Pre-Roman Glass in the Royal Ontario Museum*, Toronto, 1975, p. 161, nr. 668, pl. 42, exemplar siro-palestinian ; p. 214, pl. 28, nr. 461 și 462, toate datate în sec. IV e.n.

fost găsit împreună cu o fibulă tip Zwiebelknopffibel şi o cataramă, care amîndouă se datează aproximativ între anii 340—380[44], în consecință se poate avansa aproximativ aceeaşi datare şi pentru vasul de sticlă cît şi pentru celelalte unguentarii aparţinînd tipului cu bulb la mijloc.

Un exemplar cu totul aparte prin dimensiunile sale îl constituie unguentarium-ul din M_{42}, pl. V, 20 (L = 44,6 cm, d bulb = 16,8 cm). Asemenea unguentarii au fost descoperite în necropola de la Sagvar[45].

— *Vas de sticlă miniatural* (M_{43}) pl. V, 22 cu corpul globular, fundul uşor concav, gîtul larg şi scurt, buza răsfrîntă. Vase cu forma corpului asemănătoare, dar mai mari şi cu mici diferenţe la gît şi gură au fost găsite în necropola de la Scupi[46], exemplar datat în sec. III e.n., în necropola de la Brigetio[47], exemplar ce indică aceeaşi datare. Similar pînă la identitate cu exemplarul nostru se prezintă şi cel din necropola callatiană[48], datat la mijlocul şi a doua jumătate a sec. IV e.n. Analogii se pot face şi cu alte asemenea vase găsite în necropola de la Sagvar[49] sau în unele colecţii muzeale[50].

Obiecte din metal

Fibule. Din această categorie face parte fibula din bronz din M_9 pl. II, 3, cu butoni globulari, faţetaţi, uşor alungiţi şi decor din grupuri de unghiuri cu vîrfurile pe linia mediană. Reprezintă o variantă a fibulelor cu capetele în formă de ceapă (Zwiebelknopffibel). Aceste fibule, caracteristice pentru perioada romano-bizantină, apar frecvent în necropolele romane tîrzii. Pe teritoriul Scythiei Minor fibule identice — nu ne propunem şi nici nu este cazul să cităm întreaga bibliografie a acestui tip de fibulă — cu exemplarul nostru au fost semnalate la Callatis[51] şi Piatra Frecăţei[52], în Ungaria la Tordas[53], precum şi în afara graniţelor Imperiului roman tîrziu[54]. După Keller această fibulă se încadrează tipului IV şi este datată între anii 350—380 e.n.

În M_{37} (pl. VI, 28) a apărut o altă fibulă din bronz, tot de tip Zwiebelknopffibel ce prezintă un interes deosebit prin faptul că piciorul fibulei este decorat cu o cruce dublă, element caracteristic în sim-

[44] E. Keller, *Die spätrömischen Grabfunde in Südbayern*, in Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte, Band 14, München, 1971, unde autorul fixează limitele cronologice pentru fibulele cu capete în formă de ceapă şi catarame.

[45] A. Burger, op. cit., p. 205, fig. 98, $M_{63}/_3$ şi p. 229, fig. 122, $M_{335}/_3$.

[46] I. Miculcic, op. cit., p. 209, pl. VII, M_{167}.

[47] L. Barkoczi, Folia Archaeologica, XIX, 1968, p. 60, fig. 28/4.

[48] C. Preda, *op. cit.*, p. 147, pl. XIII, M_{148} şi pl. LXVII.

[49] A. Burger, op. cit., pl. XCVI, M_{330}.

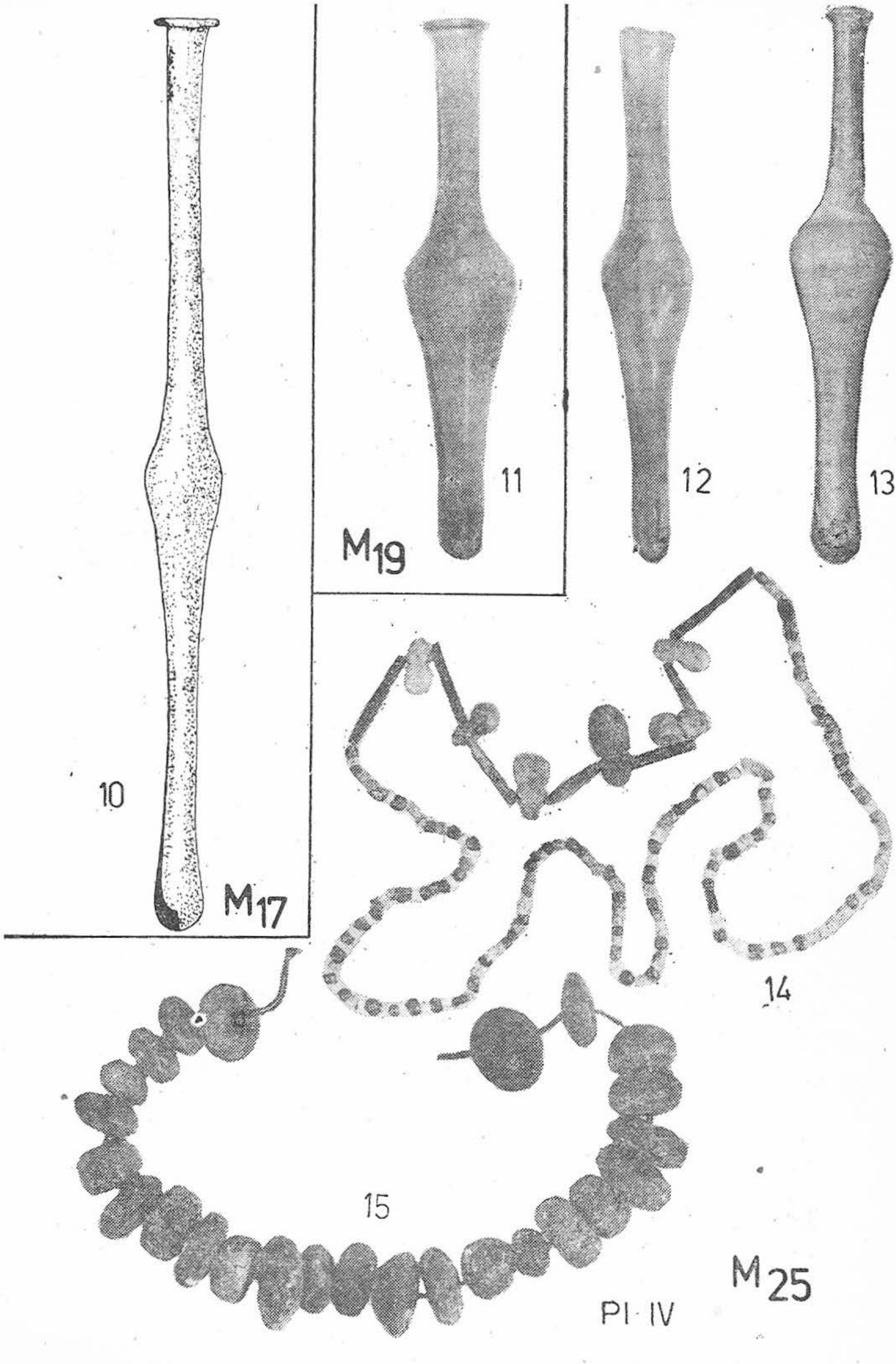
[50] J. Hayes, *op. cit.*, p. 194, pl. 8, nr. 272 şi p. 198, pl. 12, nr. 172, exemplare datate în sec. III—începutul sec. IV e.n.

[51] A. Burger, op. cit., pl. XXXII, M_{41} şi pl. XXXV, M_{363}.

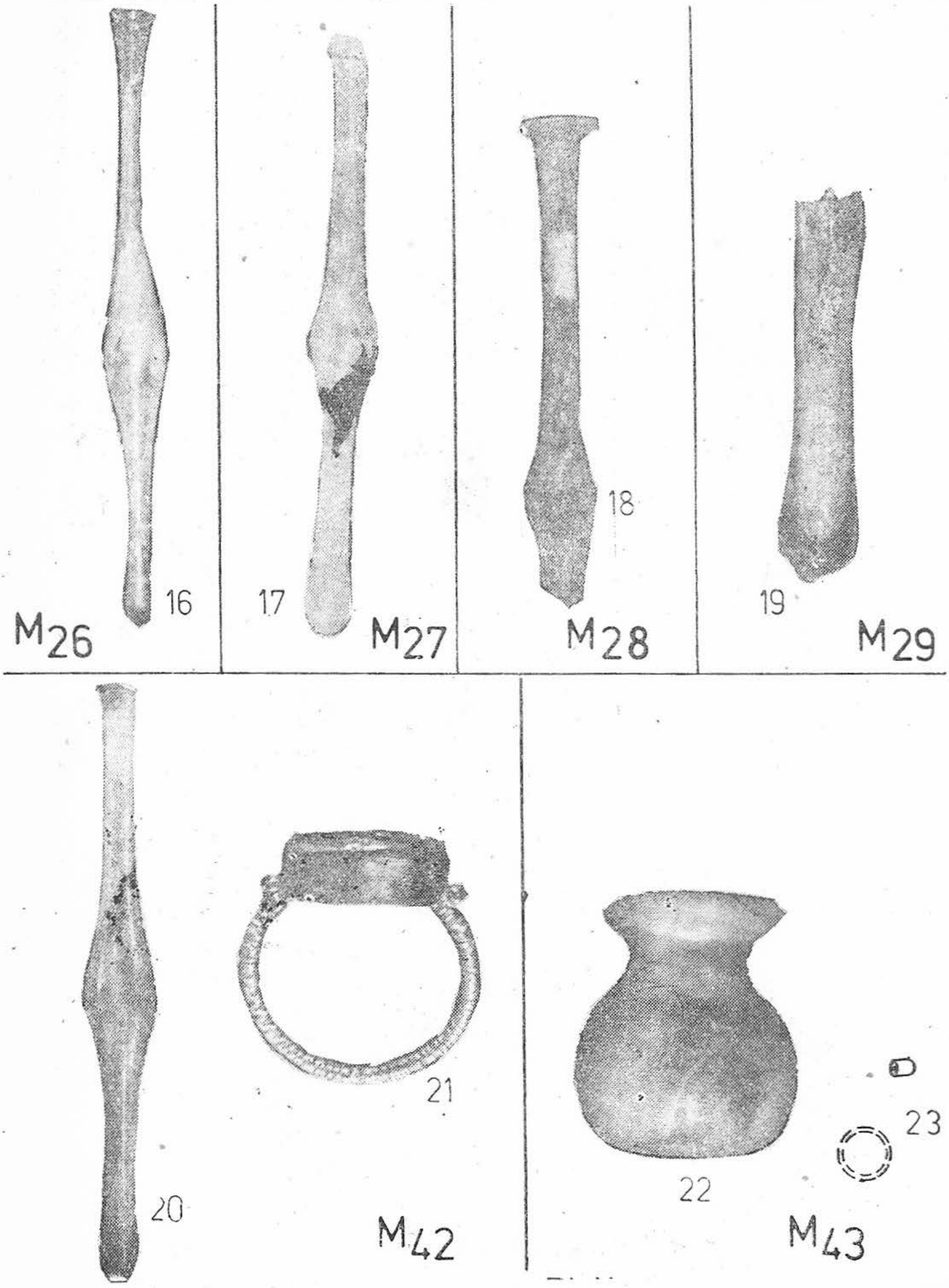
[52] P. Aurelian, op. cit., p. 577, fig. 136/2.

[53] Z. Banki, Alba Regia, VIII—IX, 1947—1948, pl. LIX, 3, M_6, datată în ultima treime a sec. IV e.n.

[54] D. Iankovici, Starinar, XIV, 1973—1974, p. 203, fig. 4 ; I. Barnea, *Arta creştină în România*, vol. I, Bucureşti, 1979, p. 268, pl. 116/1.

Pl. IV

Planşa 5.

bolistica creştină. Analogii pentru acest tip de fibulă sînt numeroase, dar cu reprezentarea crucii nu cunoaştem încă nici un exemplar, cel puţin pentru sec. IV, aşa că această descoperire rămîne pînă acum, se pare, unică. La Apahida (jud. Cluj) ne este documentată o fibulă de acelaşi tip, din aur, ce prezintă ca decor acelaşi motiv al crucii pe picior, dar este datată în a doua jumătate a sec. V î.e.n.**. După tipologia lui Erwin Keller fibula din M_{37} se încadrează tipului I, care este datat între anii 290—320 e.n. Un exemplar asemănător ca formă şi detalii de confecţionare este semnalat în Gallia [55] şi este datat în prima jumătate a veacului al IV-lea e.n. Coroborînd analogiile cu restul inventarului funerar cu care a fost găsită fibula, aceasta poate fi plasată cronologic către jumătatea sec. IV e.n. şi deceniile următoare.

Catarame, cu inel şi armătură (placă) semicirculară sau ovală prinsă în nituri M_8 (pl. II, 4) ; M_{37}, (pl, VI, 26). Spinul se prinde pe inel la partea inferioară, iar capătul său mobil cade pe partea superioară a inelului. Acest tip de cataramă a apărut în necropola callatiană şi într-un mormînt de la Cepari [56], în necropolele tîrzii din Pannonia : Sagvar [57], Majs şi Somodor Puszta [58], precum şi în zona Rinului în necropola de la Krefeld-Gellep [59].

Zona sud-dunăreană documentează de asemenea astfel de catarame la Gorun (Tolbuhin) [60], iar cea nord-dunăreană în Muntenia [61] şi Moldova [62], găsite în complexe aparţinînd orizontului cultural Sîntana de Mureş-Cernahov.

Obiecte de podoabă

Mărgele. Au fost găsite în număr relativ mare, împreună cu unguentarii de sticlă şi cercei simpli din aur, la picioare, încheietura mîinilor sau în regiunea gîtului.

— Mărgelele plate-inelare din pastă de sticlă, galbene şi maroniu-roşcate, găsite în M_{25} (pl. IV 15). Exemplare asemănătoare întîlnim la Callatis [63], unde sînt datate în al doilea şi al treilea sfert al sec. IV şi în

** I. Barnea, *Arta creştină în România*, Buc., 1979, p. 268, pl. 116/1.

[55] M. Feugere, *Les fibules gallo-romaines du Musee Denon a Chalon-sur-Saône*, 1978, p. 157, pl. XVIII, nr. 108.

[56] C. Preda, *op. cit.*, p. 149, pl. XV, $M_{352.12}$, M_{342}, M_{331}.

[57] A. Burger, op. cit., p. 215, fig. 108, $M_{194/2}$ şi p. 219, fig. 112, $M_{233/12}$. Cataramele din necropola tîrzie de la Sagvar se datează între anii 351—375.

[58] Idem, Arch. Ert., 99, 1972, p. 95, fig. 43/5 ; idem, Arch. Ert., 101, 1974, p. 67, fig. 3, 33, M_{16}.

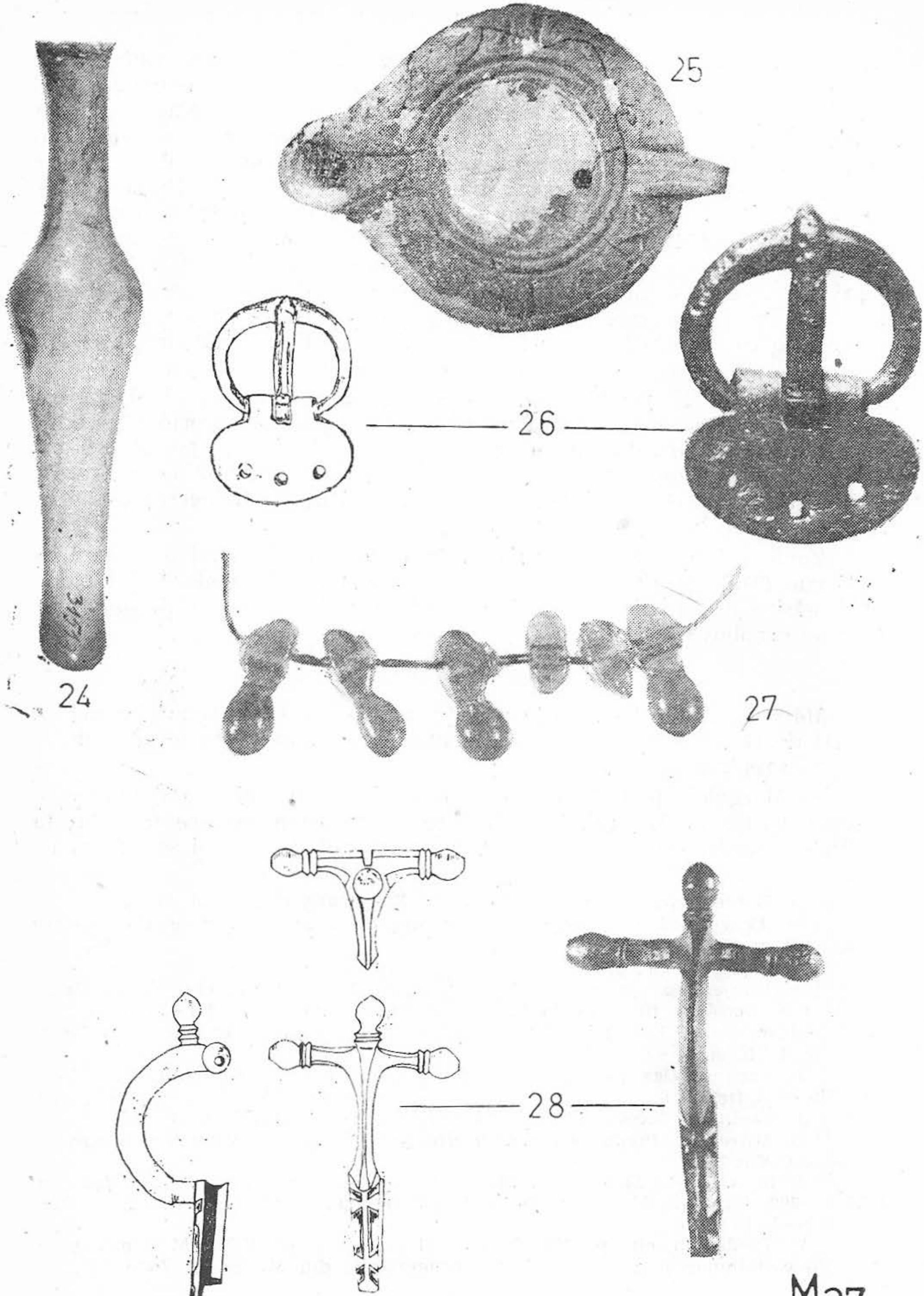
[59] R. Pirling, *Das römisch-fränkische Gräberfeld von Krefeld-Gellep*, Berlin, 1966, M_{332}, fig. 14, 9.

[60] I. Vasilicin, Izvestiia-Varna, 14 (XXIX), 1978, pl. IV, 3, p. 115.

[61] B. Mitrea, C. Preda, *Necropolele din sec. IV e.n. din Muntenia,* Bucureşti, 1966, p. 207, fig. 3.

[62] I. Ioniţă, Arh. Mold., 4, 1966, p. 243, fig. 35,1 ; C. Bloşiu, Arh. Mold., 8, 1975, p. 266, fig. 29,2, M_{34}, exemplar datat în a doua jumătate a sec. IV în necropola de la Leţcani.

[63] C. Preda, *op. cit.*, pl. XXVI, M_{335}, M_{351}, M_{357} şi pl. XCII, M_{357}, confecţionate din chihlimbar şi nu din sticlă, ca exemplarele din M_{25} de la Tomis.

Planșa 6.

regiunea Rinului în marea necropolă de la Krefeld-Gellep [64]. Se întîlnesc de asemenea şi în nordul Dunării, în complexe funerare aparţinînd culturii Sîntana de Mureş-Cerneahov [65].

— Mărgele în formă de păpuşe, din pastă de sticlă galbenă şi maroniu-roşcată, descoperite tot în M_{25} pl. IV, 14. Mărgele de acest fel apar destul de rar, iar ca material de lucru în alte cazuri a fost folosit chihlimbarul. Analogii ca formă şi mai puţin ca material găsim la Varna [66], Szentes-Iaksor [67], ultima localitate în Ungaria, iar pentru Scythia Minor la Callatis [68]. De asemenea sînt semnalate şi în morminte din jurul Belgradului [69]. După formă, aceste mărgele ar putea fi datate la mijlocul şi deceniile următoare ale sec. IV e.n. avînd în vedere şi faptul că la Callatis atît mărgelele plate-inelare, cît şi cele în formă de păpuşe au fost descoperite cu monede datate 346—354 [70]. Acest tip de mărgele apare şi în lumea barbară, dar fireşte preluate din arealul culturii provincial-romane [71].

— Mărgele din pastă de sticlă în formă de „8“, de culoare crem (M_{37} pl. VI, 27). Mărgele de acest gen apar relativ rar, iar dacă pînă acum replica în sticlă a acestui tip de mărgele — confecţionate de obicei din chihlimbar — de la Callatis [72] era singulară, exemplarele din Tomis vin să se adauge acestei categorii. Analogii ca formă şi mai puţin ca material întîlnim la Sagvar [73], datate în al doilea şi al treilea sfert al sec. IV e.n.

— Mărgele din pastă de sticlă de formă globulară şi îngemănate, albastre şi verzi (M_{25}, pl. IV, 14). Au fost găsite cu două unguentarii cu corpul fusiform, bulb la mijloc; sînt semnalate şi în necropola callatiană [74].

— Mărgele din pastă de sticlă, mici, inelare, de culoare albastru închis, găsite în M_{14} pl. III, 7. Au apărut împreună cu perle de formă tubulară, negre, cu mărgele negre din gagat şi 2 cercei simpli din aur. În necropola de la Callatis, acest tip de cercei se încadrează cronologic în a doua jumătate a sec. IV e.n. [75].

— Mărgele tubulare negre cu decor în linii circulare (M_{14} pl. III, 7). Analogiile cele mai apropiate le întîlnim la Callatis [76].

---

[64] R. Pirling, *op. cit.*, p. 160, pl. 8, 18, 19, 8a-b.

[65] Gh. Diaconu, *Tîrgşor. Necropola din sec. III—IV, e.n.*, Bucureşti, 1965, p. 108, pl. CIV, 11 ; B. Mitrea, C. Preda, *op. cit.*, p. 145, fig. 185,5 şi 193, tot din chihlimbar.

[66] G. Tonceva, Izvestiia-Varna, 12, 1961, p. 50, pl. IX, fig. 54.

[67] M. Parducz, Arch. Hung., XXX, 1950, p. 145, pl. LVIII, 6, M_2.

[68] C. Preda, *op. cit.*, pl. LV, $M_{33.3}$; pl. XLVII ; LXX, $M_{276.3}$; pl. LXXI, M_{181} şi M_{184}.

[69] I. Todorovici, Vl. Kondici, M. Birtaşevici, Godişnik, III, 1956, p. 79, fig. 11.

[70] C. Preda, *op. cit.*, p. 59, M_{15}.

[71] Berthold Schmidt, Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte, Band 65, Berlin, 1982, p. 197, Abb. 10 ; p. 209, Abb. 22.

[72] C. Preda, *op. cit.*, p. 209, pl. LXXIX, $M_{295.1}$.

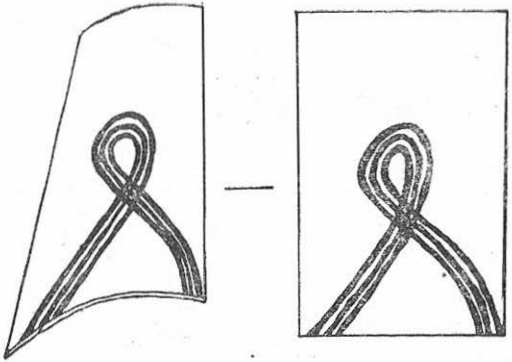
[73] A. Burger, op. cit., fig. 105, $M_{167}/_{3-4}$.

[74] C. Preda, *op. cit.*, pl. XXVII, M_{234}.

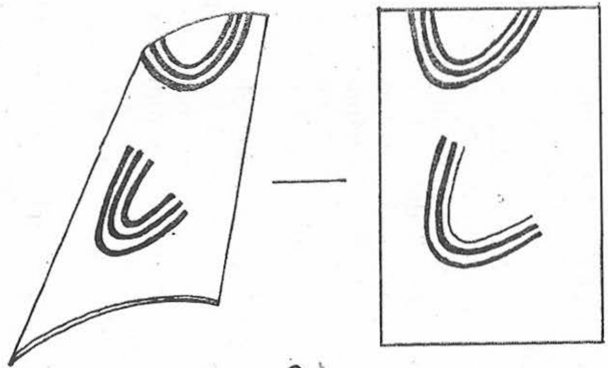
[75] *Ibidem*, pl. LXXV, $M_{219.4}$.

[76] *Ibidem*, pl. XLVII, 1, 5.

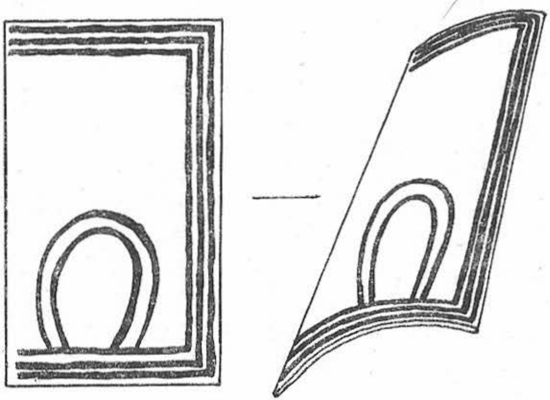
ŢIPURI DE ŢIGLE

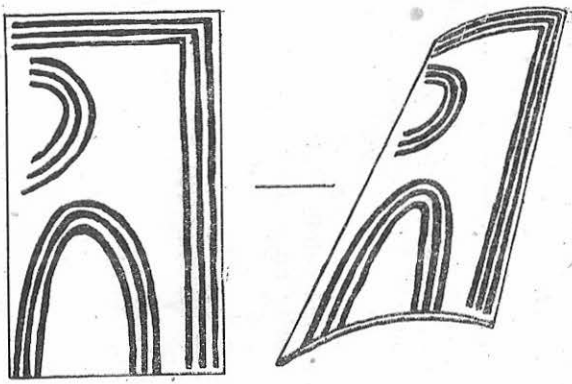
1

2

3

4

Pl. VII

— Mărgele din gagat, de formă aproximativ dreptunghiulară, avînd ca decor incizii pe părțile laterale, imitînd forma botului de porc. (M_{14}, pl. III, 9).

Cercei din aur. Găsiți în M_{14} pl. III, 8 sînt lucrați din sîrmă subțire de aur, înfășurată la capete. Acest tip de cercei se semnalează în diverse necropole, cum sînt cea de la Callatis [77] și Sagvar [78].

Inel din aur cu chaton. A fost găsit în M_{42} pl. V, 21 împreună cu două unguentarii fusiforme cu bulb la mijloc. Sub aspectul formei și a tipului, analogiile cele mai apropiate ni se semnalează în necropola romano-bizantină de la Callatis [79], unde acest tip se datează în cursul deceniilor 4—8 ale sec. IV [80], unele fiind găsite cu monede de bronz romane imperiale [81]. Același tip de inele au apărut și în necropola de la Sagvar [82], unde autorul ne oferă aproximativ aceeași datare [83].

Inele din bronz, simple, tip verigă, circulare în secțiune. (M_4 pl. II, 2 ; M_{43}, pl. V, 23). Asemenea inele au apărut în necropolele romane tîrzii din Pannonia, la Csakvar [84] și Sagvas [85], dar și în Scythia Minor la Callatis [86]. Se datează în general către mijlocul sec. IV și deceniile următoare.

CONCLUZII

Cu speranța că vom reuși să cercetăm și alte morminte, care să se adauge celor prezentate aici, în așa fel încît să putem obține o serie de date edificatoare cu privire la aspectele tratate mai sus, și care să ofere o imagine pertinentă a caracteristicilor principale ale necropolei, a cronologiei și chiar a delimitării ei în spațiu, vom încerca să sintetizăm cîteva din concluziile noastre preliminare.

În primul rînd ținem să relevăm că între necropola tomitană și cea callatiană există vădite paralelisme culturale și tipologice. Desigur, ne referim la tipurile de morminte, comune celor două necropole, dar mai cu seamă la diferitele tipuri de obiecte funerare precum și la elementele de rit și ritual.

Observațiile și cercetările făcute ne permit să afirmăm că cele 50 de morminte descoperite fac parte dintr-o necropolă ce poate fi atribuită primilor creștini din Tomis, aceasta cu atît mai mult cu cît nu se cunosc pînă acum morminte aparținînd unor creștini din perioada de timp anterioară datei edictului de la Milan. O serie întreagă de argumente, elemente de rit și ritual, vin să sprijine caracterul creștin al necropolei, și anume :

---

[77] *Ibidem*, pl. XVII, M_{63}, M_{104}.
[78] A. Burger, op. cit., fig. 103, $M_{140}/_3$.
[79] C. Preda, *op. cit.*, pl. XXV.
[80] *Ibidem*, p. 55.
[81] *Ibidem*, în M_{15}, M_{53} și M_{354}, cu monede emise 330—361.
[82] A. Burger, op. cit., fig. 103, M_{140} ; fig. 104, M_{147} și passim.
[83] *Ibidem*, în M_{197} și M_{200}, cu monede din anii 355—375.
[84] A. Salamon, L. Barkoczi, op. cit., M_{17}, fig. 7.
[85] A. Burger, op. cit., fig. 122, 5b, 5c (M_{340}), fig. 108, $M_{191.4}$, fig. 102, $M_{161.8}$.
[86] C. Preda, *op. cit.*, pl. XXV, $M_{334.2}$, $M_{354.1}$, pl. LIII, 7.

— orientarea V—E a tuturor lăcașurilor sepulcrale ;

— aceeași orientare a majorității covîrșitoare a scheletelor, mai precis cu privirea spre răsărit, după obiceiul creștin ;

— așezarea mîinilor pe piept, abdomen sau bazin, ca expresie a aceluiași ritual ;

— simbolul creștin — crucea dublă — de pe fibula din M_{37} ;

— mormintele se datează într-o perioadă în care creștinismul cîștigase o importantă poziție pe plan spiritual-religios.

Cronologia mormintelor ridică anumite probleme și anume că datarea devine mai complicată pentru mormintele fără inventar funerar. Materialul arheologic din momintele cu inventar ne indică al doilea și al treilea sfert al sec. IV e.n. Cîteva monede, 4 la număr (una de la Maximianus, emisă 308—310, una de la Licinius, emisă în 313, două de la Constantin I, emise în 324—330) [87] descoperite în M_{49}, ne atestă clar că limita cea mai timpurie pentru datarea mormintelor cu inventar este începutul celui de-al doilea sfert al veacului al IV-lea (324—330 e.n.). Limita superioară pentru datarea acestor morminte poate fi sfîrșitul celui de-al treilea sfert al sec. IV e.n. iar pentru această datare pot pleda fibula cu capete în formă de ceapă din M_8 și cataramele din bronz din M_8 și respectiv din M_{37}, știindu-se că aceste obiecte sînt datate între anii 340—380 e.n., cît și celelalte obiecte de inventar, datate în general la mijlocul și deceniile următoare ale sec. IV e.n.

Dacă pentru mormintele cu inventar s-a reușit o datare destul de exactă, cele fără inventar, din imediata apropiere, nu pot fi datate decît în context. Lipsa inventarului poate prezenta totuși un argument care să justifice datarea lor în sec. V, fiind cunoscut că obiceiul așezării unor obiecte de ofrandă lîngă corpul defunctului nu era conformă cu prescripțiile religiei creștine. Nu același lucru îl putem afirma despre mormintele care prin inventarul lor indică sec. IV și ne oferă totodată o imagine clară asupra faptului că noua religie, creștinismul, nu reușise încă să rupă irevocabil cu obiceiul de a pune în lăcașurile sepulcrale diferite obiecte [88]. Așa stînd lucrurile, în linii generale limitele cronologice ale mormintelor pot fi începutul celui de-al doilea sfert de sec. IV și sec. V, fără alte precizări de datare pentru acest din urmă veac. Încadrarea cronologică a necropolei creștine tomitane ne îndreptățește să subliniem contemporaneitatea ei cu cea de aceeași factură de la Callatis.

Situația tulbure, creată în Imperiu ca urmare a migrației vizigote de la sfîrșitul sec. IV, se repercutează negativ și asupra Sciției Mici, populația Tomisului și a Dobrogei avînd de suferit de pe urma statornicirii acestui neam germanic la sudul Dunării ca federați. Poate că în contextul acestor vremuri tulburi trebuie judecată prezența mormintelor cenotaf. Cei cărora le-au fost atribuite este posibil să-și fi pierdut viața în alte părți ale Sciției, într-una din luptele care au avut loc.

[87] Identificarea monedelor a fost făcută de A. Vertan.

[88] C. Preda, *op. cit.*, p. 81.

Relevăm că în perioada de timp corespunzătoare sec. IV—V e.n. la Tomis nu se produc schimbări etnice de esență, fapt evidențiat cel puțin de materialul arheologic al inventarelor funerare, material care se încadrează organic orizontului cultural provincial roman.

BEITRÄGE ZUR KENNTNIS EINER CHRISTLICHEN NEKROPOLE VON TOMIS

Zusammenfassung

Die 50 untersuchten Gräber gehören zu einem frühchristlichen Gräberfeld aus dem 4. Jh. u.Z. und vom Anfang des nächsten. Die Gründe, auf die sich diese Annahme stützt sind folgende :

— die W-O-Ausrichtung der überwiegenden Anzahl der Gräber,
— die nach dem christlichen Ritual auf das Becken, gegen die Brust gerichtet gelegten Hände,
— die Gräber werden zeitlich in eine Periode eingereiht, in der das Christentum eine vorherrschende Stellung auf geistig-religiöser Ebene eingenommen hatte,
— der Bautyp der Gräber — mit ausgehöhlter Grabkammer und Zugangsschacht — der auch bei anderen christlichen Gräbern anzutreffen ist,
— der spärlich oder gar nicht vorhandene Inhalt dieser Gräber stimmt mit den Vorschriften der christlichen Religion überein.

Das aus diesen Gräbern geborgene Material, obwohl nicht zahlreich, findet in den Provinzen des Römischen Reiches leicht Analogien, was wiederum bedeutet, dass es sich in den provinziell-römischen Kulturhorizont einreihen lässt. Es geht ebenfalls hervor, dass in der ethnischen Struktur der tomitanischen Einwohnerschaft Änderungen stattgefunden haben.

Die zukünftigen Forschungen werden dazu beitragen, viele der hier angeführten Aspekte zu klären.

INVENTARUL MORMINTELOR

Nr. mormîntului	Tipul mormîntului	Numărul scheletelor	Poziția scheletelor	Ceramică	Sticlă				Fibule	Catarame		Mărgele de diverse tipuri											Inele		Cercei	Monede
1	Morminte cu o firidă și cameră de acces	1	⦶																							
2		1	⦶																							
3		1	⊖																							
4		1	⊖			○																	○			
5		1	⊖																							
6		3	● ⊖																							
7		1	⊖																							
8		1	⊖				○		○	○																
9		1	●		○																					
10		1	●																							
11				MORMÎNT CENOTAF																						
12		1	⊖																							
13		1	⊖																							
14		2	⦶ ⦶									○	○		○										○	
15		2	⊖ ⊖		○																					
16		1	●																							
17		2	◭ ⊖				○																			
18				DISTRUS ÎN MARE PARTE DE LUCRĂRILE DE EXCAVAȚII																						
19		2	⊖ ⊖			○																				
20		1	⊖																							
21		2	⊖ ⊖																							
22				FIRIDĂ EXCAVATĂ																						
23		1	◐																							
24		1	⦶																							
25		2	⊖ ●			○								○		○	○	○	○	○	○					
26		1	△				○																			
27		1	⊖				○																			
28							○																			
29							○																			
30				MORMÎNT CENOTAF																						
31		1	⦶																							
32		1	⦶																							
33		1	⦶																							
34		1	⊖																							
35				DISTRUS ÎN MARE PARTE DE LUCRĂRILE DE EXCAVAȚII																						
36		1	⦶																							
37		3	⊖ ▲ □	○					○		○															
38		1	⊖																							
39		1	⊖																							
40		1	⊖																							
41	Morminte cu 2 firide	6	⊖																							
42		3	⦶ ⊖ ⊖					○																○		
43		5	■ ◨ ⊖ ⊖ ⊖																			○	○			
44		1	■																							
45	Morminte simple	1	⊖																							
46		1	⊖																							
47		1	●																							
48		2	⊖ ⊖																							
49		2	△ ◭																							
50	M. în țigle	1	●																							

4

- ⊖ DERANJATE
- ⦶ MÎINILE PE LÎNGĂ CORP
- ◐ MÎINILE UȘOR FLEXATE PE LÎNGĂ CORP
- ● MÎINILE PE BAZIN
- △ MÎINILE UȘOR FLEXATE PE BAZIN
- ◭ O MÎNĂ PE BAZIN CEALALTĂ PE ABDOMEN, PICIOARELE ÎNCRUCIȘATE
- ▲ O MÎNĂ PE ABDOMEN, CEALALTĂ PE LÎNGĂ CORP
- □ MÎINILE PE ABDOMEN
- ◨ CHIRCITĂ
- ■ MÎINILE PE PIEPT

SIGILII BIZANTINE DE LA DUROSTORUM-DOROSTOLON

I. BARNEA

În colecțiile fostului Cabinet numismatic al Academiei Române, transferate în ultimul timp la Muzeul de istorie al R. S. România, se păstrau 60 de piese mărunte, majoritatea sigilii bizantine de plumb (unele distruse aproape în întregime), cîteva tipare de bronz romane și bizantine, toate provenind de la fostul director al liceului român din Silistra, Pericle Papahagi. Cu excepția cîte unui exemplar de la Oltina, Pîrjoaia (azi Izvoarele, jud. Constanța) și Balcic (Bulgaria), celelalte piese au fost găsite de elevii liceului la *Silistra*, pe malul Dunării sau în interiorul actualului oraș, situat peste ruinele fostului *municipium Aurelium Durostorum*, mai tîrziu cetatea bizantină *Dorostolon (D(r)istra)*, fostă reședință a themei *Paristrion (Paradounavon)*. Dintre toate, 15 sigilii bizantine din secolele VIII-XII, mai bine păstrate, au fost publicate de P. Pahahagi și N. Bănescu [1].

Prezentăm mai jos, în ordinea vechimii și a importanței, zece plumburi sigilare inedite din fosta colecția a lui Pericle Papahagi, toate descoperite la *Durostorum-Dorostolon*-Silistra [2].

---

[1] Pericle Papahagi, în *Revue historique du Sud-Est européen*, 8, 1931, p. 299—311 ; N. Bănescu, în *Byzantion*, VII, 1, 1932, p. 321—331 ; N. Bănescu și P. Papahagi, *ibidem*, X, 1935, p. 601—606. Un sigiliu al împăratului Constantin al VII-lea Porfirogenetul (913—959), din aceeași colecție, acum separat de ea, a fost publicat de subsemnatul, în SCN, III, 1960, p. 324—325, nr. 2 și în *Byzantina*, 3, Tesalonic, 1971, p. 157—164, nr. 9.

[2] Mulțumim și pe această cale vechiului prieten Oct. Iliescu, fost șef al Cabinetului numismatic al Academiei R. S. România, pentru bunăvoința cu care ne-a pus la dispoziție aceste sigilii, în vederea studierii și publicării lor. Menționăm că, dintre cele 10 sigilii de mai jos, cel aparținînd împăratului Constantin al IV-lea (668—685) (nr. 4) a fost publicat de noi și în RRH, 4/1981, p. 625—628.

1. PLUMB COMERCIAL CU NUMELE ÎMPĂRATULUI CONSTANTIN CEL MARE (306—337)

Relativ bine păstrat. Diam. 12 mm.

Avers. În centru, bustul în relief, din profil, spre dreapta, al unui împărat roman. Pe margine, în cerc, legenda cu litere latine foarte mărunte, unele șterse. În stînga, de jos în sus, se poate citi : CONSTAN, iar în dreapta, de sus în jos și mai puțin clar : *tinu]*S P*(ius)* F*(elix)* AUG*(ustus)*. Figura masivă și puternică îl arată pe Constantin cel Mare, în perioada mai tîrzie a domniei, după victoriile de la Dunăre și inaugurarea noii capitale a imperiului roman (330). Pentru aceeași ultimă etapă a domniei lui Constantin pledează și pieptănătura capului său. În schimb, din cauza figurii prea mici și în parte tocite, nu apare clar dacă împăratul este reprezentat purtînd barbă, ceea ce ar contraveni portretului mai tîrziu al lui Constantin, reprezentat de obicei ras [3].

Revers. Proeminență conică, străbătută transversal, către bază, de un mic canal orizontal pentru șnur.

După cîte cunoaștem, acesta este unicul plumb comercial cu numele și efigia împăratului Constantin cel Mare.

2. PLUMB COMERCIAL DE LA EFES

Formă neregulată, rupt în marginea din stînga, jos. Diam. maxim 15 mm. Înălțimea literelor 5—6 mm.

Av. În chenar simplu, dreptunghiular, puțin adîncit, literele EC, prima mai sus decît a doua. Dedesubt, la mijloc, litera I, păstrată numai în jumătatea superioară. Cele trei litere și dispoziția lor amintesc numele Ἐφεσίων, întîlnit pe plumburi comerciale de la *Tomis* (Constanța)[4] și *Sucidava* (?) (Izvoarele, jud. Constanța)[5]. Exemplarul de față ne face cunoscut municipiul *Durostorum* ca al III-lea punct de vamă de la Dunărea de Jos care avea legături comerciale cu „orașul Efesenilor".

Rv. Suprafață puternic bombată, fără nici un semn sau ornament, în care nu se zărește obișnuitul canal transversal pentru șnur. Secolul V—VI.

3. SIGILIUL ÎMPĂRATULUI JUSTINIAN (527—565)

Formă neregulată, rău conservat. Marginile rupte, fețele tocite. Diam. circa 20 cm.

Av. Bustul împăratului Justinian I, din față, nimbat, cu barbă scurtă și rotundă, purtînd coroană cu pandantive și îmbrăcat cu chlamidă. Din inscripția ce se afla în cerc, pe margine, nu se distinge nimic.

---

[3] Richard Delbrueck, *Spätantike Kaiserporträts*, Berlin-Leipzig, 1933, p. 14 și 38—39.

[4] I. Barnea, în RÉSEE, VII, 1969, 1, p. 25, nr. 7.

[5] V. Culică, în Pontica, 8, 1975, p. 225, fig. 1/3—4 și p. 245—246, nr. 57—60 ; *ibidem*, 9, 1976, p. 123 și pl. V, nr. 57—60.

Rv. Victoria înaripată, în chiton, înaintînd cu brațele întinse și ținînd în mîini cîte o coroană ce abia se mai distinge. Din cele două cruci existente jos, de o parte și de alta, nu se mai zărește nici o urmă [6].

După cele cinci sigilii de plumb descoperite la Constanța [7], acesta este al șaselea exemplar cu efigia împăratului Justinian I, găsit pe teritoriul Dobrogei, și pînă acum unicul cunoscut de la Silistra.

4. SIGILIUL ÎMPĂRATULUI CONSTANTIN AL IV-LEA (668—685)

Păstrat destul de bine. Diam. 27 mm ; grosimea 4 mm.

Av. Bustul din față, nimbat, al Maicii Domnului purtînd chiton și maphorion și ținînd la piept bustul de asemenea din față al copilului Iisus, purtînd nimb crucifer și îmbrăcat în himation. Fiind mai proeminentă, figura lui Iisus este tocită în cea mai mare parte. În cîmp, de o parte și de alta, cîte o cruce în relief, cu extremitățile brațelor îngroșate. Din cauză că întreaga reprezentare este descentrată în sus, creștetul capului Maicii Domnului atinge marginea superioară a plumbului, iar nimbul și cele două cruci amintite au căzut parțial în afara suprafeței acestuia.

Rv. Mai bine păstrat decît aversul, poartă următoarea legendă, din cinci rînduri, în limba greacă, cu caractere latine, în relief, bine distincte :

CONS	Κωνσ—
TANTINOS	ταντῖνος
CONSTANTOS	Κώνσταντος
KEANASTASI.	kε'Αναστασί[α
·ASILISRO	β]ασιλῖς'Ρω(μαίων).

Κωνσταντῖνος Κώνσταντος καὶ 'Αναστασία, βασιλεῖς 'Ρωμαίων

În traducere : „Constantin, (fiul) lui Constans, și Anastasia, împărați ai Romanilor".

Literele, parțial roase de vreme, se păstrează aproape în întregime. Excepție fac unele litere de la extremitățile rîndurilor 3—4 și îndeosebi 5, care, din cauza lungimii acestor rînduri și a descentrării legendei puțin mai jos (invers decît la av.), au căzut în afara cîmpului. Cu toate acestea, lectura și atribuirea sigiliului sînt asigurate : este vorba despre împăratul Constantin al IV-lea (668—685), fiul lui Constans al II-lea (641—668), și despre soția sa, Anastasia. care se intitulează „împărați ai Romanilor".

---

[6] Cf. G. Zacos-A. Veglery, *Byzantine lead seals*, vol. one, Basel, 1972, nr. 3, c.

[7] W. Knechtel, în BSNR, 1915, p. 6 (extras), nr. 2 ; I. Barnea, în RÉSEE, VII, 1969, p. 27, nr. 11—13 ; Idem, în SCN, VIII, 1982, nr. 1 (sub tipar).

Deși semnalat în două rînduri [8], valorosul document n-a fost publicat niciodată integral și sistematic, rămînînd ca și inedit, în orice caz, puțin cunoscut. Publicarea mai tîrziu a unor sigilii de plumb asemănătoare, dar nu identice cu cel de față, pare să arunce oarecare îndoială asupra unei părți a interpretării legendei sigiliului de la Silistra. Două dintre aceste sigilii la care ne referim, poartă numele împăraților Constantin IV și Constans II (în această ordine !) și au fost datate între anii 654—659 [9]. Celelalte două, pe care în afară de aceste nume, se află și acela al împărătesei Anastasia, au fost datate mai larg : 654—668 (?) [10]. În comentariul cu privire la aceste ultime sigilii autorii își pun însă întrebarea dacă este vorba despre Fausta-Anastasia, soția împăratului Constans II, sau despre Anastasia, soția lui Constantin IV [11]. În acest din urmă caz, așa cum înclinăm să credem, sigiliile respective nu pot fi datate mai curînd de anii 667—668, data cea mai probabilă a căsătoriei lui Constantin IV cu Anastasia. Spre deosebire de sigiliile amintite, pe exemplarul de la Silistra numele lui Constantin IV și Constans II apar întregi, primul la nominativ, iar al doilea la genetiv, pentru a indica paternitatea. Dimpotrivă, ultimul cuvînt al legendei *(Romaion)* nu apare întreg, ca pe celelalte sigilii, ci prescurtat *(Ro)*, fiind considerat probabil un atribut bine cunoscut, ceea ce presupune o dată mai tîrzie a exemplarului de la Silistra, în comparație cu celelalte sigilii menționate.

Deosebit de important este faptul că pe fiecare din primele patru sigilii textul legendei se încheie cu formula : ἐκ Θεοῦ βασιλεῖς Ῥωμαίων = „din (grația) lui Dumnezeu împărați ai romanilor", fiind, după cîte cunoaștem, cele mai vechi documente în care se întîlnește această formulă de titulatură bizantină. Spre deosebire de cele patru exemplare, pe sigiliul de la Durostorum-Silistra aceeași formulă se reduce la ultimele două cuvinte : βασιλεῖς Ῥωμαίων = „împărați ai romanilor". Aceasta indică, după părerea noastră, de asemenea o dată ceva mai tîrzie, cel mai probabil anii 679—680, cînd Constantin al IV-lea, după victoria din 678 împotriva arabilor care atacau Constantinopolul, victorie socotită „o cotitură hotărîtoare a istoriei universale" [12], s-a îndreptat împotriva bulgarilor care, ajunși la nord de Delta Dunării, amenințau teritoriul imperiului. Nu este exclusă datarea sigiliului chiar mai tîrziu, după așezarea bulgarilor la sud de Dunăre și înainte de moartea lui Constantin IV (685). Oricum, este de reținut faptul că, într-un fel sau altul, aceeași formulă de titulatură imperială se mai întîlnește în documente de altă natură din secolele VII și VIII, înainte de a apărea pe monede bizantine, la începutul celui de-al II-lea

[8] V. Laurent, în *Échos d'Orient*, 38, 1939, p. 359 ; Idem, CNA, XV, nr. 117—118, 1940, p. 198—217.

[9] Zacos-Veglery, *op. cit.*, nr. 18, a-b.

[10] *Ibidem*, nr. 19, a-b.

[11] *Ibidem*, p. 21.

[12] G. Ostrogorsky, *Histoire de l'État byzantin*, trad. J. Gouillard, Paris, 1956, p. 156.

Planșa 1.

deceniu al secolului al IX-lea [13] și că deci, există o continuitate în folosirea ei, începînd, în orice caz, cu a doua jumătate a secolului al VII-lea. Începuturile acestei titulaturi urcă mai sus, pînă în timpul lui Heraclius, care, renunțînd la titulatura imperială latină, complicată, a folosit denumirea greacă populară de βασιλεύς, titlu care apare pentru prima dată în Novella din anul 629, și care va deveni titlul oficial al împăratului bizantin [14]. Ca o compensație, alături de acest titlu grec se va adăuga cîteva decenii mai tîrziu atributul *Romaion*, într-o perioadă în care grecizarea imperiului bizantin se accentua tot mai mult, iar regretul după gloria de altădată a imperiului roman universal devenea tot mai mare.

În ceea ce privește legăturile regiunii Dunării de Jos, cu Bizanțul, după căderea *limes*-ului danubian, la începutul secolului al VII-lea, este bine cunoscut că, deși după moartea împăratului Mauriciu (582—602), Dunărea nu mai constituia propriu-zis o frontieră, totuși ea continua să fie socotită ca atare de către stăpînirea bizantină. Dovadă este faptul că, la 679—680, însuși împăratul Constantin al IV-lea apare în fruntea armatelor bizantine pentru a apăra aceeași veche frontieră, de data aceasta amenințată de bulgari. Nu pare lipsit de însemnătate nici faptul că armata bizantină n-a debarcat la sud, ci la nord de Deltă, ceea ce arată că o anumită fîșie sau porțiuni de teren din stînga fluviului erau considerate strîns legate de frontiera dunăreană a imperiului [15]. O serie întreagă de descoperiri arheologice, începînd cu monedele și sigiliile bizantine și încheind cu tot felul de obiecte mărunte de podoabă și accesorii de îmbrăcăminte, confirmă informațiile mai puțin numeroase ale izvoarelor literare despre continuitatea de viață a populației locale romanizate de la sudul și nordul Dunării de Jos și despre legăturile ei cu noua Romă, nu numai în secolul al VII-lea, ci și după aceea, pînă la revenirea imperiului bizantin la vechea frontieră dunăreană și la organizarea aici, în secolele X—XII, a themei *Paristrion (Paradounavon)* [16].

---

[13] V. Laurent, în CNA, *op. cit.*, p. 207.

[14] G. Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 135.

[15] N. Iorga, *Histoire des Roumains*, II, Bucarest, 1937, p. 365 și 376 ; I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, II, București, 1968, p. 445. A. Petre, *Beroe*, I — Rezumatul tezei de doctorat, București, 1975, p. 24, stăruie asupra continuării existenței unor vechi centre militare „în cadrul prezenței autorității imperiului bizantin și nu a unei simple stăpîniri normale".

[16] I. Barnea, *op. cit.*, p. 442—445 ; Idem, *Din istoria Dobrogei*, III, București, 1971, p. 7—23 ; I. Barnea, O. Iliescu, C. Nicolescu, *Cultura bizantină în România*, București, 1971, passim ; Maria Comșa, în RÉSEE, IX, 1971, 3, p. 377—390 ; C. Preda, SCIV, 23, 1972, 3, p. 375—415 ; B. Mitrea, în SCN, 6, 1975, p. 113—125 ; O. Toropu, *Romanitatea tîrzie și străromânii în Dacia Traiană sud-carpatică (sec. III—XI)*, Craiova, 1976 ; Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n.*, Iași, 1978 ; idem, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V—XI e.n.*, Iași, 1981 ; Ligia Bârzu, *La continuité de la création matérielle et spirituelle du peuple roumain sur le territoire de l'ancienne Dacie*, Bucarest, 1980, p. 73—102.

5. NICOLAE, PRIMICER

Ambele fețe mult corodate și șterse. Știrbit puțin în margine, la extremitățile canalului pentru șnur. Diam. 25 mm.

Av. În chenar simplu circular, bustul sf. Nicolae, din față, purtînd nimb, binecuvîntînd cu dreapta și ținînd cu mîna stîngă, la piept, Evanghelia. De o parte și de alta, în cîmpul liber, scrisă în coloană verticală, legenda cu numele sfîntului : ‘Ο ἅγιος Νικόλαος, ștearsă în cea mai mare parte.

Rv. În cerc simplu descentrat spre stînga, jos, legenda în patru rînduri, cu litere mari, frumos rotunjite, dar tocite majoritatea :

+K̄ЄR̄Θ	+Κ(ύρι)ε β(οή)θ(ει)
ΤΩ CΩΔȣ	τῷ σῷ δού(λῳ)
ΝΙΚΟΛΑΩ	Νικολάῳ
ΠΡΙΜΙΚ,	πριμικ(ηρίῳ)

+Κύριε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ Νικολάῳ πριμικηρίῳ

În traducere : „Doamne ajută robului tău Nicolae, primicer". Secolul XI.

Primicerul (ὁ πριμικήριος) era titlu acordat primului dintr-o categorie ori organizație cu caracter aulic, militar sau bisericesc, bine cunoscut la Bizanț, în secolele IX—XIII [17]. Printre cei care purtau acest titlu este de menționat Theodor, „primicer și strateg de Distra", de la sfîrșitul secolului X — începutul secolului XI [18]. Unele sigilii din sec. X—XIII ne fac cunoscuți cîțiva primiceri purtînd numele atît de răspîndit Nicolae, cei mai mulți din sec. X—XI. Printre ei se află și primicerul împărătesei Eudocia (1067) [19]. Fără să pretindem identificarea titularului sigiliului găsit la Silistra cu vreunul din aceștia, socotim că el a trăit cel mai probabil la Constantinopol, în cursul secolului al XI-lea, că avea legături oficiale sau particulare cu vreun înalt funcționar bizantin, poate chiar cu strategul din acel timp de la *Dorostolon*.

6. LEON, MAGISTRU ȘI DUCE AL ASIEI

Plumb tocit pe ambele fețe și puțin știrbit în marginea superioară. Diam. 25 mm.

Av. Bust, din față, în relief puternic. Probabil Maica Domnului purtînd nimb și ținînd la piept pe copilul Iisus, în medalion. În dreapta și în stînga par să se distingă vestigii ale literelor M̄P ΘῩ.

[17] R. Guilland, *Recherches sur les institutions byzantines*, I, Berlin, 1967, p. 300—301, 303, 311.

[18] N. Bănescu, *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie*, Bucarest, 1946, p. 69—70.

[19] R. Guilland, *op. cit.*, p. 311—312.

Rv. Legendă în cinci rînduri, mult stearsă :

+K̄Є ROH	+Κ(ύρι)ε βοή—
ΘЄΙΛЄΟΝ	θει Λέον(τι)
ΜΑΓΙCΤΡΩ	μαγίστρῳ
ΚΑΙΔΟΥΚ	καὶ δουκ(ὶ)
ACHC	'Ασ(ί)ης

+Κύριε βοήθει Λέοντι μαγίστρῳ καὶ δουκὶ 'Ασίης.

În traducere : +„Doamne ajută lui Leon, magistru și duce al Asiei". Secolul X.

Dacă lectura pe care o dăm ultimului rînd al legendei este justă, înseamnă că Leon, deținătorul înaltului titlu aristocratic de magistru [20], era învestit și cu demnitatea de „duce al Asiei". Un titlu parțial asemănător purta Nichifor Phokas înainte de-a ajunge împărat : „strateg autocrator al Asiei", titlu corespunzător celui de „Domestikos al themelor Orientului" [21].

7. STAVRAKIOS, SPĂTAR ȘI STRATEG AL TESALONICULUI

Jumătate de plumb rupt în două, în sens vertical, pe urma canalului pentru șnur. Jumătatea păstrată este în bună stare de conservare. Diam. 23 mm.

Av. În cerc perlat bustul din față al sf. Nicolae în costum de arhiereu și ținînd la piept cu mîna stîngă Evanghelia. Se mai păstrează aproape jumătate din partea stîngă a corpului, cu Evanghelia, și un arc din nimbul alcătuit din perle. Literele ΚΟΛ, scrise în coloană verticală, către marginea cercului perlat, în cîmpul liber dintre acesta și bust, pun în afară de orice îndoială identificarea personajului reprezentat.

Rv. În cerc perlat, aproximativ jumătate din partea stîngă a legendei în cinci rînduri, cu litere în relief, bine conturate și distincte, precedate de o mică cruce :

+K̄...	+Κ(ύρι)[ε β(οή)θ(ει)]
CTA....	Στα[υρακ(ίῳ)]
CΠΑ...	σπα[θαρ(ίῳ) κ(αὶ)σ—]
TPA...	τρα[τ(ηγῷ)Θε—]
CA.	σα[λ(ονίκης)]

+Κύριε βοήθει Σταυρακίῳ, σπαθαρίῳ καὶ στρατηγῷ Θεσαλονίκης·

În traducere : + „Doamne ajută lui Stavrakios, spătar și strateg al Tesalonicului". Secolul XI.

---

[20] Cu privire la acest titlu a se vedea L. Bréhier, *Les institutions de l'empire byzantin* (Le monde byzantin, 2), Paris, 1949, p. 123 și 138 și R. Guilland, *op. cit.*, p. 395—396.

[21] R. Guilland, *op. cit.*, p. 383.

Starea bună de conservare a literelor din prima jumătate a legendei permite ca lectura lor să fie asigurată, iar întregirea fiecărui rînd destul de probabilă, a unora chiar (r. 1, 3—4) absolut certă. În istoria aceluiași mare oraș bizantin se mai cunoaște un „spătar imperial și eparh" cu numele Stavrakios, între anii 750—850 [22]. Credem însă că înaltul personaj care este titularul prezentului sigiliu, după cîte cunoaștem nemenționat de vreun alt izvor literar sau arheologic, a trăit cu vreo două sute de ani mai tîrziu, neavînd nici o legătură cu omonimul său mai vechi.

8. ȘTEFAN, A SECRETIS

Din cauza presării, au fost distruse circa 2/3 din ambele fețe ale plumbului, păstrîndu-se parțial numai cîte o fîșie verticală, în mijloc, și aceasta fisurată pe urma canalului pentru șnur, mai puțin pe avers și mai mult pe revers. Știrbit în margine, la extremitățile canalului pentru șnur. Diam. 25 mm.

Av. În chenar simplu, circular, cu marginea înălțată, bustul din față al unui sfînt tînăr, purtînd nimb cu marginea perlată (sf. Ștefan ?). În cîmp, nici o urmă din legenda ce va fi arătat numele sfîntului.

Rv. În chenar asemănător cu cel de pe avers, legendă în patru rînduri, din care nu se mai păstrează decît cîte două-trei litere la mijlocul fiecăruia :

K̄Є R.	+]K(ύρι)ε β[(οή)θ(ει)]
..ЄΦA..	Στ]εφά[νῳ
..HKP...	ἀσ]ηκρ[ήτῃ
.ΛIB	......

+Κύριε βοήθει Στεφάνῳ ἀσηκρήτῃ...

În traducere : „Doamne ajută lui Ștefan, a secretis".... Secolul XI.

Titularul sigiliului era cel mai probabil un secretar imperial [23] cu prenumele Ștefan, despre care însă nu putem spune mai mult. Se pare că în ultimul rînd se afla numele de familie, greu de reconstituit după literele ce se mai păstrează și acestea nesigure.

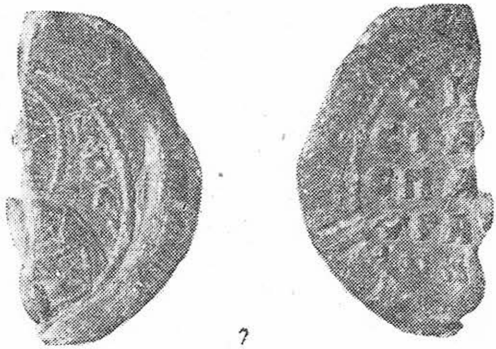
9. SIGILIUL LUI DAMIAN

Parțial tocit și deteriorat prin presare. Diam. 19 mm.

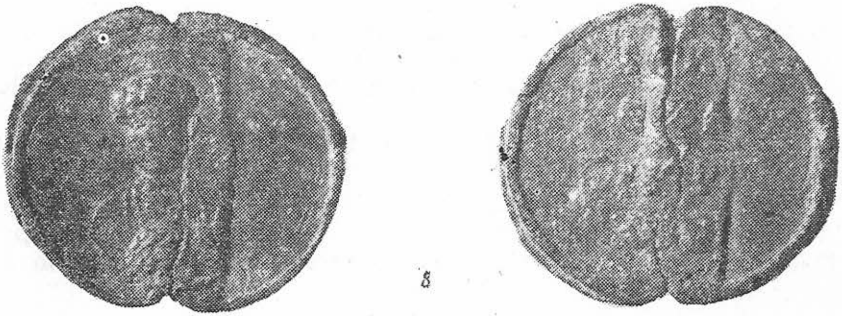
Av. În chenar simplu, circular, descentrat spre dreapta, bustul nimbat al Maicii Domnului, ținînd la piept bustul lui Iisus copil, din

[22] Zacos-Veglery, *op. cit.*, nr. 2382.

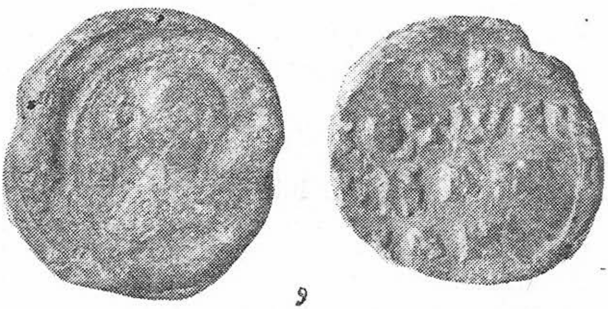
[23] Secretarii imperiali (a secretis) făceau parte din cancelaria imperială care avea în frunte un protoasecretis sau protasecretis. Ei aveau sarcina de a întocmi și transcrie actele publice expediate în numele împăratului, pe care se punea semnătura sau sigiliul acestuia. V. Laurent, *La collection C. Orghidan*, Paris, 1952, nr. 59.

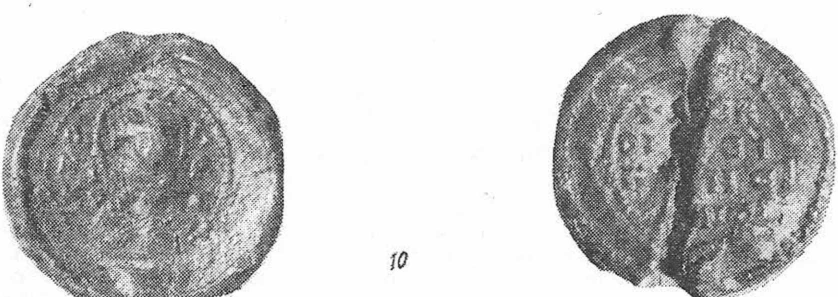
7

8

9

10

Planșa 2.

care nu se mai distinge aproape nimic. În cîmp, de o parte și de alta, foarte slabe urme din prescurtarea numelui Maicii Domnului $\overline{MP}$ în stînga și $\overline{\Theta Y}$ în dreapta.

Rv. Legendă în patru rînduri, cu litere mari, bine conturate, cele mai multe distruse parțial sau aproape în întregime :

.ЄRO	[+K](ύρι)ε βο—
HΘ. TΩCΩ	ἡθ(ει) τῷ σῷ
Δ, ΔAMI	δ(ούλῳ) Δαμί—
ANΩ	ανῷ

+Κύριε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ Δαμιανῷ.

În traducere : „Doamne ajută robului tău Damian". Secolul XI.

10. SIGILIUL UNUI OARECARE CONSTANTIN

Parțial tocit și cu o șențuire adîncă pe revers, rezultatul unei rupturi, în sens vertical, pe urma canalului pentru șnur. Marginea îngroșată. Diam. 20 mm.

Av. În cerc perlat, bustul nimbat al sf. Nicolae, tocit și diformat, de nerecunoscut dacă n-ar exista legenda numelui păstrată aproape întreagă, în coloană verticală, de o parte și de alta a figurii : O NIKO — ΛAOϚ

Rv. Legendă în patru rînduri, în cerc perlat, scrisă cu litere mărunte dar elegante, precedată de o mică cruce. Deși ruptura amintită a distrus literele din mijlocul fiecărui rînd, lectura textului simplu poate fi socotită asigurată :

+.Є̄ R	+[K](ύρι)ε β—
OH. ЄI	οή[θ]ει
K . NC	K[ω]νσ—
T . NT	τ[α]ντ(ίνῳ)

+Κύριε βοήθει Κωνσταντίνῳ.

În traducere : + „Doamne ajută lui Constantin". Secolul XII.

BYZANTINISCHE BLEISIEGEL VON DUROSTORUM-DOROSTOLON

Zusammenfassung

Es werden zehn byzantinische Bleisiegel veröffentlicht, die zufällig und einzeln zwischen den beiden Welkriegen auf dem Gelände der alten römischen Stadt *Durostorum*, in byzantinischer Epoche unter dem Namen *Dorostolon*

(D(r)istra) und heute als ***Silistra*** (V. R. Bulgarien) bekannt, entdeckt wurden. Anfänglich in der Sammlung des gewesenen Direktors des rumänischen Gymnasiums von Silistra, Pericle Papahagi, befindlich, kamen diese Bleisiegel ins Münzkabinett der Rumänischen Akademie und in letzter Zeit in die Sammlungen des Geschichtemuseums der V. R. Rumänien.

Die ersten zwei sind Handelssiegel, eines mit der Figur des Kaisers Konstantin dem Grossen (306—337) und das andere mit dem Namen der Stadt Ephes (5.—6. Jh.). Andere zwei Siegel (Nr. 3—4) gehören den Kaisern Justinian I (527—565) und Konstantin IV (668—685). Die folgenden vier Siegel (Nr. 5—8) weisen die Namen hoher byzantinischen Würdenträger und Beamten aus den 10.—12. Jh. auf : Nikolaos, Primikerios (5), Leon, Magistros und Dux Asiens (6), Stavrakios, Spatharios und Strategos von Thesalonike (7) und Stephanos Asekretes (8). Die letzten zwei Exempläre (Nr. 9—10) weisen nur die Vornamen zweier unbekannten Personen auf : Damianos (11. Jh.) und Konstantinos (12. Jh.).

NOTE

O NOUĂ FIGURINĂ CERNAVODĂ III DESCOPERITĂ ÎN SUD-VESTUL DOBROGEI

MARIAN NEAGU, ION MUNTEANU, OPREA VASILE

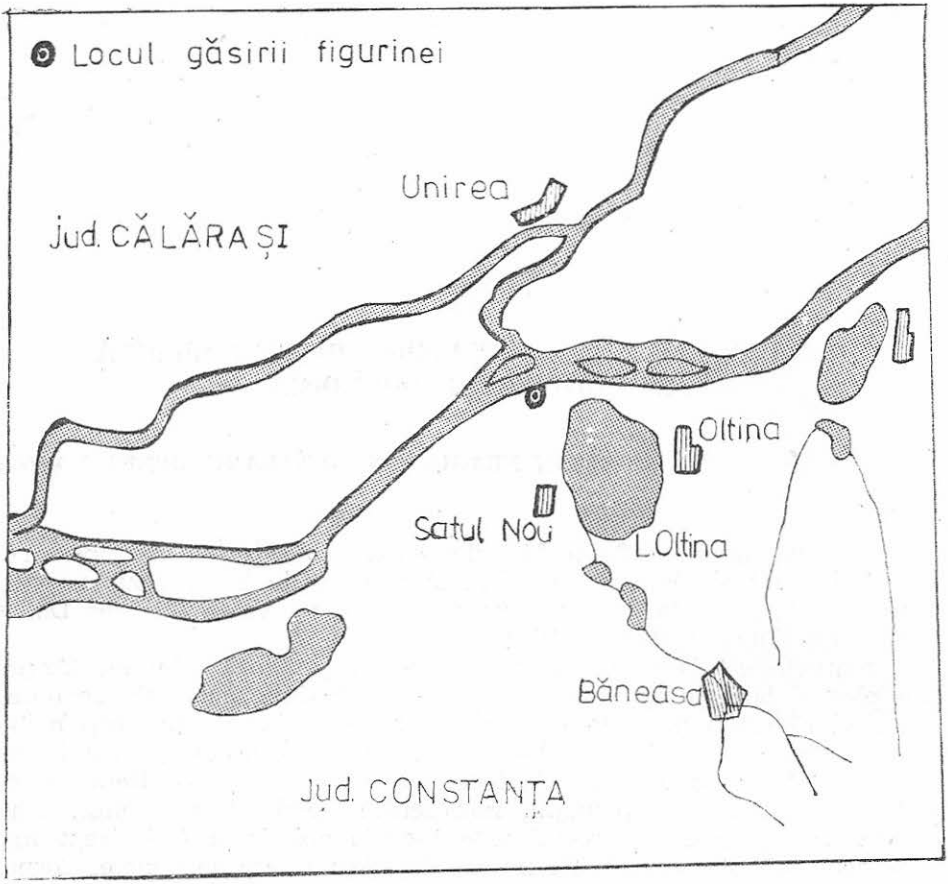
În vara anului 1980 a fost descoperită o figurină antropomorfă pe malul drept al Dunării, la 8 km în amonte de Satul Nou, comuna Oltina, jud. Constanța, într-un punct situat între Valea lui Moș Dobre Vrednicu și Valea lui Burcă [1] (Pl. 1).

Statueta este din lut și reprezintă un personaj feminin. Corpul este plat și lățit în partea lui superioară, redînd schematic regiunea umerilor. Figurina prezintă un orificiu destinat fixării unui cap mobil și a fost decorată cu incizii. Astfel, imediat sub orificiul pentru introducerea capului se află un semicerc neregulat ce se continuă și pe spate sub forma unui triunghi, reprezentînd probabil un colier. Sînii sînt marcați prin două proeminențe inegale aplatizate (cel drept mai mare decît stîngul), accentuate fiecare de cîte un cerc de puncte. Corpul statuetei este împodobit pe față și spate cu o eșarfă trasată pieziș printr-un grup de trei linii paralele ce pornesc din regiunea umărului stîng și traversează corpul pînă în dreptul șoldului drept. Spațiile dintre linii sînt la rîndul lor decorate cu incizii oblice. La brîul figurinei, în stînga eșarfei, a fost incizat un pumnal cu lama triunghiulară. Pasta are în compoziție nisip, mica și fragmente de scoici pisate, fiind arsă neuniform la brun-cenușiu. Înălțimea figurinei este de 4,77 cm, lungimea umerilor măsoară 4,60 cm, iar grosimea 1,16 cm. Piesa se află în colecția Muzeului județean Călărași, la numărul de inventar 17 551 (pl. II. a, b).

Figurina găsită în apropiere de Satul Nou este a noua descoperire de acest gen din aria de răspîndire a culturii Cernavodă III, șase

---

[1] Piesa a fost descoperită întîmplător de Ion Munteanu și Oprea Vasile, cărora le mulțumim și pe această cale. Împreună cu figurina au mai fost culese un topor de piatră, fragmentar, de tip calapod, o lamă de silex negru de formă trapezoidală și mai multe fragmente ceramice Cernavodă III, care vor face obiectul altui studiu.

Planșa 1.

statuete provenind din stațiunea eponimă de la Cernavodă [2], iar celelalte două din așezarea de la Slobozia (jud. Giurgiu) [3].

Statueta noastră se încadrează tipologic grupului de figurine cu cap mobil, derivate din plastica antropomorfă tesaliană [4].

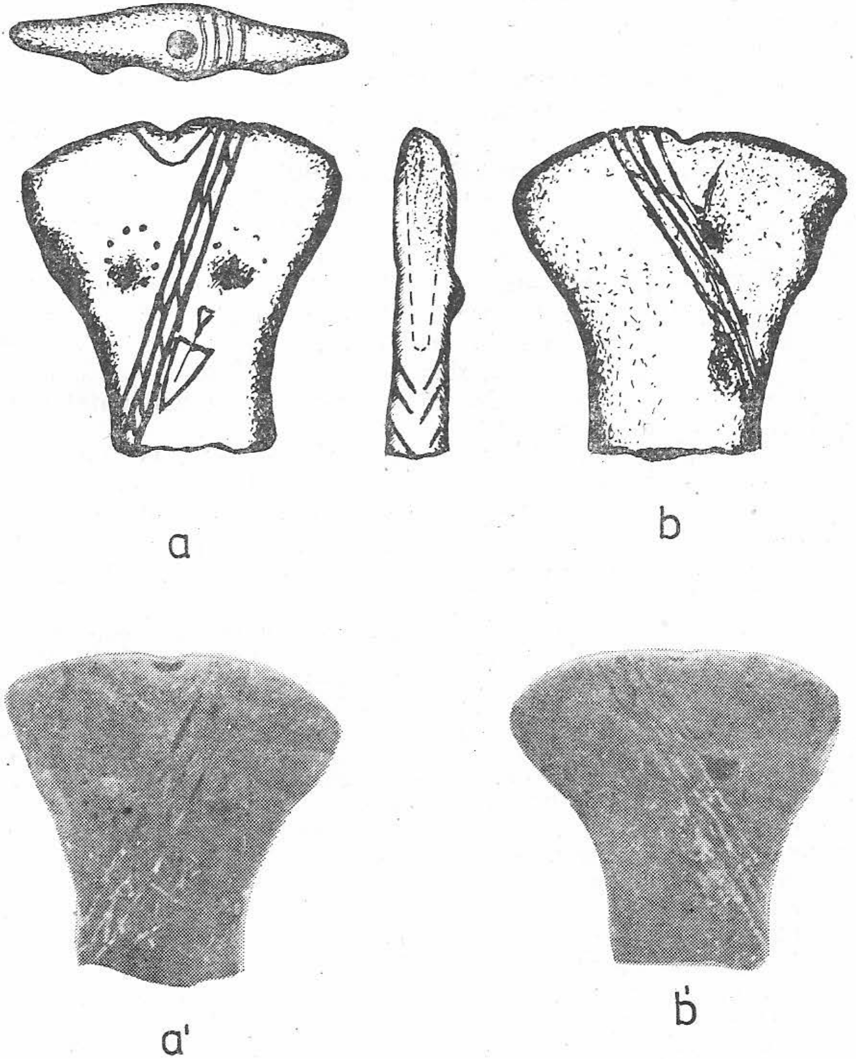
---

[2] Cele șase figurine de la Cernovada au fost prezentate în *Istoria României*, vol. I, 1960, p. 77 și p. 81, fig. 16 : D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina ultimelor cercetări*, București, 1961, p. 132, fig. 17/1—4 : idem, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, p. 156 : Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, București, 1974, p. 261, fig. 289/3—8. Plastica culturii Cernavoda III este analizată de S. Morintz-P. Roman, în Dacia, N.S., XII, 1968, p. 93, pl. 36/8, 12, 13 și p. 96, pl. 39/12, 13, 17, 18, 22, 23.

[3] *Ibidem*, p. 85, pl. 30/1, 2 și p. 88, pl. 33/11, 12.

[4] În legătură cu figurinele de tip tesalic, vezi Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 261 ; idem, Dacia, N.S., VII—VIII, p. 97—102 ; idem, SCIV, 8, 1957, 1—4, p. 98 ; idem, SCIV, 11, 1960, 2, p. 253, nota 2 și p. 254—255 ; Ivan Ordentlich, SCIV, 18, 1967, 1, p. 150—152 ; N. Vlassa, Sargetia, IV, 1966, p. 9—16.

Dacă la figurina masculină descoperită la Cernavodă [5] se observă o anumită preocupare pentru redarea elemntelor anatomice (cap, gît, sex) [6], figurinele de influență tesaliană din cadrul culturii Cernavodă III prezintă cu precădere elemente de vestimentație, intenția de-a reprezenta personaje îmbrăcate fiind evidentă (pl. II, a, b, III/4-6).

Planşa II

[5] Figurina masculină de la Cernavoda a fost publicată pentru prima dată de D. Berciu, S. Morintz, P. Roman, în Materiale, VI, 1959, p. 103.

[6] De remarcat maniera asemănătoare de redare a sînilor la figurina noastră cu figurina masculină de la Cernavoda.

Prevederea orificiului pentru fixarea unui cap mobil la majoritatea figurinelor aparținînd culturii Cernavodă III, ca și la alte populații din epoca bronzului [7], poate fi legată de o anumită practică magico-religioasă, în cadrul căreia avea loc o „desprindere“ rituală a capului [8]. Lipsa capului figurinei masculine, singura statuetă din cadrul culturii Cernavodă III care are capul modelat din aceeași bucată de lut ca și corpul este un argument în sprijinul ipotezei emise mai sus (Pl. III/1) [9].

Prezența pumnalului incizat la cingătoarea figurinei noastre permite o încadrare cronologică, pumnalul constituind pentru această epocă un element de datare [10]. Astfel, după tipologia savantului italian Emmanuel Anati, forma generală a pumnalului se înscrie în categoria pumnalelor triunghiulare înguste [11] cu mînerul drept [12], lățimea obișnuită [13], lama convergentă [14] și vîrful ascuțit [15]. Dacă acceptăm datările propuse de Anati pentru caracteristicile pumnalului, figurina aparține perioadei III $A_{1,2}$ (2800—1900 î.e.n.) [16], ceea ce corespunde în linii generale cu perioada de trecere de la eneolitic la epoca bronzului [17].

Apariția unor pumnale similare în zona alpină franceză, elvețiană, italiană, austriacă și iugoslavă, dar și în lumea egeo-eladică, i-a făcut pe unii cercetători să se gîndească la posibilitatea existenței unui tip comun de origine mediteraneană.[18].

Absolutizarea pumnalului, drept criteriu unic de datare, poate duce la erori considerabile, așa cum s-a întîmplat în cazul încercărilor de a se data cultura Cernavoda III prin stabilirea de analogii între pumnalul apărut în orizontul mormintelor miceniene și pumnalul incizat de pe pieptul figurinei masculine descoperite la Cernavodă [19].

---

[7] În epoca bronzului, pentru teritoriul țării noastre mai apar figurine cu cap mobil în cadrul culturilor Gîrla Mare (Vl. Dumitrescu, JPEK, 19, 1954—1959, p. 16—48) și Otomani (I. Ordentlich, *op. cit.*, p. 147—154).

[8] Vl. Dumitrescu, SCIV, 8, 1957, 1—4, p. 96.

[9] Numeroase statuete neo-eneolitice au capul rupt din vechime, ceea ce ne-a permis să avansăm ipoteza existenței unui act ritual cu această destinație, vezi M. Neagu, Pontica, XIII, 1980, p. 298 și D. Berciu, *Cercetări arheologice în regiunea București*, Ed. Acad. R.P.R., 1956, p. 70.

[10] Emmanuel Anati, *I pugnali nell'arte rupestre e nelle statue-stele dell'Italia settentrionale*, Brescia, 1972.

[11] *Ibidem*, p. 15, fig. 6/12.

[12] *Ibidem*, p. 17, fig. 8/3.

[13] *Ibidem*, p. 18, fig. 9/11.

[14] *Ibidem*, p. 19, fig. 10/4.

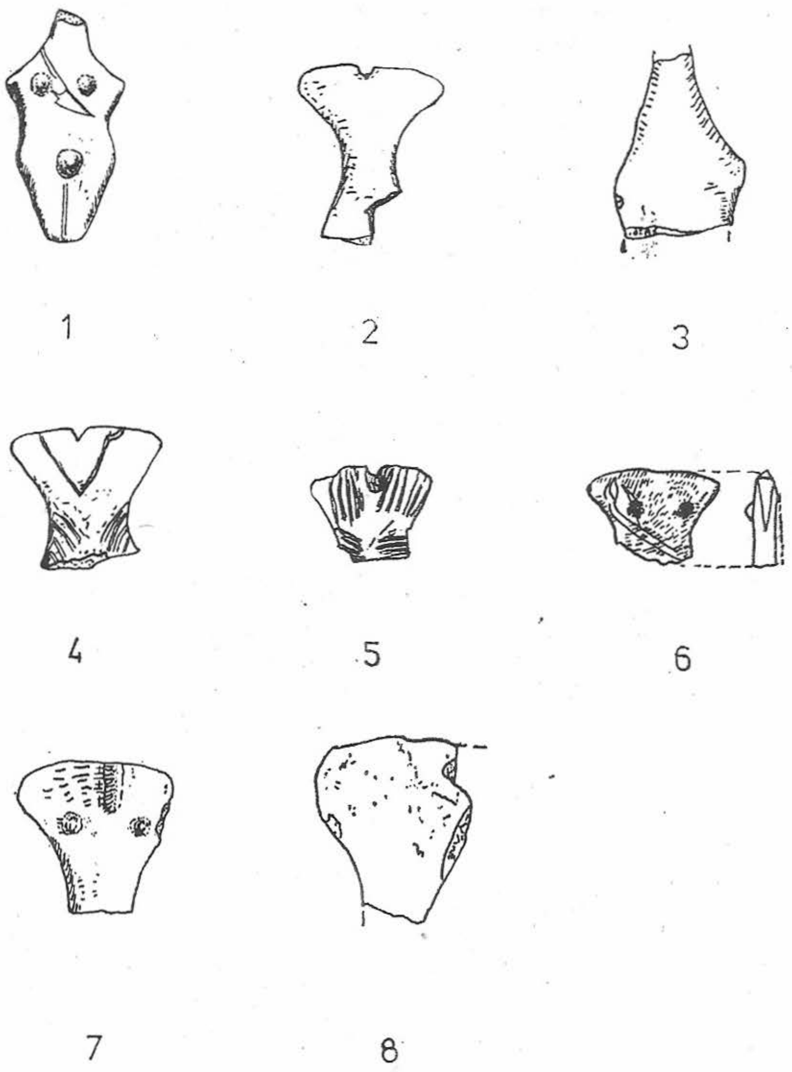
[15] *Ibidem*, p. 20, fig. 11/2.

[16] *Ibidem*, p. 90, 92, 105.

[17] Cultura Cernavoda III este încadrată cronologic în epoca de trecere de la eneolitic la epoca bronzului, vezi D. Popescu, SCIV, 19, 1968, 2, p. 322—323 ; S. Morintz și P. Roman, SCIV, 19, 1968, 4, p. 570 ; Vl. Dumitrescu, SCIV, 20, 1969, 1, p. 143.

[18] Em. Anati, *op. cit.*, p. 96 și D. Berciu, Dacia, N.S., VIII, 1964, p. 318.

[19] *Ibidem*, p. 317 ; idem, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, p. 155.

Planşa III.

Piesa găsită în amonte de Satul Nou este singura figurină feminină cu pumnal ce a apărut în aria de răspîndire a populației Cernavoda III, descoperirea ei aducînd o importantă contribuție la studierea plasticii comunităților din perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului.

EINE NEUE CERNAVODĂ III — FIGURINE, DIE IM SÜDWESTEN DER DOBRUDSCHA ENTDECKT WURDE

Zusammenfassung

Im Jahre 1980 wurde am rechten Ufer de Donau, 8 km flussaufwärts von Satul Nou, Gemeinde Oltina, Kreis Constanţa, eine Frauenfigurine entdeckt, die zur Kultur Cernavodă III gehört. Die Statuette ist die neunte Entdeckung dieser Art im Ausbreitungsgebiet der Cernavodă III — Kultur und reiht sich typologisch in die Figurinengruppe mit beweglichem Kopf ein, die von der anthropomorphen thessalischen Plastik herrührt.

Die Verfasser unterstreichen das Bestreben des Verfertigers, besonders die Kleidungselemente zum Nachteil derjeniger anatomischer Art zu wiedergeben.

Das Vorhandensein eines dreieckigen Dolches am Gürtel der besprochenen Figurine ermöglicht die Datierung der Statuette in die Übergangsperiode vom Eneolithikum zur Bronzezeit.

Das neben Satul Nou gefundene Stück ist die einzige Frauenfigurine mit Dolch, die in dem Verbreitungsgebiet der Cernavodă III — Kultur erschienen ist. Ihre Entdeckung ist ein wichtiger Beitrag zum Studium der Plastik der Volksgruppen aus der Übergangsperiode vom Eneolithikum zur Bronzezeit.

Liste der Abbildungen

OPAIȚE GRECEȘTI ȘI ROMANE DIN COLECȚIILE MUZEULUI BRĂILA

N. HARȚUCHE și O. BOUNEGRU

Cele 24 de opaițe care ne rețin atenția în rîndurile ce urmează provind din două colecții particulare, donate ulterior Muzeului Brăilei. Este vorba despre fosta colecție Paul Bălcănescu, ce conținea, printre altele, un număr de opaițe descoperite la Mangalia, precum și fosta colecție a liceului N. Bălcescu din Brăila, în care se aflau cîteva opaițe provenind de la Măcin [1].

OPAIȚE GRECEȘTI

1. Inventar I 5261. Descoperit la Mangalia. Dimensiuni [2] : Î = 4,6 cm, D.d. = 4,5 cm, D.r. = 5,8 cm. Pl. I, 1. Pastă fină de culoare cărămizie, acoperită cu firnis negru, avînd luciu metalic. Orificiul de umplere este mărginit de un cerc incizat. Fundul este inelar. Se încadrează în tipul de opaițe cu bazin deschis și tub inelar [3]. Datare : secolele IV—III î.e.n. [4].

2. Inventar I 4427. Descoperit la Mangalia. Pl. I, 2. Dimensiuni : Î = 3 cm, D.F. = 4 cm, D.m. = 6,5 cm. Pastă fină de culoare cărămizie, acoperită cu firnis negru. Orificiul de umplere este situat în partea centrală și este mărginit de un cerc incizat. Se încadrează în tipul de

---

[1] Într-o primă formă, aceste opaițe au fost incluse de N. Harțuche și F. Anastasiu în *Catalogul selectiv al colecției de arheologie a Muzeului Brăilei*, Galați, 1976, numerele : 442—447, 504—513, 555—557.

[2] Am utilizat următoarele prescurtări : Î = înălțimea, D.m. = diametrul maxim, D.d. = diametrul discului, L = lungimea, D.f. = diametrul fundului.

[3] C. Iconomu, *Opaițe greco-romane*, Constanța, 1967, tip I, p. 31, nr. 1, fig. 60.

[4] *Ibidem*. Pentru exemplare asemănătoare, descoperite la Odessos, v. G. Tonceva, IAI, XXXVII, 1964, p. 128, fig. 25.

opaițe cu corpul în formă de sferă turtită [5]. Datare : secolele IV—III î.e.n.

3. Inventar I 4420. Descoperit la Mangalia. Pl. I, 3. Dimensiuni : I = 3,2 cm, D.m. = 6,7 cm, D.f. = 5 cm. Pastă de culoare cărămizie, acoperită cu firnis de culoare măslinie. Orificiul de umplere este așezat lateral. Fundul este inelar. În Dobrogea nu întîlnim astfel de opaițe. Exemplarul în discuție poate fi, eventual, o variantă a tipului III stabilit de C. Iconomu [6]. Datare : secolele IV—III î.e.n.

4. Inventar I 6260. Descoperit la Mangalia. Pl. I, 4. Dimensiuni : I = 2,6 cm, D.m. = 5,2 cm, D.f. = 3,1 cm. Pastă fină de culoare cărămizie, acoperită cu firnis negru. Orificiul de umplere este înclinat spre interior. Fundul este plat. Se încadrează în tipul de opaițe de formă dublă convexă în secțiune [7]. Datare : secolele III—II î.e.n.

5. Inventar I 6285. Descoperit la Mangalia. Pl. II 1. Dimensiuni : Î = 3 cm, D.m. = 6,3 cm, D.f. = 4,4 cm. Pastă fină de culoare cărămizie acoperită cu un strat de angobă roșie. Orificiul de umplere este mărginit de o gardină în relief. Fundul este tronconic. Se încadrează în același tip ca și precedentul [8]. Datare : secolele III—II î.e.n.

6. Inventar I 11551. Descoperit la Mangalia. Pl. II, 2. Dimensiuni : Î = 3 cm, D.m. = 6,6 cm, D.f. = 4 cm. Corpul are formă de sferă turtită, fundul este inelar. Pe una din laturi se găsește o proeminență, care avea rolul de apucătoare. Se încadrează în același tip ca și cele două precedente, făcînd parte din seria de opaițe numite *deltiforme* [9]. Datare : secolele III—II î.e.n. [10].

OPAIȚE ROMANE

1. Inventar I 803. Descoperit la Mangalia. Pl. II, 3. Dimensiuni : D.m. = 6,7 cm. Se păstrează doar discul. Pastă de culoare cărămizie, acoperită cu angobă roșie. În mijlocul discului se găsește o rozetă încadrată de două cercuri canelate. Pe umăr prezintă un cerc perlat. Datare : secolul I e.n. [11].

2. Inventar II 6288. Descoperit la Măcin. Pl. II, 4. Dimensiuni : L = 9 cm, D.f. = 3,3 cm. Pastă fină de culoare gălbuie, acoperită cu angobă roșie-cărămizie. Face parte din tipul de opaițe cu ciocul flancat

---

[5] C. Iconomu, *Op. cit.*, tip II, p. 7, fig. 6 ; p. 37, nr. 42. Un exemplar similar la Callatis : Th. Sauciuc-Săveanu, *Callatis*, în *L'archéologie en Roumanie*, Bucarest, 1938, pl. XXXVII, fig. 70.

[6] C. Iconomu, *op. cit.*, p. 6.

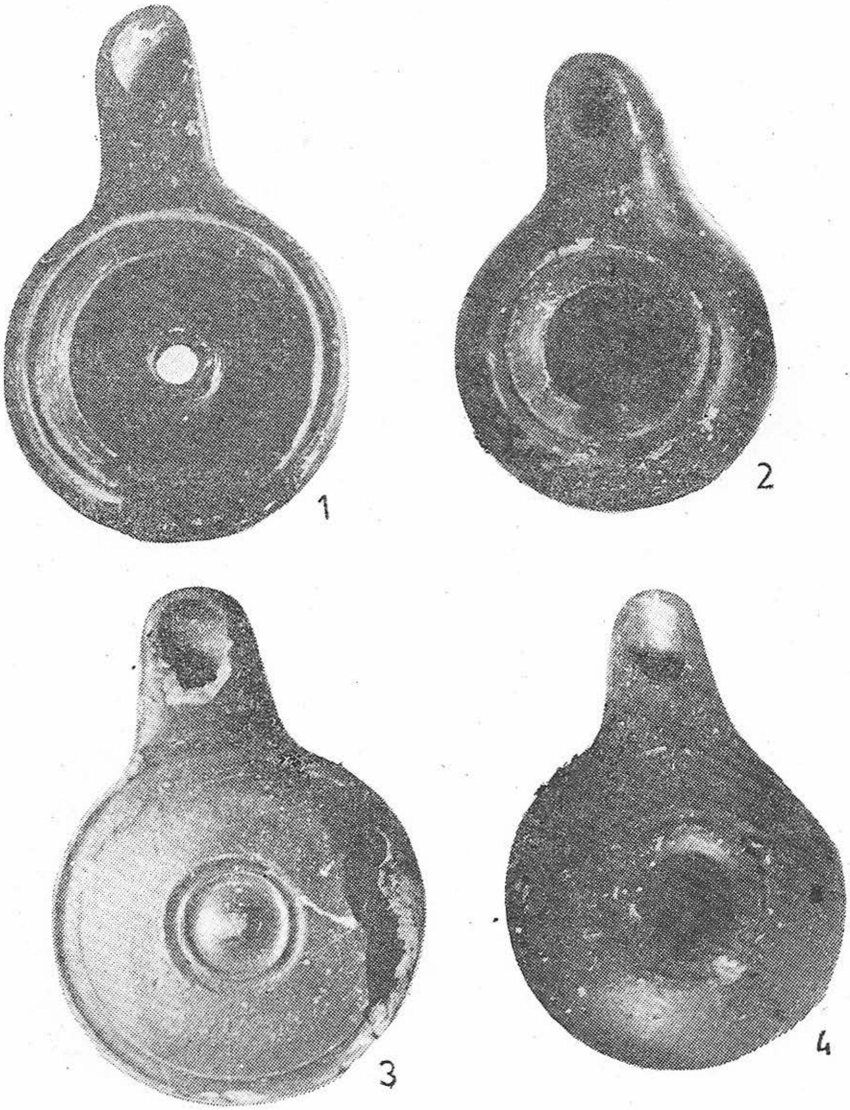
[7] *Ibidem*, tip IV, p. 9, fig. 9. Un exemplar asemănător la Callatis : Th. Sauciuc-Săveanu, *op cit.*, pl. XLV, fig. 85.

[8] C. Iconomu, *op. cit.*, fig. 10.

[9] *Ibidem*, fig. 9.

[10] Un exemplar analog provine de la Callatis : Th. Sauciuc-Săveanu, *op. cit.*, pl. XLV, fig. 84. Un exemplar identic găsim și în Polonia ; M. L. Bernhard, *Lampski Starozytne*, Varșovia, 1955, nr. 71.

[11] C. Iconomu, *op. cit.*, tip XVI, p. 26.

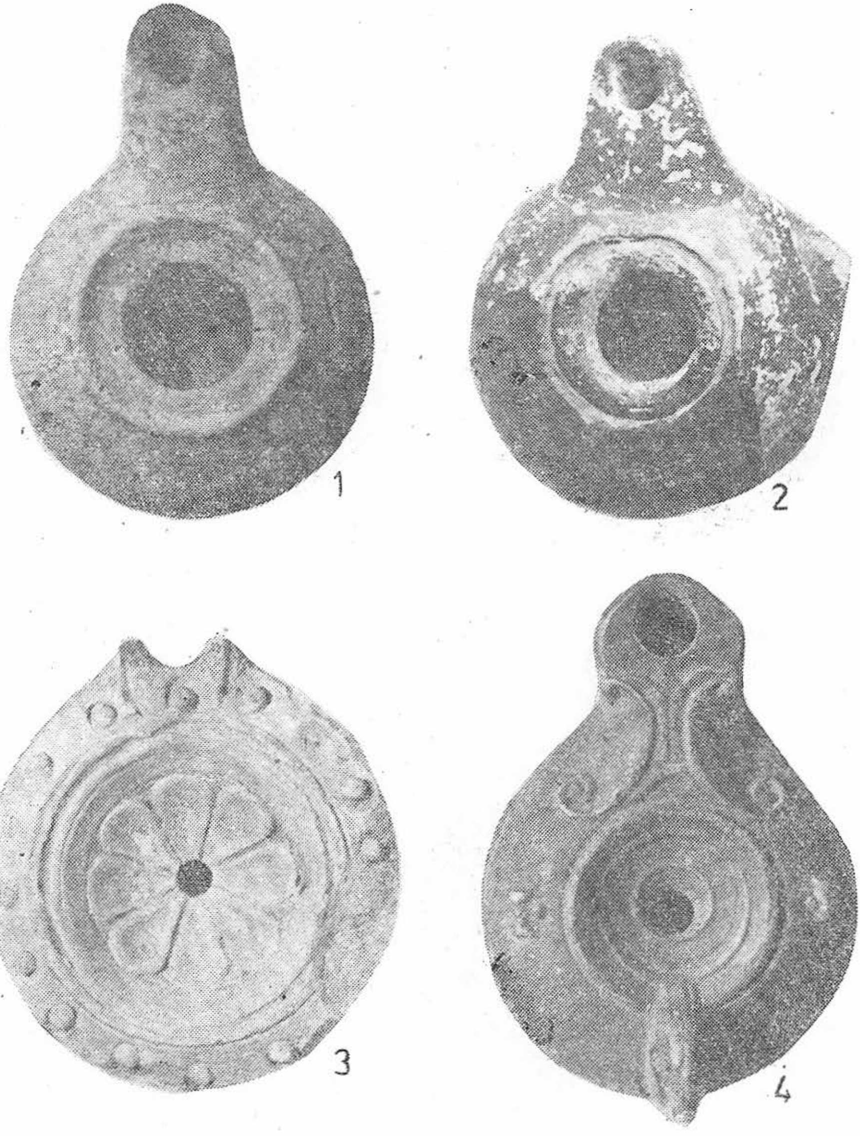
Planșa I.

de volute [12]. Datare : mijlocul secolului I e.n., pînă în a doua jumătate a secolului al II-lea e.n., cînd își încheie evoluția [13].

---

[12] *Ibidem*, tip IX, p. 13, fig. 23 ; p. 58, nr. 172.

[13] *Ibidem*, p. 13. Un exemplar foarte asemănător a fost descoperit la Apulum : C. Băluță, Apulum, V, 1965, tip Ib, p. 280, pl. I, 2.

Planşa II.

3. Inventar II 6352. Descoperit la Măcin. Pl. III, 1.2. Dimensiuni : L = 10,4 cm, Î = 3,3 cm. D.f. = 3,3 cm. Pastă fină de culoare gălbuie, acoperită cu angobă cărămizie. Pe fund ştampila ARMENI. Se încadrează în tipul numit *firmalampen* [14]. În ceea ce priveşte provenienţa

[14] C. Iconomu, *op. cit.*, tip XII, p. 15, fig. 26.

acestor opaițe, se consideră în general a fi atelierele italice. Așa cum s-a arătat însă, opaițe cu ștampila ARMENI, făcute din pastă de culoare cenușie, acoperită cu angobă neagră, sînt lucrate și în atelierele din Dacia [15], regiune în care s-au și descoperit în mare număr [16]. În același timp însă s-a demonstrat că opaițele cu ștampila ARMENI, lucrate din pastă gălbuie, acoperită cu angobă roșie, provin sigur din atelierele italice [17]. În aceste condiții considerăm că exemplarul în discuție este de proveniență italică. Datare : ultimul sfert al secolului I e.n., pînă în secolul al II-lea e.n. [18].

4. Inventar II 6351. Descoperit la Măcin. Pl. III,3-4. Dimensiuni : L = 9,6 cm, Î = 3 cm, D.f. = 4 cm. Pastă fină de culoare gălbuie, acoperită cu angobă cărămizie. Pe fund se găsește ștampila SEXTI. Se încadrează în același tip cu precedentul [19]. Lucernele semnate SEXTI, lucrate în atelierele din nordul Italiei, au fost răspîndite în toate provinciile imperiului, mai ales în timpul lui Hadrian și Marcus Aurelius [20]. Astfel de opaițe au circulat în număr mare în Dacia și în Dobrogea [21].

Interesant ni se pare faptul că cele două opaițe prezentate mai sus, importuri italice cum am arătat, completează lista obiectelor de import descoperite la Măcin.

5. Inventar II 6347. Descoperit la Măcin. Pl. IV, 1. Dimensiuni : L = 6,8 cm, Î = 2,1 cm, D.f. = 2,8 cm. Pastă de culoare cărămizie, acoperită cu angobă roșie. Pe fund se găsește imprimată o frunză de iederă încadrată de două cercuri concentrice. Acest exemplar ar putea fi, eventual, un import italic, deși nu este exclus, judecînd după maniera de execuție, să fie o imitație locală după lucernele de tip *firmalampen* [22]. Datare : secolele I—II e.n. [23].

6. Inventar II 6353. Descoperit la Măcin. Pl. IV, 2. Dimensiuni : L = 11,3 cm, Î = 3 cm, D.f. = 4,2 cm. Pastă fină, acoperită în între-

---

[15] N. Gostar, Arh. Mold., I, 1961, p. 191 ; D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. III, Editura Academiei, București, 1958, p. 501.

[16] Aquae, v. D. Tudor, *op. cit.*, p. 528, nr. 390 ; Gr. Florescu, C. C. Petolescu, *Inscripțiile Daciei romane*, III, Editura Academiei, București, 1977, nr. 151 ; Orlea, v. D. Tudor, *op. cit.*, p. 541, nr. 472 și Gr. Florescu, C. C. Petolescu, *op. cit.*, nr. 313 ; Sucidava, v. D. Tudor, *op. cit.*, p. 518, nr 286 ; Romula, v. *ibidem*, p. 501, nr. 131 și N. Gostar, *op. cit.*, nr. 23 ; Slăveni, v. D. Tudor, *op. cit.*, p. 540, nr. 464 și N. Gostar, *op. cit.*, p. 158, nr. 25. Pentru alte descoperiri de opaițe cu ștampila ARMENI, v. N. Gostar, *op. cit.*, nr. 20—26 ; CIL, III, 1634, 3.

[17] D. Tudor, *op. cit.*, p. 92.

[18] C. Iconomu, *op. cit.*, p. 15.

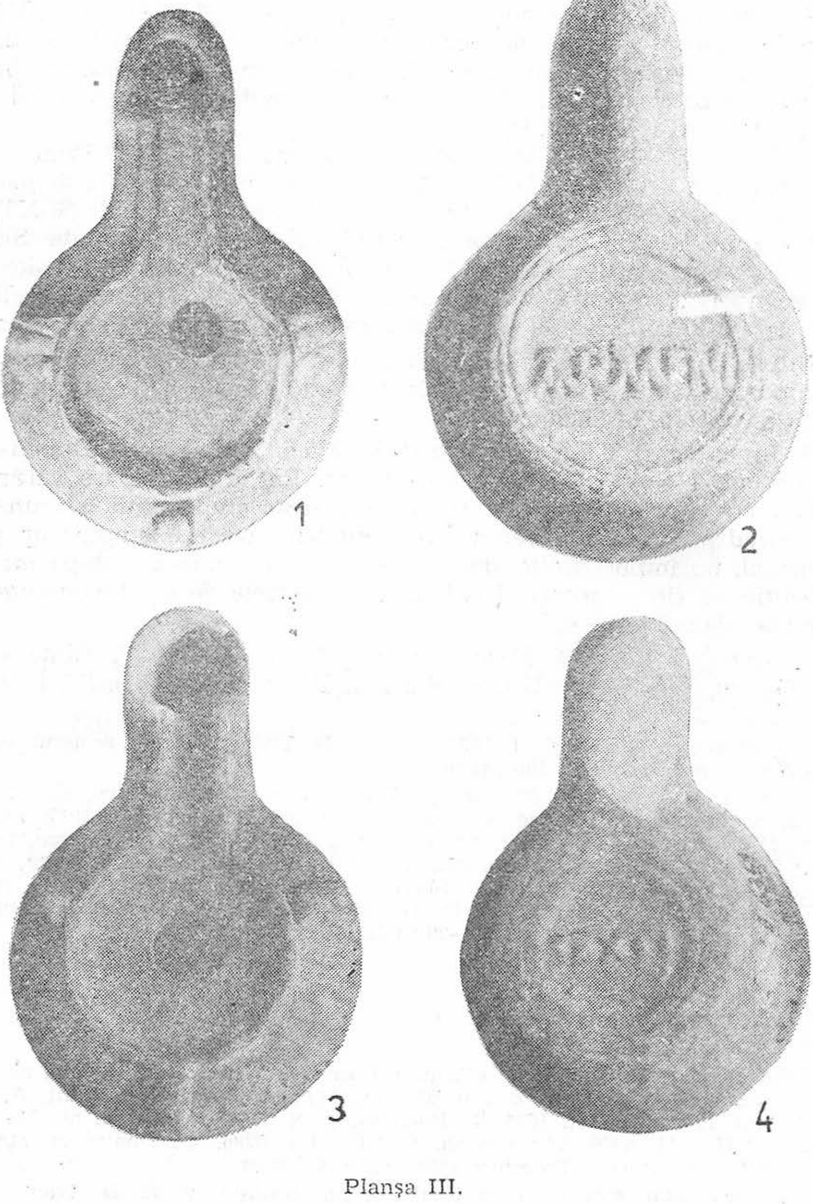
[19] *Ibidem*, fig. 26.

[20] N. Gostar, *op. cit.*, p. 186.

[21] Sucidava, v. D. Tudor, *op. cit.*, p. 518, nr. 293 ; N. Gostar, *op. cit.*, nr. 392—393 ; Romula, v. D. Tudor, *op. cit.*, p. 512, nr. 143 ; Apulum, v. A. Balil, Apulum, VII/1, 1968, p. 463 ; CIL, III, 1634, 8 ; Potaissa, v. N. Gostar, *op. cit.*, nr. 374—396 ; Napoca, v. CIL, III, 8076, 28 ; Dierna, v. CIL, III, 6286, 6 ; Opaițe cu ștampila SEXTI s-au descoperit și la Troesmis, informație A. Opaiț.

[22] Un exemplar similar, considerat tot ca imitație, v. la D. Iványi, Diss. Pann., 2, nr. 2, 1935, tip XVII, datat în secolul al II-lea.

[23] C. Iconomu, *op. cit.*, p. 15.

Planşa III.

gime cu angobă roșie. Fundul este plat. Acest exemplar s-ar putea încadra în tipul de opaițe cu apucători laterale [24], care au circulat în Pannonia [25] și în Grecia [26]. Datare : secolul al III-lea e.n.

7. Inventar II 6348. Descoperit la Măcin. Pl. IV, 3. Dimensiuni : L = 7,5 cm, Î = 2,2 cm, D.f. = 3 cm. Pasă fină de culoare gălbuie, avînd discul acoperit de un strat de angobă maronie. Acest exemplar aparține tipului de opaițe cu ciocul cordiform, lucrate în atelierele lui Euctemon sau ale succesorilor lui [27]. În afară de Tomis, unde s-au descoperit în număr mare [28], astfel de opaițe întîlnim la Mangalia[29], Pecineaga[30], Sîmbăta Nouă[31], Hîrșova[32], Isaccea[33], Ostrov[34] și Tropaeum Traiani [35]. Datare : secolele II—III e.n.

8. Inventar I 13794. Descoperit la Mangalia. Pl. IV, 4. Dimensiuni : D.m. = 5,6 cm, D.f. = 2,1 cm, Î = 2,5 cm. Pastă de culoare cărămizie. Toarta și discul, sparte din vechime. Pe disc se mai poate distinge un crater plin cu fructe. Pe fund se găsește inscripția ΕΥΚΤΗΜΟΝ ΕΠΟΕΙ Este un opaiț fabricat în atelierele aceluiași cunoscut meșter și se datează în secolele II—III e.n. [36].

9. Inventar II 6284. Descoperit la Măcin. Pl. V, 1. Dimensiuni : L = 8 cm, Î = 2,3 cm, D.f. = 2,8 cm. Pastă de culoare cărămizie. Fundul este concav și ornamentat cu un ciorchine de strugure. Se încadrează în același tip cu cele două precedente, fiind lucrate, probabil, de către meșterii tomitani, a căror activitate a fost deja pusă în evidență [37]. Datare : secolele II—III e.n.

10. Inventar I 6286. Descoperit la Mangalia. Pl. V, 2. Dimensiuni : D.m. = 6.8 cm, D.f. = 3,8 cm, Î = 4 cm. Pastă de culoare gălbuie, acoperită cu un strat superficial de lut. Corpul are forma unei sfere turtite, ciocul se prezintă ca un jgheab deschis în partea superioară. Acest exemplar este o imitație locală după opaițele romane din secolul al III-lea e.n., imitații, pe care le întîlnim în Pannonia [38] și pe teritoriul Poloniei [39]. Datare : secolul al III-lea e.n.

---

[24] *Ibidem*, tip XIII, p. 15, fig. 27.

[25] T. Szentléleky, *Ancient Lamps*, Budapesta, 1969, nr. 45.

[26] J. Perlzweig, *The Athenian Agora*, VII, 1961, nr. 350, pl. 10.

[27] C. Iconomu, *op. cit.*, tip XX, pl. 19.

[28] *Ibidem*, nr. 239—317 ; 333—402 ; 404—571 ; 581—617.

[29] *Ibidem*, nr. 318—321 ; 526—529 ; cf. și G. Severeanu, BSNR, XXIII, 1929, p. 9, fig. 3.

[30] C. Iconomu, *op. cit.*, nr. 323—324.

[31] *Ibidem*, nr. 326—328 ; 537—538.

[32] *Ibidem*, nr. 403.

[33] *Ibidem*, nr. 423.

[34] C. M. Petolescu, Apulum, IX, 1971, p. 669, nr. 14, pl. II, 7.

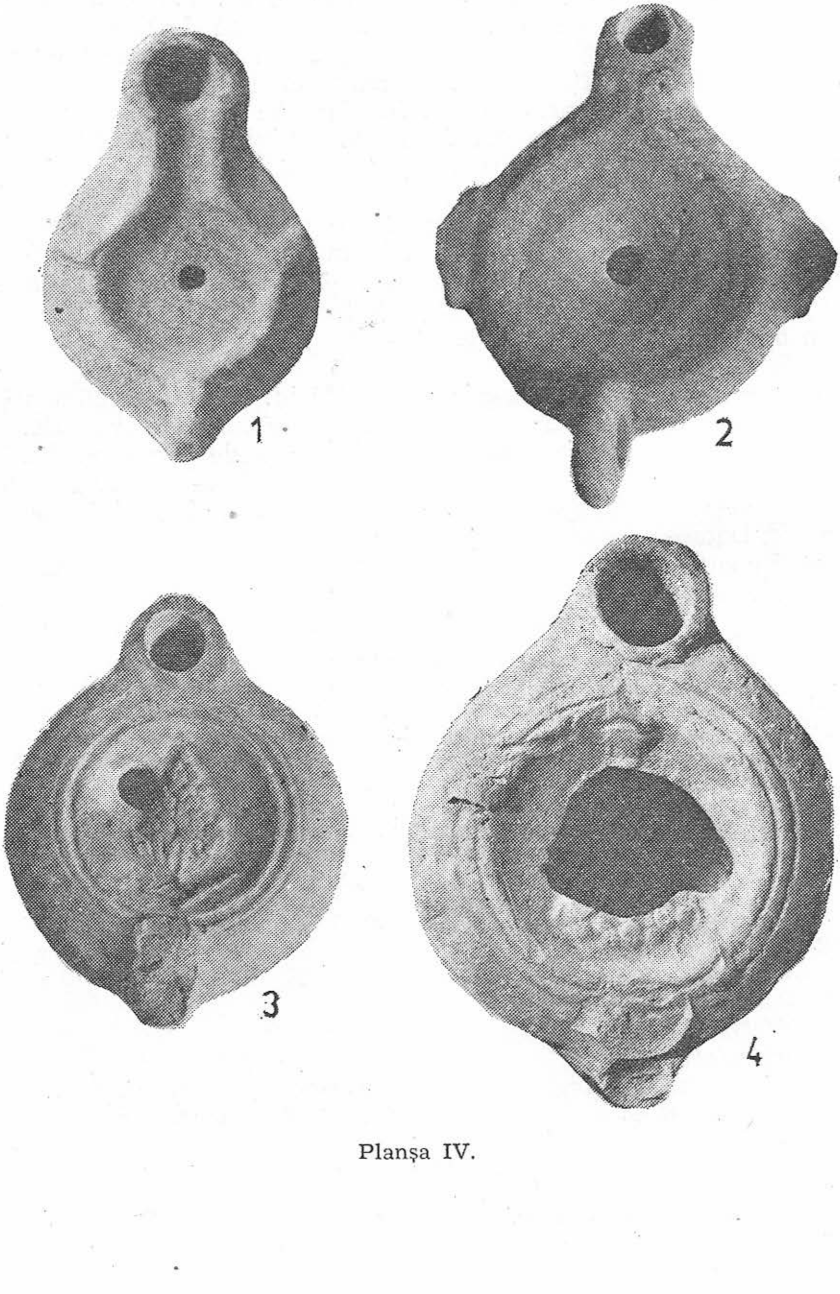
[35] I. Barnea și colab., *Tropaeum Traiani I*, Editura Academiei, București, 1979, fig. 153, 9/3, 9/4.

[36] C. Iconomu, *op. cit.*, tip XX, p. 19.

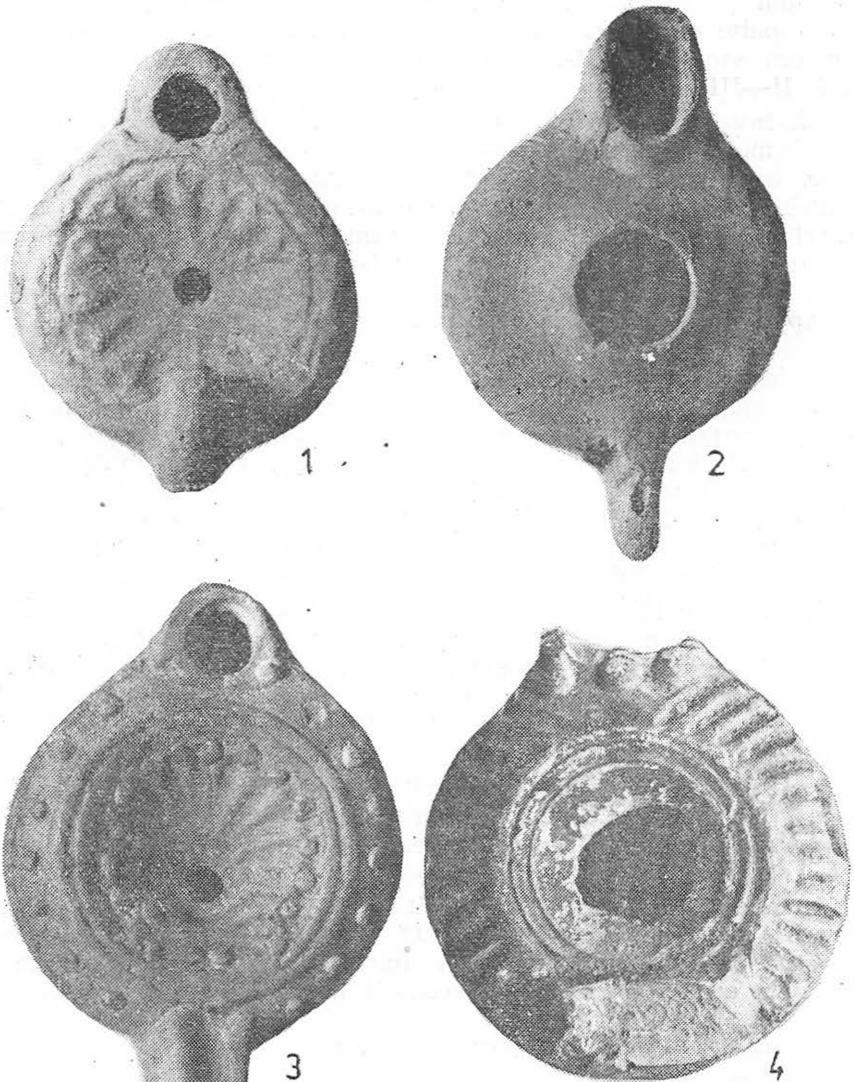
[37] *Ibidem*, p. 20.

[38] D. Iványi, *op. cit.*, pl. LVII, 6, tip XXII.

[39] M. L. Bernhard, *op. cit.*, nr. 393.

Planşa IV.

Planşa V.

11. Inventar II 6350. Descoperit la Măcin. Pl. V, 3. Dimensiuni : L = 9 cm, Î = 2,5 cm, D.f. = 3,5 cm. Pastă fină de culoare gălbuie, acoperită cu angobă cărămizie. Se încadrează în tipul de opaițe cu ciocul trapezoidal și bare transversale pe bordură [40]. Centrul de producție al acestor opaițe este Corintul și mai apoi Atena, în ateliere ce au funcționat din secolul al II-lea pînă în secolul al IV-lea e.n. [41]. Datare : secolele II—III e.n.

12. Inventar I 13795. Descoperit la Mangalia. Pl. V, 4. Dimensiuni : D.m. = 5,2 cm, D.f. = 2,5 cm, Î = 1,7 cm. Pastă de culoare cafenie, acoperită cu angobă cărămizie. Apucătoarea și ciocul, sparte din vechime. Orificiul de ardere este încadrat de două cercuri incizate ; caneluri perpendiculare pe umăr. Exemplare asemănătoare găsim pe teritoriul Poloniei, datate în secolul al III-lea e.n. [42].

OPAIȚE ROMANO-BIZANTINE

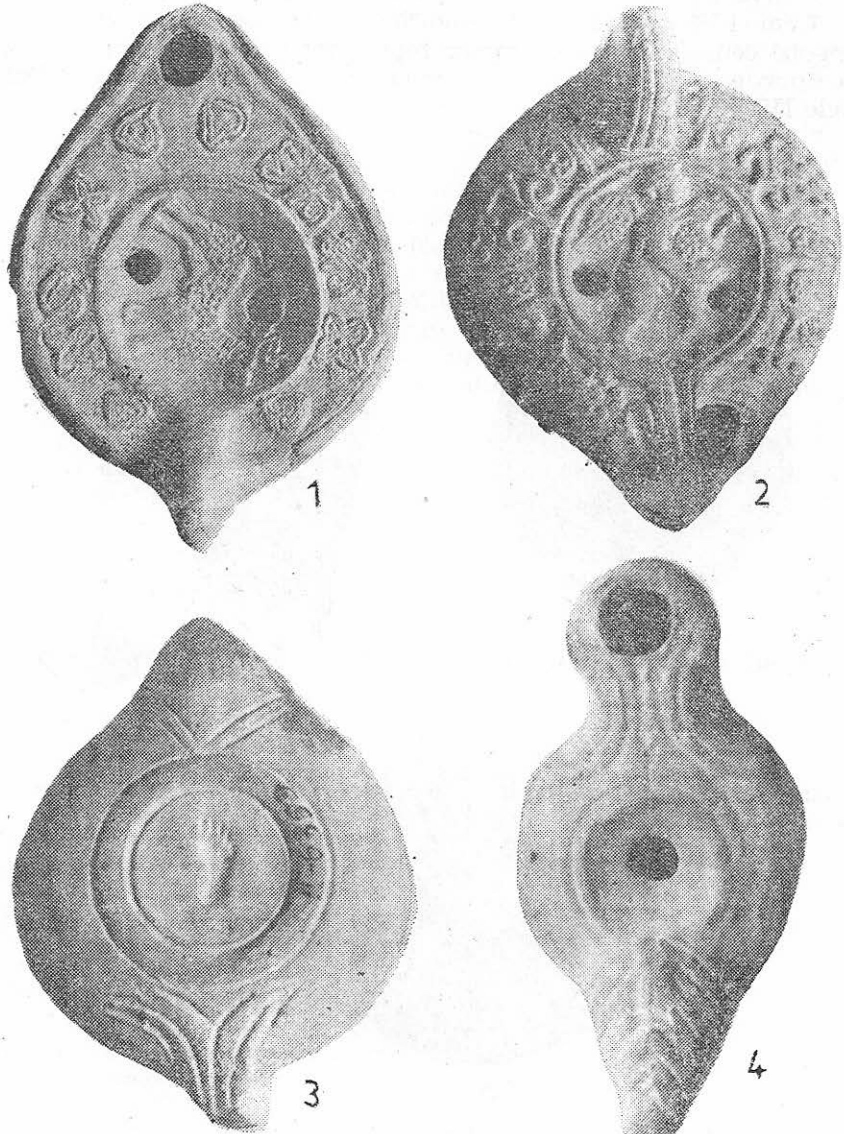
1. Inventar II 6349. Descoperit la Măcin. Pl. VI. 1. Dimensiuni : L = 9,9 cm, D.f. = 3,1 cm, Î = 2,7 cm. Pe fund marca meșterului este reprezentată de un semn în relief, în forma cifrei 2, încadrat de două cercuri. Face parte din seria de opaițe microasiatice, fabricate la Milet și Efes [43]. Un exemplar asemănător întîlnim și la Atena [44]. Opaițe de acest tip au fost descoperite și la Tomis, edificiul cu mozaic, considerate ca provenind din zona est-egeeană [45]. Datare : secolul al V-lea e.n.

2. Inventar II 6359. Descoperit la Mangalia. Pl. VI, 2-3. Dimensiuni : L = 9,4 cm, Î = 2,3 cm, D.f. = 4,1 cm. Pastă fină de culoare gălbuie. Pe fund se găsește *planta pedis*. Se încadrează în același tip de opaițe cu precedentul. Un exemplar similar provine de la Atena, unde este considerat un import din Asia Mică [46]. Datare : secolul al V-lea e.n.

3. Inventar II 6289. Descoperit la Mangalia. Pl. VI, 4. Dimensiuni : L = 10,2 cm, Î = 2,9 cm. Pastă fină de culoare cărămizie. Acest exemplar se apropie, ca formă, de seria de opaițe cu discul cordiform [47]. Datare : secolul al V-lea e.n.

4. Inventar II 6287. Descoperit la Mangalia. Pl. VII, 1. Dimensiuni : L = 8,8 cm, Î = 2,6 cm, D.f. = 2,1 cm. Pastă fină, acoperită cu angobă cafenie. Face parte din tipul de opaițe cu granule pe bordură [48]. Un exemplar similar, descoperit la Atena, este considerat a fi

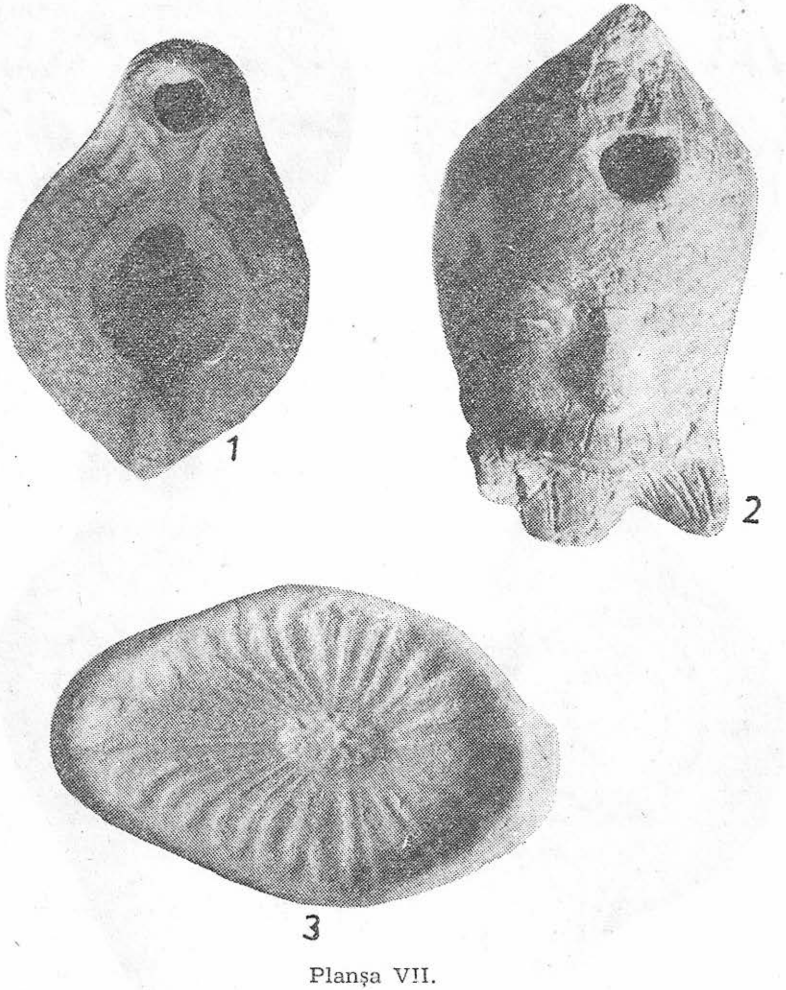
[40] C. Iconomu, *op. cit.*, tip XXIV, p. 24, fig. 46.
[41] *Ibidem.*
[42] M. L. Bernhard, *op. cit.*, p. 330, nr. 331, 333, pl. XCIII.
[43] C. Iconomu, *op. cit.*, tip XXVII.
[44] J. Perlzweig, *op. cit.*, nr. 2412, pl. 46.
[45] Gh. Papuc, Pontica, IX, 1976, p. 202, fig. 3.
[46] J. Perlzweig, *op. cit.*, nr. 350, pl. 10.
[47] C. Iconomu, *op. cit.*, tip XXXIII, p. 148.
[48] *Ibidem*, tip XXVIII, varianta III. p. 26, fig. 50.

Planșa VI.

de producţie attică [49]. Astfel de opaiţe au circulat în Oltenia [50] şi ajung, ca obiecte de import, pînă în Polonia [51]. Datare : secolul al VI-lea e.n.

5. Inventar II 6356. Descoperit la Măcin. Pl. VII, 2. Dimensiuni : L = 9 cm, Î = 5,4 cm. Pastă semifină de culoare cărămizie, acoperită cu angobă cenuşie. Acest exemplar reprezintă o imitaţie locală, stîngace, după tipurile de lucerne figurate, cu capete de sileni şi satiri [52]. Datare : secolele IV—V e.n.

Planşa VII.

[49] J. Perlzweig, *op. cit.*, pl. 49.

[50] D. Tudor, *op. cit.*, p. 90, fig. 19.

[51] M. L. Bernhard, *op. cit.*, nr. 336.

[52] D. Ivânyi, *op. cit.*, pl. LXV.

TIPAR DE OPAIȚ

Inventar II 6290. Descoperit la Mangalia. Pl. VII, 3. Dimensiuni : L = 9,6 cm. Pastă consistentă, de culoare gălbuie. Tiparul reprezintă partea superioară a opaițului, ornamentată cu un disc central, de la care pornesc raze sub formă de petale. Datare : secolele II—III e.n.

Deși lotul de opaițe nu provine din cercetări sistematice, se impun cîteva constatări. Remarcăm în primul rînd că în secolele I—II sînt răspîndite opaițele de producție italică, lucru de altfel dovedit de întreaga orientare a importurilor din Dobrogea în această perioadă, importuri puse și în legătură cu numeroșii militari prezenți aici, pentru ca, începînd cu secolul al III-lea e.n., pînă în secolul al V-lea, să asistăm la o circulație masivă a opaițelor grecești și microasiatice, lucrate la Atena, Corint, Efes și Milet, circulație ce se leagă, desigur, de reorientarea întregului comerț din Sciția Mică spre zonele amintite. În ceea ce privește producția locală de opaițe, aceasta a fost dovedită în primul rînd pentru Tomis [53]. Imitațiile locale prezentate mai sus, precum și tiparul, dovedesc că atît la Mangalia cît și la Măcin, activau meșteri ce produceau lucerne care, deși nu se ridicau la nivelul celor italice sau microasiatice, asigurau, în parte, necesitățile de consum ale păturilor mai puțin avute, care trăiau în zonele mai sus amintite.

DES LAMPES GRECQUES ET ROMAINES DU MUSEE DE BRĂILA

Resumé

Les auteurs présentent 24 lampes découvertés à Mangalia et à Măcin. Il s'agit de six lampes greques, douze romaines (deux *firmalampen*), cinques romaines tardives et un modèle en argile.

Explication des figures

Planche I : 1—4 lampes de IVe siècle av.n.è.
Planche II : 1—2 lampes grecques ; 3—4 lampes romaines.
Planche III : 1—4 *firmalampen*.
Planche IV : lampes de IIe—IVe siècle n.è.
Planche V : lampes de IIIe siècle n.è.
Planche VI : lampes romaines tardives.
Planche VII : lampes romaines tardives ; 3. modèle en argile.

[53] C. Iconomu, *op. cit.*, p. 17.

VASE ȘI OBIECTE DE BRONZ ROMANE TIMPURII DIN TOMIS

MIHAI BUCOVALĂ

În patrimoniul Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța se află o colecție de vase și obiecte de bronz al căror număr este în continuă creștere. În majoritate, ele provin din descoperirile ocazionate de lucrările edilitare efectuate în zona necropolelor tomitane în ultimii 15—20 de ani, lucrări reluate în ritm intens în ultima vreme.

O primă ordonare a lotului de materiale vechi a fost realizată în anul 1966. cînd a fost publicat un catalog cuprinzînd 33 de piese figurate (statuete, aplice, vase etc.) [1], descoperite în tot cuprinsul Dobrogei, majoritatea inedite [2]. Au rămas atunci în afara acestei prezentări vase și obiecte nefigurate, la care s-au adăugat, pe parcurs, descoperiri mai recente, efectuate îndeosebi la Tomis sau în preajma acestuia.

Am considerat necesar deci să prezint în cele ce urmează lotul descoperirilor mai vechi (știind că acelea din anii 1980—1982 vor forma obiectul altor studii), în următoarea succesiune :

A. Figurine.

B. Vase de uz și ustensile casnice (inclusiv miniaturi).

C. Opaițe.

A. FIGURINE

1. *Pan.* (Fig. 1-2)

---

[1] Mihai Irimia, *Bronzuri figurate*, București, 1966.

[2] Între descoperirile reincluse în catalog figurau importantele descoperiri de la Mangalia, publicate de C. Preda, *Découvertes récentes dans la nécropole tumulaire du debut de l'époque romaine à Callatis*, Dacia, N.S., 9, 1965, p. 233—251, Ostrov (A. Rădulescu, *Elmi bronzei di Ostrov*, Dacia, N.S., 7, 1963, p. 535—555) și Telița (Idem, *Podoabe de bronz ale unui car roman și depozitul de țigle de la Telița, raionul Tulcea*, Revista Muzeelor, II, 1965, p. 437—438).

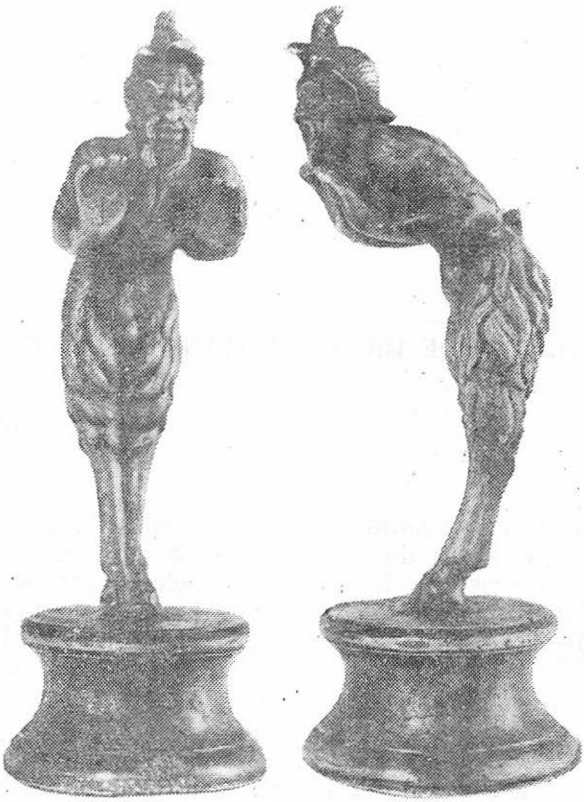

Fig. 1—2. Pan.

Inv. 19.496 ; Constanța 1970 ; descoperire întîmplătoare făcută în bazinul portuar, cu ocazia unor dragări ale fundului mării în dreptul clădirii silozurilor. În. : 10,5 cm., starea de conservare : f. bună (cu excepția vîrfului cornului drept). Patină omogenă, verzuie.

Personaj mitologic bine cunoscut, al cărui cult apare în secolul V î.e.n. în Arcadia, ca zeu al turmelor, mai apoi acolit pitoresc și important în alaiul lui Bachus, Pan este reprezentat aici în picioare, într-o poziție foarte expresivă (subliniată de fizionomie și de întreaga sa atitudine) pîndind o pradă asupra căreia stă să se repeadă dintr-o clipă în alta; bustul ușor îndoit, mîinile îndoite și ele, cu palmele — puțin cam mari în comparație cu restul corpului — deschise vertical, privirea concentrată. Figura matură, cu mustăți groase, în prelungire cu barba tipică, lungă și ascuțită, despărțită în două șuvițe, sprîncenele arcuite, despărțite prin două cute verticale, care subliniază atitudinea de maximă concentrare a personajului.

Lucrare de bun nivel artistic, provenită desigur din import.

2. *Eros* (Fig. 3-4)

Inv. 31.613 ; Valea Seacă, 1980, descoperire întîmplătoare.
În. 10,5 cm. Starea de conservare : bună (lipsă aripile, zmulse din vechime), patină neagră-maronie.

Statuetă lucrată din bronz plin, reprezentînd pe Eros nud, în picioare, pe un podium dreptunghiular, avînd la mijloc un cui de fier, dovadă că piesa era desigur fixată, eventual chiar într-un ansamblu. Piciorul drept uşor fandat ; mîinile întinse în faţă, îndoite din cot, ţineau obiecte care, azi dispărute, ne împiedică să precizăm şi ipostaza zeului. Părul bogat, cade în trei bucle mari pe umeri şi pe ceafă.

Fig. 3—4. Eros (Harpocrates).

Judecînd după elementul de pe cap, ce poate fi o floare de lotus, îl putem considera, eventual, Eros Harpocrates [3].

[3] Opinie Gabriella Bordenache Battaglia, căreia îi mulţumim încă o dată pe această cale.

Unele disproporţii şi stîngăcii de lucru, detaliile fizionomice şi, în genere, întreaga atitudine a personajului, ne obligă să apreciem statueta ca o realizare mediocră, de nivel provincial.

B. VASE DE UZ ŞI USTENSILE CASNICE

1. *Vas cu toarte* (Fig. 5).

Inv. 236 ; Constanţa 1961, B-dul Republicii, mormînt de incineraţie.
În. 17,6 cm., dm. 16,6 cm. Starea de conservare : relativ bună. Crăpat în cîteva locuri la partea de jos, patină masivă, zgrunţuroasă, verde.

Fund inelar, gît cilindric, gros, în prelungirea corpului piriform, buza inelară. Toarte frumos arcuite, pline, cu mijlocul bombat la exterior.

Datarea : după context, a doua jumătate a secolului I e.n.

Un exemplar asemănător, socotit amforă chiar, mai puţin piriform decît exemplarul nostru, a fost descoperit în Suedia, la Hässelby [4].

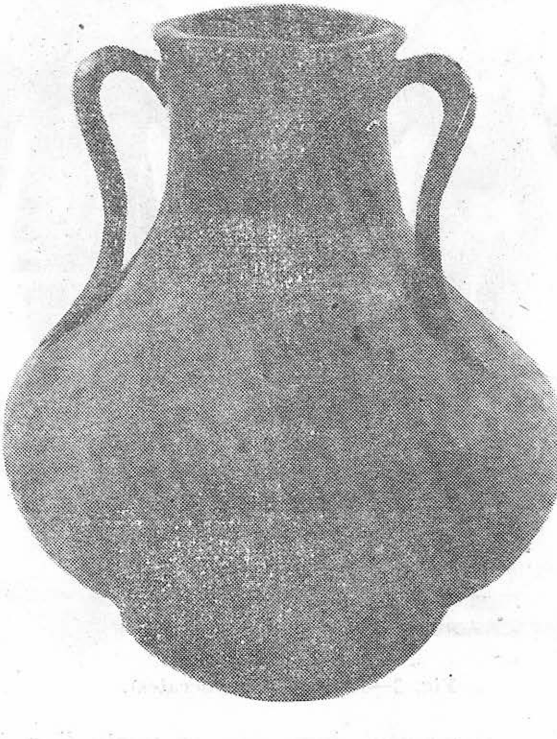

Fig. 5. Vas cu toarte.

[4] H. I. Eggers, *Der römischen Import im freien Germanien,* Hamburg, 1951, p. 97, nr. 458 şi pl. 11.129.

2. *Vas* (Fig. 6).

Inv. 15.546 ; Constanţa, 1961, acelaşi loc cu precedentul.

În. 12,6 cm, dm. 16 cm. Starea de conservare : slabă, crăpat şi corodat, patină verzuie, buza lipsă, ceea ce ne împiedică să precizăm tipul căruia îi aparţine.

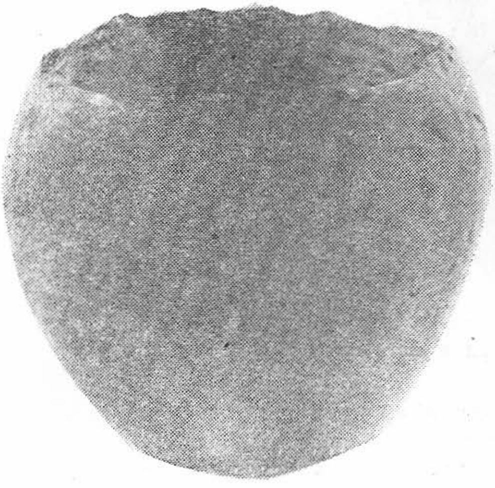

Fig. 6. Vas fără toarte (situla).

Fig. 7. Cană ceramică descoperită în vasul-situlă.

Formă de „situla", fundul plat.

La golirea pămîntului din interior a fost descoperită o cană ceramică de dimensiuni mijlocii, bine păstrată (Fig. 7).

Datarea (cu întregul context) a doua jumătate a secolului I e.n. Asemănător cu tipul 39, semnalat şi în nordul Europei [5].

3. *Pateră mijlocie cu mîner inelar* (Fig. 8-9).

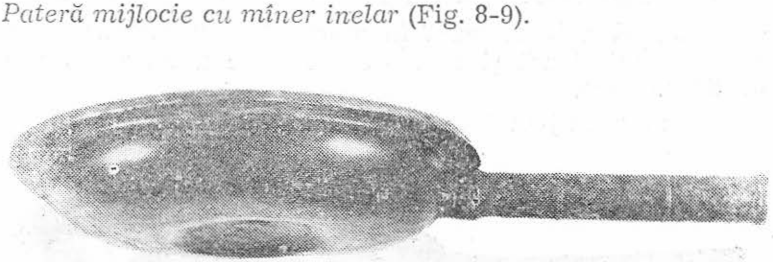

Fig. 8. Pateră cu mîner inelar.

[5] Idem, pl. 5, nr. 39 şi p. 119, nr. 1057. Ca formă generală asemănări şi cu două exemplare descoperite la Nauportus, Vrhnika, în Slovenia (cf. Danilo Breŝĉak, Antiĉno bronasto posodje Slovenije, Roman Bronze Vessels in Slovenia, in Situla, 22/1, Ljubljana, 1982, pl. 4, nr. 38—39 şi pl. 23, 39.

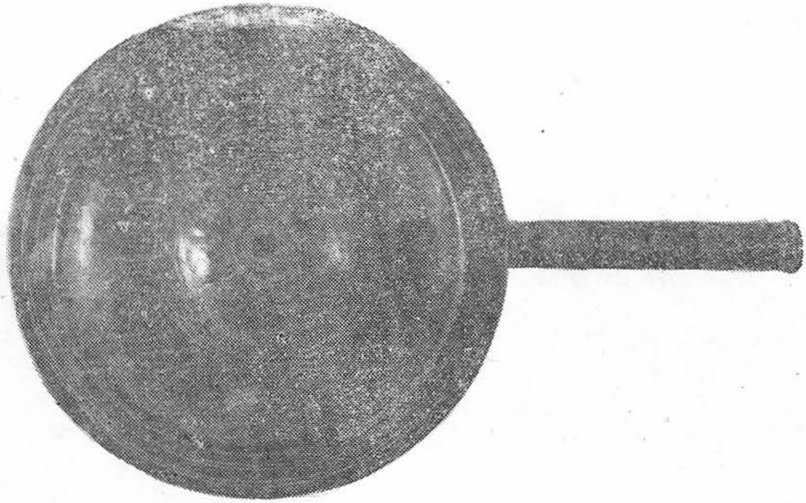

Fig. 9. Pateră cu mîner inelar.

Inv. 234 ; Constanța, 1961, același mormînt cu precedentul.
Lung. (cu coadă) : 30,8 cm., dm. 18,8 cm., în. 3,5 cm.
Starea de conservare : relativ bună ; crăpată și corodată, patină masivă, verzuie.

Fund concav, apucătoare cilindrică, asemănătoare unui tub care se putea prelungi. Ornamentația simplă, constă în cercuri subțiri, reliefate pe buza vasului și îngroșate pe apucătoare, la distanț eegale.

Datarea : (cu întregul context) a doua jumătate a sec. I e.n.

4. *Pateră mică cu mîner plat* (Fig. 10-11).

Inv. 1.772 ; Constanța, 1959, str. Cuza Vodă, mormînt de incinerație.
Lung. (cu mîner) 25,3 cm., dm. 15 cm., în. 4,5 cm.
Starea de conservare : lipsă cca 1/3 din corp, acum restaurată.

Picior circular, buza trasă în afară și înălțată vertical. Ca ornament, pe buza interioară și exterioară, motive asemănătoare unor ove, obținute din turnare.

Datarea : a doua jumătate a secolului I e.n.

Fig. 10. Pateră mică cu mîner plat.

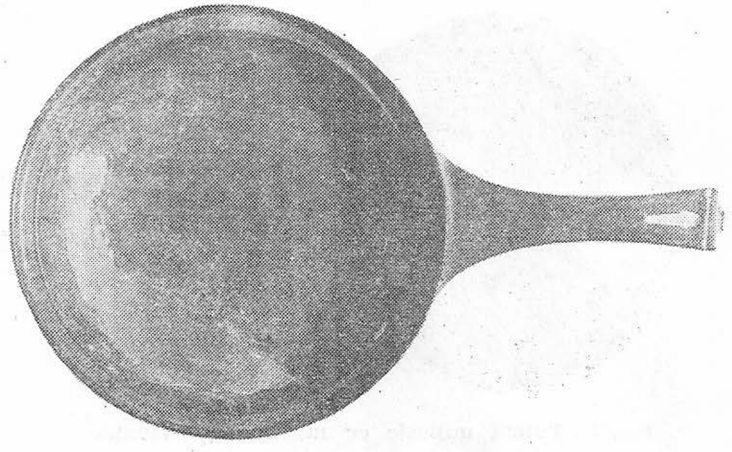

Fig. 11. Pateră mică cu mîner plat.

O toartă similară este cunoscută printr-o descoperire din nordul Europei [6].

5. *Pateră mijlocie cu mîner plat, stampilat* (Fig. 12-13).

Inv. 31.273 ; Constanța, 1979, B-dul Republicii, mormînt de incinerație.
Iung. (cu mîner) 26,6 cm., dm. 15,8 cm., în. 4 cm.
Starea de conservare : f. bună, patină verde.

Exemplar masiv, picior circular, oblic, avînd în interior cercuri groase în relief. Buza adusă în interior, îngroșată, teșită deasupra, toarta trasă din corp și avînd deasupra orificiului de agățare, într-un cartuș dreptunghiular, ștampilă cu litere în relief, din păcate ilizibilă.

Datare : sfîrșitul secolului I, începutul secolului II e.n.

Un mîner identic purtînd ștampila „CATU F" descoperit în Slovenia, Poetovio-Ptuj. este datat în a doua jumătate a secolului I e.n. [7].

Fig. 12. Pateră mijlocie cu mîner plat, ștampilat.

[6] H. J. Eggers, *op. cit.*, pl. 12, nr. 150 și p. 136, nr. 1596.
[7] D. Breŝćak, *op. cit.*, p. 44, nr. 27 și pl. 3, nr. 27, precum și tabloul cronologic de la p. 16.

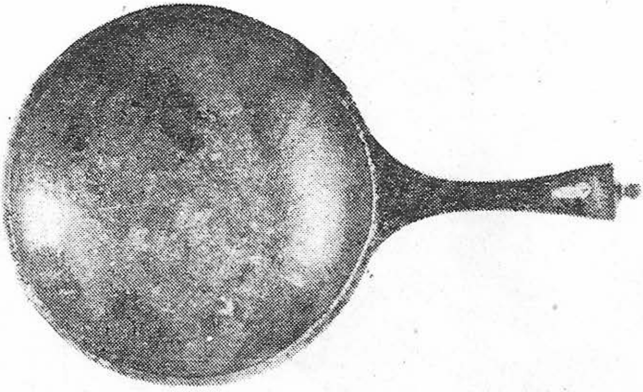

Fig. 13. Pateră mijlocie cu mîner plat, ștampilat.

6. *Vas fructieră* (Fig. 14-15-16).

Inv. 12.118 ; Constanța, 1966, cartier Tomis II, mormînt de înhumație, în plăci de calcar. În. 4,2 cm., dm. 18,8 cm.

Starea de conservare : puternic corodat, lipsă cca. 1/3 din corp (tratat și restaurat).

Picior circular înalt, corp lucrat în „onduleuri". Toartele lucrate din cîte o verigă groasă, subțiată la capete. asemenea unui cioc de gîscă, sînt petrecute prin inele avînd atașul foliform. Cercuri concentrice, fin incizate marchează centrul vasului, la interior.

Datarea : prin context, începutul secolului II e.n.

Piesa prezintă asemănări de ordin general cu două boluri ale căror toarte mobile nu s-au păstrat — ornamentate cu adîncituri ce imită picături, linii și puncte, înalte de 3,8 cm, descoperite într-un mormînt de incinerație datat cu monedă Hadrian, în Austria (provincia Linz) [8].

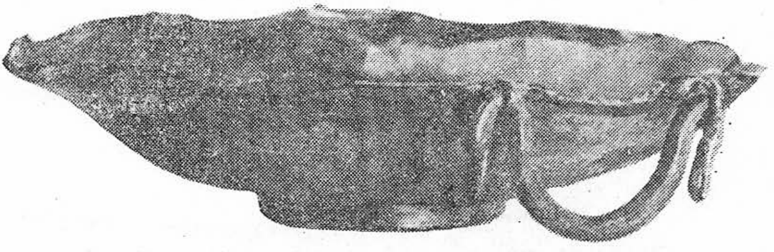

Fig. 14. Vas fructieră.

[8] Erwin M. Ruprechtberger, *Römerzeit in Linz-Bilddokumentation*, Linzer Archäologische Forschungen, Band 11, Linz, 1982, p. 156—157, nr. 237 a-b.

Fig. 15.

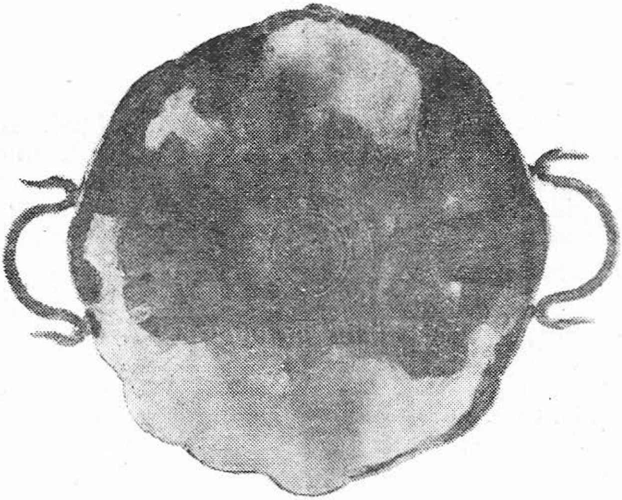

Fig. 16.

7. *Căniță cu toartă* (Fig. 17 a-b).

Fără inv., Constanța, 1966, același loc cu precedentul.
În. 9,8 cm., dm. 4,6 cm.
Starea de conservare : foarte proastă. Lipsă 2/3 din corp, corodat puternic.

Fig. 17. Căniță cu toartă.

Formă ovoidală, gură lobată, pereți foarte subțiri. Toarta lucrată dintr-o bucată de tablă destul de subțire, plată, frumos arcuită și lățită la punctul de contact cu linia de maximă bombare a vasului, în formă de „picătură" strangulată jos, punct marcat deasupra prin două linii orizontale, adînc incizate.

Datarea : prin context, începutul secolului II e.n.

8. *Disc — suport pentru căni* (Fig. 18 și 19 a).

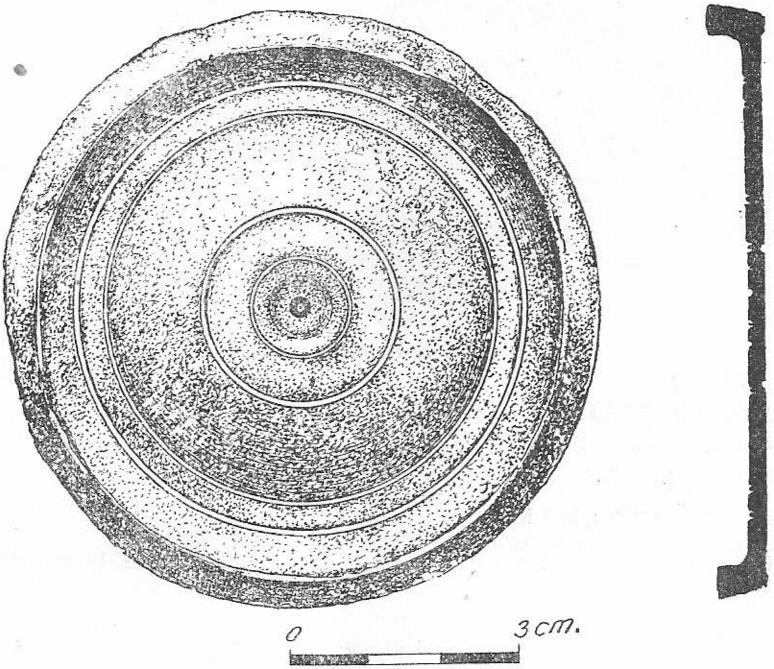
Inc. 1.035 ; Constanța, 1961. B-dul Republicii, mormînt incinerație.

Dm. 7,6 cm., în. 1 cm.

Starea de conservare : relativ bună (uzură datorată îndelungatei folosiri), depunere brun-cafenie.

Datarea : a doua jumătate a secolului I e.n., prin context. (Un exemplar similar a fost descoperit în anul 1968, de asemenea într-un mormînt de incinerație, datat la începutul sec. II e.n. [9] (Fig. 19 b).

[9] M. Bucovală, *Noi morminte de epocă romană timpurie la Tomis*, p. 296, fig. 196 și p. 297, Pontice, I, 1968.

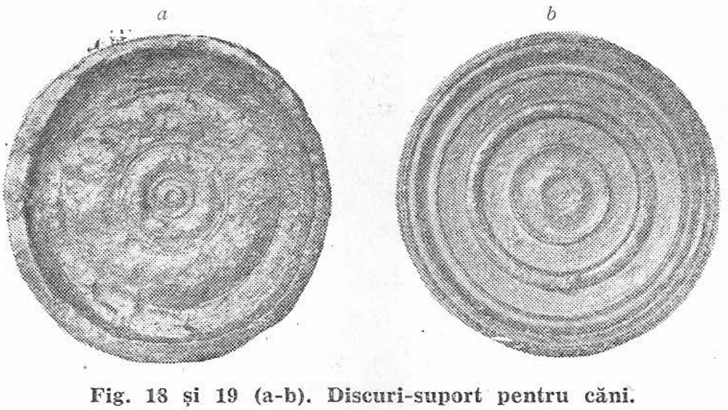

Fig. 18 și 19 (a-b). Discuri-suport pentru căni.

MINIATURI

9. *Bol* (Fig. 20).

Constanța, 1961, terenul Gării vechi, mormînt incinerație.

Fără inventar, În. 5 cm.

Starea de conservare : proastă. Crăpat, lipsă din buză, coroziune generalizată.

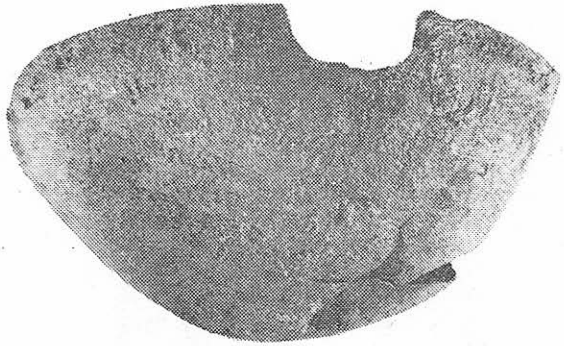

Fig. 20. Bol miniatural.

Lucrat din tablă subțire și ușoară, buza ușor îngroșată.
Datarea prin context, prima jumătate a secolului I e.n.

10. *Polonic (simpulum)*. (Fig. 21).

Constanța, 1961, același loc cu precedentul.
În. cupei : 2 cm., lung. mînerului : 10 cm., dm. cupei 5,7 cm.
Starea de conservare : proastă, crăpat și rupt, coroziune brun-cafenie generalizată.

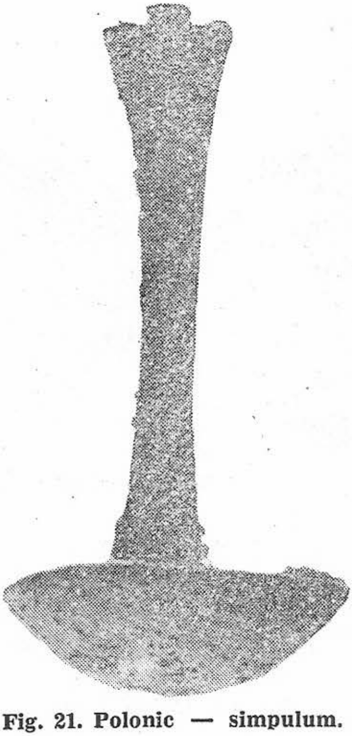

Fig. 21. Polonic — simpulum.

Piesă fragilă, lucrată din tablă subţire; cupă ovală, apucătoare trasă din peretele acesteia, lăţită la capătul de sus.
Datarea: ca şi piesa precedentă, prin context, secolul I e.n.

C. OPAIŢE

11. *Opaiţ* (fig. 22-23-24).

Inv. 31.272, Constanţa, 1979, B-dul Republicii, mormînt de incineraţie. În. bazinului : 3,7 cm., lung. (cu apucătoare) : 19,3 cm., dm. bazinului 7,8 cm. Starea de conservare : foarte bună. Patină verzui-brună. Inedit.

Exemplar masiv, cu picior circular, avînd în interior cercuri în relief. Marginea orificiului de umplere şi a bazinului, înălţate, ciocul

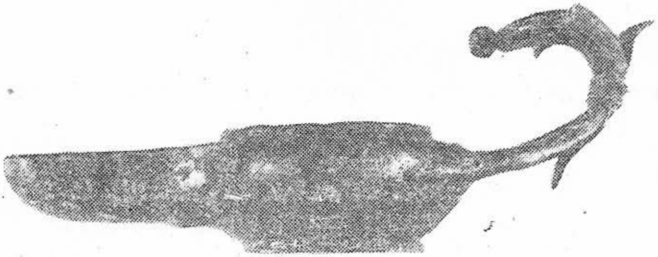

Fig. 22. Opaiţ.

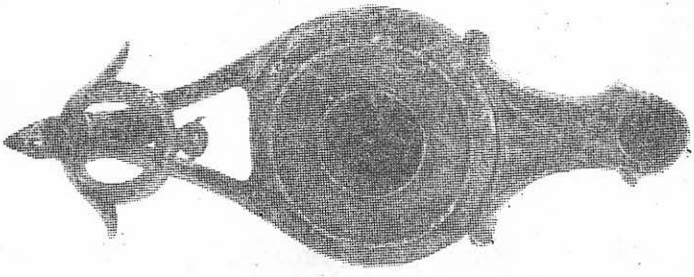

Fig. 23.

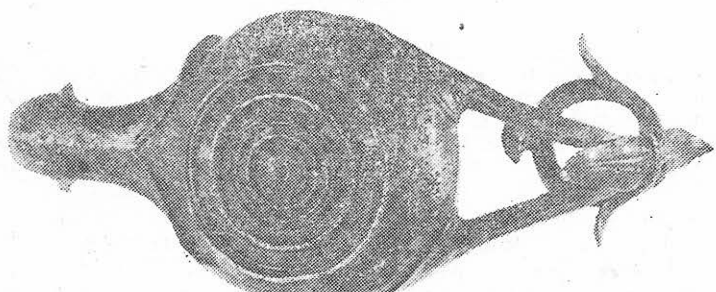

Fig. 24.

rotunjit, flancat de două volute, avînd deasupra ornament floral, asemănător unei ghirlande în relief.

Apucătoarea realizată separat (ulterior sudată), din două tije ce pleacă simetric din ambele părți ale bazinului. arcuindu-se grațios, strînse printr-un șnur dublu și o frunză ascuțită la capete. Pe bara astfel obținută, este lipită o sferă mică. perforată, în care se mai păstrează un fragment din inelul metalic de susținere.

Opaițul aparține unei serii larg răspîndite în imperiu ; asemănări prezintă și cu un exemplar (cu loc de descoperire necunoscut) aflat în colecția muzeului de antichități din Rouen (Franța) [10].

VASES ET OBJETS EN BRONZE DU DEBUT DE L'ÉPOQUE ROMAINE À TOMI

Résumé

L'auteur présente onze objets pareil découvertes il y a 10—15 ans, pendant des fouilles occasionnelles à Tomi ou dans le territoire limitrophe, excepté les pieces no. 5 et 11, récemment mettées au jour et qui vont être publier „in extenso", plus tard.

Il s'agit de figurines, vases d'usage (y compris les miniatures) et un lampe à l'huile, appartenant au debut de l'epoque romaine.

La figurine représentant Pan, les patères (une à estampille) et le lampe provient sans doute de l'importation.

VON TOMIS STAMMENDE FRÜHRÖMISCHE GEFÄSSE UND GEGENSTÄNDE AUS BRONZE

Zusammenfassung

Der Verfasser beschreibt elf ähnliche Gegenstände, die vor 10—15 Jahren in Tomis und in der Ungebung aufgefunden wurden. Ausnahme bilden die Gegenstände 5 und 11, die neuere Funde darstellen und später veröffentlicht werden.

Es handelt sich hier um Figurinen, Haushaltsgefässe (einschliesslich Miniaturen) und ein Ölämpchen. Die Figurine schildert den Gott Pan. Die Opferschalen (von denen eine mit Stempel auf dem Griff) und das Öllämpchen sind Importwaren.

---

[10] E. Espérandieu, H. Rolland, *Bronzes antiques de la Seine Maritime*, XIII, Supplément à Gallia, C.N.R.S., Paris, 1959, p. 81—82, nr. 185 și pl. LV, 185.

Mulțumim și pe această cale colegului N. Georgescu, descoperitorul opaițului și a vasului nr. 5, din prezentul catalog, pentru îngăduința de a le include înainte de cuvenita publicare „in extenso".

DESPRE CRONOLOGIA FORTIFICAȚIILOR ROMANE DE LA BARBOȘI

LIVIU PETCULESCU

Datorită importanței istorice deosebite, stațiunea arheologică Barboși, centrul capului de pod roman de la nordul Dunării, delimitat de valul dintre Tulucești și Serbești, a trezit destul de devreme atenția cercetătorilor [1], însă de abia din 1959 încep aici săpături arheologice sistematice sub conducerea regretatului N. Gostar. Efectuate în condiții deosebit de dificile, datorită suprapunerii construcțiilor moderne peste așezarea antică și distrugerii edificiilor în scopul extragerii pietrei, aceste cercetări au dus totuși la o serie de rezultate consemnate în mai multe articole [2]. Recent, într-o carte asupra civilizației romane în zona dintre Carpați și Prut, S. Sanie ne oferă o primă prezentare monografică a rezultatelor obținute în cei 20 ani de săpături arheologice la Barboși [3]. Și aici este menținută în linii mari schema oferită încă de N. Gostar după primele campanii de săpături. Conform ultimelor date publicate, fortificația mică poligonală — *castellum* — cu o suprafață de aproximativ 3500 m^2, ar fi fost întemeiată în timpul domniei lui Traian, primul nivel durînd pînă la Severus Alexander [4]; ar urma o a doua fază ce se încheie în jurul anului 270 și o a treia în prima

---

[1] V. Pârvan, ARMSI, s. II, 36, (1913—14), p. 107—119, cu bibliografia, pentru situația dinaintea începerii săpăturilor arheologice ; Gh. Ștefan, Dacia, V—VI, (1935—1936), p. 341—349, cu rezultatele primelor sondaje arheologice.

[2] N. Gostar, Materiale, VIII, 1961, p. 505—511 ; N. Gostar, I. T. Dragomir, S. Sanie, Seiva Sanie, Sesiunea de comunicări științifice a muzeelor de istorie, București, 1964, p. 418—424 ; N. Gostar, Danubius, I, 1967, p. 107—113.

[3] S. Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei* (sec. II î.e.n.—III e.n.), Iași, 1981, p. 75—111, 128—224.

[4] *Ibidem,* p. 77, unde se dă întreaga stratigrafie, se consideră că primul nivel s-ar încheia în timpul lui Gordian III sau Filip Arabul, însă la p. 80 ni se oferă datarea pe care am preluat-o și noi, ca fiind rezultată din analiza celor mai noi descoperiri.

jumătate a secolului IV. La o dată neprecizată, însă după 132—134, ar fi fost ridicat castrul mare, cu o singură fază nedepășind domnia lui Severus Alexander, care ar fi înglobat în interiorul său *castellum*-ul folosit acum ca pretoriu [5].

Există însă o serie de elemente care ne determină să nu putem accepta în totalitate nici datarea respectivelor fortificații și nici raporturile lor reciproce. Astfel. de la început trebuie să arătăm că împotriva întemeieri *castellum*-ului în timpul lui Traian pledează însăși forma sa poligonală cu totul insolită în secolul II, mai ales la fortificațiile de mici dimensiuni care respectau cu strictețe planul patrulater obișnuit. Apoi, atîta timp cît săpăturile nu au dus la descoperirea a cel puțin trei șanțuri, cîte unul corespunzînd fiecărei faze de utilizare a *castellum*-ului, însăși existența acestor faze trebuie pusă sub semnul întrebării. Se adaugă și alte fapte încă și mai semnificative. Atunci, cînd în secolul II *castellum*-ul ar fi fost înglobat în castru, bineînțeles că șanțul său ar fi trebuit colmatat iar zidul de incintă demantelat pînă la temelie. În aceste condiții ar fi fost imposibil ca zidul de incintă al fazei a doua, construit în prima jumătate a secolului III să urmeze exact traseul zidului anterior, inexistent de mai multe decenii. De asemenea, este de menționat că în nici un caz construcțiile interioare ale *castellum-ului* nu ar fi putut fi păstrate ca pretoriu al castrului mare, ci ar fi trebuit nivelate pentru ridicarea edificiilor cu un alt plan, tipic pentru castru și deci că în perioada anilor 100—235 ar fi trebuit să avem de fapt două faze constructive.

Întrucît săpăturile nu au dovedit existența celor două ziduri de incintă ale *castellum*-ului, ca să nu mai vorbim de faptul că și reconstrucția din secolul IV ar fi putut determina unele schimbări de plan ale incintei, chiar dacă — eventual — de mai mică anvergură, și nici subîmpărțirea primei faze de locuire în cele două perioade constructive, putem conchide că situația constatată pe teren impune o altă cronologie a acestei fortificații.

Datarea propusă de autorii săpăturii pentru funcționarea castrului, după anii 132—134 și pînă în timpul domniei lui Severus Alexander (222—235), întîmpină aceleași dificultăți insurmontabile. Este vorba în primul rînd de faptul că pe o parte din suprafața ocupată de fortificația mare, mai precis de la zidul de vest al *castellum*-ului și pînă dincolo de latura de vest a castrului, există o necropolă birituală romană. durînd din prima jumătate a secolului II și pînă la Claudius II Goticul (268—270) [6]. În această situație, ar rezulta contemporaneitatea pe același spațiu a castrului și a necropolei, explicată într-un mod foarte complicat și neverosimil : pe de o parte din așezarea civilă înte-

---

[5] *Ibidem*, p. 77.

[6] *Ibidem*, p. 81, datează întreaga necropolă în secolele II—III, fără alte precizări. Dat fiind însă faptul că majoritatea mormintelor sînt de incinerație, epoca de maximă utilizare a necropolei trebuie să fie în secolul II. N. Gostar, I. T. Dragomir, S. Sanie, Seiva Sanie, *op. cit.*, p. 421, unele morminte de incinerație datate cu monede de la Vespasian și Domitian, deci probabil chiar din prima jumătate a secolului II.

meiată la începutul secolului II și necropola ei aferentă, se ridică după 132—134 castrul [7], în interiorul căruia ar continua să existe construcții civile și morminte [8], iar după Severus Alexander pe locul fostului castru s-ar extinde din nou necropola !

Această succesiune nu poate fi însă acceptată întrucît este unanim recunoscut că romanii nu își construiau așezările și cu atît mai mult castrele, peste propriile morminte, bineînțeles dacă aveau cunoștință de ele ceea ce este în mod evident cazul la Barboși, unde practic nu există vreun laps de timp între cele două obiective succesive [9]. Încă și mai imposibilă este existența unor construcții civile în castru, ca să nu mai vorbim de cea presupusă a mormintelor. În aceste din urmă cazuri ar fi vorba nu numai de situații fără analogie în lumea romană, dar în ceea ce privește mormintele și de încălcarea prescripțiilor religioase romane care interziceau înmormîntările în interiorul *pomoerium*-ului. Mai trebuie adăugat că dacă am accepta respectiva datare a castrului, ne-am afla în fața unui fapt greu de explicat : perioada de funcționare a acestei fortificații de dimensiuni destul de mari [10] ar corespunde tocmai cu momentul în care cele două unități care au alcătuit cu siguranță grosul garnizoanei, cohorta II Mattiacorum și legiunea V Macedonica, erau deja mutate în alte zone geografice [11].

Ținînd seama de toate cele arătate mai sus, nu putem decît să conchidem că fortificațiile romane de la Barboși trebuie să fie datate altfel decît s-a considerat pînă acum. Fără să intrăm în amănunte, pe care numai viitoarele săpături le vor preciza, propunem o altă succesiune a fortificațiilor, deja întrevăzută în precedenta noastră analiză și care corespunde stadiului actual al cercetării.

Castrul trebuie să fi fost construit la începutul secolului II, în timpul domniei lui Traian [12], iar garnizoana sa a fost alcătuită din cohorta II Mattiacorum, unitate făcînd parte din trupele Moesiei cel puțin din anul 78 e.n. [13] și ale cărei cărămizi ștampilate s-au descoperit

---

[7] S. Sanie, *op. cit.*, p. 77.

[8] *Ibidem*, p. 78, „săpăturile au arătat că niciodată întregul spațiu cuprins în lucrările de fortificație amintite (ale castrului, n.n.) n-a avut o destinație exclusiv militară", iar la p. 79, „între *castellum* și castru se pare că a rămas întotdeauna o parte a necropolei".

[9] Aceasta explică de ce nu se constată deranjări de morminte de către construcțiile interioare ale castrului.

[10] S. Sanie, *op. cit.*, p. 76, consideră că dimensiunile aproximative ale castrului ar fi de 350×150 m, deci circa 6 ha, însă raportul dintre laturi este prea mare, peste 2/1, și deci dimensiunile trebuiesc corectate la cel mult 300×150 m. Avînd însă în vedere că latura lungă nu a putut fi urmărită decît pe 200 m iar cea scurtă pe 80 m, ne întrebăm dacă în realitate castrul nu a fost mult mai mic, dar oricum de minimum 2 ha, deci suficient pentru cel puțin o unitate auxiliară.

[11] În anul 198 *cohors II Mattiacorum* este sigur atestată în garnizoană la Troian Hissar (CIL, III, 14428), iar *legio V Macedonica* a fost mutată în Dacia așa cum se știe, în anii 167—168.

[12] CIL, III, 777 = ISM, V, 292, o inscripție din 112, pusă de legatul Moesiei Inferioare, comemorînd poate chiar fundarea castrului sau reconstrucția sa în piatră.

[13] CIL, XVI, 22, an 78.

în număr mare la Barboși [14]. S-a adăugat poate chiar de la început o vexillație din legiunea V Macedonica documentată alături de cărămizi ștampilate și printr-o inscripție, din păcate nedatabilă, pusă de un centurion al respectivei unități [15]. La o dată neprecizată din secolul II, probabil anterior anului 145, cohorta II Mattiacorum este retrasă de la Barboși și castrul, sau cel puțin o parte a sa, este abandonat [16]. Pe teritoriul fostului castru se extinde acum așezarea civilă cu necropola ei aferentă avînd, așa cum am arătat deja, majoritatea mormintelor de incinerație datate în secolul II. Dacă retragerea cohortei și abandonarea castrului au avut loc în timpul domniei lui Hadrian, așa cum este verosimil, atunci ele sînt măsuri ce fac parte din reorganizarea tuturor teritoriilor romane nord-dunărene, acțiune ce a cuprins și renunțarea la ocupația militară directă a Munteniei și sudului Moldovei. În orice caz, Barboșii se transformă acum dintr-un punct de trecere a Dunării în centrul capului de pod roman delimitat de valul dintre Tulucești și Șerbești. Întrucît este cu totul neverosimilă abandonarea acestui important cap de pod fără o apărare militară adecvată, credem că tocmai acum trebuie plasată staționarea celorlalte unități atestate la Barboși. Astfel, între anii 118—167 aici a fost sigur incartiruită amintita vexillație a legiunii V Macedonica, iar după mutarea acestei legiuni în Dacia garnizoana va fi alcătuită de o vexillație din legiunea I Italica atestată între 161—169 [17] și eventual o unitate din flota moesică — *classis Flavia Moesica* — documentată însă doar prin cărămizi cu neputință de datat mai precis în cadrul secolelor II—III [18].

În stadiul actual al cercetării nu se poate stabili precis unde au fost încartiruite unitățile care au apărat capul de pod de la Barboși după retragerea cohortei II Mattiacorum pînă în anul 270 e.n., cînd așezarea este abandonată. Ar fi posibil ca ele să fi folosit ca și în alte locuri o parte a vechiului castru pe care să o fi împrejmuit cu noi fortificații. Nu avem însă pînă acum nici o probă materială în acest sens, întrucît *castellum*-ul, singura zonă rămasă neacoperită de necropolă și înconjurată cu un zid de incintă, a fost utilizat cu siguranță doar în secolul IV. Facem această afirmație bazîndu-ne nu numai pe forma sa poligonală (pentagonală sau heptagonală ?), neobișnuită pentru secolele II—III e.n., ci și pe faptul că, așa cum am arătat mai sus, cercetările arheologice nu au dus decît la descoperirea unei singure faze a

---

[14] S. Sanie, *op. cit.*, p. 90 ; ISM, V, 306.

[15] N. Gostar, Danubius, I, 1967, p. 113, altarul lui L. Valerius Fuscus ; S. Sanie, *op. cit.*, p. 89, cărămizile ; ISM, V, 305. În cazul în care am cunoaște dimensiunile precise ale castrului, ne-am putea da seama dacă în el ar fi fost spațiu suficient pentru staționarea alături de *cohors II Mattiacorum* și a altor trupe, respectiv a vexillației din *legio V Macedonica*.

[16] Credem că mutarea acestei unități în teritoriul sud-dunărean al Moesiei Inferior, trebuie considerată ca atestată nu numai prin inscripția pusă de comandantul ei în anul 198 la Troian Hissar (CIL, III, 14428), ci deja prin miliarul de la Sexaginta Prista din anul 145 (Ann. ép., 1916, p. 65).

[17] CIL, III, 7514 = ISM, V, 297, un centurion din *legio I Italica* ; ISM V, 299, medic al legiunii ; ISM, V, 307, cărămidă ștampilată.

[18] S. Sanie, *op. cit.*, p. 90 = ISM, V, 308.

sistemului său de apărare, care trebue pusă în legătură cu ultimul nivel de locuire, cel din secolul IV. Celelalte două nivele din interiorul *castelum*-ului, care nu au putut fi în nici un fel paralelizate cu sistemul de fortificație. reprezintă doar pe cele ale castrului, eventual așezării de secolele II—III, suprapuse întîmplător de fortificația romană tîrzie.

În încheierea acestei succinte prezentări dorim să subliniem încă o dată că rezolvarea definitivă a tuturor problemelor ridicate de această importantă stațiune arheologică romană este de așteptat în primul rînd de la continuarea cercetărilor arheologice. Credem totuși că atît datarea castrului cît și raportul de succesiune dintre acesta și *castellum*, propuse de noi, nu vor fi modificate în linii esențiale chiar dacă problema fortificației care a funcționat între domnia lui Hadrian și anul 270 rămîne pentru moment deschisă.

SUR LA CHRONOLOGIE DES FORTIFICATIONS ROMAINES DE BARBOȘI

Résumé

L'auteur discute la chronologie des deux fortifications romaines de la tête de pont de Barboşi, le camp et le *castellum*. En partant d'une série d'observations dont les plus importantes sont — la forme polygonale du *castellum*, inhabituelle pour le IIe siècle, l'absence des trois phases de construction de son système de fortification de même que l'impossibilité d'accepter la présence supposée des constructions civiles et d'autant plus des tombes à l'intérieur du camp — on refute le schéma chronologique établi par N. Gostar et S. Sanie.

Sans entrer dans les détails qui doivent être éclaircis par les fouilles futures, l'auteur propose une autre succession des fortifications, correspondant à l'état actuel des recherches.

Le camp doit avoit été errigé pendant le règne de Trajan, pour abriter le *cohors II Mattiacorum*. Une fois cette unité transférée au sud du Danube, même avant 145, le camp est abandonné. Sur l'ancien emplacement du camp va se développer une habitation civile avec sa nécropole bi-rituelle, dont la majorité des tombes d'incinération sont datées au IIe siècle, nécropole qui va durer jusqu'en 270. Après la retraite du *cohors II Mattiacorum*, la garnison de la tête de pont a été constituée par des vexillations appartenant à *legio V Macedonica* (jusqu'en 167) et *legio I Italica* (167—270?), dont le camp n'a pas encore été trouvé.

Le *castellum*, tel qu'il est connu jusqu'à présent, a dû être construit seulement au IVe siècle la date de son dernier niveau d'habitement : les deux autres niveaux précédents représentent seulement ceux du grand camp, éventuellement de l'habitation civile, superposés par hasard par la fortification romaine tardive.

CÎTEVA FRAGMENTE SCULPTURALE DIN SUD-VESTUL DOBROGEI

CRIŞAN MUŞEŢEANU

În lapidarul Muzeului de istorie şi arheologie din Călăraşi se află o serie de fragmente sculpturale descoperite fortuit în Dobrogea. Două piese reprezentînd un fragment statuar şi mîna unei statui au fost depistate în zona Ostrov-Regie, în perimetrul anticului Durostorum. Un rest statuar reprezentînd o divinitate feminină, Artemis, a fost descoperit pe plaja Dunării, la Păcuiul lui Soare, în anul 1965. La acestea se adaugă un fragment de stelă funerară recoltat în stînga Dunării în comuna Borcea, dar care se leagă fără îndoială de Dobrogea [1].

1. Fragment statuar reprezentînd un *militar*, descoperit la Ostrov-Regie, din calcar. Piesei îi lipseşte capul, picioarele şi o parte din braţe şi anume dreapta de la umăr, iar stînga acoperită de manta are fractura începînd de la încheietura palmei. Dimensiuni I : 52 ; G : 24 cm. Inv. 15305. Fig. 1 a, b.

Personajul este înveşmîntat cu o tunică scurtă care cade în falduri paralele şi cu un *paludamentum* ce se prinde pe umărul drept cu o fibulă mare rotundă. Mantaua îi acoperă spatele. Tunica este închisă la gît, fiind crăpată în faţă ; în jurul gîtului observîndu-se un tiv îngust. Drapajul realizat cu dalta constă din falduri verticale. Tunica este legată mai jos de mijloc. Paludamentul realizat din pliuri semicirculare pe piept pînă în talie cădea peste braţul stîng care trebuia să fi fost întins.

Dacă pentru Dobrogea piesa este, după cunoştinţa noastră, pînă acum singulară, în alte părţi ale Imperiului reprezentări de militari sînt mai des cunoscute. Ele apar în forme mai mult sau mai puţin apropiate în special în centrele militare ale provinciilor de graniţă, fiind

[1] Fragmentul sculptural de la Păcuiul lui Soare a fost descoperit de P. Diaconu, piesele de la Ostrov-Regie au fost recoltate de D. Elefterescu, iar stela de la Borcea de V. Oprea. Le mulţumim şi pe această cale pentru permisiunea de a le publica.

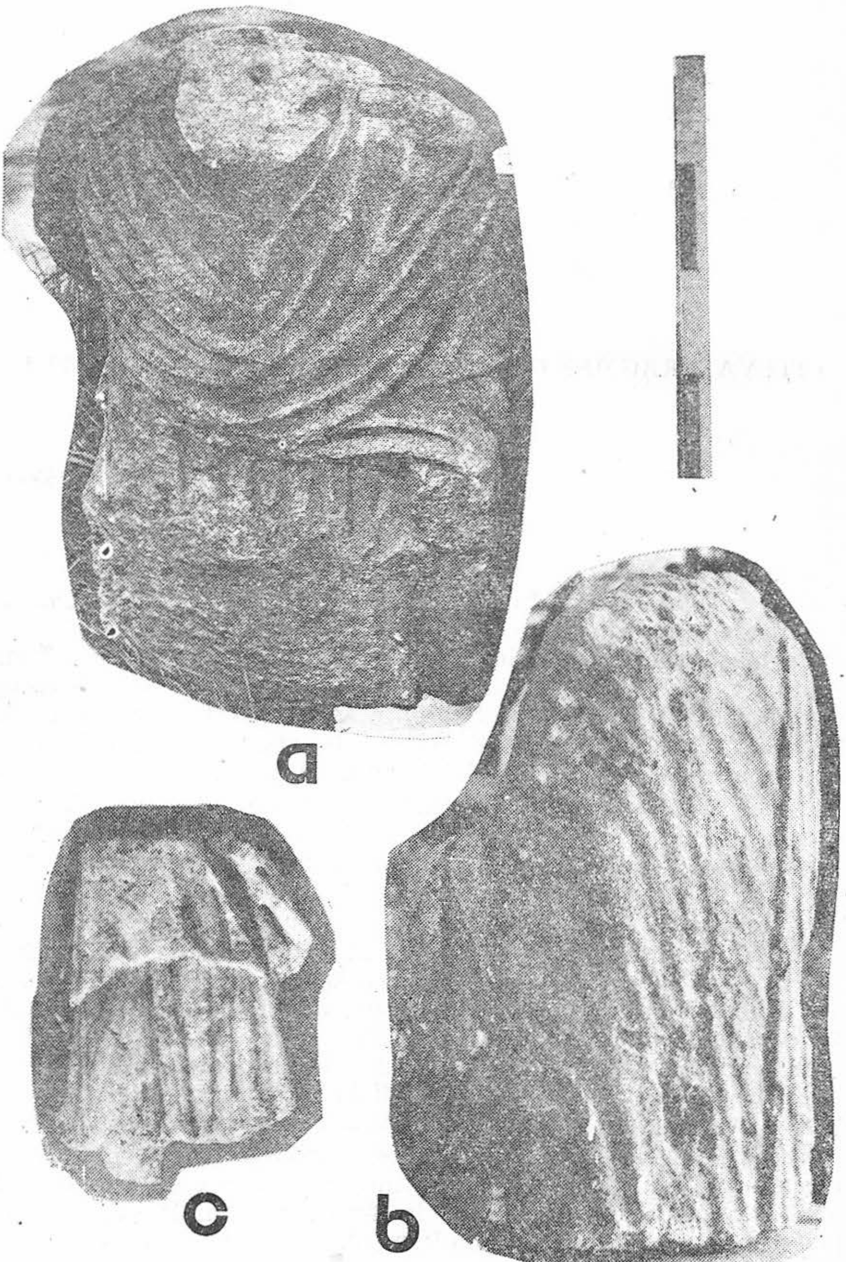

Fig. 1. a-b. Durostorum — fragment de statuie reprezentînd un militar. c. Păcuiul lui Soare — Artemis.

datate în veacurile II—III [2], perioadă de timp spre care înclinăm să plasăm și exemplarul de la Durostorum.

2. *Artemis*, fragment de statuetă votivă, descoperită la Păcuiul lui Soare, din marmură de calitate superioară. Fragmentului îi lipsește capul, brațele, piciorul stîng în întregime și dreptul de la genunchi în jos. Dimensiuni : I actuală : 28 ; G : 9 cm. Inv. 17027. Fig. 1 c.

Fragmentul păstrat reprezintă torsul și partea superioară a piciorului drept dezgolit. Personajul este înveșmîntat într-un chiton scurt cu *apoptygma*. Partea inferioară a tunicii este tratată cu falduri verticale bogate, dintre care se remarcă un mănunchi central. Himationul, după cum lasă să se bănuie faldurile fragmentare, era redat în forma obișnuită, adică cu un colț aruncat pe umărul stîng și înfășurat în jurul mijlocului. Spatele este lucrat sumar.

În ceea ce privește identificarea personajului feminin înfățișat, întîmpinăm greutăți, din cauza sumarei conservări, fără atribute. Restul piciorului drept dezgolit ar fi un indiciu ca să considerăm piesa ca reprezentînd-o pe Artemis, care după cum se știe, este cel mai adesea, înfățișată în arta clasică cu o îmbrăcăminte scurtă pînă deasupra genunchilor [3]. În cazul tuturor celorlalte divinități feminine din panteonul greco-roman care făceau obiectul unor reprezentări statuare, veșmintele erau lungi pînă la pămînt.

Piesa pare să facă parte din seria statuară de inspirație grecească a Artemisei la vînătoare [4], bine cunoscută prin numeroase monumente în Moesia inferioară atît sub formă de statui cît mai ales de basoreliefuri [5].

Contextul arheologic unde a fost descoperită nefiind concludent, considerăm statuia o operă provincială din veacurile II—III e.n.

3. *Mîna dreaptă* a unei statui descoperită la Ostrov-Regie, din marmură albă de bună calitate. Dimensiunea actuală : 22 cm. Inv. 16853. Fig. 2 a, b.

Fragmentul reprezintă o mînă de proporții puțin mai mari decît cele obișnuite, ruptă mai sus de încheietura palmei. În mînă ține un obiect pe care se sprijină podul ei, acest rest de obiect este de formă cilindrică prezentînd la capătul păstrat o porțiune lățită.

Identificarea fragmentului statuar este dificil de făcut, dar în mod cert aparține unei statui de mari proporții. Pentru elucidarea obiectului fragmentar pe care această mînă îl ține și deci, implicit, pentru

[2] Marie Louise Kruger, *CSIR, Osterreich, Carnuntum*, Viena, 1967, nr. 84—85 ; D. Radu, Apulum, 7, 1968, p. 438, fig. 2 ; D. Alicu, C. Pop, V. Wollmann, *Figured monument from Sarmizegetusa*, BAR, Oxford, 1979, nr. 295—297.

[3] Th. Schreiber, în *Roscher's Lexikon*, I_1, coll. 604 ; P. E. Arias, în EAA, I, p. 639, s. v. Artemide.

[4] Marie Louise Kruger, *op. cit.*, nr. 35 ; M. Bărbulescu, Dacia, N.S., 16, 1972, p. 215 ; D. Alicu, C. Pop, V. Wollmann, *op. cit.*, nr. 23.

[5] G. I. Kazarov, Izvestia Institut, 4, 1926—1927, p. 95, fig. 45 ; Iv. Velkov, Izvestia Institut, 14, 1940—1942, p. 270 ; A. Mircev, I. Kovacev, Arheologija, 9, 1967, 2, p. 43, fig. 7 ; B. Nikolov, Izvestia Institut, 30, 1967, p. 228, fig. 19 ; Gabriella Bordenache, *Sculture greche e romane nel Museo Nazionale di Antichita di Bucarest*, București, 1969, nr. 64—65.

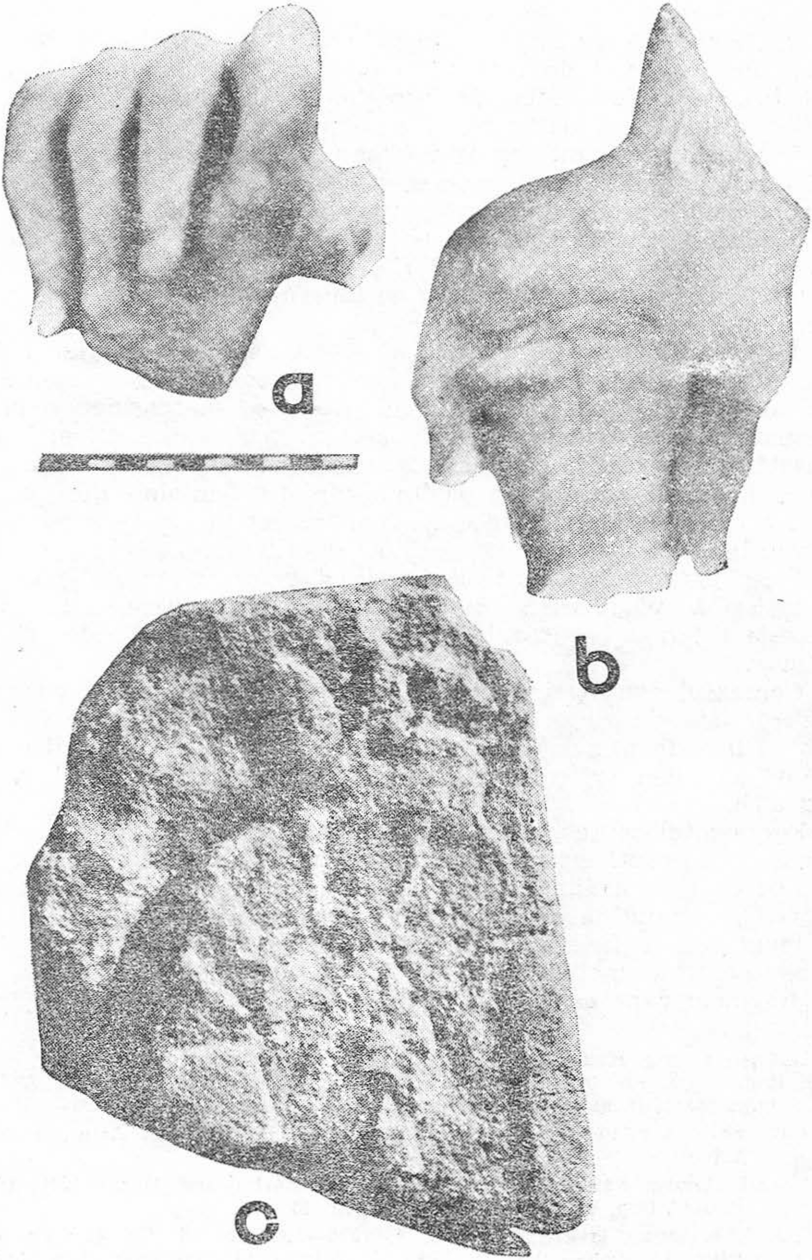

Fig. 2. a-b. Durostorum — mînă fragmentară ; c. Borcea — stelă funerară cu reprezentarea cavalerului trac.

identificarea ca atare a fragmentului în sine, am putea să presupunem că el face parte dintr-o statuie care l-ar înfățișa pe Hercule. În acest sens obiectul în care se sprijină mîna ar fi capătul măciucii.

Cultul lui Hercule a cunoscut în Dobrogea o largă răspîndire, fiind semnalat prin numeroase monumente plastice, tipul cel mai răspîndit, fiind cel numit *Hercules Romanus* [6]. Presupunem că fragmentul în discuție ar putea face parte din acest tip.

O altă ipoteză privind restul statuar ar fi atribuirea lui unui monument al lui Asclepios. O mînă cu un obiect asemănător descoperită în temele de la Odessos a fost identificată ipotetic ca aparținînd unei reprezentări a acestui zeu [7].

Avansînd aceste două ipoteze, sîntem conștienți că ele nu sînt decît o parte din multiplele posibilități de identificare a fragmentului în discuție.

Execuția piesei este foarte reușită, detaliile anatomice fiind bine redate.

4. *Stelă funerară* avînd reprezentat *cavalerul trac*, descoperită în comuna Borcea, județul Călărași, la 200 m în amonte de bacul de trecere peste Borcea. Stela este din calcar și are următoarele dimensiuni : I actuală : 53 ; l : 43 ; G : 13 cm. Piesa este o placă rectangulară deteriorată în partea inferioară ; o altă spărtură în diagonală de la stînga la dreapta, în partea stîngă sus. De altfel toată partea stîngă cu o mică excepție este deteriorată. Inv. 14799. Fig. 2 c.

Cîmpul decorativ este împărțit în două registre și probabil că exista și un al treilea cîmp, acela al inscripției. În registrul superior este reprezentat în profil un călăreț mergînd la pas spre stînga. Calul este destul de bine redat cu piciorul drept ridicat, coama și urechile sînt profilate, coada după cît se mai observă, este lungă și bogată. Figura cavalerului este mai deteriorată, în mîna stîngă ține hamul, iar în cea dreaptă care este ridicată *rytonul*. Capul este în parte spart și foarte șters, nu i se mai disting trăsăturile feței. Corpul îi este acoperit cu un chiton cu mînecile lungi. Pe umeri este prinsă mantaua care-i flutură în spate ; se distinge un singur picior. Celelalte elemente obișnuite în compoziția acestui gen de monumente, ar putea să fi fost redate în partea stîngă și nu se mai disting din cauza deteriorării plăcii, ipoteza cea mai plauzibilă, ținînd seama de spațiul existent, dar este posibil și ca ele să nu fi fost reprezentate.

Registrul inferior este delimitat în partea dreaptă de un chenar gros de 5 cm și avînd actualmente lungimea de 24 cm. Probabil că și în partea stîngă se afla un chenar, dar locul este spart. Reprezentările din acest registru sînt extrem de deteriorate, așa încît ele nu se mai disting. Poate că în această zonă a stelei este redat banchetul funerar, așa cum apare în mod frecvent pe alte stele funerare care au figurate

---

[6] Z. Covacef, Pontica, 8, 1975, p. 403—404.

[7] Wilish, în *Roscher's Lexikon*, I_1, coll. 635, s.v. Asklepios, schema II, P. Georgiev, Izvestia, Varna, 15 (30), 1979, p. 98, nr. 19.

în registrul superior Cavalerul trac[8], dar nici alte reprezentări nu pot fi excluse.

Din punct de vedere al încadrării tipologice scena din registrul superior, redarea cavalerului în ipostaza paşnică, se încadrează în tipul A al schemei făcută de G. I. Kazarov[9]. Sensul de deplasare al cavalerului face ca reprezentarea să se depărteze de la şablonul cunoscut. Această abatere deşi nu este unică, este destul de rară. Ipoteza existenţei unui al doilea Cavaler afrontat celui existent în partea deteriorată nu poate fi exclusă aprioric. Gabriella Bordenache susţine o asemenea posibilitate pentru o piesă din Dobrogea[10]. În cazul nostru existenţa celui de-al doilea cavaler este greu de acceptat datorită faptului că spaţiul în care el ar fi trebuit să fie reprezentat este mai mic decît dimensiunile cavalerului din dreapta.

Existenţa rytonului ca atribut al Cavalerului trac nu se întîlneşte nici ea foarte des, dar mai pot fi enumerate cazuri cînd este înfăţişat acest obiect[11].

Lucrarea este destul de rudimentar executată, fiind opera unui meşter, fără pretenţii, dintr-un centru de pe limesul de la Dunărea de jos din veacurile II—III e.n. Tocmai acest lucru explică, credem noi, şi existenţa abaterii de la canoanele clasice.

În privinţa locului de provenienţă, chiar dacă piesa a fost găsită în stînga Dunării, într-o zonă unde au fost deja semnalate unele descoperiri arheologice[12], nu avem nici un temei să o considerăm ca fiind de aici. Ea a fost adusă cu un prilej oarecare, probabil în timpurile moderne, dintr-un centru roman din dreapta Dunării. Cel mai apropiat de comuna Borcea ar fi Izvoarele (Pîrjoaia), identificată cu Sucidava moesică. Provenienţa stelei din acest centru nu este decît ipotetică, oricare alt punct din apropiere putînd să fie locul de origine al stelei.

Fragmentele statuare, fără să fie numeroase, prezintă aspecte interesante, uneori inedite, ale artei romane dintr-o serie de centre de pe limesul dunărean.

Exemplarele recoltate în perimetrul Durostorului vin să se adauge celorlalte descoperiri de monumente figurate cunoscute ca provenind de aici[13]. Fără îndoială statuia de militar, chiar în forma fragmentară în care ni s-a păstrat, este prima operă de acest gen din zonă, dezvăluind

[8] N. Hampartumian, *CCET, Moesia Inferior (Romanian section) and Dacia*, Leiden, 1979, nr. 2, 38, 69, 108, 191.

[9] G. I. Kazarow, Diss Pann, II, 14, 1938, p. 5—6 ; vezi şi C. Scorpan, *Cavalerul trac*, Constanţa, 1967, p. 9, tip IIc.

[10] Gabriella Bordenache, *op. cit.*, nr. 230 ; N. Hampartumian, *op. cit.*, nr. 121.

[11] *Ibidem* ; Z. Gòčeva, M. Opperman, *CCET*, *Monumenta Orae Ponti Euxini Bulgariae*, Leiden, 1979, nr. 25, 36, 100.

[12] I. Barnea, Rev. Muz., 3, 1966, 2, p. 157.

[13] I. I. Russu, AISC, 3, 1936—1940, p. 174 ; D. Tudor, ED, 7, 1937, p. 318, nr. 48 ; Gr. Florescu, Dacia, 9—10, 1941—1944, p. 427 ; Gabriella Bordenache, în *Omagiul lui P. Constantinescu*, Bucureşti, 1963, p. 93 ; idem, St. Cl., 7, 1965, p. 221, fig. 9 ; A. Aricescu, SCIV, 21, 1970, 3, p. 489 ; P. Georgiev, Izvestia, Varna, 10 (25), 1974, p. 95 ; D. Tudor, Gh. Popilian, SCIVA, 27, 1976, 2, p. 271, nr. 4 ; Z. Covacef, Pontica, 12, 1979, p. 139 ; V. Culică, SCIVA, 31, 1980, 3, p. 463.

o dată în plus importanța militarilor din acest puternic centru al Moesiei Inferioare.

Descoperirea de la Păcuiul lui Soare, pe lîngă contribuția ei la cunoașterea uneia din cele mai răspîndite culte din această provincie, ar indica existența în insulă a unei așezări din epoca romană, chiar dintr-o perioadă mai timpurie decît se bănuia[14]. Rămîne însă și posibilitatea ca ea să fi fost adusă în vreun fel oarecare dintr-un punct de pe malul drept al fluviului.

Importanța stelei funerare de la Borcea, care în registrul superior redă eroizarea defunctului, este sensibil scăzută prin starea mult prea fragmentară în care s-a păstrat și prin incertitudinea locului ei de origine.

În afara fragmentului provenind de la statuia de mari proporții (nr. 3), care probabil este datorată unui atelier de tradiție, restul pieselor sînt opera unor meșteri pietrari locali ; prin aceasta dovedind rolul jucat de atelierele de pe limes în crearea și răspîndirea unor aspecte de civilizație, atît de tradiție mai veche, cît și a unor forme introduse de romani.

SOME SCULPTURAL FRAGMENTS FROM SOUTH-WESTERN DOBRUDJA

Abstract

We dwell on four sculptural fragments of limestone and marble discovered quite accidentally. Two of them were found in the Durostorum regions nr. 1 — a soldier's statue, dating from 2nd — 3rd centuries and nr. 3 — a fragment of a statue of considerable size from which only one hand leaning either to a representation of *Hercules romanus* or to *Asclepios.*

The statuary rest nr. 2 discovered on the Danube beach at Păcuiul lui Soare is identified with *Artemis* hunting and considered to belong to 2rd—3rd centuries.

The fragment of funerary stela found at Borcea, on the left bank of the Danube, was brought there from a Roman centre of the limes. On the superior register the Thracian Horseman is riding to the left, iconographic hypostasis less frequent. The inferior register being extremely deteriorated, the ornament can no longer be identified.

Without being numerous the statuary fragments reveal intresting and even new aspects of the Roman art from several parts of Danubian limes.

Explanation of the figures

Fig. 1 a, b Durostorum — statuary fragment representing a soldier ; c Păcuiul lui Soare — Artemis.

Fig. 2 a, b Durostorum — fragmentary hand ; c — Borcea — funerary stela representing the Thracian Horseman.

---

[14] P. Diaconu, RESEE, 19, 1981, 3, p. 488.

TIPARE DE LA PĂCUIUL LUI SOARE PENTRU OBȚINEREA DE OBIECTE DE PODOABĂ ÎN TEHNICA PRESĂRII

PETRE DIACONU, ADRIAN PANAITESCU

Cei ce au urmărit monografiile și articolele în care se tratează problemele specifice așezării arheologice din insula dunăreană Păcuiul lui Soare [1], aflată în colțul de sud-vest al Dobrogei, au reținut, credem, referirile privitoare la existența în amintita așezare a unor ateliere în care se produceau obiecte de podoabă și garnituri de îmbrăcăminte.

Documentele materiale care atestă o atare activitate datează, *grosso modo*, din secolul al XI-lea.

Aceste documente sînt reprezentate, în primul rînd, de lunulele de plumb. Astăzi nu mai încape nici o îndoială că cele mai multe dintre lunulele de plumb de la Păcuiul lui Soare au fost obținute prin turnare în tipare aici, la Păcuiul lui Soare. Faptul este dovedit în chip hotărîtor de descoperirea unor deșeuri de lunule de plumb și a unor piese nefinisate[2] atît pe „plaja" din fața cetății cît și în secțiunile practicate.

Într-un caz s-a găsit și o cataramă de bronz rebutată [3]. Descoperirea ei ne îndrituiește să susținem, fără teama de a greși, că la Păcuiul lui Soare exista și un meșteșugar priceput în turnarea cataramelor de bronz.

În treacăt vom aminti și de prezența unor piese de os nefinisate, dar elocvente pentru a susține că ele au fost „fabricate", dacă ne putem exprima așa (și înfrumusețate cu diferite motive), la Păcuiul lui Soare.

Și mai interesant încă este faptul că la Păcuiul lui Soare se obțineau, în veacul al XI-lea, obiecte de podoabă prin tehnica presării (au

---

1 Pentru bibliografia privind realitățile de la Păcuiul lui Soare, a se vedea Petre Diaconu-D. Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare, I, Cetatea bizantină*, 1972 și Petre Diaconu-Silvia Baraschi, *Păcuiul lui Soare II. Așezarea medievală*, 1977.

2 Petre Diaconu, în *Păcuiul lui Soare*, I, p. 144.

3 Ibidem, p. 155, fig. 62/17.

repoussé). Afirmaţia nastră se întemeiază pe descoperirea a trei tipare de bronz.

Primul dintre ele se prezintă sub forma unei plăci dreptunghiulare de bronz, avînd dimensiunile de 0,093/0,053 m şi grosimea de 0,002 m [4] (fig. 1). Faţa tiparului este înzestrată cu siluetele a patru căprioare, dispuse două cîte două, spate în spate. Corpul căprioarelor este aproape perfect. Maniera de redare a căprioarelor, eleganţa poziţiei acestora trădează mîna unui meşteşugar-artist cu îndelungată experienţă. Placa de bronz este mărginită pe cele patru laturi de un decor şnurat. Cu acest tipar se obţineau, prin presarea unei foiţe de aur, podoabe care se aplicau probabil pe diferite obiecte, acoperite sau nu cu stofă ori pînză. Desigur, afirmaţia noastră nu poate depăşi limitele unei ipoteze de lucru, de vreme ce, pînă-n prezent, nu s-a descoperit nicăieri vreo podoabă care să fi fost făurită cu un asemenea tipar.

Ne grăbim să adăugăm, însă, că dacă nu s-au găsit podoabe, în schimb s-au găsit tipare, asemănătoare cu al nostru, nu prin motivele decorative ci ca funcţionalitate. Avem în vedere o placă de os, dreptunghiulară, descoperită la Costeşti (jud. Iaşi). Pe una din feţe sînt înfăţişate într-o manieră hieratică figurile a trei personaje ; pe cealaltă faţă, într-un chenar din două linii paralele, se află un decor geometric compus din franjuri de linii şi cercuri. Piesa, potrivit opiniei lui Dan Gh. Teodor, datează din sec. V—VII [5]. Noi înclinăm să credem că ea aparţine mai de grabă vremurilor corespunzînd sec. IX—X.

Placa de os de la Costeşti este considerată a fi un obiect creştin [6]. Argumentele le-ar constitui, pe de o parte figurile celor trei personaje omologate cu figurile unor preoţi, iar pe de altă parte, existenţa în colţul din dreapta sus al plăcii a unei căprioare — considerate

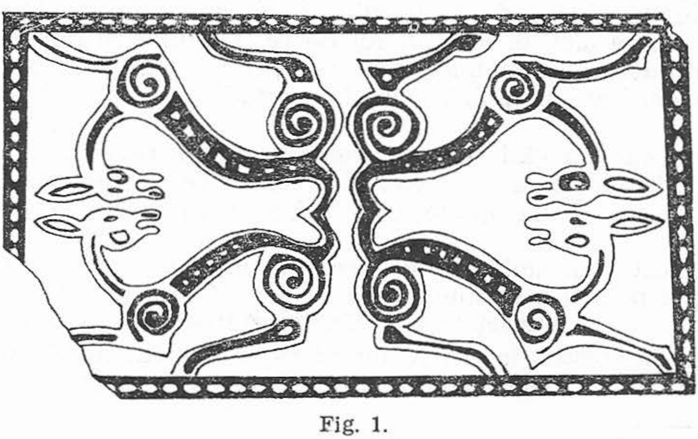

Fig. 1.

[4] Ibidem, p. 159, fig. 64.
[5] Dan Gh. Tudor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n.*, 1978, p. 21 şi p. 165, fig. 6, stînga sus. Din păcate, autorul nu-i dă dimensiunile.
[6] I. Barnea, *Arta creştină în România*, II, 1981, p. 30 şi p. 31, pl. I.

a fi un simbol creștin. Este posibil ca placa-tipar de la Costești să aibă un caracter creștin, dar aceasta nu-i suficient dovedit. În primul rînd pentru că nu-i de loc sigur că figurile de pe fața tiparului ar reprezenta trei preoți, iar în al doilea rînd, deoarece căprioara se întîlnește nu numai în simbolistica creștină ci și în simbolistica și ornamentica păgînă. Oricum ar fi, noi vom reține că figurile căprioarelor de pe tiparul de la Păcuiul lui Soare sînt redate aproape exact în maniera în care a fost redat decorul animalier de pe un obiect de os, poate o plăsea, descoperit la Dinogetia-Garvăn [7].

Al doilea tipar este reprezentat printr-un fel de rozetă cu un diametru de 0,023 și o grosime de 0,005 m [8]. Rozeta are 9 protuberanțe hemisferice, dispuse pe margine. Decorul central se compune din două cercuri concentrice și un „punct" în mijloc. Acest tipar slujea la obținerea, prin presare, a unor podoabe-rozete din foiță de aur.

De notat că o podabă din foiță de aur făcută chiar pe tiparul de la Păcuiul lui Soare s-a descoperit, cu ani în urmă, în cunoscuta așezare feudală timpurie Dinogetica-Garvăn [9]. Faptul este important deoarece prin el se reliefează o latură necunoscută pînă în prezent a „schimburilor de mărfuri" între „orașele bizantine" de la Dunărea de Jos.

In fine, al treilea tipar descoperit la Păcuiul lui Soare, se prezintă sub forma unei plăci de bronz cvasisemicirculare, groase de 0,006—0,007 m ; lungimea maximă a piesei este de 0,068 m, iar lățimea de 0,045 m (fig. 2). Pe placă este reliefată o figură animalieră fantastică, aducînd poate ca înfățișare cu silueta unui grifon. Nu știm unde și cînd se purtau podoabele obținute pe acest tipar. Probabil că piesa da-

Fig. 2.

[7] Idem, în *Dinogetia*, Editura Meridiane, ediția II, 1968, fig. 38/4 și în *Materiale*, X, 1973, fig. 12/2.

[8] Petre Diaconu, *op. cit.*, p. 156, fig. 63/2.

[9] I. Barnea, în *Materiale*, X, 1973, p. 314 și p. 322, fig. 20/2.

tează din sec. XI. Din păcate, pînă în momentul de față nu am găsit nici o analogie pentru tiparul prezentat.

Înainte de a încheia scurta noastră contribuție, ne vom opri cîteva clipe asupra unei piese descoperite la Dinogetia-Garvăn. Este vorba de un disc turnat în bronz avînd diametrul de 0,035 m, datînd din secolul al XI-lea. Una din fețe este complet netedă; cealaltă este decorată pe margine cu un cerc perlat. În cîmpul din mijloc se află bustul în relief „purtînd un sceptru rezemat pe umărul drept" al unui sfînt, probabil arhanghelul Mihail.

Piesa de la Dinogetia-Garvăn a fost [10] și este [11] considerată a fi un medalion. Întrucît nu e perforată și nici nu păstrează urmele vreunei torțițe, piesa în cauză nu poate fi ca atare. Noi înclinăm a crede că ea a slujit drept tipar pentru obținerea, prin tehnica presării, a unor obiecte de podoabă, în speță a unor aplici, care se vor fi purtat prinse de îmbrăcăminte.

Ca o concluzie finală a discuției noastre se impune sublinierea faptului că tiparele din sec. XI pentru obținerea de podoabe prin tehnica *au repoussé* descoperite la Păcuiul lui Soare definesc, odată în plus, caracterul urban al amintitei așezări.

GIESSFORMEN VON PĂCUIUL LUI SOARE FÜR DIE ERZEUGUNG VON SCHMUCKGEGENSTÄNDEN IN DER PRESSUNGSTECHNIK

Zusammenfassung

Die Arbeit beschreibt drei aus Bronze verfertigte Giessformen.

Die erste ist plattenförmig. Auf der Vorderseite sind die Umrisse von vier Rehen ausgeschnitten, die zu zweit erscheinen. Die zweite Giessform ist rosetteaförmig. Es ist erwähnenswert, dass ein mit eben dieser Form erzeugtes Exemplar in Dinogetia-Garvăn entdeckt wurde. Die dritte weist ein stilisiertes zoomorphes Motiv auf, vielleicht ein Griffon. Zuletzt äussern die Verfasser die Hypothese, dass auch das sogenannte Medaillon mit der Figur des Sankt Michael von Dinogetia-Garvăn ebenfalls eine Giessform für die Erzeugung von Schmuckgegenständen in der Technik au repoussé ist. Alle Stücke sind ins 11. Jh. datiert.

[10] I. Barnea, în *Dinogetia*, I, 1967, p. 366.

[11] Idem, *Arta creștină în România*, II, p. 218.

STUDII CLASICE

PUBLIUS VERGILIUS MARO DESPRE TRACI, GEȚI ȘI DACI

IOAN MICU

Cu mai bine de cinci decenii în urmă, ședința Academiei Române din 24 mai 1930 a fost dedicată lui P. Vergilius Maro. Atunci N. Iorga a făcut o comunicare : *„Originalitatea lui Virgiliu"*. Se comemorau 2000 de ani de la nașterea marelui poet, născut la 15 octombrie anul 70 î.e.n.. Acum de curînd s-a sărbătorit bimilenariul morții sale, întîmplată la 21 septembrie anul 19.

În cele trei opere ce ne-au rămas de la el, — Bucolice, Georgice, Eneida — se întîlnesc amănunte nu doar cu privire la italici, etrusci, latini, cartaginezi, greci și troieni, ci și cu privire la traci, mai ales, și daco-geți, precum și la sciți (agatîrși și geloni). În ce privește numele teritoriilor unde trăiau tracii, geții și dacii, le întîlnim ori sub forma nominală *Thraca,* niciodată *Thracia,* ori în expresii metaforice de felul : *Mavortia tellus, Mavortia terra, patria Ismara, Getica arva, deserta Getarum,* dar mai cu seamă sub formă adjectivală sau ca epitet de excelență : *Thracius, Thraeicius și Threicius, Geticus,* iar locuitorii acestor ținuturi apar fie sub formă latinizată după cea grecească : *Thraces,* presupunînd un nom. sing. *Thrax,* sau *Threicius,* fie *Getae,* fie *Dacus.* Mai putem să-i bănuim cuprinși și în expresia *ope barbarica* (EVIII, 685) folosită de poet spre a desemna, în bătălia de la Actium prefigurată pe scutul lui Enea, pe aliații lui Antonius, recrutați din rîndul „barbarilor", între care se aflau, cum se știe, și geți.

Între neamurile și triburile tracice amintite de Vergiliu îi găsim pe *geți, daci, sithoni, bisalti, ciconi, bebrici, edoni,* iar alături de ei și în legătură cu ei — pe *agatîrși, geloni, bitini,* precum și unele seminții mitice ca *amzoanele, Threiciae Amazones,* fiind socotite de neam tracic, *eneazii,* adică locuitorii cetății *Aenos,* întemeiată de Enea la gura Hebrului, în cuprinsul căreia, firește, existau și aborigeni. Despre fiecare poetul mantovan ne dă amănunte interesante. Astfel, în legă-

tură cu geții, ne vorbește despre *deserta Getarum* și de ogoarele acestora ocrotite de zeul *Mars Gradivus* în ipostaza de zeu al semănăturilor ; de războiul contra geților (G IV, 463), aluzie la expediția lui Crassus din anul 29. Dacii sînt amintiți într-un vers din *Georgice* (II, 497) devenit celebru *(coniurato descendens Dacus ab Histro,* „dacul coborîtor de la Istrul pe care a jurat"). După Aufidius Modestus, dacii ar fi avut obiceul ca, de fiecare dată cînd porneau în expediție, să bea din apa fluviului Istru, jurînd să nu se întoarcă din luptă altfel decît biruitori. Dar verbul *coniurare* mai poate avea, aici, și o altă interpretare, aceea de „a constitui un fel de coaliție a semințiilor de la Dunăre, în special a daco-geților, în așa fel că *Hister* din *coniurato ab Histro* poate fi luat și în sensul de „populații *de la Dunăre*", aflătoare, deci, pe ambele maluri ale Dunării. Această „coaliție" constituia desigur acel „pericol dacic" de care vorbește însuși Horațiu, întrebat de unul din cetățenii Romei : „Ce-ai mai auzit de daci ? *Numquid de Dacis audisti ?* În anul 31 la Roma, se trăia psihoza unei invazii dace dinspre nord-est, prin Panonia și Alpii Carintiei. Nu era de mirare îngrijorarea romanilor.

După locurile și toponimele amintite în operele vergiliene, aria de răspîndire a traco-geto-dacilor s-ar fi întins la nordul Dunării pînă spre ținuturile polare *(sub axem)*, avînd drept limite : la sud, M. Egee ; la est, Pontul Euxin pînă către Hypanis, unde-i aveau vecini pe geloni, iar spre vest, învecinări neprecizate. În orice caz spațiul tracic era privit de poet ca foarte îndepărtat, *ultima Thraca* (EXII, 334-5). Dincolo de ea se aflau regiunile hiperboreene, zăpezile sithoniene *(Sithonias nives)*, întinderile acoperite de omături și ghețuri *(Hyperboreis aloris, Hyperboreas glacies, Riphaeis pruinis)*, asprimile iernii septentrionale, văile reci ale munților Haemus *(gelidis convallibus Haemi)*, ghețurile nordului, de unde suflau aprig Boreas și Aquilo. Cînd începea să bată crivățul, întregul peisaj tracic și scitic își schimba aspectul. Furia lui Turnus cînd pornește la luptă e comparabilă cu a crivățului. Alte vînturi nordice care bîntuie ținuturile locuite de semințiile trace sînt *caurii :* „Iarnă-i mereu și mereu varsă *caurii* suflul lor rece" (G III, 356). O imagine vie a acestor ținuturi tracice o putem desprinde din *Georgice* (III, 349—383) unde poetul aduce ca element de comparație viața locuitorilor din Libia. Unele aspecte ne sînt mai bine cunoscute de la Ovidiu, de aceea nu de puține ori, ascultînd stihurile vergiliene, care ne vorbesc de Istrul rostogolind nisipurile galbene *(torquens flaventes Hister arenas)*, de zăpezile de-acolo, de carele ce trec peste apa înghețată a rîurilor, de apele mării, favorabile mai înainte navelor, acum însă blocate de ger, de vinul pe care îl tai în bucăți cu securea, de oamenii care pun pe ei blănurile fiarelor și chefuiesc bînd băuturi fermentate și zeamă de sorb ce imită rodul viței, ne fac să ne gîndim la Ovidiu, care, numai peste cîteva decenii, avea să afle de asprimea traiului în aceste părți ale lumii...

Numele tracice amintite de Vergiliu sînt fie ale unor personaje mitologice de mare prestigiu ca *Orfeu*, fie de regi mitici sau prințese ca *Tereu*, *Rheșus, Lycurg, Harpalyce*, fie nume provenite din nume

de rîuri din orizontul traco-get : *Hebrus, Strymonius, Hypanis, Tanais,* sau de munți : *Ripheus.* Un luptător cu cestul se cheamă *Butes* și se fălește că se trage din neamul regelui Amycus al bebricilor, e deci un trac. Tot traci sînt regii : *Ciseu,* a cărui fiică *Hecuba,* și ea o tracă, a fost prolifica soție a lui Priam ; mai sus amintitul *Amycus ;* în fine ucigașul rege *Polymestor* sau *Polymnestor,* căsătorit cu Ilione, fata cea mai mare a regelui Troiei și sora lui Polydor, ucis *auri sacra fame* *, cu al cărui tragic episod ne întîlnim în *Eneida* (III, 19—68).

Dintre apele semnalate de poet în această parte a Europei, pot fi citate : *Hister, Hebrus, Strymon* și *Tanais,* fiecăreia adăugîndu-i cîte o caracteristică : Istrul e „tulbure“ și „rostogolește nisipuri galbene“, Hebrul are apele reci, Strymonul e vestit prin cocorii de pe malurile lui, Tanais e „înzăpezit“. Dintre mări e indicat *Pontul,* fără a-i spune „euxin“ și *Maeotia unda* (Marea de Azov), iar dintre munți, lanțul Balcanilor *(Haemus* sau *Haemi)* cu văile răcoroase, ocrotite de umbra măreață a ramurilor, de culmile muntelui *Rhodope,* care se întinde pînă spre axul polar (!), de muntele *Ismar (Ismarus* sau *Ismara)* — de care e legată legenda lui Orfeu și ale cărui costișe erau bune pentru viticultură, de *Ripheus* cu vîrfurile mereu acoperite de omături, situat undeva, în nordul lumii cunoscute pe atunci, de înaltul *Pangeu (alta Pangaea),* una din culmile sale fiind puțin mai mică, prin înălțime, decît Ceahlăul nostru.

După trăsăturile fizice și sufletești din feluritele informații pe care ni le dă Vergiliu cu privire la semințiile tracice, s-ar putea constitui, în tehnica mozaicului, portretul acestora. Erau oameni de statură înaltă, uneori chiar uriașă, *immani corpore,* ca Butes, de pildă, celebrul luptător cu cestul. Se înfățișau cu o vigoare deosebită, ca oameni din ținuturile nordice, deprinși cu frigul, dar și cu asprimile vieții. Oricînd gata de luptă, înclinați spre vărsare de sînge, războinici, de unde și considerarea țării lor ca „pămînt al zeului Marte“ *(Mavortia tellus sau terra).* Homer însuși socotea Tracia reședința lui Ares. Săgețile tracilor erau faimoase. O tolbă cu săgeți trace e oferită ca premiu la jocurile funebre organizate de Enea, în Sicilia, cu ocazia aniversării morții lui Anchise. Tolba era de amazoană, deci tot tracică, și avea o cingătoare lată de susținere pe umăr, bătută cu aur, și o pafta cu o strălucitoare piatră scumpă. Femeile tracilor erau voinice, războinice și ele, de unde și originea tracică, pentru mitologie, a amazoanelor care, la Vergiliu, apar cu epitetul de excelență : *Threiciae Amazones.* Se bucurau de prestigiu în fața bărbaților, de aceea, simțindu-se disprețuite, devin răzbunătoare, ca nevestele ciconilor, care l-au sfîșiat pe Orfeu și i-au risipit trupul pe cîmp. Harpalyce, fata regelui trac omonim, întrecea în goana calului Hebrul năvalnic.

Tracii însă nu erau numai războinici, ci și crescători de cai și de oi, precum și viticultori și agricultori. Caii tracilor aveau mare faimă printre eroii Eneidei. Turnus e „călare pe un sirep trac cu pete albe“ ;

---

* L-am pus pe *fames* din original în ablativul causae cerut, în textul meu, de verbul „a ucide“.

caii căpeteniei rutulilor „întreceau zăpada în albeață și vîntul în iuțeală", aveau „piepturi puternice și coame revărsate pe grumaji"; copilul Priam „călărea pe un cal trac cu pete albe, cu pintenii glesnelor albi și purta sus fruntea tot albă"; caii lui Rhesus, luați de Diomede, sînt „focoși", *ardentes equos*. Tracii creșteau și turme de oi; se pricepeau și la anumite practici veterinare: bisaltii, ca și vecinii lor de neam scitic, gelonii, cunoșteau unele intervenții medicale pentru vindecarea oilor bolnave.

Se îndeletniceau și cu agricultura: „tracii ară", *Thraces arant,* ne atrage atenția Vergiliu, vorbind de tracii de pe malurile Hebrului, la vărsarea căruia Enea întemeiase cetatea Aenos, în jurul căreia se aflau cîmpuri întinse cultivate. Cultivau și vița de vie. Poetul amintește într-un vers din *Georgice,* de muntele Ismar, cu podgorii pe costișe, iar Homer ne povestește că... s-a îmbătat cu vin de Ismar ciclopul odiseic. Ca să bea, foloseau *craterae,* vase de formă și mărime variată, putînd fi și de talie uriașă: un rutul se ascunde după un astfel de vas. Cel amintit de Vergiliu e „un vas cu chipuri săpate pe dînsul, pe care Ciseu, regele Traciei, i l-a dat (lui Anchise) odinioară ca amintire și chezășie a prieteniei". Erau, așadar, și oameni de gust tracii, și iubitori de frumos, de artă. Cîntau din liră și dintr-un alt instrument muzical, propriu artei lor instrumentale, numit în versul vergilian, *Threicia cithăra,* cu ajutorul căreia putuse mîntui Orfeu, dar numai pentru puțin timp, sufletul soției sale iubite, al Euridicei.

PUBLIUS VERGILIUS MARO ÜBER THRAKER, GETEN UND DAKEN

Zusammenfassung

Der Verfasser wählt aus dem Werk des lateinischen Dichters Publius Vergilius Maro jene Abschnitte aus, die sich unmittelbar auf die Thraker beziehen und von diesen auf die Geto-Daken.

Die Beziehungen sichten die geographische Anordnung und die Ausdehnung des thrakischen Gebietes, die Stämme, das Klima, die Gewässer und Gebirge, die mythologischen und literarischen Figuren, die Beschäftigungen der Einwohner.

CRONICA

DESCOPERIRI MONETARE ÎN DOBROGEA (IV)

ANTOANETA VERTAN și GABRIEL CUSTUREA

În anul acesta cronica numismatică cuprinde descoperiri de la șantierele arheologice din județul Constanța, precum și piese provenite din achiziții și donații. Am considerat utilă și publicarea unor piese aflate în alte colecții — Mănăstirea Cocoș, Muzeul Deltei Dunării — puse la dispoziție de colegii din Tulcea, cărora le aducem cuvenitele mulțumiri.

În cronică am inclus cîteva monede coloniale grecești din descoperiri mai vechi, păstrate în colecțiile Cabinetului numismatic al Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța, precum și monede romane scoase la lumină cu ocazia cercetărilor întreprinse la Tomis în anii 1974—1975. Am considerat necesară publicarea unui depozit monetar descoperit la Enisala, datat în secolul al XIX-lea. Dintre monedele medievale se remarcă emisiunile locale, genovezo-tătare și cele atribuite recent despotului Ioan Terter (P. Diaconu, SCIVA, 29, 1978, 2, p. 185—221 ; G. Custurea, SCIVA, 31, 1980, 4, p. 641—642) importante pentru cunoașterea circulației monetare în Dobrogea în secolul al XIV-lea.

MONEDE GRECEȘTI

Constanța

EDIFICIUL ROMAN CU MOZAIC

În cursul săpăturilor efectuate de cercetătorii muzeului constănțean în anii 1974—1975 a fost recoltat și un vast material numismatic din care prezentăm aici cîteva monede coloniale.

HISTRIA : GORDIAN și TRANQUILLINA

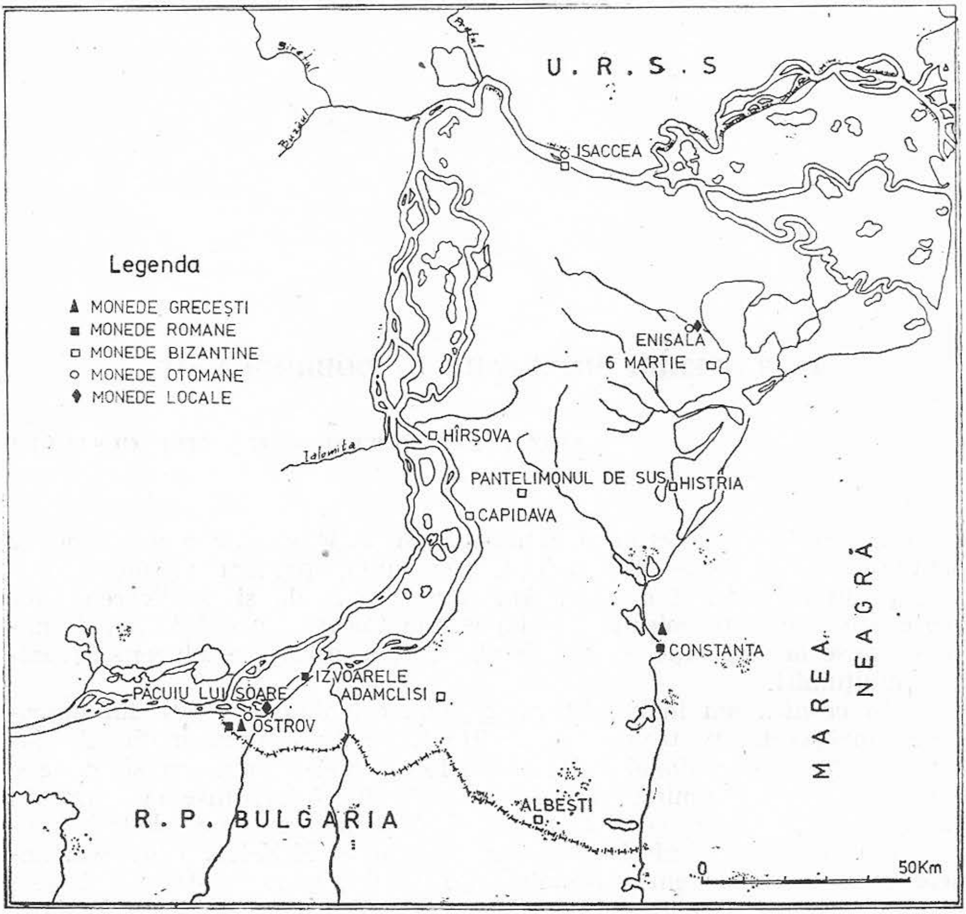
414. AE. ↑. 10,29, g, 26 mm, Pick-Regling nr. 524. Tocită. Inv. 51150

MARKIANOPOLIS : SEPTIMIUS SEVERUS

415. AE. ↑. 10,74 g, 17 mm, Pick-Regling nr. 573. Tocită. Inv. 14801.

NIKOPOLIS : GORDIAN III

416. AE. ↑. 11,96 g, 28 mm, Pick-Regling nr. 2072. Puțin tocită. Inv. 51152.

Ostrov

Monedele au fost găsite în raza comunei Ostrov și donate muzeului de S. Gionea în anul 1981.

NIKOPOLIS : SEPTIMIUS SEVERUS

417. AE.↑.15,45 g, 27 mm, Pick-Regling nr. 1327. Tocită. Inv. 49487.

ODESSOS : GORDIAN și TRANQUILLINA

418. AE↑. 14,99 g, 25 mm, Pick-Regling nr. 2386. Puțin tocită. Inv. 49483.

MONEDE ROMANE

Constanța

EDIFICIUL ROMAN CU MOZAIC

Monedele au fost descoperite de Maria Bărbulescu-Munteanu în cursul campaniilor de cercetări arheologice din anii 1974—1975 (S_1, S_4).

ANTONIUS PIUS

419. AE.↑. 9,47 g, 27,5 mm, BMC IV, p. 218, nr. 1360, Roma, anii 140—143. Foarte tocită. Inv. 51151.

AURELIANUS

420. AE.↑. 2,15 g, 25,5 mm, Cohen[2] nr. 92, anii 272—275. Foarte tocită. Inv. 51153.

DIOCLETIANUS

421. AE.↑. 1,55 g, fragm., RIC VI, p. 531, nr. 13, anii 295—296. Foarte tocită. Inv. 51154. HΓ/—

422. AE.↑. 2,34 g, fragm., RIC VI, p. 532, nr. 21, anii 296—299. Tocită. Inv. 51155. KΓ/—

MAXIMIANUS HERCULIUS

423. AE.↑. 1,63 g, fragm., RIC VI, p. 531, nr. 13, anii 295—296. Tocită. Inv. 51156. HA/—

LICINIUS

424. AE.↑. 1,76 g, fragm., RIC VI, p. 519, nr. 57, Thessalonica, anii 312—313. Foarte tocită. Inv. 51157. .TS.A

CONSTANTIUS

425. AE.↑. 1,65 g, 14,5 mm, LRBC I, tip GLORIA ROMANORUM (ist.) anii 335—337. Foarte tocită. Inv. 51158.

426. AE.↑. 0,85 g, 14,5 mm, LRBC I, tip GLORIA EXERCITUS (ist.), anii 335—337. Foarte tocită. Inv. 51159.

427. AE.↑. 1,03 g, fragm., LRBC I, p. 24, nr. 1028, Constantinopol, anii 335—337. Foarte tocită. Inv. 51160. CONSA

CONSTANTIUS II

428. AE.↑. 1,38 g, 15 mm, LRBC I, p. 23, nr. 957, Heraclea, anii 341—346. Tocită. Inv. 51162. SMHA

429. AE.↑. 2,04 g, 15 mm, LRBC I, tlip VOT/XX/MVLT/XXX, anii 341—346. Tocită. Inv. 51161.

430. AE.↑. 1,35 g, fragm., LRBC II, tip SPES REIPUBLICE, anii 355—361. Foarte tocită. Inv. 51163.

IULIANUS

431. AE.↑. 1,65 g, 16 mm, LRBC II, tip SPES REIPUBLICE (AE4), anii 355—361. Tocită. Inv. 51164.

ARCADIUS, HONORIUS

432. AE.↑. 1,13 g, 12 mm, LRBC II, p. 105, nr. 2920, Alexandria, anii 395—408. Tocită. Inv. 51165. ALEA

Izvoarele

Monedele au fost descoperite în anul 1981.

PHILIPUS JUNIOR

433. ANT.↓. 3,65 g, 22 mm, Cohen[2], p. 169, nr. 69, anul 249. Tocită. Inv. 51166.

TREBONIANUS GALLUS

434. AE.↓. 3,16 g, 22 mm, Cohen[2], p. 237, nr. 9, anul 252. Puțin tocită. Inv. 51167.

DIOCLETIANUS

435. AE.↑. 9,45 g, 21 mm, RIC VI, p. 581, nr. 15a, Cyzic anii 295—299. Tocită. Inv. 51168.

LICINIUS

436. AE.↑. 3,53 g, 20 mm, RIC VI, p. 566, nr. 69, anii 311. Tocită. Inv. 51169.

GALERIUS MAXIMIANUS

437. AE↓.3, 24 g. 20 mm, RIC VI, p. 566,, nr. 72 a Nicomedia anul 312 Tocită. Inv. 51170. SMN

CONSTANTINUS I

438. AE.↑. 2,70 g. fragm., LRBC I, tip PROVIDEN-TIAE AVGG, anii 324—330. Tocită. Inv. 51171.

439. AE.↑. 2,28 g. 18 mm, LRBC I, p. 22, nr. 865. Heraclea, anii 324—330. Foarte tocită. Inv. 51172. SMHA

CONSTANTINUS II

440. AE.↑. 2,38 g, 15,5 mm, LRBC II, tip SPES REIPUBLICE (AE4), anii 355—361. Tocită. Inv. 51173.

441. AE.↓. 1,41 g, 15 mm, LRBC II, p. 103, nr. 2846—2847, Alexandria, anii 355—361. Tocită. Inv. 51174. MI/ALEB

VALENTINIANUS I, VALENS

442. AE↓. 1,71 g, 14,8 mm, LRBC II, tip SECURITAS REIPUBLICAE (AE3), anii 367—375. Tocită. Inv. 51175.
443. AE.↑. 1,95 g. fragm., LRBC II, tip GLORIA ROMANORUM, anii 367—375. Foarte tocită. Inv. 51176.

OSTROV

Monedele au fost donate în anul 1981 de S. Gionea.

VESPASIANUS

444. AE.↓. 13,53 g. 27 mm, BMC II, p. 207, nr. 828, Lugdunum, anii 77—78. Foarte tocită. Inv. 49480.

TRAIANUS

445. AE.↓. 23,43 g, 33 mm, BMC III, p. 219, nr. , Roma, anii 115 (?)—116. Foarte tocită. Inv. 49479.

HADRIANUS

446. AE.↓. 10,66 g, 27,5 mm, BMC III, p. 509, nr. 1279, Roma, anii 119—138. Foarte tocită. Inv. 49485.

ANTONINUS PIUS

447. AE.↑. 12,86 g, 28,8 mm, BMC IV, p. 171, nr. 1117, Roma, anul 138. Foarte tocită. Inv. 49483.
448. AE.↓. 14,26 mm. BMC IV, p. 197, nr. 1227, anii 140—143 (144 ?), Roma. Tocită. Inv. 49478.

LICINIUS

449. AE.↑. 2,91 g, 22,5 mm, RIC VI, p. 541, nr. 74, Heraclea, anul 313. Puţin tocită. Inv. 49475.

SMHT

CONSTANTIUS II

450. AE.↓. 1,80 g, 18 mm, LRBC I, p. 19, nr. 788, Siscia, anii 341—346. Puţin tocită. Inv. 49472.

I✱
✱ASIS✱

451. AE ?, 1,34 g, 15,5 mm, LRBC II, tip FEL TEMP REPARATIO (FH3), anii 346—355. Foarte tocită. Inv. 49465.
452. AE.↓. 1,89 g, 16 mm, LRBC II, tip FEL TEMP REPARATIO (FH3), anii 346—355. Tocită. Inv. 49477.

IULIANUS

453. AE.↑.3,07 g, 18,5 mm, LRBC II, tip FEL TEMP REPARATIO (FH3), Siscia, anii 355—361. Netocită. Inv. 49471.

ASIS✱

Passim

Monedele pe care le prezentăm mai jos provin din colecţia A. Crăciun, achiziţionate de muzeul constănţean în anul 1977. Din informaţiile primite este posibil să fi fost descoperite în Hîrşova şi împrejurimi.

VESPASIANUS

454. AR.↓. 2,93 g, 19 mm, BMC II, p. IV, nr. 27, Roma, anii 69—70. Tocită. Inv. 14786.
455. AR.↓. 3,18 g, 18,2 mm, BMC II, p. 30, nr. 161, Roma, anul 174. Tocită. Inv. 14776.
456. AR.↓. 2,97 g, 19 mm, BMC II, p. 30, nr. 161, Roma, anul 75. Tocită. Inv. 14760.
457. AR.↓. 2,75 g, 18 mm, BMC II, p. 52, nr. 298, Roma, anii 78—79. Foarte tocită. Inv. 14769.

VITELLIUS

458. AR.↓. 2,45 g, 19 mm, BMC II, p. 34, nr. 179, Roma, anul 76. Tocită. Inv. 14775.

NERVA

459. AR.↓. 2,89 g, 17 mm, BMC III, p. 2, nr. 11, Roma, anul 96. Puţin tocită. Inv. 14768.

TRAIANUS

460. AR.↓.2,96 g, 18,5 mm, BMC III, p. 39, nr. 64, Roma, anul 100. Puţin tocită. Inv. 14790.

HADRIANUS

461. AR.↓.2,98 g, 18 mm, BMC III, p. 250, nr. 88, Roma, anul 118. Puţin tocită. Inv. 14771.
462. AR.↓. 2,82 g. 19 mm, BMC III, p. 260, nr. 154, Roma, anii 119—138. Foarte tocită. Inv. 14757.

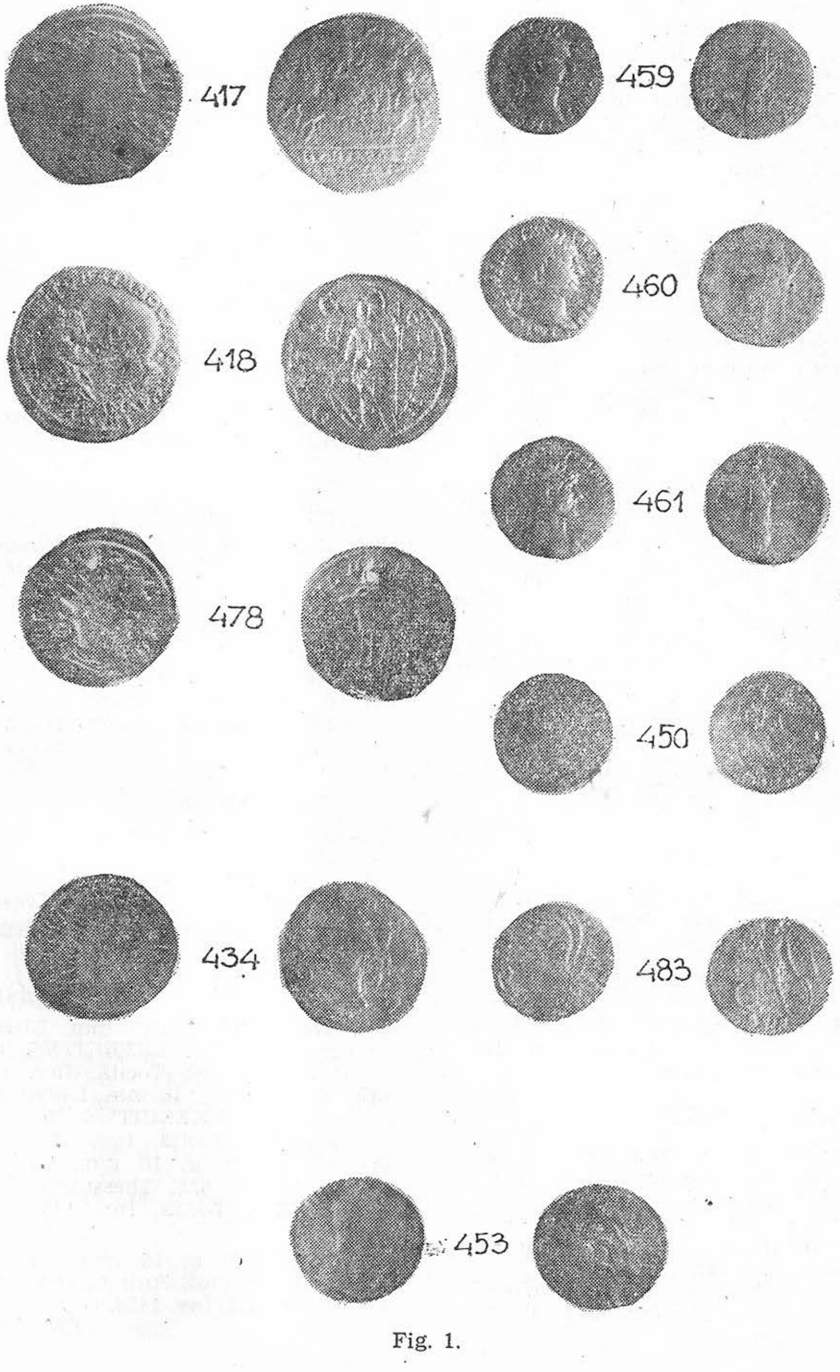

Fig. 1.

463. AE.↓. 10,42 g, 26 mm, BMC III, p. 465, nr. 1482, Roma, anii 119—138. Foarte tocită. Inv. 1484.
464. AE.↓. 4,40 g, 26 mm, BMC III, p. 426, nr. 1265, Roma, anii 119—138. Foarte tocită. Inv. 14830.
465. AE.↓. 3,73 g, 23 mm, BMC III, p. 482, nr. 1596, Roma, anii 119—138. Foarte tocită. Inv. 14818.

SABINA

466. AR.↓. 2,42g, 18 mm, BMC III, p. 358, nr. 932, Roma, anii 134—138. Foarte tocită. Inv. 14788.

ANTONINUS PIUS

467. AE.↓. 11,46 g, 26 mm, BMC IV, p. 335, nr. 119, Roma, anii 155—156. Foarte tocită. Inv. 14810.
468. AR.↓. 2,74 g, 17 mm, BMC IV,, p. 125, nr. 851, Roma, anii 155—156. Tocită. Inv. 14761.
469. AR.↓. 2,81 g, 17,5 mm, BMC IV, p. 388, nr. 20, Roma, anul 161. Tocită. Inv. 14785.
470. AR.↑. 3,00 g, 17,8 mm, BMC IV, p. 455, nr. 496, Roma, anii 168—169. Tocită. Inv. 14780.
471. AR.↑. 2,54 g, 18 mm, BMC IV, p. 464, nr. 555, Roma, anii 171—172. Tocită. Inv. 14773.

FAUSTINA

472. AR.↓. 3,30 g, 17,5 mm, BMC IV, p. 57, nr. 389, Roma, anul 141. Tocită. Inv. 14758.

MARCUS AURELIUS

473. AR.↓. 2,66 g, 17,8 mm, BMC IV, p. 113, nr. 777, Roma, anii 151—152. Tocită. Inv. 14772.

COMMODUS

474. AR.↑. 258 g, 19 mm, BMC IV, p. 748, nr. 319, Roma, anul 192. Tocită. Inv. 14763.

GORDIANUS III

475. ANT.↓. 4,33 g, 21,8 mm, Cohen [2], p. 41, nr. 193, anul 238. Tocită. Inv. 14765.
476. ANT.↓. 4,78 g, 22,5 mm, Cohen [2], p. 45, nr. 242, anul 240. Puțin tocită. Inv. 14782.
477. ANT.↓. 2,74 g, 21 mm, Cohen [2], p. 35, nr. 143, anul 242. Tocită. Inv. 14781.

PHILIPUS II

478. ANT.↑. 3,66 g, 22 mm, Cohen [2], p. 113, nr. 189, anul 248. Puțin tocită. Inv. 14767.

GALLIENUS

479. ANT.↑. 3,36 g, 20,8 mm, Cohen [2], p. 431, nr. 919, anul 268. Foarte tocită. Inv. 14784.

AURELIANUS

480. AE.↑. 2,78 g, 22 mm, Cohen [2], p. 182, nr. 59, anul 274. Puțin tocită. Inv. 14808.

PROBUS

481. AE.↓. 3,61 g, 23 mm, Cohen [2], p. 320, nr. 674, anul 281. Tocită. Inv. 14853.

DIOCLETIANUS

482. AE.↑. 2,48 g, 20 mm, Cohen [2], p. 438, nr. 237, anul 305. Tocită. Inv. 14840.

CONSTANTINOPOLIS

483. AE.↑. 1,27 g. 17,5 mm, LRBC I, p. 2, nr. 908, Heraclea, anii 330—335. Puțin tocită. Inv. 14850.
SMHΔ

CONSTANTINUS I

484. AE.↑. 4,26 g, 23,5 mm, RIC VII, p. 541, nr. 73, Heraclea,, anul 313. Tocită. Inv. 14831.
SMHT
485. AE.↑. 2,52 g, 18 mm, LRBC I, p. 30, nr. 1356, Antiohia, anii 330—335. Tocită. Inv. 14834.
SMANA
486. AE.↑. 1,83 g, 18,5 mm, LRBC I, tip GLORIA EXERCITVS (2st.), anii 330—335. Tocită. Inv. 14833.
487. AE.↓. 1,91 g, 18 mm, LRBC I, tip GLORIA EXERCITUS (2st.), anii 330—335. Tocită. Inv. 14847.
488. AE.↓. 2,46 g, 18 mm, LRBC I, p. 20, nr. 835, Thessalonica, anii 330—335. Tocită. Inv. 14857.
SMTSA
489. AE.↑. 1,33 g, 16 mm, LRBC I, p. 31, nr. 1363, Antiohia anii 335—337. Tocită. Inv. 1483.
SMANA

490. AE.↓.1, 32 g, 16 mm, LRBC I, tip GLORIA EXERCITVS (1st.), anii 337—341. Tocită. Inv. 14836.

491. AE.↓. 501 g, 22,8 mm, LRBC I, p. 27, nr. 1145, Nicomedia, anii 341—346. Tocită. Inv. 14854.
SMNA

CONSTANTINUS II

492. AE.↑. 2,09 g, 18,5 mm, LRBC I, p. 20, nr. 842. Anii 330—335. Thessalonica. Tocită. Inv. 14814.
SMTSΓ

493. AE.↓. 2,24 g 18 mm, LRBC I, p. 28, nr. 1216—7, Cyzic, anii 330—335. Tocită. Inv. 14823.
SMKA

494. AE.↑. 1,70 g, 19 mm, LRBC I, p. 20, nr. 837—837 a, Thessalonica, anii 330—335. Tocită. Inv. 14829.
SMTSA

495. AE.↑. 1,38 g, 16,8 mm, LRBC I, p. 21, nr. 859, Thessalonica, anii 341—346. Tocită. Inv. 14852.
SMTSA

496. AE.↓. 2,42 g, 16,5 mm, LRBC II, tip FEL TEMP REPARATIO (FH3), anii 346—350. Foarte tocită. Inv. 14844.

497. AE.↓. 247 g, 18,5 mm, LRBC II, p. 69, nr. 1115—16, Siscia, anii 346—350. Tocită. Inv. 14842.
ASIS

498. AE.↑. 3,16 g, 19,8 mm, LRBC II, tip FEL TEMP REPARATIO (FH3), anii 346—350. Tocită. Inv. 14838.

499. AE.↑. 2,11 g, 18 mm, LRBC II, tip FEL TEMP REPARATIO (FH3), Siscia, anii 346—351. Tocită. Inv. 14832.
ΓSIS

500. AE.↑. 1,86 g, 18 mm, LRBC II, tip FEL TEMP REPARATIO (FH3), anii 346—361. Tocită. Inv. 14827.

501. AE.↓. 1,66 g, 17 mm, LRBC II ?, p. 92, nr. 2311—12, Nicomedia, anii, 346—361. Tocită. Inv. 14826.
SMNB

520. AE.↑. 2,63 g, 17,5 mm, LRBCI, I, tip FEL TEMP REPARATIO (FH3), anii 346—350. Foarte tocită. Inv. 14825.

503. AE.↑. 2,10 g, 17 mm, LRBC II, tip FEL TEMP REPARATIO (FH3), anii 346—350. Foarte tocită. Inv. 14805.

504. AE.↓. 2,07 g, 16 mm, LRBC II, tip FEL TEMP REPARATIO (FH3), anii 346—350. Foarte tocită. Inv. 14804.

505. AE.↓. 4,52 g, 23,8 mm, LRBC II, tip FEL TEMP REPARATIO (FH3), anii 346—350. Tocită. Inv. 14792.

VALENTINIANUS I

506. AE.↑. 2,05 g, 17 mm, LRBC II, tip GLORIA ROMANORUM, anii 364—367. Tocită. Inv. 14822.

507. AE.↑. 2,11 g, 18 mm, LRBC II, p. 72, nr. 1271—74, Siscia, anii 364—367. Tocită. Inv. 14849.
ASISC

VALENS

508. AE.↑. 2,55 g, 18,2 mm, LRBC II, tip GLORIA ROMANORUM, anii 364—367. Tocită. Inv. 14824.

509. AE.↓. 2,13 g, 18,5 mm, LRBC II, p. 97, nr. 2526—31, Cyzic, anii, 367—375. Tocită. Inv. 14828.
SMKB

GRATIANUS

510. AE.↑. 2,76 g, 17,5 mm, LRBC II, tip GLORIA ROMANORUM, anii 367—375. Puțin tocită. Inv. 14793.

HONORIUS

511. AE.↓. 3,50 g 21 mm, LRBC II, p. 89, nr. 2186—94, Constantinopol, anii 393—395. Foarte tocită. Inv. 14851.
CONSA

512. AE.↓.2,37 g, 18 mm, LRBC II. tip VIRTVS EXERCITI (2st.), anii 395—408. Tocită. Inv. 14839.

MONEDE BIZANTINE

Adamclisi

Moneda a fost descoperită în campania arheologică din anul 1978.

FOCAS

513. AE.↓. 4,01 g, 21 mm.
MIB II, p. 133, nr. 86, Antiochia, 20 nummia, anul ЧI = 608/609. Tocită. Inv. 51098.

Albeşti

Moneda a fost achiziţionată de la I. Cojocaru în anul 1980.

VASILE II — CONSTANTIN VIII

514. AE.↓. 10,97 g, 30 mm. DOW III, 2, p. 653, clasa A_2, var. 8. Tocită. Inv. 46370.

Capidava

Monedele au fost descoperite în campaniile de cercetări dintre anii 1975—1981.

JUSTINIAN I

515. AE.↑. 15,72 g, 30,5 mm. MIB I, p. 112, nr. 87, Constantinopol, off ?, anii 527—532. Tocită. Inv. 46350.
516. AE.↓. 20,29 g, 39,5 mm. MIB I, p. 18, nr. 114, Nicomedia, off B, 40 nummia, anul XЧ — 540/541.
517. AE. ?, 5,57 g, 22,5 mm. MIB I, p. 118, nr. 116 a. Nicomedia, 20 nummia, anul XX/III = 549/550.

JUSTIN II

518. AE.↓. 14,05 g, 30 mm. MIB II, p. 94, nr. 43 a, Constantinopol, off Є 40 nummia anul II/II = 568/569. Puţin tocită. Inv. 46033.
519. AE. . 9,16 g. 27.5 mm. MIB II, p. 94, nr. 43 a, Constantinopol, off Є 40 nummia, anul Ч = 569/570. Puţin tocită. Inv. 46351.

Histria

Moneda a făcut parte din colecţia Şcolii generale nr. 28 din Constanţa.

ROMAN III

520. AE.↓. 10,77 g, 29 mm, surfrapată peste clasa A_2. DOW III, 2, p. 676, clasa B. Puţin tocită. Inv. 48860.

Hîrşova

Monedele au fost donate de C. Chiriac în anul 1981.

VASILE II — CONSTANTIN VIII

521. AE.↓. 11,72 g, 30,8 mm. DOW III, p. 653, clasa A_2, var. 8. Tocită. Inv. 48918.
522. AE.↓. 13,10 g, 32 mm. DOW III, 2, p. 659, clasa A_2, var. 24. Tocită. Inv. 48917.
523. AE.↓. 7,85 g, 25 mm. DOW III, 2, p. 664, clasa A_2, var. 34 ? Tocită. Inv. 46371.

MIHAIL IV

524. AE.↓. 4,56 g, 25 mm. DOW III, 2, p. 681, clasa C. Tocită ; ruptă. Inv. 51099.

NICEFOR III

Moneda a fost achiziţionată de la Şt. Mitrea în anul 1978.

525. AE.↓. 4,38 g, 25 mm. DOW III ,2, p. 696, clasa I. Puţin tocită. Inv. 21394.

Isaccea

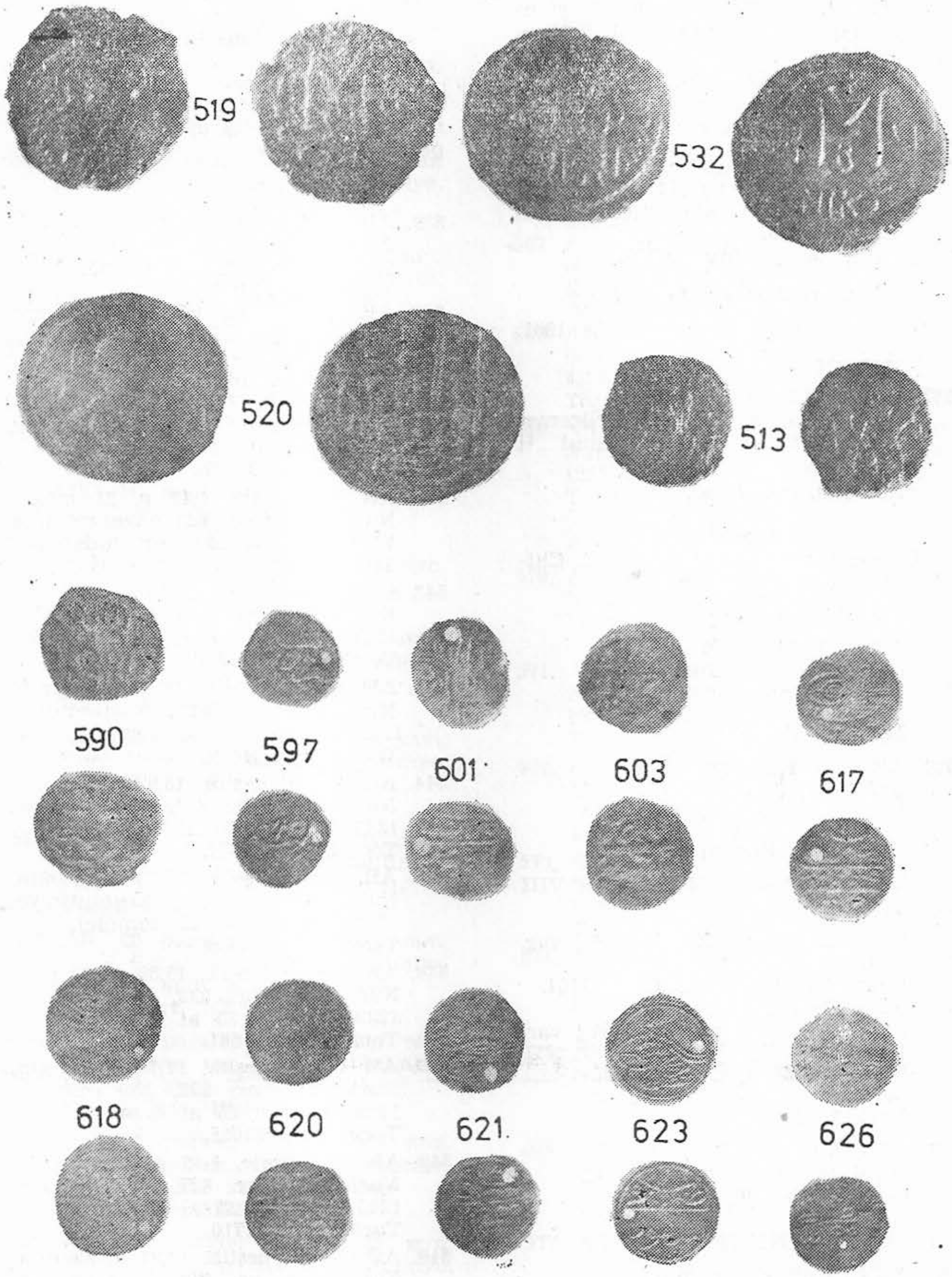
Monedele au fost achiziţionate în anul 1980 de la I. Barbu.

JUSTIN I

526. AE.↑. 5,01 g, 26,5 mm. MIB I, p. 104, nr. 18, Constantinopol, off Є anul 518. Tocită ; deformată. Inv. 51100.

JUSTINIAN I

527. AE.↓. 15,26 g, 29,5 mm. MIB I, tip general cu cruce, 40 nummia, anii 527—532. Tocită. Inv. 46374.
528. AE.↓. 8,53 g, 24 mm. MIB I, p. 112, nr. 90, Constantinopol, off B, 20 nummia, anii 527—537. Tocită. Inv. 46375.
529. AE.↓. 6,95 g, 25 mm. MIB I, p. 112, nr. 90, Constantinopol, off ? 20 nummia, anii 527—537. Tocită ; deformată. Inv. 46378.

Planșa 2.

530. AE ? 2,16 g, ?.
MIB I, pl. 116, nr. 99, Constantinopol, 10 nummia, anul X/X = 546/547.
Tocită ; ruptă. Inv. 43676.

JUSTIN II

531. AE. ↙ 11,52 g, 30 mm.
MIB II, p. 94, nr. 43 a, Constantinopol, off Δ, 40 nummia, anul X = 574/575.
Puțin tocită. Inv. 46379.

Pantelimonul de Sus

Moneda a fost descoperită în 1981.

JUSTIN II

532. AE.↓. 13,43 g, 30 mm.
MIB II, p. 98, nr. 46 a, Nicomedia, off B, 40 nummia, anul Ч = 569/570.
Netocită. Inv. 48906.

6 Martie

Monedele au fost donate de C. Chiriac în anul 1981.

ROMAN II

533. AE.↓. 12,83 g, 30 mm.
DOW III, 2, p. 676, clasa B.
Netocită. Inv. 51102.

MIHAIL IV

534. AE.↓. 5,31 g, 28,5 mm.
DOW III, 2, p. 681, clasa C.
Puțin tocită. Inv. 51101.

Passim

VASILE II — CONSTANTIN VIII

535. AE ? 3,51 g.
DOW III, 2, p. 656, clasa A_2, var. 14 b ?
Puțin tocită ; ruptă. Inv. 51104.
536. AE.↓. 10,13 g, 27 mm.
DOW III, 2, p. 666, clasa A_2, var. 40.
Puțin tocită. Inv. 51103.

MIHAIL IV

537. AE.↓. 6,42 g, 25 mm.
DOW III, 2, p. 681, clasa C.
Puțin tocită. Inv. 51105.

CONSTANTIN X

538. AE.↓. 6,02 g. 29 mm.
DOW III, 2, p. 774, clasa 1.
Tocită ; flan crăpat. Inv. 51106.

MONEDE OTOMANE

Enisala

În vechea colecție a cabinetului medical numismatic se află un tezaur monetar din secolul al XIX-lea descoperit în localitate.

MAHMUD II

539. AR. Gedid beșlik, 16,00 g, 39 mm, Nuri Pere nr. 821, Kostantiniye 1223 H, anul 22 al domniei.
Tocită. Inv. 31680.
540. AR. 20 parale, 1,26 g, 21,5 mm, Nuri Pere, nr. 827, Kostantiniye, 1223 H, anul 22 al domniei.
Tocită. Inv. 31697.
541. AR. Yüzluk, 7,25 g, 34,5 mm. Nuri Pere, nr. 823, Kostantiniye, 1223 H, anul 23 al domniei.
Tocită. Inv. 31689.
542. AR. 20 parale, 1,42 g, 21 mm. Nuri Pere, nr. 827, Kostantiniye, 1223 H, anul 24 al domniei.
Tocită. Inv. 31724.
542 a. AR. 20 parale, 1,16 g, 21 mm, Nuri Pere, nr. 827, Kostantiniye, 1223 H, anul 24 al domniei.
Tocită. Inv. 31698.
543. AR. Gedid beșlik, 16,00 g, 39 mm Nuri Pere, nr. 822, Kostantiniye, 1223 H, anul 25 al domniei.
Tocită. Inv. 31679.
544. AR. Gedid beșlik, 15,97 g, 39 mm, Nuri Pere, nr. 822, Kostantiniye, 1223 H, anul 25 al domniei.
Tocită. Inv. 31677.
545. AR. Gedid beșlik, 15,75 g, 39 mm, Nuri Pere, nr. 822, Kostantiniye, 1223 H, anul 25 al domniei.
Tocită. Inv. 31686.
546. AR. Gedid beșlik, 15,55 g, 39 mm, Nuri Pere, nr. 822, Kostantiniye, 1223 H, anul 25 al domniei.
Tocită. Inv. 31681.
547. AR. Gedid beșlik, 14,70 g, 39 mm, Nuri Pere, nr. 822, Kostantiniye, 1223 H, anul 25 al domniei.
Tocită. Inv. 31685.
548. AR. 20 parale, 1,36 g, 21 mm. Nuri Pere, nr. 827, Kostantiniye, 1223 H, anul 25 al domniei.
Tocită. Inv. 31710.
549. AR. Gedid beșlik, 16,21 g, 39 mm, Nuri Pere, nr. 822, Kostantiniye, 1223 H, anul 26 al domniei.
Tocită. Inv. 31682.

550. AR. Gedid beşlik, 16,18 g, 40 mm, Nuri Pere, nr. 822, Kostantiniye, 1223 H, anul 26 al domniei. Tocită. Inv. 31687.
551. AR. Gedid beşlik, 15,27 g, 39 mm, Nuri Pere, nr. 822, Kostantiniye, 1223 H, anul 26 al domniei. Tocită. Inv. 31688.
552. AR. Gedid beşlik, 15,21 g, 39 mm, Nuri Pere, nr. 822, Kostantiniye, 1223 H, anul 26 al domniei. Tocită. Inv. 31684.
553. AR. Gedid beşlik, 14,72 g, 39 mm, Nuri Pere, nr. 822, Konstantiniye, 1223 H, anul 26 al domniei. Tocită. Inv. 31678.
554. AR. Yüzluk, 6,99 g, 34,5 mm. Nuri Pere, nr. 824, Kostantiniye, 1223 H, anul 26 al domniei. Tocită. Inv. 31683.
555. AR. 20 parale, 1,20 g, 21 mm, Nuri Pere, nr. 828, Kostantiniye, 1223 H, anul 26 al domniei. Tocită. Inv. 31702.
556. AR. 20 parale, 1,64 g, 21 mm. Nuri Pere, nr. 828, Kostantiniye, 1223 H, anul 27 al domniei. Tocită. Inv. 31694.
557. AR. 20 parale, 1,31 g, 21 mm, Nuri Pere, nr. 828, Kostantiniye, 1223 H, anul 27 al domniei. Tocită. Inv. 31719.
558. AR. 20 parale, 1,25 g, 21 mm, Nuri Pere, nr. 828, Kostantiniye, 1223 H, anul 27 al domniei. Tocită. Inv. 31706.
559. AR. 20 parale, 1,12 g, 21 mm, Nuri Pere, nr. 828, Kostantiniye, 1223 H, anul 27 al domniei. Tocită. Inv. 31708.
560. AR. 20 parale, 1,53 g, 20,7 mm, Nuri Pere, nr. 828, Kostantiniye, 1223 H, anul 28 al domniei. Tocită. Inv. 31709.
561. AR. 20 parale, 1,49 g, 20,7 mm, Nuri Pere, nr. 828, Kostantiniye, 1223 H, anul 28 al domniei. Tocită. Inv. 31726.
562. AR. 20 parale, 1,28 g, 20,7 mm, Nuri Pere, nr. 828, Kostantiniye, 1223 H, anul 28 al domniei. Tocită. Inv. 31715.
563. AR. 20 parale, 1,71 g, 21 mm, Nuri Pere, nr. 828, Kostantiniye, 1223 H, anul 29 al domniei. Tocită. Inv. 31701.
564. AR. 20 parale, 1,35 g, 20,8 mm, Nuri Pere, nr. 828, Kostantiniye, 1223 H, anul 29 al domniei. Tocită. Inv. 31717.
565. Ar. 20 parale, 1,33 g, 21 mm, Nuri Pere, nr. 828, Kostantiniye, 1223 H, anul 29 al domniei. Tocită. Inv. 31690.
566. AR. 20 parale, 1,74 g, 20,8 mm, Nuri Pere, nr. 828, Kostantiniye, 1223 H, anul 31 al domniei. Tocită. Inv. 31717.
567. AR. 20, parale, 1,50 g, 20,5 mm, Nuri Pere, nr. 828, Kostantiniye, 1223 H, anul 31 al domniei. Tocită. Inv. 31700.
568. AR. 20 parale, 1,36 g, 21 mm, Nuri Pere, nr. 828, Kostantiniye, 1223 H, anul 31 al domniei. Tocită. Inv. 31711.
569. AR. 20 parale, 1,18 g, 20,5 mm, Nuri Pere, nr. 828, Kostantiniye, 1223 H, anul 32 al domniei. Tocită. Inv. 31691.

ABDULMEDJID

570. AR. 20 parale, 1,58 g, 20,5 mm, Nuri Pere, nr. 888, Kostantiniye, 1225 H, anul 1 al domniei. Tocită. Inv. 31695.
571. AR, 20 parale, 1,70 g, 21 mm, Nuri Pere, nr. 888, Kostantiniye, 1225 H, anul 2 al domniei. Tocită. Inv. 31704.
572. AR, 20 parale, 1,54 g, 20 mm, Nuri Pere, nr. 888, Kostantiniye, 1225 H, anul 2 al domniei. Tocită. Inv. 21722.
573. AR, 20 parale, 1,52 g, 20,5 mm, Nuri Pere, nr. 888, Kostantiniye, 1225 H, anul 2 al domniei. Tocită. Inv. 31693.
574. AR, 20 parale, 1,29 g, 20,5 mm, Nuri Pere, nr. 888, Kostantiniye, 1225 H, anul 2 al domniei. Tocită. Inv. 31720.
575. AR, 20 parale, 1,21 g, 20,5 mm, Nuri Pere, nr. 888, Kostantiniye, 1225 H, anul 2 al domniei. Tocită. Inv. 31718.
576. AR, 20 parale, 1,18 g, 21 mm, Nuri Peree, nr. 888, Kostantiniye, 1225 H, anul 2 al domniei. Tocită. Inv. 31716.
577. AR, 20 parale, 2,14 g, 21 mm, Nuri Pere, nr. 888, Kostantiniye, 1225 H, anul 3 al domniei. Tocită. Inv. 31705.

578. AR, 20 parale, 1,67 g, 20,7 mm, Nuri Pere, nr. 888, Kostantiniye, 1225 H, anul 3 al domniei. Tocită. Inv. 31714.
579. AR, 20 parale, 1,58 g, 21 mm, Nuri Pere, nr. 888, Kostantiniye, 1225 H, anul 3 al domniei. Tocită. Inv. 31723.
580. AR, 20 parale, 1,43 g, 20,5 mm Nuri Pere, nr. 888, Kostantiniye, 1225 H, anul 3 al domniei. Tocită. Inv. 31692.
581. AR, 20 parale, 1,10 g, 20,6 mm, Nuri Pere, nr. 888, Kostantiniye, 1225 H, anul 3 al domniei. Tocită. Inv. 31703.
582. AR, 20 parale, 1,76 g, 20,7 mm, Nuri Pere, nr. 888, Kostantiniye, 1225 H, anul 4 al domniei. Tocită. Inv. 31713.
583. AR, 20 parale, 1,67 g, 20,8 mm, Nuri Pere, nr. 888, Kostantiniye, 1225 H, anul 4 al domniei. Tocită. Inv. 31725.
584. AR, 20 parale, 1,62 g, 20,6 mm, Nuri Pere, nr. 888, Kostantiniye, 1255 H, anul 4 al domniei. Tocită. Inv. 31:96.
585. AR, 20 parale, 1,48 g, 20,5 mm, Nuri Pere, nr. 888, Kostantiniye, 1255 H, anul 4 al domniei. Tocită. Inv. 31712.
586. AR, 20 parale, 1,39 g, 20,7 mm, Nuri Pere, nr. 888, Kostantiniye, 1255 H, anul 4 al domniei. Tocită. Inv. 31699.
587. AR, 20 parale, 1,28 g, 21 mm, Nuri Pere, nr. 888, Kostantiniye, 1255 H, anul 4 al domniei. Tocită. Inv. 31721.
588. AR, 20 parale, 1,75 g, 20,7 mm, Nuri Pere, nr. 888, Kostantiniye, 1255 H., Tocită. Inv. 21727.

Isaccea

Monedele fac parte din colecţia Mănăstirii Cocoş (MC) şi a Muzeului Deltei Dunării din Tulcea (MDDT).

MURAD III

589. AR, Akçe, 0,31 g, 11,5 mm. Nuri Pere, nr. 299, Edirne, 982 H. Tocită. MC.
590. AR, Dirhem, 2,53 g, 18 mm. Nuri Pere, nr. 291, Halep, 982 H. Tocită. MC.

MEHMED III

591. AR, Akçe, 0,26 g, 10,5 mm. Nuri Pere, nr. 340, Kostantiniye, 1003 H. Tocită MC.
592. AR, Akçe, 0,32 g, 10,5 mm. Nuri Pere, nr. 340, Canca, 1003 H. Netocită. MC.
593. AR, Akçe 0,32 g, 11 mm. Nuri Pere, nr. 340, ?. Tocită. MC.
594. AR, Akçe, 0,28 g, 12 mm. Nuri Pere, nr. 340, ?. Tocită. MC.

AHMED I

595. AR, Medini, 0,78 g, 15 mm. Nuri Pere, nr. 370, Misir, 1012 H. Netocită. MC.
596. AR, Medini, 0,75 g, 15,5 mm. Nuri Pere, nr. 370, Misir, 1012 H. Tocită. MC.

MURAD IV

597. AR, Para, 0,97 g, 15 mm. Nuri Pere, nr. 421, Misir, 1032 H. Puţin tocită ; perforată. MC.
598. AR, Para, 0,77 g, 15 mm. Nuri Pere, nr. 421, Misir, 1032 H. Tocită. MC.
599. AR, Para, 0,76 g, 16 mm. Nuri Pere, nr. 421, Misir, 1032 H. Puţin tocită ; perforată. MC.
600. AR, Akçe, 0,20 g, 11 mm. Nuri Pere, nr. 423, ?. Tocită. MC.

IBRAHIM

601. AR, Beşlik, 1,00 g, 17 mm. Nuri Pere, nr. 435, Amid, 1049 H. Netocită ; perforată. MC.
602. AR, Beşlik, 0,92 g, 13 mm. Nuri Pere, nr. 436, Kostantiniye, 1046 H. Netocită ; perforată. MC.

MEHMED IV

603. AR. Para, 0,78 g, 16 mm. Nuri Pere, nr. 458, Misir, 1058 H. Puţin tocită. MC.
604. AR. Para, 0,76 g, 14 mm. Nuri Pere, nr. 458, Misir, 1058 H. Tocită. MC.

SULEYMAN II

605. AE. Mangîr, 2,53 g, 20,5 mm. Nuri Pere, nr. 471, Kostantiniye, 1099 H. Netocită. MDDT.
606. AE. Mangîr, 1,93 g, 19 mm. Nuri Pere, nr. 471, Kostantiniye, 1099 H. Tocită ; deformată. MDDT.
607. AE. Mangîr, 1,91 g, 19 mm. Nuri Pere, nr. 471, Kostantiniye, 1099 H. Tocită. MDDT.
608. AE. Mangîr, 1,72 g, 19 mm. Nuri Pere, nr. 471, Kostantiniye, 1099 H. Tocită ; perforată. MDDT.
609. AE. Mangîr, 1,68 g, 19 mm. Nuri Pere, nr. 471, Kostantiniye, 1099 H. Puțin tocită. MDDT.
610. AE. Mangîr, 1,63 g, 19 mm. Nuri Pere, nr. 471, Kostantiniye, 1099 H.
611. Mangîr, 1,53 g, 19,5 mm. Nuri Pere, nr. 471, Kostantiniye, 1099 H. Tocită. MDDT.
612. AE. Mangîr, 1,40 g, 19 mm. Nuri Pere, nr. 471, Kostantiniye, 1099 H. Tocită ; ruptă. MDDT.
613. AE. Mangîr, 1,40 g, 19 mm. Nuri Pere, nr. 471, Kostantiniye, 1099 H. Tocită. MDDT.
614. AE. Mangîr, 1,39 g, 19 mm. Nuri Pere, nr. 471, Kostantiniye, 1099 H. Tocită. MDDT.
615. AE. Mangîr, 0,98 g, 19 mm. Nuri Pere, nr. 471, Kostantiniye, 1099 H. Tocită. MDDT.
616. AE. Mangîr, 0,85 g, 18,5 mm. Nuri Pere, nr. 471, Kostantiniye, 1099 H. Tocită. ; perforată. MDDT.

AHMED III

617. AR. Para, 051 g, 15 mm. Nuri Pere, nr. 523, Kontantiniye, 1115 H. Puțin tocită ; perforată. MDDT.

MAHMUD I

618. AR. Para, 053 g, 17 mm. Nuri Pere ,nr. 578, Kostantiniye, 1143 H. Puțin tocită ; perforată. MC.
619. AR. Para, 0,40 g, 15 mm. Nuri Pere, nr. 580, Misir, 1143 H. Tocită. MC.

OSMAN III

620. AR. Para, 0,52 g, 16 mm. Nuri Pere, nr. 602, Kostantiniye, 1168 H. Tocită. MDDT.
621. AR. Para, 0,32 g, 15,5 mm. Nuri Pere, nr. 604, Misir, 1168 H. Tocită ; perforată. MC.

MUSTAFA III

622. AR. Para, 0,42 g, 15 mm. Nuri Pere, nr. 639, Islâmbol, 1171 H (83). Puțin tocită. MC.
623. AR. Para, 0,35 g, 15,5 mm. Nuri Pere, nr. 639, Islâmbol, 1171 H Puțin tocită ; perforată. MC.
624. AR. Para, 0,26 g, 15 mm. Nuri Pere, nr. 639, Islâmbol, 1171 H (87). Tocită. MC.
625. AR. Para, 0,52 g, 15 mm. Nuri Pere, nr. 643, Misir, 1171 H. Tocită. MDDT.
626. AR. Para, 0,39 g, 14 mm. Nuri Pere, nr. 643, Misir, 1171 H. Tocită. MC.

MUSTAFA IV

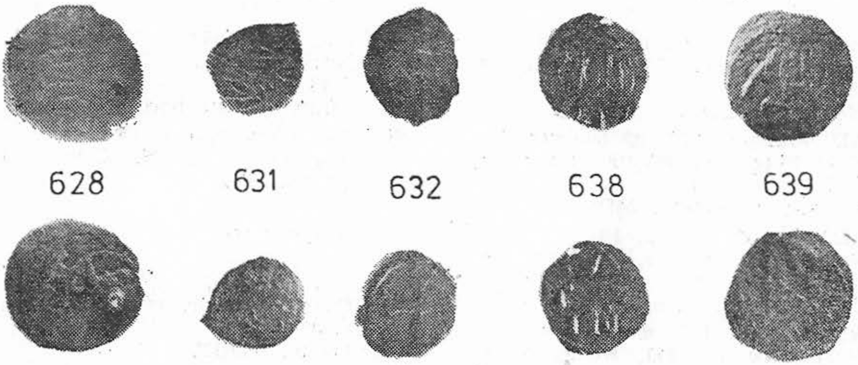
627. AR. Para, 0,33 g, 14,5 mm. Nuri Pere, nr. 736, Kostantiniye, 1222 H. Puțin tocită ; perforată. MC.

Ostrov

Monedele au fost donate muzeului în anul 1981 de către S. Gionea.

MURAD III

628. AR. Dirhem, 3,64 g, 20 mm. Nuri Pere, nr. 292 Musul, ?. Tocită ; perforată. Inv. 49483.

Planşa 3.

AHMED III

629. AR. Para, 0,25 g, ?.
Nuri Pere, nr. 526, Misir, 1115 H.
Tocită ; ruptă, perforată Inv. 49507.

MUSTAFA III

630. AR. Para, 0,24 g, 15 mm.
Nuri Pere, nr. 643, Misir, 1187 H.
Tocită ; ruptă. Inv. 49508.

Passim

Moneda face parte din vechea colecţie a muzeului.

MEHMED II

631. AE. Mangîr, 1,71 g, 14 mm.
Nuri Pere, nr. 96/ Av, Nevar, ?.
Puţin tocită. Inv. 31462.

Monede locale

A. MONEDE GENOVEZO-TATARE

Monedele fac parte din vechea colecţie a muzeului.

Av. Tanga [symbol] în cerc liniar exterior.

Rv. Cruce „genoveză" în cerc liniar exterior.

Enisala

632. AE. 1,16 g, 17 mm.
Puţin tocită. Inv. 31439.

633. AE. 1,14 g, 16 mm.
Tocită. Inv. 31441.

Passim

634. AE. 0,98 g, 14 mm.
Tocită. Inv. 40634.

B. MONEDE IOAN TERTER

Tip I

Av. + ΔεC / T ∴ V / ΠO

Rv. [monogram]

T. Gerasimov, IAI, 13, 1939, p. 289, fig. 323.

635. AE. 2,06 g, 19,5 mm.
Puţin tocită. Inv. 45881.

636. AE. 1,48 g, 19 mm.
Puţin tocită. Inv. 46599.

637. AE. 0,79 g, 19 mm.
Tocită ; deformată. Inv. 46597.

638. AE. 0,79 g, 17,2 mm.

var. Av. + A / T V / ΠO

Puţin tocită. Inv. 46598.

Tip. II
Av. Vultur bicefal.

Rv. [monogram]

639. AE. 0,90 g, 20 mm.
surfrapată peste tipul I.
Tocită. Inv. 46609.

INDEX I

Împărați și membrii familiei domnitoare	Localitatea	Nr. crt.	Nr. piese
1	2	3	4
Vespasian	Ostrov	444	1
	Dobrogea	454, 455, 456, 457.	4
Vitellius	Dobrogea	458	1
Nerva	Dobrogea	459	1
Hadrianus	Ostrov	446	1
	Dobrogea	461, 462, 463, 464, 465.	5
Sabina	Dobrogea	466	1
Antoninus Pius	Constanța	419	1
	Ostrov	447, 448.	2
	Dobrogea	467, 468, 469, 470, 471.	5
Faustina	Dobrogea	472	1
Marcus Aurelius	Dobrogea	473	1
Conmodus	Dobrogea	474	1
Septimius Severus	Constanța	415	1
Gordianus III	Constanța	414, 416	2
	Ostrov	418	1
	Dobrogea	475, 476, 477	3
Philippus Junior	Izvoarele	433	1
	Dobrogea	478	1
Trebonianus Gallus	Izvoarele	434	1
Gallienus	Dobrogea	469	1
Aurelianus	Constanța	420	1
	Dobrogea	480	1
Probus	Dobrogea	481	1
Diocleţianus	Constanța	421, 422	2
	Izvoarele	435	1
	Dobrogea	482	1
Maximianus Herculius	Constanța	432	1
Licinius	Constanța	424	1
	Izvoarele	436	1
	Ostrov	449	1
Galerius Maximianus	Izvoarele	437	1
Constantinus I	Constanța	425, 426, 427	3
	Izvoarele	438, 439	2
	Dobrogea	484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491	8
Constantinopolis	Dobrogea	483	1
Constantinus II	Constanța	428, 429, 430	3
	Izvoarele	440, 441	2
	Ostrov	450, 451, 452	3
	Dobrogea	492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505	14
Julianus	Constanța	431	1
	Ostrov	453	1
Valentinianus	Izvoarele	442, 443	2
	Dobrogea	506, 507	2
Valens	Dobrogea	508, 509	2
Gratianus	Dobrogea	510	1
Arcadius și Honorius	Constanța	432	1
	Dobrogea	511, 512	2

1	2	3	4
Iustin I	Isaccea	526	1
Justinian I	Capidava	515, 516, 517	3
	Isaccea	527, 528, 529, 530	4
Justin II	Capidava	518, 519	2
	Isaccea	531	1
	Pantelimonul de Sus	432	1
Focas	Adamclisis	513	1
Vasile II-Constantin VIII	Albești	514	1
	Hirșova	521, 522, 523	3
	Dobrogea	535, 536	2
Roman III	Histria	520	1
	6 Martie	533	1
Mihail IV	Hîrșova	524	1
	6 Martie	534	1
	Dobrogea	537	1
Constantin X	Dobrogea	538	1
Nicefor III	Hirșova	535	1
Ioan Terter	Păcuiul lui Soare	635, 636, 637, 638, 639,	5
Mehmed II	Dobrogea	631	1
Murad III	Isaccea	589, 590	2
	Ostrov	628	1
Mehmed III	Isaccea	591, 592, 593, 594	4
Ahmed I	Isaccea	595, 596	2
Murad IV	Isaccea	597, 598, 599, 600	4
Ibrahim	Isaccea	601, 602	2
Mehmed IV	Isaccea	603, 604	2
Suleyman II	Isaccea	605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617	12
Ahmed III	Isaccea	617	1
	Ostrov	629	1
Mahmud I	Isaccea	618, 619	2
Osman III	Isaccea	620, 621	2
Mustafa III	Isaccea	622, 623, 634, 625, 626	5
	Ostrov	630	1
Mustafa IV	Isaccea	627	1
Mahmud II	Enisala	539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569	31
Abdulmedjid	Enisala	570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 88	19

INDEX II

MONEDE GRECEŞTI

Monetării	Localitatea	Nr. crt.	Nr. piese
Histria	Constanţa	414	1
Markianopolis	Constanţa	415	1
Nikopolis	Constanţa	416	1
	Ostrov	417	1
Odessos	Ostrov	418	1

MONEDE ROMANE

Monetării	Localitatea	Nr. crt.	Nr. piese
Roma	Constanţa	419	1
	Ostrov	445, 446, 447, 448	4
	Dobrogea	454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 463, 464, 465, 466, 467, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474	21
Lugdunum	Ostrov	444	1
Siscia	Ostrov	450, 453	2
	Dobrogea	497, 498, 507	3
Thessalonica	Constanţa	424	1
	Dobrogea	488, 492, 494, 495	4
Constantinopol	Constanţa	427	1
	Dobrogea	511	1
Cyzicus	Izvoarele	435	1
	Dobrogea	493, 509	2
Heraclea	Constanţa	428	1
	Izvoarele	439	1
	Ostrov	449	1
Alexandria	Constanţa	432	1
	Izvoarele	441	1
Antiochia	Dobrogea	485, 489	2
Nicomedia	Izvoarele	437	1
	Dobrogea	491, 501	2

MONEDE BIZANTINE

Monetării	Localitatea	Nr. crt.	Nr. piese
Antiochia	Adamclisi	513	1
Constantinopol	Capidava	515, 518, 519	3
	Isaccea	526, 528, 529, 530, 531	5
Nicomedia	Capidava	516, 517	2
	Pantelimonul de Sus	532	1

MONEDE MEDIEVALE

Monetării	Localitatea	Nr. crt.	Nr. piese
Adrianopol	Isaccea	589	1
Constantinopol	Enisala	539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588	50
	Isaccea	591, 602, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 620, 622, 623, 624, 627	21
Novabîrda	Dobrogea	1	1
Canca	Isaccea	592	1
Halep	Isaccea	590	1
Mosul	Ostrov	629	1
Amid	Isaccea	601	1
Misir	Isaccea	595, 596, 597, 598, 599, 603, 604, 621, 625, 626	10
	Ostrov	629, 630	2

DARE DE SEAMĂ
ASUPRA ACTIVITĂŢII MUZEULUI DE ISTORIE NAŢIONALĂ ŞI ARHEOLOGIE CONSTANŢA, ÎN PERIOADA NOIEMBRIE — 1980 — NOIEMBRIE 1981.

Obligaţia anuală de a referi în planul sesiunii asupra aspectelor generale — dar totale — ale activităţii depuse de colectivul de oameni ai muncii, din noiembrie anul trecut — cînd am avut o manifestare similară — şi pînă azi, ne pune în faţa unui bilanţ care, prin conţinutul său de fapte, rămîne să fie judecat de toţi cei care au implicaţii în suita preocupărilor noastre. De aceea, voi încerca să redau numai esenţa generală a împlinirilor sau a deficienţelor noastre, în aşa fel încît, în cadrul de timp rezervat acum, să putem crea un sinoptic cît mai clar şi mai complet.

A. *Organizarea muzeistică şi protecţia monumentelor arheologice şi istorice*

Remanieri în expoziţii, îmbunătăţiri fireşti — în funcţie de materialele arheologice sau cele de arhivă intrate în patrimoniul muzeal — s-au făcut pe parcursul întregului an, cu precădere în expoziţia de bază a muzeului. Acestea s-au concentrat mai mult în părţile finale ale sălilor de istorie modernă şi contemporană, unde s-au actualizat panourile care reflectă politica internă şi externă a Partidului Comunist Român, dezvoltarea social-economică şi culturală a ţării şi a judeţului precum şi culoarele pe pereţii cărora vor fi montate în zilele care urmează pînă la sfîrşitul acestui an, o suită de picturi cu subiecte inspirate din istoria patriei. De menţionat că atît bolta din capul scărilor cu ornamente în zgrafitto, cît şi picturile ce vor fi aplicate pe pereţi, sînt rezultatul fructuoasei colaborări dintre muzeul nostru şi Institutul de arte plastice „Nicolae Grigorescu“ din Bucureşti ; este a doua mare operă realizată de studenţii bucureşteni pentru muzeu, prima constituind-o restaurările de proporţii făcute la Edificiul roman cu mozaic.

Pe linia organizării muzeale, la loc preeminent în sfera preocupărilor noastre din acest an, au stat lucrările de pe șantierul Histria. Vă este cunoscut de mai multă vreme că lîngă cetatea de pe malul lacului Sinoe, a intrat în construcție o clădire modernă care să adăpostească — conform planurilor noastre mai vechi — toate vestigiile rezultate de pe urma cercetărilor întreprinse în cetatea milesiană, începînd cu V. Pârvan și pînă în zilele noastre. Clădirea s-a terminat, a fost deja recepționată și am trecut, încă din luna mai, la amenajări expoziționale. Am colaborat și colaborăm strîns cu colectivul de cercetători de la Institutul de arheologie din București, condus de tov. Petre Alexandrescu — cel căruia îi datorăm o serioasă asistență tehnică la transportarea și montarea în muzeu a marilor piese de marmură care au aparținut templului Marelui Zeu din sectorul sacru. De asemenea, aceluiași colectiv îi mulțumim că ne-a pus la dispoziție loturi considerabile de materiale arheologice, gata de aranjat și închis în vitrine.

Dacă, în ciuda angajamentului nostru, că, pînă la sfîrșitul lunii august, muzeul ar fi putut fi vizitabil, n-am reușit s-o facem ; aceasta se datorează unei întîrzieri regretabile a mobilierului care s-a confecționat la Rădăuți. Trebuie să mărturisim că insistențele noastre energice pe lîngă conducerea întreprinderii de mobilă, au fost zădărnicite de o totală lipsă de înțelegere la conducerea amintitei unități. Nici pînă la această oră nu avem încă stofele și cristalele necesare vitrinelor sosite mai de mult. Sperăm, așadar, că ni se vor livra și acestea pînă la finele anului, și că, în primăvara lui 1982, se vor putea definitiva toate sălile de expoziție, care de pe acum se prefigurează într-o ținută muzeistică elevată. Deci, complexul arheologic Histria, rod al colaborării dintre muzeul constănțean și Institutul de arheologie din București, va intra în funcțiune la începutul sezonului estival 1982.

Adăugăm acestor înfăptuiri — considerate chiar și parțial — demersurile și eforturile pe care le face Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Constanța — sub directa îndrumare și cu sprijinul constant și fructuos al Secției de propagandă de pe lîngă Comitetul județean al P.C.R. — pentru împlinirea mai multor deziderate majore, menite să ducă la o mai bună conservare și valorificare a imensului și prețiosului patrimoniu arheologic dobrogean. Inserăm :

a) S-a terminat proiectarea construcției de prezervare a ansamblului rupestru de la Murfatlar și sînt pe sfîrșite acțiunile de dobîndire a unor aprobări ale forurilor competente, pentru începerea lucrărilor de execuție ; pînă la sfîrșitul acestui an se poate considera că T.C.L.-ul va demara. În paralel cu construirea halei de beton care să ocrotească ansamblul, preconizăm și rularea unor cercetări, de bună seamă, tot cu concursul Institutului de arheologie ;

b) În vederea constituirii unui lot de tehnicieni și muncitori-restauratori, care să asigure continuarea lucrărilor de consolidare, restaurare și prezervare, la cele mai importante obiective din județ — Constanța, Adamclisi, Histria, Albești, Capidava etc. — la recomandarea

Comitetului județean al P.C.R. s-au făcut propuneri pe lîngă C.C.E.S. ca acest nucleu să-și înceapă existența și să-și îndeplinească atribuțiile încă din primăvara anului 1982. Este extrem de important să grăbim înființarea acestui organism, cu atît mai mult cu cît monumentele mai vechi riscă să se degradeze, iar descoperirile recente impun cu necesitate noi și noi măsuri de protecție, așa cum este cazul descoperirilor, acum în curs de efectuare, de la Mangalia ;

c) Comitetul executiv al Consililui popular județean a aprobat încă de la începutul acestui an ca o clădire adecvată funcționării laboratorului zonal de restaurări să ne fie afectată în cel mai scurt timp. Aceasta se află în spatele clădirii fostei poște a orașului Constanța și corespunde exact scopurilor arătate. Deși preluarea acestor spații s-a trenat mult, acum putem afirma că în zilele care urmează acestei sesiuni, vom intra în posesia clădirii și vom face amenajările de rigoare ;

d) Consiliul popular județean și Comitetul de cultură și educație socialistă au luat din timp măsurile necesare ca la Muzeul Tropaeum Traiani să se facă reparațiile impuse de stricăciunile ivite între timp. Deși foarte întîrziate, lucrătorii T.C.L.-ului sînt pe șantier.

Pe aceeași linie, amintim că s-au efectuat anul acesta masive reparații, atît la clădirea care adăpostește muzeul propriu-zis, din Piața Ovidiu, cît și Edificiul roman cu mozaic.

B. *Activitatea educativă și de propagandă patriotică*

După aprecierile noastre, credem că instituția muzeală din Constanța, creată în scopul valorificării, în scopuri educativ-patriotice a marelui potențial arheologic-istoric din județul Constanța, și-a îndeplinit anul acesta, cu mult succes, sarcinile ce-i revin în acest sens.

Amintim mai întîi că funcționînd cu toate secțiile deschise, inclusiv micul anticvarium de la Capidava, muzeul a înregistrat o mare frecvență a vizitatorilor români și străini. Constatăm, ca un fapt îmbucurător, că numărul vizitatorilor români a crescut în ultima vreme considerabil și că primăvara și toamna tot mai mulți elevi, soldați, grupuri de țărani și muncitori, își fac apariția în sălile expoziției. Pe timpul sezonului estival, colaborarea strînsă cu Oficiul național de turism ne aduce de asemenea un important număr de vizitatori — cu precădere la Muzeul din Constanța, deci, mai puțini la obiectivele din județ, Histria și Adamclisi ; în anii precedenți aici se înregistrau cifre mult mai mari.

Crește în schimb în importanță și este tot mai căutat Muzeul din Callatis. Aceasta pentru că în partea de sud a litoralului se adună mulți turiști în suita stațiunilor balneare și mulți dintre ei caută muzeele. Afirmam și altădată și o facem și acum : trebuie să facem mai mult pentru această parte a litoralului, unde necesități de genul celor amintite, o impun.

Pentru satisfacerea cerințelor tot mai mari de publicații — pliante, ghiduri, replici ceramice sau galvanoplastice etc. — se recomandă tutu-

ror unităţilor noastre — ca să nu mai amintim şi de celelalte muzee din oraş — sporirea considerabilă a gamei de materiale publicitare, de o ţinută editorială cît mai elevată şi într-o mai mare varietate de forme. Am publicat foarte multe astfel de ghiduri, dar trebuie să mărturisim sincer că multe dintre ele sînt departe de a satisface exigenţele turistice, mai ales ale străinilor. Credem că se impune o mai atentă asistenţă din partea forurilor competente ale C.C.E.S. ; o centralizare a comenzilor de la muzee ; asigurarea unor condiţii superioare de apariţie a tipăriturilor ; livrarea la timp a acestora, precum şi asigurarea cantităţilor de hîrtie de calitate, iată numai cîteva din aspectele care ne crează mari neajunsuri în atingerea ţelurilor noastre funcţionale.

Pe linie pur ştiinţifică, am îngrijit de apariţia volumelor Pontica — acum la a XIII-a apariţie, şi pregătim pentru tipar, volumul al XIV-lea.

Din nefericire, cauzele enumerate mai sus — în special lipsa de hîrtie — au făcut să întîrziem nepermis de mult apariţia primului volum de istorie modernă şi contemporană.

Se impun, pe linia valorificării ştiinţifice, elaborarea unor volume de sinteză şi monografice, care să epuizeze cercetările întreprinse în ultimii ani la diferite obiective, extrem de importante pentru istoria patriei noastre. Ne-am propus ca în planurile editoriale ale anilor care vin să facem să vadă lumina tiparului cărţi cu studii aprofundate despre Edificiul roman cu mozaic, Monumentul de la Adamclisi, staţiunea de la Albeşti ş.a., ca să nu mai amintim atîtea alte sinteze care să aducă la cunoştinta specialiştilor numeroasele materiale arheologice şi de arhivă depozitate de-a lungul anilor.

Oricum, apreciem că efectul educativ propagandistic al muzeului a fost mai mare anul acesta faţă de cei precedenţi, fapt ce se vede atît în cantităţile mari de materiale publicate care s-au difuzat, cît şi în cifra de aproape 600 000 de vizitatori care au intrat în muzeu şi în unităţile sale.

Este de adăugat de asemenea faptul că am înregistrat o mare afluenţă de delegaţii străine, şi că impresiile aşternute în cartea de onoare, sînt întotdeauna dintre cele mai elogioase.

C. *Cercetarea ştiinţifică*

Acest mare compartiment al activităţii susţinute de cercetătorii muzeului constănţean aduce şi în acest an elemente ştiinţifice de o importanţă aparte pentru trecutul Dobrogei.

În ultimii ani au fost reluate cercetările asupra comunei primitive. Pe traseul Canalului Dunărea-Marea Neagră, în vestul oraşului Medgidia au continuat săpăturile de salvare într-o importantă aşezare aparţinînd primei faze a culturii Hamangia. Efectuate ca şi în anii trecuţi de către Puiu Haşotti, ele au scos la lumină un bogat material ceramic şi litic, precum şi noi reprezentări plastice caracteristice. Acelaşi cercetător a întreprins o săpătură de salvare la Tîrguşor, punctul

„Urs", într-o nouă așezare aparținînd unei faze mai evoluate a culturii Hamangia.

Săpăturile de salvare de la Gura Canliei efectuate de Mihai Irimia au dovedit existența unei importante așezări, cu dovezi de locuire pentru aproape întreaga perioadă cuprinsă între secolele VII î.e.n. — X e.n. Cercetările recente, orientate mai ales asupra Hallstatt-ului mijlociu și epocii Latène au avut drept rezultat obținerea unor date importante privind specificul și cronologia acestor perioade.

Săpăturile efectuate la Bugeac ale aceluiași cercetător au dus la descoperirea a 24 complexe funerare getice, care, adăugate celor apărute anterior, ridică la 105 numărul mormintelor cercetate pînă acum.

Campania de săpături de la Albești desfășurată de Nicolae Georgescu-Cheluță, Maria Bărbulescu și Adrian Rădulescu, a avut drept rezultat precizarea raporturilor cronologice între cele două incinte, investigarea completă a laturii de sud a fortului din a doua jumătate a secolului IV î.e.n., precum și mai multe locuințe, străzi și canale caracteristice.

La Capidava a fost finalizată, de către Nicolae Georgescu-Cheluță, cercetarea unui tumul din necropola așezării.

Cea de-a III-a campanie de săpături din fortăreața romano-bizantină de la Ovidiu, realizată de Mihai Bucovală și Gheorghe Papuc, a urmărit descoperirea unor noi complexe de locuire — dintre care unele extramurane — și precizarea unor detalii ale incintei, ale porții de acces și ale străzii principale.

În punctul „pescărie" de la Rasova, Traian Cleante a continuat săpătura de salvare începută anul trecut în zona unei importante așezări romane timpurii.

La săpăturile din cetatea bizantină de la Păcuiul lui Soare, care au adus ca de fiecare dată informații inedite, a participat din partea muzeului Adrian Panaitescu, integrat colectivului condus de Petre Diaconu.

Pe teritoriul comunei Tîrgușor s-a efectuat de către Gabriel Custurea o nouă săpătură de salvare în zona necropolei feudale din secolul al XVIII-lea. Anul acesta au fost inițiate pentru prima dată săpături în cetatea medievală de la Vadu, cu participarea colegilor Constantin Chera și Gabriel Custurea de la muzeul nostru și a lui Sergiu Iosipescu de la Centrul de istorie și teorie militară București. Au fost practicate cîteva sondaje în așezare și s-a identificat o latură a fortificației din secolul al XVIII-lea.

Nu putem încheia această prezentare a cercetărilor noastre arheologice fără a evidenția rezultatele și problemele ce le ridică săpăturile de salvare de o amploare deosebită, desfășurate practic de-a lungul întregului an, de la Constanța și Mangalia. Astfel, în zona peninsulată a Tomisului, un colectiv compus din subsemnatul, Gheorghe Papuc și Traian Cleante a efectuat o săpătură de salvare care a avut drept rezultat descoperirea, se pare, a unei mari construcții de interes public. În zona noilor cartiere ale orașului au fost cercetate în cea mai mare

parte a anului de către Constantin Chera și Virgil Lungu cîteva zeci de morminte din secolele I—IV e.n. S-a conturat o nouă necropolă romană.

Rezultate la fel de fructuoase au fost obținute prin cercetările de salvare întreprinse de Elena Bîrlădeanu și Nicolae Georgescu-Cheluță în necropolele callatiene afectate de noile construcții. Mai mult, chiar în aceste zile, cercetătorii amintiți coordonează săpăturile de salvare la un important edificiu public elenistic, primul de acest fel și de o mare valoare, descoperit pînă acum la Mangalia.

Amploarea lucrărilor edilitare din orașele amintite, ca și intensificarea excavațiilor în zona canalului impun prezența unui număr sporit de arheologi, care să întreprindă operativ săpături de salvare. De un real folos ne-ar fi o participare cît mai intensă a colegilor Institutului de arheologie, pe linia bunei colaborări avute și pînă acum.

Rezultate importante au fost obținute în acest an și pe linia cercetării istoriei moderne și contemporane. Din multitudinea temelor de studiu, atenția colegilor noștri s-a îndreptat cu predilecție asupra următoarelor subiecte: dezvoltarea portului Constanța în epocile modernă și contemporană, activitatea partidelor politice în județul Constanța în diferite perioade, cu relevarea locului și a rolului Partidului Comunist Român în întreaga sa existență de peste șase decenii; aspectele dezvoltării economice a Dobrogei de la 1878 pînă astăzi, ale vieții culturale, științifice, structurii demografice etc. Mai tinerii noștri colegi, preocupați de aceste importante teme de cercetare — Mariana Bălăbănescu, Ana-Maria Diana, Stoica Lascu, Georgeta Lungu, Mihai Luca, Nicolina Mihail, Actuan Murat, Angela Pop și Vicol Marian — sînt principalii autori ai primului volum de studii de istorie ce urmează să apară foarte curînd. Experiența căpătată de-a lungul mai multor ani, completată cu un efort permanent de autodepășire, vor asigura credem, pe viitor, valorificarea cît mai temeinică a bogatului tezaur istorico-documentar al județului Constanța.

* * *

Adăugînd acestor aspecte principale ale activității noastre de anul acesta și pe acelea legate de o adevărată gospodărire a mijloacelor fixe și în special financiare — soldate cu îndeplinirea planului de venituri și cheltuieli — vom avea o imagine mai clară a modului cum înțelege să lucreze colectivul de oameni ai muncii din muzeu. Dar pentru a se verifica mai bine cele afirmate, vom face ca rapoartele viitorilor ani, cînd ne vom reîntîlni cu toții aici, să confirme total.

ADRIAN RĂDULESCU

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ A MUZEULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ ȘI ARHEOLOGIE CONSTANȚA (23—25 NOIEMBRIE 1981)

Ședința plenară festivă de deschidere a lucrărilor sesiunii științifice a avut loc la 23 noiembrie 1981, ora 10,30, în sala de recepție a muzeului.

În prezidiu au fost prezenți tovarășii : Elena Borodi, secretar al Comitetului județean Constanța al P.C.R., Octavia Ivan, președinte al Comitetului județean de cultură și educație socialistă Constanța, Adrian Rădulescu, directorul Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța, Constantin Preda, directorul Institutului de arheologie București, Gheorghe Zaharia, director adjunct al Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., general Eugen Bantea, Andrei Aricescu, Hadrian Daicoviciu, Simion Tavitian.

În cuvîntul inaugural tovarășul A. Rădulescu a salutat prezența la această manifestare tradițională a reprezentanților organelor locale de partid și de stat, a membrilor prezidiului, a tuturor invitaților și participanților la lucrările sesiunii.

Tovarășa Elena Borodi a rostit în continuare, *cuvîntul de salut* din partea Comitetului județean de partid Constanța.

După o scurtă pauză directorul instituției a prezentat *Darea de seamă asupra activității muzeului în perioada noiembrie 1980—noiembrie 1981.*

Tot în ședința plenară au fost prezentate, în continuare, următoarele lucrări :

— S. Tavitian : *Dezarmarea — imperativ vital pentru existența și progresul umanității.*

— C. Preda : *Unele considerații privind geții din Dobrogea în sec. VI—IV î.e.n.*

— R. Florescu : *Țara lui Dromichaites.*

— E. Bantea : *1879 — un analist belgian despre armata română în războiul pentru Independență.*

După amiază, începînd de la orele 16, lucrările sesiunii s-au desfășurat pe secții.

La secția I : *Arheologia comunei primitive,* lucrările au fost conduse de tov. E. Comșa și S. Marinescu-Bîlcu.

Au fost prezentate următoarele comunicări :

— Caraivan Glicherie : *Evoluția geologică a zonei Mamaia în cuaternarul tîrziu.*

— E. Comșa : *Contribuții privind practicarea vînătorii în cursul epocii neolitice.*

— El. Lăzurcă : *Cercetări arheologice în stațiunea neolitică de la Carcaliu (jud. Tulcea).*

— P. Hașotti : *Contribuții la începutul epocii neolitice în Dobrogea.*

— S. Marinescu-Bîlcu : *În legătură cu cîteva opinii ale unor cercetători străini asupra neoliticului românesc.*

— A. Lászlo : *Noi observații privind tehnica de construcție a locuințelor în aria culturii Ariușd-Cucuteni.*

În cadrul discuțiilor, tov. M. Brudiu a întrebat pe tov. C. Glicherie dacă transgresiunile și regresiunile au avut vreo influență în sud-estul Moldovei și nord-estul Munteniei, iar tov. S. Marinescu-Bîlcu întreabă dacă există un raport între transgresiuni și climă. Tov. C. Glicherie arată că transgresiunile au avut efecte locale dar nu se pot stabili influențe ale lor asupra climei. Tov. M. Brudiu arată că în sud-estul Moldovei și nord-estul Munteniei au avut loc transformări tectonice care nu se datoresc transgresiunilor.

Tov. S. Marinescu Bîlcu întreabă pe tov. E. Comșa cum se explică prezența elanului, iar pe tov. El. Lăzurcă dacă a constatat un sincronism Cernavodă I — Gumelnița A_2. Tov. E. Comșa răspunde că este posibilă apariția elanului la sfîrșitul culturii Gumelnița. Tov. El. Lăzurcă arată că a surprins în săpătură sincronismul Cernavodă I — Gumelnița A_2. Tov. Seb. Morintz arată că materialul Cernavodă I de la Carcaliu este foarte timpuriu.

În încheierea discuțiilor, tov. E. Comșa a ținut să aprecieze lucrările prezentate pentru prețioasele contribuții pe care le-au adus la cunoașterea neoliticului românesc.

Paralel s-au desfășurat în cadrul secției a II-a lucrările colocviului cu tema : *Problemele păcii și războiului în orașele greco-romane din Dobrogea,* organizat de Institutul de arheologie București și Muzeul de istorie națională și arheologie Constanța.

La secția IV : *Arheologie greco-romană,* lucrările au fost conduse de prof. Hadrian Daicoviciu și Bucur Mitrea.

Au fost prezentate următoarele comunicări :

— N. Conovici, M. Neagu : *Noi ștampile de amfore elenistice din zona brațului Borcea.*

— L. Buzoianu : *Importul amforelor thasiene la Tomis în perioada elenistică.*

— El. Bârlădeanu Zavatin : *Statuete de teracotă într-un complex funerar din sec. IV î.e.n. descoperit la Mangalia.*

— H. Daicoviciu : *Cu privire la cronologia cetății dacice de la Costești.*

— B. Mitrea : *Contribuții la studiul tezaurului de la Dăieni.*

— Gh. Poenaru-Bordea, Cr. Vlădescu : *Elemente de cult la Praetorium în sec. II—III e.n.*

— M. Zahariade : *Cu privire la organizarea și istoria Legiunii II Herculea din Dobrogea la sfîrșitul sec. III e.n.*

— Cr. Alexandrescu : *Două piese de podoabă din sticlă descoperite în Nordul Dobrogei.*

În cadrul discuțiilor, tov. I. Barnea, referindu-se la comunicarea prezentată de tov. Gh. Poenaru-Bordea și Cr. Vlădescu, afirmă că este de acord cu interpretarea dată de autori și îi sfătuiește să aibă în vedere și descoperirile de la Herculanum. În legătură cu reprezentarea peștelui ca simbol creștin, se poate admite pentru Dacia Inferioară perioadă de sfîrșit a sec. III e.n. Alte descoperiri din aceeași perioadă ar fi două geme de la Romula. În ceea ce privește interpretarea dată hileaștilor (milenariștilor), tov. I. Barnea consideră că trebuiesc văzute și alte reprezentări eretice cu inscripția respectivă.

Tov. Cl. Băluță întreabă dacă pe cărămida cu inscripția EOM este mortar și dacă ornamentul intră în inscripție. Răspunsul este negativ la ambele întrebări.

Referitor la aceeași cărămidă, tov. N. Conovici a întrebat dacă înaintea literei D ar fi sfîrșitul unei alte litere. I se răspunde că este posibil dar că este greu de precizat, întrucît pe cărămidă se află o spărtură.

Tov. H. Diacoviciu subliniază faptul că e normal să apară monumente și reprezentări creștine din sec. III e.n. Cultura Daciei Inferioare este mai legată de zonele orientale și ca urmare este normal să existe aici o precedență.

Referitor la comunicarea tov. M. Zaharaide, tov. I. Barnea consideră că în problema garnizoanei Legiunii II Herculea discuția părea încheiată : este o greșeală a Itinerariului Antoninian fixarea garnizoanei legiunii la Noviodunum, sediul ei fiind la Troesmis. Interpretarea din Notitia Dignitatum este justă. Tov. M. Zahariade aduce o contribuție în sensul că se poate admite ca sediu temporar al Leg. II Herculea și Noviodunum.

Tov. H. Daicoviciu întreabă dacă legiunile își schimbă reciproc locurile. Tov. M. Zahariade răspunde că inițial se pare că Leg. II Herculea își avea sediul la Noviodunum și Leg. I Iovia la Troesmis și avansează ipoteza că la baza organizării inițiale a stat un criteriu de tipul Inferior/Superior din organizarea provinciilor. Despre Legiunea I Iovia nu avem dovezi la Troesmis.

Tov. H. Daicoviciu întreabă, în continuare dacă nu se poate admite nu o schimbare reciprocă, ci una singură : cea a Legiunii II Herculea la Noviodunum, întrucît este logic ca primul sediu al legiunii să fi fost la Noviodunum. Ipoteza mai poate fi dezbătută, în orice caz comunicarea este interesantă.

Referitor la comunicarea tov. Cr. Alexandrescu, tov. I. Barnea semnalează un obiect asemănător celui prezentat la Dinogeția în strat feudal. În ceea ce privește cea de-a doua piesă din comunicare, este în mod sigur vorba despre reprezentarea lui Daniil în groapa cu lei.

La secția VI : *Arheologia și istoria evului mdeiu* lucrările au fost conduse de tov. P. Diaconu și P. I. Panait.

Au fost prezentate următoarele comunicări :

— M. Comșa : *Pescuitul în Dobrogea în timpul feudalismului timpuriu.*

— S. Baraschi, T. Papasima : *Un cuptor de piatră din epoca feudală de la Păcuiul lui Soare.*

— I. Vasiliu : *Cronologia obiectelor de podoabă din cimitirul feudal timpuriu de la Isaccea.*

— G. Custurea : *Considerații asupra circulației monetare de la Păcuiul lui Soare în sec. al XI-lea.*

— P. Diaconu, A. Panaitescu : *Tehnica presării la bijuteriile de la Păcuiul lui Soare.*

— M. Guziec : *Elemente de medicină legală în pravilele lui Matei Basarab și Vasile Lupu.*

— V. Eskenazi : *Pe marginea relațiilor dintre Dobrotici și Genova între 1360—1387.*

— E. Oberländer : Monedele lui Nogai și Tchaka.

— Gh. Mănucu-Adameșteanu : *Despre vasele sfero-conice descoperite la Nufărul.*

— D. Căpățînă : *Un tun din sec. al XV-lea descoperit în cetatea medievală Giurgiu — campania arheologică 1981.*

— A. Murat : *Două documente inedite privind relațiile românootomane la mijlocul sec. al XVI-lea.*

În cadrul discuțiilor, tov. P. Diaconu a apreciat lucrarea tov. M. Comșa și subliniază, la rîndul său, vechea tradiție a pescuitului la românii din regiunea Dunării de Jos. Referitor la lucrarea tov. S. Baraschi — T. Papasima, același vorbitor consideră, ca și autorii comunicării de altfel, că este vorba de un cuptor de pîine al garnizoanei cantonate în insulă.

Tot tov. P. Diaconu face pe marginea comunicării tov. I. Vasiliu o referire la concepția iubirii de frumos la Tukidides.

În legătură cu comunicarea prezentată de tov. G. Custurea, tov. P. Diaconu propune ca „Vladimir Monomahul" să fie înlocuit cu „Constantin Monomahul". În Dobrogea avem în sec. al XI-lea o puternică circulație monetară, Dobrogea fiind în continuare dominată de bizantini (alți istorici susțineau pentru sec. al XI-lea dominația pecenegă în Dobrogea).

În încheierea discuțiilor, tov. P. Diaconu ține să aprecieze valoarea comunicării tov. M. Guziec.

La secția VII : *Istoria modernă,* lucrările au fost conduse de tov. A. Ghiață și Gh. Dumitrașcu.

Au fost prezentate următoarele comunicări :

— A. Ghiață : *Circulația cărții românești în Dobrogea în sec. XVIII—XIX.*

— C. Șerban : *Mărturii contemporane relative la orașul Constanța de la jumătatea sec. al XIX-lea (1853—1855).*

— Gh. Dumitrașcu : *Instituții de cultură și de cult ale românilor din Dobrogea înainte de 1877. Studiu statistic.*

— C. Căzănișteanu : *Mari comandanți de oști pe teritoriul Dobrogei.*

— Al. Vlădăreanu : *Războiul pentru cucerirea Independenței de stat a României. Acțiuni militare desfășurate în Balta Ialomiței, (1877—1878).*

— R. Ciuceanu : *Patriotismul lui Remus Opreanu exprimat în convingerile sale istorice.*

— A. Duțu, Cr. Păunescu : *Preocupări privind modernizarea Dobrogei în dezbaterile Parlametntului român (1880—1885).*

— M. Suceveanu : *Contribuții la cunoașterea istoricului bibliotecilor publice și școlare din județul Constanța la sfîrșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea.*

Marți, 24 noiembrie 1981.

Au continuat lucrările colocviului *Problemele păcii și războiului în orașele greco-romane din Dobrogea.*

La secția III : *Civilizația thraco-getică* lucrările au fost conduse de tov. Vl. Iliescu și Seb. Morintz.

Au fost prezentate următoarele comunicări :

— Seb. Morintz : *Probleme cu privire la hallstattul timpuriu și mijlociu în Dobrogea.*

— C. Iconomu : *Atestări de fibule hallstattiene în descoperirile de la Brădicești (jud. Iași).*

— Em. Moscalu : *Rezultatele săpăturilor în tumulul hallstattian de la Bujorul (jud. Teleorman).*

— M. Mănucu-Adameșteanu : *Cîteva observații asupra amforelor grecești arhaice în așezarea de la Vișina, com. Jurilovca.*

— M. Irimia : *Ceramica geto-dacică din Dobrogea în lumina cercetărilor de la Bugeac.*

— V. Sîrbu : *Importuri grecești în nord-estul Cîmpiei Române (sec. V—I î.e.n.).*

— M. Turcu : *Îndeletniciri ale geto-dacilor din centrul Cîmpiei Române.*

— C. Pop : *Unitatea artistică a geto-dacilor.*

— V. Lica : *Wilhelm Bessel și religia geților.*

În cadrul discuțiilor, tov. Vl. Iliescu apreciază comunicarea tov. V. Lica din punct de vedere al metodologiei aplicate și ține să sublinieze faptul că interpretările lui Bessel își păstrează valabilitatea și astăzi.

Tov. M. Irimia consideră foarte utilă comunicarea tov. Seb. Morintz, care pune în discuție probleme ale Hallastattului mijlociu și tîr-

ziu prin reluarea săpăturilor de la Babadag. Probabil că în curînd se va trece la o reconsiderare a unor descoperiri, cum sînt cele de la Rasova-Malul Roșu. La Gura Canliei nu se întîlnesc străchinile cu buza lată și evazată.

Referitor la aceeași comunicare, tov. E. Comșa ține să-i sublinieze importanța, mai ales datorită noilor considerații exprimate cu privire la întinderea arealului Babadag III.

În legătură cu comunicarea tov. M. Turcu, tov. Em. Moscalu nu este de acord cu datarea cuptorului de la Cățelul Nou în sec. IV—VII și nu aprobă părerea că arderea ceramicii geto-dacice se făcea în gropi deschise.

Tov. N. Harțuche subliniază legăturile existente între culturile Babadag III și Basarabi. Consideră că lucrarea tov. Seb. Morintz trebuie să insiste asupra trecerii de la Babadag I la Babadag II. Așezarea de la Mazîru (jud. Brăila) o atribuie orizontului Babadag I.

Tov. N. Conovici apreciază materialele de la Brădicești, prezentate de tov. C. Iconomu ca foarte interesante și consideră că există analogii chiar mai timpurii decît sec. VII—VI î.e.n.

În legătură cu comunicarea tov. M. Mănucu-Adameșteanu vorbitorul consideră că a făcut un pas înainte în privința cunoașterii penetrației amforelor grecești neștampilate. Referitor la comunicarea prezentată de tov. M. Irimia, tov. N. Conovici subliniază procentajul ridicat al ceramicii lucrate la roată în așezarea de la Bugeac.

Tov. M. Irimia, pe baza descoperirilor de la Bugeac și Gura Canliei, distinge două categorii de ceramică cenușie: 1) ceramică cenușie din pastă de foarte bună calitate, care poate fi produsul atelierelor din orașele pontice ; 2) ceramică cenușie dintr-o pastă cu mult nisip, insuficient arsă și grosolan prelucrată, categorie care poate fi produsă în atelierele locale din sud-vestul Dobrogei. Pentru această epocă, producția locală poate fi în cantitate mare, geții imitînd ceramica grecească cerută tot mai mult pe piață.

Tov. C. Iconomu precizează că a datat depozitul de la Brădicești după celt. Fibulele descoperite în Tracia și în România (Poiana, Giumbași) sînt datate în sec. VI î.e.n. Materialele Basarabi I nu au fost găsite. De altfel. materiale din epoca bronzului ajung pînă în Hallstatt, posibil și celtul descoperit.

Concluzionînd, tov. Seb. Morintz admite că în jud. Iași poate fi vorba de un Hallstatt mijlociu care nu are aspect Basarabi. Consideră toate comunicările prezentate ca foarte utile, atît ca material prezentat cît și ca interpretare.

La secția IV : *Arheologie clasică romană,* lucrările au fost conduse de tov. Cr. Vlădescu și B. Mitrea.

Au fost prezentate următoarele comunicări :

— C. Petolescu : *Aspecte ale istoriei Daciei oglindită în emisiunile monetare din timpul lui Filip Arabul.*

— A. Spiridon : *Bazele economice ale continuității romane și românești.*

— A. Rădulescu, M. Bărbulescu : *Descoperiri epigrafice recente.*

— C. Petolescu : *Un praefect al flotei moesice.*

— C. Mușețeanu : *Cîteva fragmente sculpturale de epocă romană din Dobrogea.*

— A. Rădulescu, Gh. Papuc, Tr. Cliante : *Un edificiu inedit din Tomis. Materiale arheologice.*

— V. Lungu, C. Chera-Mărgineanu : *Noi morminte de epocă romană din necropolele Tomisului.*

— M. Brudiu : *Informații preliminare despre două morminte tumulare din necropola castellum-ului roman de la Galați.*

— P. I. Panait : *Materiale și tipuri de construcții în așezările feudale dn centrul Cîmpiei Române.*

— R. Șt. Ciobanu : *Vlad Țepeș și Dobrogea.*

În cadrul discuțiilor, tov. I. Barnea, referindu-se la comunicarea tovarășilor A. Rădulescu, Gh. Papuc și Tr. Cliante. arată importanța edificiului săpat la Tomis și propune crearea unei comisii care să avizeze intrarea acestui obiectiv în circuitul turistic și arheologic al țării.

Tov. R. Șt. Ciobanu, referindu-se la comunicarea tov. A. Spiridon, insistă asupra raportului civilizației geto-dace cu cea romană, arătînd că apariția civilizației fierului la geto-daci prefațează acest raport. Apoi arată că termenul de „entitate metafizică" nu este folosit de prof. Salle. Subliniază, în continuare, importanța lucrării specificînd că și prof. Sacerdoțeanu a pus problema continuității în privința instituțiilor (obștea sătească), iar în ceea ce privește relația dintre zadrugă (la populația slavă), obște (la geto-daci) și marca germană (cu altă structură) trebuie operate anumite disjuncții.

Tov. I. Barnea subliniază, în încheiere, înalta ținută științifică a tuturor lucrărilor prezentate.

La secția VII : *Istoria modernă,* lucrările au fost conduse de tov. Al. Porțeanu și C. Căzănișteanu. Au fost prezentate următoarele lucrări :

— Oct. Georgescu : *O așezare veche românească — Dăieni.*

— M. Bălăbănescu : *Contribuția învățătorilor dobrogeni la Etymologicum Magnum Romaniae (1884—1885).*

— A. Pop : *Activitatea Serviciului sanitar al județului Constanța între anii 1878—1900.*

— I. Bitoleanu : *Citakii dobrogeni — legendă sau adevăr.*

— M. Luca : *Informații în legătură cu prezența italienilor în Dobrogea pe baza unor documente de arhivă.*

— G. Lungu : *Dezvoltarea comerțului și a instituțiilor de credit din județul Constanța (1878—1916).*

— P. Zaharia, L. Serghie : *Dezvoltarea economică a județului Tulcea între anii 1878—1916.*

— L. Deaconu : *Considerații cu privire la activitatea desfășurată de Nicolae Titulescu pentru desăvîrșirea statului național unitar român (1915—1918).*

— M. Savin : *Lucrări edilitare în județul Constanța la începutul sec. XX.*

— Al. Porțeanu : *Rădăcinile istorice ale culturii socialiste românești și rolul lor în desăvîrșirea unității culturale a poporului român.*

— G. Boroandă : *Un document inedit cu privire la activitatea bricului Mircea — jurnalul istoric.*

— M. Guziec, V. Solomin : *Activitatea portuară — factor de progres al societății românești în perioada modernă.*

— C. Atanasiu : *Jurnalul istoric al Diviziei de Mare (1901—1934).*

În după amiaza aceleiași zile a avut loc o deplasare pentru documentare la șantierele arheologice de la Ovidiu și Mangalia.

Miercuri, 25 noiembrie 1981, au continuat lucrările pe secții.

La secția V — *Arheologia romano-bizantină,* lucrările au fost conduse de tov. I. Barnea. S-au prezentat următoarele comunicări :

— Cl. Băluță : *Sigilia mortariorum identice în nordul Dobrogei și în Dacia.*

— Fl. Topoleanu : *Noile descoperiri arheologice de la Isaccea.*

— Gh. Papuc : *Despre apeductele Tomisului.*

— M. Bucovală : *Materialul vitric din fortăreața romano-bizantină de la Ovidiu (municipiul Constanța).*

— A. Opaiț : *Unele considerații privind două tipuri de amfore romano-bizantine.*

— V. H. Bauman : *Observații asupra cercetărilor arheologice din villa romano-tirzie de lîngă Telița (jud. Tulcea).*

— Oct. Bounegru : *Precizări privind cohors musculorum Schyticorum.*

— Al. Barnea, M. Mărgineanu-Cîrstoiu : *Basilica romană de la Tropaeum Traiani.*

— S. Ștefan : *Cetatea romană tîrzie de la Murighiol, studiu aerofotogrametric.*

— M. Coja : *O cataramă romano-bizantină de la Argamum.*

— I. Barnea : *Sigilii bizantine inedite de la Durostorum.*

— C. Chiriac : *Monede bizantine și unele probleme privind istoria regiunilor de la sud de Carpați la sfîrșitul secolului al VI-lea.*

În cadrul discuțiilor tov. M. Comșa întreabă pe tov. C. Chiriac în legătură cu direcția atacurilor din vremea lui Baicu. Se răspunde că direcția acestor atacuri a fost de la vest spre est. Tov. B. Mitrea subliniază importanța descoperirilor numismatice menționate de tov. C. Chiriac în comunicarea sa și care pot proba cadrul defensivei romane la Dunăre. În legătură cu aceeași comunicare tov. M. Comșa arată că autorul ei a încercat să stabilească faze de pătrundere a slavilor în zona de la sud de Carpați, dar a avut în vedere numai descoperirile monetare. Trebuiesc, însă, utilizate și informațiile izvoarelor istorice scrise, care îi amintesc pe slavi în sec. al VI-lea în această zonă.

Tov. V. Bauman informează că există așezări navale fortificate în apropierea villei rustice de la Sarica (Niculițel).

Tov. I. Barnea, referindu-se la inscripția de pe catarama care a făcut obiectul comunicării tov. M. Coja, consideră că se referă la proprietar și nu la arhanghelul Mihail.

Tov. Al. Barnea pune în legătură tezaurul de la Gropeni cu distrugerea de la Piatra Frecăței.

La secția a VII-a de *Istorie contemporană* lucrările au fost conduse de tov. A. Ghiață și M. Badea. Au fost prezentate următoarele comunicări :

— D. Rădulescu : *Contribuții ale gînditorilor militari români la opera de asigurare a independenței, suveranității și integrității României (1919—1933).*

— C. Botoran : *Semnificația tratatului de la Neuilly — Seine în evoluția relațiilor româno-bulgare.*

— S. Lascu : *Contribuții la cunoașterea istoricului organizațiilor social-democratice din Dobrogea în perioada interbelică.*

— D. Mîndru : *Aspecte culturale și științifice în presa dobrogeană interbelică.*

— I. Talpeș : *Poziția României în contextul crizei europene din vara anului 1938.*

— M. Păvăloiu : *Aspecte ale stării de spirit a marinarilor din Dobrogea în lumina unor informări secrete (1940—1944).*

— M. Ionescu : *Istoria națională — componentă majoră a propagandei Partidului Comunist Român în anii rezistenței antifasciste.*

— M. Badea : *Istoriografia ca armă de luptă împotriva fascismului.*

— M. Moldoveanu : *Rezistența românească în context european.*

— M. Drugă : *Din agenda de lucru a primului prefect comunist din județul Constanța.*

— C. Scafeș : *Acțiuni militare pe litoralul românesc al Mării Negre în campania anului 1916 (un memoriu inedit privind evacuarea Constanței).*

Lucrările secției a VIII-a — *Memorialistică, muzeografie, artă și etnografie* — au fost conduse de Fl. Cruceru și L. Marcu.

Au fost susținute următoarele comunicări :

— I. Oberländer-Tîrnoveanu : *Aspecte ale realizării bazei de date arheologice în cadrul sistemului informativ de evidență a patrimoniului cultural național.*

— I. Marcu : *Aspecte ale vieții de familie la meglenițiì din Dobrogea.*

— I. Cojocaru : *Aspecte ale motivului pomului vieții pe țesăturile orientale din Dobrogea.*

— Fl. Cruceru : *Lucrări de patrimoniu în Muzeul de artă Constanța — D. Ghiață.*

— D. Păuleanu : *Lucian Grigorescu inedit.*

— A. Fărcașiu : *Tipuri specifice de activități educative în Muzeul de artă din Constanța.*

— V. Graur : *Marea în concepția lui George Enescu.*

NECROLOG

PROFESOR DOCTOR DOCENT DUMITRU TUDOR

20 mai 1908—30 ianuarie 1982

La 30 I 1982, minat de o boală ale cărei suferinţe le îndurase cu stoicism mulţi ani, s-a stins din viaţă profesorul Dumitru Tudor, unul din cei mai valoroşi slujitori ai ştiinţelor istorice din ţara noastră.

Spirit riguros, exigent şi laborios, profesorul D. Tudor lasă în urma sa o operă impresionantă, a cărei fie şi lapidară evocare constituie, în egală măsură, prilej de definire şi onoare a personalităţii sale.

Înainte de toate, cred că trebuie subliniată activitatea sa pedagogică: prezenţa, decenii de-a rîndul, la catedra unor prestigioase instituţii de învăţămînt liceal şi superior din marile oraşe ale ţării şi din Capitală, a determinat dezvoltarea gustului şi imprimarea respectului pentru istoria patriei multor generaţii de tineri, precum şi formarea, cu înţelegere şi răbdare, a unei autentice şcoli de specialişti, a zeci şi zeci de discipoli, dintre care mulţi i-au stat aproape pînă în ultimele clipe.

Cercetarea ştiinţifică de specialitate constituie celălalt domeniu în care profesorul Dumitru Tudor a probat calităţi neobişnuite. Lista lucrărilor născute din studiul atent în bibliotecă este foarte mare; nefiind vorba s-o alăturăm, vom preciza doar că acest studiu, început din ani fragezi şi desfăşurată practic pînă în ultimele sale zile, s-a desfăşurat sub semnul acribiei ştiinţifice şi prolificităţii cercetătorului ideal.

Dar domeniul care l-a consacrat definitiv, poate şi datorită faptului că a fost mai scump decît orice inimii profesorului D. Tudor, este acela al arheologiei; a început din anii studenţiei prin participarea la cercetările arheologice din Dobrogea (Capidava şi Histria) şi a continuat din anul 1936 şi pînă la moarte, prin practicarea de săpături de teren în Oltenia.

Datorită dragostei sale neobosite pentru pămîntul natal, au fost deschise zeci de noi şantiere arheologice, au fost scoase la lumină vestigii impresionante la Sucidava şi Romula, în castrele de pe „limes Alutanus", prin publicarea studiilor aferente, prilejuindu-se concluzii şi — implicit — contribuţii noi, de inestimabilă valoare, pentru cunoaşterea celor mai importante etape din procesul devenirii noastre multimilenare, luminîndu-se din unghiuri noi problema prezenţei şi continuităţii poporului român în vatra sa carpato-danubiano-pontică.

Pînă în ultimele clipe, profesorul D. Tudor a participat la manifestările ştiinţifice organizate de muzeele de arheologie din ţară (inclusiv Constanţa), urmărind cu satisfacţie evoluţia ascendentă a foştilor săi studenţi, îndemnîndu-i cu fermitate şi luminînd cu căldura sufletului său drumul celor mai tineri dintre ei.

Prin dispariţia profesorului Dumitru Tudor, personalitate ştiinţifică larg cunoscută în ţară şi peste hotare, dascăl strălucit şi mentor al tinerelor generaţii, arheologia românească a pierdut unul din slujitorii săi cei mai devotaţi.

MIHAI BUCOVALĂ

LISTA PRESCURTĂRILOR

A A	— Archäologischer Anzeiger, Berlin.
A Arh.	— Arta şi arheologia, Iaşi, I — XIV, 1927—1938.
(A)ARMSI	— Analele Academiei Române. Memoriile Secţiei istorice.
AEM	— Archaeologish — Epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich-Ungarn, Wien.
AISC	— Anuarul Institutului de studii clasice, Cluj (I—V, 1928—1948).
AJA	— American Journal of Archaeology, Princeton.
AMM	— Acta Moldaviae Meridionalis ; Anuarul Muzeului judeţean Vaslui.
Acta MN	— Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
An. Dob.	— Analele Dobrogei, I—XII, 1920—1938.
Anat. Stud.	— Anatolian Studies, London.
Ann. Ep.	— Année Épigraphique.
Apulum	— Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba-Iulia.
Arh. Mold.	— Arheologia Moldovei, Iaşi — Bucureşti.
Arheologija	— „Arheologija", Organ na Archeologiceskaja Institut Muzej pri Bulgarskata Akademija na Naukata, Sofia.
Arheologija, Sofia	— Archeologija, organ na arheology institut i muzej, Sofia.
Arheologia SSSR	— Arheologia SSSR. Svod arheologiceskih istočnikov, Moscova.
BCH	— Bulletin de Corespondance Héllénique, Paris.
BCMI	— Buletinul Comisiunii monumentelor istorice, Bucureşti.
BSNR	— Buletinul Societăţii numismatice române, Bucureşti, I—XLI, 1904—1947.
Cercet. Arh. Buc.	— Cercetări arheologice în Bucureşti, Bucureşti.
Carpica	— Carpica. Publicaţie a Muzeului de istorie din Bacău.

CMRED — Corpus Monumentorum Religionis Equitum Danuvinorum, I, Leiden, 1969.

CIL — Corpus Inscriptionum Latinarum.

CIMRM — M. J. Vermaseren, Corpus Inscriptionum et Monumentorum Religionis Mithriacae.

CNA — Cronica numismatică și arheologică, București, I—XIX, 1920—1945.

Crisia — Crisia. Publicația Muzeului „Țara Crișurilor", Oradea.

Dacia — Dacia Recherches et découvertes arheologiques en Roumanie, București.

Dacia, NS — Dacia, Révue d'arhéologie et d'histoire ancienne. Nouvelle série, București.

Danubius — Danubius, Galați.

DID — Din istoria Dobrogei, I, II, III, Editura Academiei RSR, București.

Diss. Pann — Dissertationes Pannonicae, Budapesta.

DLRM — Dicționarul limbii române moderne.

Dolg. Cluj — Dolgozatok — Travaux de la Section Numismatique et Archéologique du Musée National de Transylvanie, Cluj (I—X, 1910—1919).

EAA — Enciclopedia del'Arte Antica.

ED — Ephemeris Dacoromana, Annuario della Scuola Romena di Roma, București-Roma.

FHD — Fontes Historiae Dacoromanae, București.

FHG — Fragmenta Historicorum Graecorum.

Fr. Gr. Hist. — F. Jacoby, Die Fragmente der Griechischen Historiker, Berlin — Leyden, 1923.

HAD — R. Vulpe, Histoire ancienne de la Dobrudja, București, 1938.

Historica — Historica, Craiova.

Inv. Arch. — Inventaria Archaeologica, București.

ISM — Inscripțiile din Scythia Minor.

Izvestiia Institut — Izvestiia. Bulletin de l'Institut Archeologique Bulgare, Sofia.

Izvestiia Sofia — Izvestija na arheologiceskija institut, Sofia.

Izvestiia Varna — Izvestija na Varnenskoto arheologicesko Druzestvo, Varna.

J P E K — Jahrbuch für Prähistorische und Epigraphische Kunst, Berlin.

Materiale — Materiale și cercetări arheologice, București.

M I — Magazin istoric.

M I A — Materiali i issledovaniia po arheologhii S.S.S.R., Moscova.

Museum — Museum, Studii și comunicări de istorie și etnografie. Golești, Argeș.

N E	— Numismatika i epigrafika.
Peuce	— Peuce, Tulcea.
Pontica	— Pontica. Revistă a Muzeului de istorie națională și arheologie, Constanța.
R É G	— Revue des Études Grecques, Paris.
Repertorium	— M. Roska, Érdély Régészeti Repertoriuma, Cluj, 1942.
R É S E E	— Revue des études sud-est européennes, București.
Rev. Muz.	— Revista muzeelor, București.
R R H	— Revue Roumaine d'histoire, București.
S A	— Sovestkaja Arheologija, Moscova.
Sargetia	— Sargetia. Acta Musei regionalis Davensis, Deva.
S C I A	— Studii și cercetări de istoria artei, București.
S C I V	— Studii și cercetări de istorie veche, București.
S C I V A	— Studii și cercetări de istorie veche și arheologie, București.
S C N	— Studii și cercetări de numismatică, București.
St. Cl.	— Studii clasice, București.
Studii	— Studii. Revista de istorie (din 1974 Revista de istorie), București.
St. Com. Satu Mare	— Studii și comunicări, Satu Mare.
Terra Nostra	— Terra Nostra. Culegere de materiale privind istoria agrară a României, București.
Ziridava	— Ziridava. Publicație a muzeului județean Arad.

Tiparul executat sub comanda nr. 641
la I. P. „Filaret" str. Fabrica de chibrituri
nr. 9—11, București
Republica Socialistă România